

Інститут законодавчих передбачень та правової експертизи

К. С. Музичук

ДЕМОКРАТИЧНІ ОСНОВИ СУДОЧИНСТВА
(аспект захисту інформаційних прав
і свобод людини)

Монографія

Луцьк

Вежа-Друк

2019

УДК 347.9 : 342.738-049.65

М 89

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту законодавчих передбачень та правової експертизи
(протокол № 7 від 20 лютого 2019 року)*

Рецензенти:

Костицький В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та держави Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень та правової експертизи, академік НАПрН України, заслужений юрист України.

Токарська А.С. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права ННПП «Львівська політехніка».

Духневич А.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедрою цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Музичук К.С.

М 89 Демократичні основи судочинства (аспект інформаційних прав і свобод людини) [Текст] : монографія / Катерина Сергіївна Музичук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – 527 с.

ISBN 978-966-940-249-3

Розкрито правову сутність демократичних основ, які забезпечують захист в суді інформаційних прав і свобод людини. Створено модель захисту згаданих прав і свобод у суді відповідно до вимог демократії, практична реалізація якої забезпечить вітчизняним судам можливість прийняття таких рішень, що відповідають практиці ЄСПЛ. Результати дослідження можуть слугувати основою у подальшому реформуванні вітчизняного судочинства відповідно до вимог демократії.

Для науковців юридичних спеціальностей університетів, правознавців, практикуючих юристів та суддів.

УДК 347.9 : 342.738-049.65

© Музичук К.С., 2019

© Гончарова В.О. (обкладинка), 2019

ISBN 978-966-940-249-3

ЗМІСТ

Перелік скорочень	7
Словник термінів	8
ПЕРЕДМОВА	11
Розділ 1. Теоретико-правові засади зародження демократизму в судочинстві України (аспект захисту інформаційних прав і свобод людини)	16
1.1. Права і свободи людини та їх судовий захист у сучасній демократичній державі в умовах глобалізації	16
1.2. Значення інформаційних прав і свобод людини для демократії	65
1.3. Історико-правовий огляд, джерела становлення демократизму та його відображення в роботі судів України	78
Висновки до розділу 1	105
Розділ 2. Захист інформаційних прав і свобод людини в судах ЄС і США	107
2.1. Оцінка Судом якості національного інформаційного законодавства в на відповідність демократії	107
2.2. Дефініції інформаційних прав і свобод людини в конституціях країн-членів ЄС та їх значення для судочинства	137
2.3. Демократизм конституцій країн-членів ЄС та США – основа правового забезпечення інформаційних прав і свобод людини в суді	143
2.4. Оцінка судами країн-членів ЄС обмежень інформаційних прав і свобод людини на відповідність демократії	151
2.5. Динамізм Європейської конвенції з прав людини через тлумачення її норм Судом	160

2.5.1. Захист інформаційних прав людини Судом на основі статті 8 Конвенції.	174
2.5.2. Захист інформаційних прав людини Судом на основі статті 10 Конвенції.	187
Висновки до розділу 2	198
Розділ 3. Використання здобутків судочинства країн демократії для вдосконалення роботи вітчизняних судів у захисті інформаційних прав і свобод людини	201
3.1. Захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз в країнах демократії та його значення для судочинства України	203
3.2. Законодавча ініціатива в країнах-членах ЄС та її значення для захисту інформаційних прав і свобод людини в суді	220
3.3.Тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та їх захисту в суді.	223
3.3.1. Тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини	223
3.3.2. Тенденції захисту інформаційних прав і свобод людини в суді.	229
Висновки до розділу 3	233
Розділ 4. Демократичні принципи захисту інформаційних прав і свобод людини Європейським судом з прав людини	235
4.1. Демократичний підхід до захисту інформаційних прав і свобод людини в Суді.	235
4.2. Базові принципи відстоювання ЄСПЛ інформаційних прав і свобод.	247
4.2.1. Принцип субсидіарності	252
4.2.2. Принцип верховенства права.	264

4.2.3. Принцип ефективності (ефективного захисту)	
прав.	270
4.2.4. Принцип передбачуваності.	279
4.2.5. Принцип пропорційності.	288
4.2.6. Принципи щодо рамок політичної дискусії.	295
4.2.7. Принцип «межі розсуду».	304
4.2.8. Принцип правової певності.	313
4.2.9. Принцип тиску.	316
4.2.10. Принцип завбачення.	320
4.2.11. Принцип справедливого судового провадження	
та рішення.	322
4.2.12. Принцип автономності.	324
4.2.13. Принцип справедливої сатисфакції (принцип	
справедливості)	328
4.2.14. Принцип відшкодування судових витрат.	333
4.3. Загальнозживані принципи ЄСПЛ у відстоюванні	
прав, гарантованих Конвенцією.	336
4.3.1. Принцип презумпції невинуватості	337
4.3.2. Принцип незалежності особи	339
4.3.3. Принцип належного здійснення правосуддя	340
4.3.4. Принцип рівності сторін у судовому розгляді	341
4.3.5. Принцип процесуальної справедливості	
(процесуальної рівності)	343
4.3.6. Принцип наявності засобу правового захисту.	345
4.4. Модель захисту в суді інформаційних прав	
і свобод людини відповідно до вимог демократії.	349
Висновки до розділу 4	355
Розділ 5. Імплицитні процедури оцінки Судом законності	
державного втручання в інформаційні права і свободи людини.	358

5.1. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «відповідно до легітимної мети»	364
5.2. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «згідно з законом»	368
5.3. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві»	377
Висновки до розділу 5	388
ВИСНОВКИ	390
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	400
ДОДАТКИ	450

Перелік скорочень

ЄС, Євросуд, Спільнота, Співтовариство – Європейський Союз;

ЄКПЛ, Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;

ЄСПЛ, Суд, Страсбург, Європейський суд, Євросуд – Європейський суд з прав людини;

ООН – Організація об'єднаних націй;

Венеціанська комісія, Комісія – Європейська Комісія за демократію через право;

КСУ – Конституційний Суд України;

Уповноважений – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи;

Комітет Міністрів – Комітет Міністрів Ради Європи;

ЗМІ – засоби масової інформації;

RWB – Reporters Without Borders (Репортери без кордонів)

Словник термінів

Велике журі США – це колегія присяжних, яка встановлює обґрунтованість та необхідність обвинувального висновку в справі відповідно до кримінального права.

Венеціанська Комісія (Європейська комісія за демократію через право) – дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, який надає висновки щодо відповідності проектів законів європейським стандартам та цінностям демократії.

Генеральна Асамблея ООН – світовий дорадчий орган, серед функцій якого є сприяння міжнародній політичній співпраці щодо становлення демократії в світі, розробка міжнародного права та забезпечення прав людини і основних свобод.

Державний департамент США – це міністерство закордонних справ США, одним із підрозділів якого є Бюро з демократії, прав людини і праці, що турбується про права людини і дотримання демократії в світі.

Дискреція – вирішення посадовою особою або державним органом будь-якого питання, віднесеного до їх компетенції, на власний розсуд в порядку реалізації влади.

Дифамація – це поширення про особу недостовірної інформації, яка принижує її честь і гідність, завдає шкоди діловій репутації.

Договірні Держави (або Договірні Сторони) – це держави, які підписали Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод.

Economist Intelligence Unit – англійська дослідницька компанія (підрозділ журналу «The Economist»), яка окрім якості життя досліджує стан демократії в країнах світу.

Європейська Рада – рада голів держав та урядів країн ЄС, яка визначає основні напрямки розвитку Спільноти в напрямі демократії.

Європейська Комісія (Єврокомісія) – вищий орган виконавчої влади ЄС, якому притаманна функція законодавчої ініціативи в ЄС, діяльність якої відбувається на основі законодавства ЄС.

Європейський парламент – законодавчий орган ЄС (разом із Радою ЄС та Європейською Комісією), який обирається його громадянами і який, окрім іншого, контролює стан дотримання демократії в Європейському Союзі (шляхом спільних з Радою Європи ухвал, рішень, конституційних висновків тощо).

Комітет Міністрів Ради Європи – виконавчий орган Ради Європи, який захищає європейські цінності і контролює дотримання країнами ЄС своїх зобов'язань.

Парламентська Асамблея Ради Європи – консультативний орган міжпарламентської співпраці, який серед іншого визначає політику ЄС в напрямі розвитку демократії, дає рекомендації щодо співпраці в правових питаннях та дотриманні прав людини.

Перлюстрація – перегляд особистої кореспонденції, що надсилається, таємно від відправника та отримувача.

Рада Європи – міжнародна організація країн Європи, які визнають принцип верховенства права і гарантують своїм громадянам основні права і свободи.

Ригідність – ускладнення в зміні запланованої суб'єктом програми діяльності в умовах, що потребує її перебудови.

Фрустрація – психічний стан людини, що виражається в характерних переживаннях і поведінці і те, що викликається об'єктивно непереборними труднощами на шляху до досягнення мети, а також розбіжності реальності з очікуваннями суб'єкта.

Freedom House – американська неурядова організація, метою якої є підтримка та дослідження стану демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини в світі.

Human Rights Watch (HRW) – міжнародна неурядова, неприбуткова організація, яка існує на кошти приватних благодійників, метою якої є захист прав людини в світі.

ПЕРЕДМОВА

Україна обрала курс на інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС). Проголошений курс був закріплений законодавцем із прийняттям у 1996 році Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна демократична (виділено – *К.М.*) держава» [1, ст.1]. Демократія постала основою і дороговказом усіх можливих галузей життєдіяльності держави.

Сказане в повній мірі відноситься і до судочинства, основою якого є захист демократії в суспільстві. Демократія є форма правління, при якій громадяни беруть участь в управлінні державою (беручи на себе певні обов'язки перед нею) з метою захисту свободи людини.

При демократії забезпечується як воля більшості, так і основні права окремих осіб чи груп, що є меншістю. За умов демократії права і свободи кожного мають бути захищені від свавілля органів влади, які регулярно обираються на вільних і справедливих виборах виборців. Разом із тим, демократія вимагає від держави бездоганного виконання законів і забезпечення прав і свобод всіх громадян однаковим захистом на основі правової системи.

Демократизація судочинства потребує визнання наявних у судах країн Європи стандартів, врахування яких у вітчизняному судочинстві забезпечило б реформування останнього. Реалізація сказаного можлива за наявності таких умов: виділення демократичних стандартів (основ, цінностей), які використовуються судами країн-членів ЄС, країнами-учасниками Конвенції із захисту прав і основоположних свобод (далі – Конвенція або ЄКПЛ) та Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд, Страсбург, Європейський суд, Євросуд); масового впровадження цих стандартів у вітчизняне судочинство; оцінки якості (моніторинг на безпомилковість) судових рішень вітчизняних судів у відстоюванні згаданих прав і свобод на відповідність демократії.

Так як головною функцією держави є захист основних прав і свобод людини згідно ст.55 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом»[1], розглядувану проблему нами звужено до демократичних основ захисту прав і свобод людини в суді. Враховуючи, що інформаційні права і свободи є одними з основних прав (зазначено Резолюцією 59(1) Генеральної Асамблеї ООН: «Свобода інформації є основним правом і критерієм усіх інших свобод»[2]), від їх дотримання залежить стан демократії в державі та вплив на стан захищеності національних інтересів держави в інформаційній сфері, було обрано саме ці права.

На основі того, що основоположні свободи, які становлять підвали справедливості та миру в усьому світі, найкращим чином забезпечуються завдяки дієвій демократії, стверджуємо, що реформування українського судочинства потребує озброєння вітчизняних суддів принципами, виробленими практикою Європейського суду з прав людини (демократичними принципами). Саме Європейський суд відіграє потужну роль у механізмі захисту прав людини. Безпомилковість його рішень гарантується тим, що вони засновані на принципах демократії. ЄСПЛ здійснює процесуальний розгляд можливих порушень інформаційних прав і свобод людини з використання імпліцитних процедур.

Отже, принципи та імпліцитні процедури ЄСПЛ склали демократичні основи захисту в суді інформаційних прав і свобод людини. Демократичні основи вживаємо з тих міркувань, що їх дотримуються суди усіх країн-членів Європейського Союзу. Без використання згаданих основ у суді, вважається в демократичних країнах, матиме місце відхід від демократії. Остаточно проблема набула актуальності у формулюванні: «Демократичні основи судочинства (аспект інформаційних прав і свобод людини)».

Піднята проблема, разом з тим, може бути диференційована на підпроблеми, а тому досліджувалась із врахуванням наукового доробку вчених різних галузей юридичної науки. Зокрема:

- 1) міжнародного та порівняльного правознавства;
- 2) інформаційного законодавства;
- 3) захист у суді прав і свобод людини, пов'язаних з інформацією;
- 4) механізми реалізації прав людини, забезпечення та судовий захист;
- 5) захист прав і свобод людини в Європейському суді з прав людини;
- 6) аналіз окремих європейських стандартів інформаційної сфери;
- 7) механізми захисту конвенційних прав і свобод людини в суді;
- 8) внесок в розвиток проблеми захисту прав і основоположних свобод людини вітчизняними судами суддями ЄСПЛ;
- 9) рекомендації щодо захисту прав і основоположних свобод людини відповідно до демократичних цінностей в постановках Пленуму Верховного Суду, інформаційних листах його підрозділів, щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Отже, необхідність врахування демократичних основ під час захисту прав і свобод людини в суді, з одного боку, та відсутність комплексного дослідження цієї проблеми – з іншого, обумовлюють актуальність дослідження, присвяченого демократичним основам судочинства (аспект інформаційних прав і свобод людини).

До інформаційних прав і свобод людини нами віднесено ті, які гарантуються розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [1] в галузі інформації і включають:

- 1) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31);
- 2) право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст.32);
- 3) право на свободу думки і слова, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію в будь-який спосіб (ст.34);

4) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст.40);

5) право на безпечне довкілля та інформацію про його стан (ст.50);

6) право на свободу творчості і доступу до культурних цінностей (ст.54).

Доцільність такого комплексного визначення інформаційних прав і свобод людини вбачаємо в тому, що воно дає змогу: брати участь кожному в управлінні державою в усіх її аспектах; забезпечити вільний розвиток кожної особи та її самовдосконалення; відповідати аналогічним правам і свободам людини в державах з високим рівнем демократії: підійти до проблеми судового захисту цих прав з єдиним підходом.

Під інформацією розуміємо не лише зібрані дані чи відомості, це ресурс суспільства, цінність якого полягає в задоволенні людських потреб [5,с.16].

Автор висловлює щирі вдячність своєму науковому консультантові В.В. Костицькому (академіку НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, голові Вченої ради Інституту законодавчих передбачень та правової експертизи).

Найкращі побажання за підтримку О.Л. Копиленку (академіку НАН України, академіку НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, директорові Інституту законодавства Верховної Ради України),

Станіславу Дзеконські (ректорові Університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві),

В.В. Долежану (доктору юридичних наук, професору кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»).

Окрема вдячність та побажання великого людського щастя за практичні поради і цінні рекомендації В.І. Остапуку (судді Верховного

Суду).

Найтепліші слова вдячності, побажання здоров'я та успіхів автор адресує 912 суддям судів загальної юрисдикції України, які попри завантаженість судовими справами виділили час, щиро відповіли на запитання анкет та надали практичні поради.

Велике спасибі за надану інформацію Комітету Верховної Ради України з питань правової політики і правосуддя, Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики, Секретаріату Уповноваженого Верховної ради України з прав людини.

Катерина Музичук

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАРОДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗМУ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ (АСПЕКТ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ)

1.1. Права і свободи людини та їх судовий захист у сучасній демократичній державі в умовах глобалізації

У зв'язку із виникненням всесвітніх проблем людства, жодна держава не може розглядатись відокремлено від глобального громадянського суспільства.

На думку американського професора Х. Булла суспільство є глобальним не лише тому, що воно зіткане із зв'язків, які перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, позатериторіальний простір», а й тому, що серед чинників глобального громадянського суспільства набирає сили глобальне мислення [6,с.232-233]. Із наведеного випливає, що глобальне громадянське суспільство прагне до вирішення загальнозначущих проблем людства. Разом з цим, локальний соціум не може існувати поза світовою спільнотою, і не існує єдиного нормативного соціального зразка чи моделі для всіх суспільств, визнання неспростовної різниці існуючих у світі соціумів [7, с.2] (будь-який соціум не байдужий до загальнозначущих проблем людства). Крім того, серед причин виникнення глобального громадянського суспільства є визнання необхідності єдності світу після розпаду комуністичної системи на засадах поширення нового світового порядку, правової держави, верховенства права, примату прав і свобод людини по відношенню до влади, розвитку демократії і демократичних цінностей [8, с.1].

У доробку українських дослідників дефініції глобального громадянського суспільства подібні за змістом, значенням та особливостями. Так, у

Е.А. Афоніна та Т.В. Бельської: «Глобальне громадянське суспільство – це об'єднання людей позаполітичного характеру, однотипних соцієтальних спільнот для вирішення загальнозначущих проблем усього людства, які мають спільні цінності й уявлення про спосіб і стиль життя» [9, с.9].

В.В. Костицький під глобальним громадянським суспільством розуміє систему ідей, цінностей, інститутів, організацій, корпорацій, громадян, що діють або охоплюючи національні (традиційні) суспільства на засадах зазначених вище ідей і цінностей, або поза національними суспільствами, політиками і економіками [8, с.3].

Отже, глобальне громадянське суспільство сьогодні є реальністю, воно орієнтоване на вирішення загальнозначущих проблем людства. Погоджуючись із В.В. Костицьким, вважаємо глобалізацію найяскравішою характеристикою розвитку сучасного світу, яка прискорює поширення демократичних цінностей [10, с.1].

Демократія (з грецької demos – народ, kratos – влада) – це форма правління, за якої громадяни безпосередньо або через обраних представників здійснюють право прийняття політичних рішень.

У теорії права демократія є сукупністю правових принципів, які забезпечують функціонування правової держави.

Паризька хартія нової Європи так пропонує визначення демократії: «Демократичне правління базується на волі народу, що виражається регулярно в ході вільних та справедливих виборів. В основі демократії лежить повага до людської особистості та верховенства закону. Демократія є найкращою гарантією свободи висловлювання власної думки, терпимості по відношенню до всіх груп в суспільстві та рівності можливостей для кожної людини.

Демократія, що має представницький та плюралістичний характер, тягне за собою підзвітність виборцям, зобов'язання державних влад дотримуватися законів та безпристрасну відправу правосуддя. Ніхто не повинен стояти над законом» [11].

Для поняття демократії характерні різноманітні доктринальні підходи, проте переважає з них міжнародна концепція, пов'язана з правом на демократичне правління.

Професор США Томас Франк вважає, що «лідери держав, які утворюють міжнародну спільноту, рішуче заявили, що тільки демократія легітимізує правління» [12, с.47].

Хоча більшість науковців вважає, що демократія – це форма організації влади всередині держави, у глобальному громадянському суспільстві вона забезпечує рівність держав, які входять до його складу. На підтвердження сказаному американський професор Д. Боданські визначає термін «демократія» в міжнародно-правовому контексті на основі трьох способів: 1) за аналогією з національною системою як спосіб та процедури, що забезпечують прийняття рішень більшістю з врахуванням думки меншості; 2) під демократією розуміють формальну рівність держав; 3) використовують термін «демократія», маючи на увазі ознаки доброго управління, такі як прозорість, підзвітність, участь громадськості» [13, с.16].

Більшість вітчизняних науковців не пропонують дефініцію поняття демократії (як і ЄСПЛ – підкреслено нами), а посилаються на певні ознаки демократії: виборність влади; визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; наявність політичних прав і свобод; рівність усіх перед законом; підпорядкування меншості більшості; захист прав меншості. Перелічені елементи демократії забезпечують прогресивні перетворення як в державах, так і в глобальному громадянському суспільстві.

Сьогодні держава, в якій не забезпечено розподіл влад, розглядається світовим товариством як анахронізм XXI століття, тоталітарна держава, хунта. Така держава часто стає об'єктом ізоляції, адже її громадяни позбавлені нормального спілкування зі світовим товариством [14, с.3].

Тільки в демократичній державі влада належить народу апріорі. При цьому, якщо єдиним джерелом і носієм суверенітету (влади) є народ, то влада неподільно належить народу. Поділ влади на гілки є лише функціональною структуризацією влади народу [14, с.3].

Французький дослідник демократії США Алексіс де Токвіль встановив, що цінність демократії в тому, що вона забезпечує рівність існування людей, процвітання народів, визначає долю цілого цивілізованого світу [15, с.22]. Демократія США для Токвіля є водночас демократією суспільною – рівність умов і політичною – суверенітет народу [15, с.10].

Для країн демократичного напрямку розвитку запозиченню підлягають, вважає дослідник, тільки принципи американської демократії (а не окремі деталі законів) [15, с.7-14]. Зокрема: суверенність прав народу – це верховний принцип державності, він є джерелом усіх законів [15, с.22].

Принцип народовладдя полягає в тому, що суспільство діє цілком самостійно, керуючи собою саме: народ бере участь у законотворчості, обираючи законодавців; у втіленні в життя цих законів – шляхом обрання представників виконавчої влади; обирає судову владу, яка не залежить від інших гілок влади, що забезпечує істинну демократію і не дає нагоди виникненню свавілля [15, с.61-62]. Народ сам керує країною, бо права, надані владі, досить незначні і обмежені; влада відчуває свій первісний зв'язок з народом і кориться тій силі, яка створила його [15, с.62]. В країні, де панує народовладдя, країною від імені народу керує більшість. Ця більшість переважно складається з добропорядних громадян, які щиро бажають добра країні. Саме вони постійно привертають до себе увагу партій, прагнуть залучити їх до своїх лав [15, с.149].

Влада більшості в демократичному суспільстві не означає необмеженість прав більшості: основним загальнолюдським законом, який регулює права більшості є справедливість. Саме справедливість обмежує права кожного народу.

Законодавча влада віддає перевагу порядку, а найнадійніша гарантія порядку – виконавча влада. Щоб не було перешкод розвитку демократії з боку виконавчої влади, на неї найбільший вплив здійснює законодавча влада [15, с.62]. Законність громадяни США ставлять вище свободи. Ініціатором обмеження свободи виступає законодавча влада. Народ не відчуває недовіри до законодавчої влади, адже законодавцям вигідно служити справі демократії. Для впливу на дотримання законодавцями демократичного шляху слугують суди. Судова влада не може примусити законодавчу прийняти той чи інший закон, але може примусити народ коритися прийнятим законам. В основі функціонування судів лежить ідея справедливості. Суди виправляють помилки демократії [15, с.234].

У демократичному суспільстві поняття політичних прав доноситься до кожного громадянина. Усвідомленість політичних прав дозволяє людям зрозуміти всездозволеність та свавілля. Суспільство існує тільки за наявності прав. Народ в демократичній державі, оберігаючи свої права, не дає змоги своїм владним обранцям відійти від його інтересів, адже тоді будуть порушені їхні права [15, с.149].

Закони в демократичній державі постійно піддаються критичному аналізу з боку суддів (передбачено спеціальний судовий механізм), аж до припинення існування закону. Така процедура сприяє забезпеченню свободи, адже зменшує небезпеку, яку таїть в собі влада. Добротні закони зміцнюють владу [15, с.7-14].

Право суддів США оголошувати закон неконституційним є однією з наймогутніших перешкод, які будь-коли спрямовувалися проти тиранії політичних органів [15, с.97]. В Україні, згідно зі ст.150 Конституції України [1], питання про конституційність законів належить до юрисдикції КСУ.

В США вважається, що позбавлення судів права карати представників виконавчої влади в разі порушення ними закону, означало б порушення самої природи правосуддя [15, ст.97]. На відміну від Європи, де судова ухвала є

актом правосуддя, в Сполучених Штатах судово-адміністративна ухвала становить собою передусім адміністративний захід, а не акт правосуддя (не допустити зловживань у подальшому – уточнення автора) [15, с.100]. Велика мета правосуддя полягає в заміні ідеї насильства ідеєю права, у влаштуванні правової перешкоди між урядом та використовуваною ним силою [15, с.101].

Для передачі справи, щодо звинувачення урядовця, до суду потрібні серйозні підстави, тому чиновники прагнуть працювати так, щоб не дати таких підстав. Ставлення до свавілля в США аналогічне до злочинства [15, с.97].

Для дотримання законів громадянами і усунення нападок на закони існують суди. Високий авторитет суддів у США пояснюється тим, що народ дозволив суддям користуватися тільки тими законами, які на їхню думку не суперечать конституції. Отже, в США конституція може видозмінюватися, але доти, поки вона існує, вона є джерелом будь-якої влади, в ній полягає єдина панівна в суспільстві сила. Суди передусім підкоряються конституції, що відповідає суті судової влади: природним правом кожного судді є вибір серед нормативних актів тих, з якими він найчастіше взаємопов'язаний [15, с.95].

У США існують суди присяжних (в цивільних і кримінальних справах – уточнення автора), вони розглядаються одним із виявів народовладдя. Головна мета суду присяжних полягає в захисті політичних та громадянських свобод [15, с.222 - 223].

Наведені аргументи є підґрунтям для власного визначення демократії.

Демократія – це форма організації державно-політичного устрою, при якій влада неподільно належить народу, кожній особі забезпечується справедливість та рівність умов як в управлінні державою, так і у вирішенні загальнозначущих проблем людства.

Глобалізація громадянського суспільства, наявність нових загроз (виклики релігійного фундаменталізму, тероризму, фінансові кризи, дефіцит природних ресурсів, зміни клімату, бідність, демографічні виклики) потребують побудови нової моделі держави, тобто сучасної держави.

Поняття «сучасної держави» тлумачиться юристами в різних інтерпретаціях. Ю.О. Тихомиров дотримується нормативно-функціонального трактування і характеристики її елементів (влада, населення, територія, податки) [9]. С.А. Капітонов наголошує на юридичній зосередженості сучасної держави як своєрідний «юридичний парадокс» держави [16]. Не всі держави, які є на мапі, вважає Д.Г. Шустров, є сучасними [17]. Окремі науковці дотримуються думки, що не існують критерії, які дають змогу інтерпретувати державу як сучасну [18].

Наявні в юридичній літературі позиції та інші концепції не можуть бути зведені до одного образу сучасної держави [19, с.5], згідно якого правова складова сутності держави як захисника загальнолюдських цінностей, зокрема утвердження пріоритету прав людини, є незмінною. Для сучасної держави характерна гуманізація її функцій [20], що сприяє функціонуванню системи правової регуляції державою організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку [19, с.5]. Перед викликами глобалізації актуальним є завдання збереження сучасною державою своєї ідентичності, що видається можливим за умов оптимального сполучення світового (цивілізаційного) досвіду державного будівництва з власними історичними традиціями [19, с.8].

На сучасну державу сьогодні покладається обов'язок захисту як загальнолюдських цінностей (подолати світові загрози), так і захист національних цінностей. Це можливо здійснити, вважає В.В. Костицький, через творення соціальної правової держави [19, с.9].

За такого підходу логічно, що нова соціальна роль держави пов'язана з розповсюдженням демократії як однієї з головних тенденцій глобалізації суспільного життя. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним чи займати позицію стороннього спостерігача, що обумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму [19, с.9].

У системі влади В.В. Костицький виділяє чотири рівні влади: 1) духовна, що має в основі Вищу волю, Моральний імператив, які «поміщені» у віру та підтримуються релігією; 2) влада народу, яка реалізується ним через державну (державну владу) та самоврядування; 3) влада капіталу; 4) інформаційна влада ЗМІ («четверта влада») [8, с.8].

Влада народу здійснюється ним через канали прямої демократії (вибори, референдум, право законодавчої ініціативи), а також державою через законодавчу, судову, контрольно-наглядову, атестаційну та виконавчу гілки влади [21]. Влада – це інституційна здатність того чи іншого суб'єкта суспільних відносин робити свої веління обов'язковими для інших [8, с.8].

Із сказаним пов'язане протиріччя, суть якого в тому, як забезпечити демократію в окремій державі при створенні глобального управління [10,с.1-2]. Глобалізація може послабити легітимізацію демократичних інститутів в рамках окремої держави. Для уникнення цього в державах повинен існувати механізм забезпечення демократії в усіх її галузях, в тому числі і судового захисту прав і свобод людини.

Судовий захист – це один із важливих державних способів захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, який здійснюється у формі правосуддя та гарантується державою. Його можна трактувати як суб'єктивне право кожного на відновлення його порушених прав особливим органом – судом. В науці кримінально-процесуального права під судовим захистом розуміється сукупність організаційних і процесуальних правил, що надаються підозрюваному, обвинуваченому і потерпілому для захисту своїх прав і законних інтересів [22, с.59].

Судовий захист являє собою ефективну гарантію реалізації всіх прав і свобод людини та громадянина, поширюється на необмежене коло осіб. Він втілюється в життя за наявності наступних умов: існування самостійної і незалежної судової гілки влади; встановлення принципів судоустрою та судочинства; гарантованість доступу до правосуддя, органів місцевого

самоврядування, посадових і службових осіб. Сутність інституту судового захисту, в рамках якого провідне місце займає суд як орган правосуддя, найбільш повно регламентує право на судовий захист. Відповідно, право на судовий захист – це передбачена законодавством можливість фізичних та юридичних осіб захищати свої права в судах загальної та конституційної юрисдикції. Це право слід розглядати двояко: з одного боку, як одне з конституційних прав людини в державі, а з другого – як право, що закріплює універсальний механізм захисту всіх без винятку вищезазначених прав (самостійне право).

На думку В.Т. Маляренка та П.П. Пилипчука право на судовий захист – одне з конституційних прав людини і громадянина і, на відміну від інших прав, воно є гарантією решти прав і свобод. У цьому полягає його особливість і соціальна цінність. Захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання зацікавленим особам можливості оскаржити до суду окремі процесуальні дії (бездіяльність) та рішення посадових осіб, які здійснюють попереднє розслідування справи. Реалізувати цю можливість особа може саме в суді, оскільки він є незалежним, не має відомчих інтересів [23, с.39].

С.Д. Мігоряну тлумачить право на судовий захист як право кожного на справедливий відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом для здійснення судочинства з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [24, с.390].

Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, або особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші звуження прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного

законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно Конституції України не може бути обмежене [1, ст.64].

Головним призначенням суду є вирішення правових конфліктів, які виникають у суспільстві. Суб'єктом, який здійснює судову владу, виступає не будь-який державний орган, а тільки суд з притаманними йому можливостями впливу. Тільки суд в Україні відправляє правосуддя, юрисдикція якого поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі та суспільстві [25, с.645].

На суд, як на орган судової влади, суспільство покладає особливу відповідальність за правильне застосування законів, за утвердження режиму законності в державі. Визнання, дотримання і захист прав людини та громадянина – це обов'язок держави, який може бути реалізований передусім через діяльність судової влади [26, с.34].

Саме суд, не будучи залежним від жодної гілки влади і володіючи конституційними гарантіями цієї незалежності, виступає як універсальний засіб захисту прав і свобод громадянина [27]. Під час розгляду справ судді зобов'язані діяти згідно процедури, встановленої відповідними нормами процесуальних кодексів, відхід від яких зазвичай тягне за собою порушення прав та законних інтересів учасників процесу [26, с.34].

Спостерігається також розширення сфери судової діяльності, в тому числі за законністю рішень, дій чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1, ст.55]. Перевага судового обмеження над адміністративним виявляється в тому, що суд виступає в ролі держави [28,ст.1]. Суд незалежний [28,ст.6] та підкоряється виключно закону [1, ст.129]: діяльність суду відбувається шляхом розгляду справи в судовому засіданні, а порядок його проведення регламентований законом. У суді забезпечується гласність [1, ст.129], відкритість розгляду [28, ст.11], безпосередня участь зацікавлених сторін [1, ст.129, п.4].

Механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист реалізується за допомогою двох елементів: нормативної основи (сукупність правових засобів) та інституційного, організаційного елементів (структура та діяльність відповідних органів державної влади). Нормативною основою є конституційні норми та конкретизуючі норми законодавства, за допомогою яких здійснюється закріплення правил поведінки, покликаних забезпечити єдиний порядок та стабільність регулювання суспільних відносин у забезпеченні права людини на судовий захист. Нормативна норма наділяє судовий захист відповідними юридичними формами як джерелом пізнання та орієнтування у правовому полі.

Право на судовий захист відноситься до громадянських прав і містить в собі гарантію від свавілля як з боку окремих осіб, так і з боку держави. Інституційний елемент включає діяльність органів державної влади, яка за допомогою своїх владних повноважень забезпечує гарантування, реалізацію, охорону, захист та відновлення права людини на судовий захист. Провідну роль у механізмі забезпечення права людини і громадянина на судовий захист, посідає судова система, яка забезпечує доступність правосуддя кожному на основі Конституції та законів України [29]. Під доступністю правосуддя слід розуміти можливість вільного доступу громадян до судів з метою захисту їх прав.

Право на судовий захист обмеженню не підлягає; згідно ст.64 Конституції України [1] це право не може бути обмеженим навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Порядок реалізації цього права можуть регулювати нормативно-правові акти.

Сутність судового захисту як юридичного інституту правової держави передбачено Конституцією України [1]. Саме Конституція визначає поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу і судову [1, ст.6]; вона має найвищу юридичну силу і гарантує кожному звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод [1, ст.8]; правосуддя здійснюється виключно

судами [28, ст.5], юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі [1, ст.124]. Засади організації судової влади визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (1402-VIII).

Звернення людини і громадянина за захистом до суду передбачено ст.55 Конституції України, яке, до того ж, надає кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, на звернення до відповідних міжнародних судових установ після використання всіх національних засобів правового захисту.

Згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» право на судовий захист включає: 1) гарантію кожному його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону; 2) справедливий і неупереджений розгляд справ у розумні строки, встановлені законом; 3) право кожного на участь у розгляді своєї справи у порядку, визначеному процесуальним законом суду будь-якої інстанції.

Демократичні принципи судочинства створюють найбільш сприятливі умови для з'ясування фактичних обставин справи та винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення [30].

Слово «принцип» має латинське походження: *principio* – основа, початок. У загально-філософському значенні принцип – це певне керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності [31, с.382]; у загальнонауковому – основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки [32, с.515].

У вітчизняному судочинстві існує система принципів, які визначають порядок здійснення правосуддя. Часто їх ще називають основними засадами судочинства, які прописані в Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів та інших законах. Вони визначають порядок здійснення правосуддя і відхід від яких може призвести до скасування судового рішення.

Погляди на принципи судочинства у вітчизняних науковців різняться.

На думку А.М. Колодія принципи судочинства – це закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї [33,с.27]. Інша думка щодо принципів правосуддя: це закріплені в законі основні державно-політичні та правові ідеї щодо завдань та порядку здійснення процесу судочинства [34]. Співставлення дефініцій, які стосуються принципів судочинства, дає змогу помітити їх структуру:

політико-правові ідеї → закони → порядок здійснення правосуддя.

ЄКПЛ, яка лежить в основі діяльності ЄСПЛ, не пропонує визначення принципів. Ці принципи виробляються ЄСПЛ у його рішеннях, причому з часом принципи роботи Суду розвиваються, їх тлумачення стає більш деталізоване за рахунок того, що в діяльності ЄСПЛ спостерігається тенденція до розширення конвенційних прав і свобод людини. Провідною політичною ідеєю принципів ЄСПЛ є демократія, а правова ідея, закладена в них, має спрямування на найбільш оптимальний порядок захисту конвенційних прав. Таким чином, структура поняття принципів ЄСПЛ має вигляд:

дотримання демократії → прецеденти → порядок здійснення правосуддя.

Порівняльний аналіз обох структур вказує на різницю:

1) вітчизняні принципи судочинства прописані в нормах права; принципи ЄСПЛ – розвиваються у множині прецедентів. Поява нових прав (зокрема, інформаційних) призводить їх до незахищеності у вітчизняному судочинстві, чого не допускають принципи ЄСПЛ;

2) політико-правові ідеї із зміною влади в Україні можуть змінюватись (зокрема, політична складова), а тому судочинство стає залежним від політичної ситуації в державі, що негативно може відбитись на становленні демократії. Політична складова принципів ЄСПЛ незмінна, не залежить від політичної влади (саме це гарантує повну незалежність Суду), має єдине спрямування на розвиток демократичного суспільства;

3) захист фундаментальних прав і основоположних свобод у вітчизняному судочинстві залежний від політичних ідей, тому реалізується

тільки прописаними нормами і не завжди є оптимальний (не виключається помилковий, відмінний від того, якого дотримується ЄСПЛ). Здійснення правосуддя за принципами ЄСПЛ пропонує найбільш оптимальний, незалежний від влади, порядок захисту згаданих прав і свобод. Вироблені ЄСПЛ принципи є універсальними для всіх країн-учасників Конвенції, політичний вплив на них неможливий, їх число може з практикою Суду зростати, бути відмінними вони не можуть, мають завжди єдину спрямованість – на реальну демократію.

Отже, порівняльний аналіз структур вітчизняних дефініцій принципів судочинства і принципів ЄСПЛ дає підґрунтя для наступної дефініції.

Демократичні принципи судочинства – це сукупність правових ідей захисту конвенційних прав і свобод людини, порядок реалізації яких у суді регулюється рамками демократії.

Узгоджуючи вітчизняні визначення принципів судочинства із тими, на які спирається ЄСПЛ, трактуємо демократичні принципи судочинства як базові положення, яких дотримуються суди у відстоюванні конвенційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії.

Виходячи з дефініції Л.М. Москвич, яка розглядає принципи судочинства і як основні ідеї, і як правові засади [35, с.103], можливе ще й таке визначення: демократичні принципи судочинства – це універсальні правові засади відстоювання конвенційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії. Із розвитком демократії змінюються вимоги до відстоювання судами прав і свобод людини, тобто, із розвитком демократії зазнають змін і демократичні принципи, і імпліцитні процедури захисту судами інформаційних прав і свобод людини.

Характерним для демократії є дотримання владою прав людини. В Україні модель незалежної демократичної держави ХХІ століття визначена Конституцією 1996 року. За своїм юридичним значенням Конституція України є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством,

договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини [14, с.4].

У правовій науці часто зустрічаються дефініції прав людини, які не відрізняються від поняття право. Тому перед з'ясуванням юридичної суті прав людини варто зупинитись на тому, що таке право.

Найбільш всебічно, на нашу думку, юридичну суть права розкриває В.В. Костицький, вважаючи право складним суспільним витвором, що ґрунтується на таких визначеннях:

1. Право є моральним імперативом в основі якого лежить Божественна воля і який визнаний державою та забезпечується нею. Аморальний закон приречений на осуд і не формує правового порядку [14, с.12].

2. Право, як соціальне явище, знаходить свій вияв у суспільних відносинах. Право «живе» доки воно застосовується суспільством і твориться ним. Право включає як державно-владні веління, так і норми звичаєвого права, традиції, моральні норми. Суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, а й силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи. Роль конституції – активізувати увагу суспільства до права, позбавити суспільство від «мертвих» норм і започаткувати новий виток правотворчості [14, с.13].

3. Право містить сукупність норм, яка побудована за ієрархічною структурою, що визначає особливості суспільного життя, поведінки індивіда та функціонування механізму держави. Система включає галузі права та інститути права. Руйнування системності означає «смерть» права [14, с.13].

Комплексне визначення показує, що право є феноменом сучасної цивілізації. Згідно з цим визначенням кожна особа разом із суспільством творить право, зрозумілим є механізм держави в розвитку суспільства, моральні традиції не ігноруються, правові норми регулюють поведінку індивіда як в державі, так і в глобальному громадянському суспільстві; ці норми можуть еволюціонувати із плином часу.

Складовою частиною права є права людини. Перелік основних прав і свобод, що лежить в основі сучасного права, визначений Загальною декларацією прав людини [36]. Усі встановлені права як основні є рівноцінні, їх поділ на другорядні неможливий. Права людини є універсальними (належать усім людям не залежно ні від чого), вродженими (належать кожному від народження), невід'ємними (особу неможливо позбавити прав). Права людини не є абсолютними (вони можуть обмежуватись правами інших), передбачається розширення прав і основоположних свобод людини із часом.

Свобода людини – це сфери діяльності людини, в які держава не втручається.

На думку А. Токвіля свобода не є самим тільки користуванням природними правами, а й участю в загальному волевиявленні [15, с.14].

Права людини є важливою, невіддільною та неодмінною складовою частиною будь-якого права взагалі; суб'єктивно-історичним аспектом прояву суті права як особливого типу та специфічної форми соціального управління [37, с.21].

Аналіз наукових публікацій, судових справ із питань захисту прав і свобод людини в судах загальної юрисдикції та Конституційному Суді України показав, що існують різні підходи до визначення понять «права» і «свободи» людини і громадянина.

В.М. Корельський та В.Д. Перевалов під правами людини розуміють природні можливості індивіда, які забезпечують його життя, людську гідність та свободу діяльності в усіх сферах суспільного життя [38, с.498]. Подібний підхід у академіка П.М. Рабіновича, який визначає основні права як певні можливості, необхідні людині для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах. Вони об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними і рівними для всіх людей [39, с.7]. Обидва визначення подібні за структурою, причому друге, хоча не пов'язане із свободою діяльності, все ж за змістом

передбачає рівність всіх людей; крім того, П.М. Рабінович допускає появу нових прав.

В.А. Іваненко, В.С. Іваненко вважають, що людина не може існувати без задоволення своїх потреб, без володіння матеріальними і духовними благами; для задоволення цих потреб і благ людині потрібні права і свободи [40, с.21]. У вказаному визначенні йдеться про рівність усіх у правах і свободах при розподілі матеріальних і духовних благ (про рівність благ не йдеться).

Визнання прав людини сягає епохи стародавніх мислителів: у Піфагора – людина є мірилом усіх речей; у Аклідаманта – Бог створив усіх вільними, природа нікого не зробила рабом; у Цицерона – між людьми немає ніякої різниці, людина є громадянином усього світу [40, с.214, 221, 284]. Хоча стародавні вчені права і свободи людини в неявній формі пов'язують з розподілом матеріальних благ, вони нічого не говорять про духовний бік життя людини. Думки Цицерона є досить демократичними, адже він вбачає рівність прав людини на всій планеті.

Академік В.Ф. Погорілко пропонує визначення прав та свобод людини розглядати із врахуванням сучасного рівня розвитку суспільства, тобто як забезпечені Конституцією та законами України можливості мати, володіти, користуватися та розпоряджатися економічними, політичними, культурними умовами життя суспільства і законодавчо закріплені державою [41, с.6] (динамічність прав передбачається і пов'язується з розвитком суспільства). В.В. Кравченко пропонує підхід дещо відмінний за структурою: права людини тлумачаться як соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою забезпечення рівнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [42, с.110]. У наведеній позиції межі закону визначають свободу досягнення матеріальних і духовних потреб, тоді як у підході В.Ф. Погорілка – свободі надається більше

уваги, ніж факторам, що їх обмежують (законам); у визначенні не наголошується на динамізмі прав людини.

Розвиваючи поняття права людини суддя КСУ В.М. Шаповал вважає, що це не тільки соціальна, а й юридична категорія. Встановлені у позитивному праві, і тим самим визнані державою, вони набувають якості суб'єктивних прав, які тільки й можуть бути ефективно реалізовані [43, с.59]. Із наведеним узгоджується визначення М.В. Костицького: «Права людини – це поняття, що характеризує правовий статус людини стосовно держави, її можливості і претензії в економічній, соціальній, політичній і культурних сферах» [44, с.57]. Спільним, на нашу думку, в обох визначеннях є те, що вони наголошують на основній якості людини – якості суб'єкту.

Не претендуючи на універсальність визнання прав людини, стверджуємо, що це можливості, які необхідні людині у її прояві як суб'єкту прогресу людства. На основі цього можна зауважити, що правами людини є ті, які їй необхідні як суб'єкту розбудови держави та глобального громадянського суспільства. Це твердження узгоджується із відмінністю прав людини з правами громадянина, яка полягає на думку В.М. Шаповала в тому, що людина визнається як біосоціальний феномен, а громадянин походить від особливих взаємозв'язків із державою. Оскільки суб'єктивні права закріплені у правових нормах, то особливої різниці між ними немає [45, с.57].

Права людини – це гарантована законом міра свободи особи, яка у відповідності з досягнутим рівнем еволюції людини здатна забезпечувати її існування та розвиток і закріплена в якості міжнародного стандарту як спільна і рівна для всіх людей [46, с.186]. Пропонована дефініція включає елементи, характерні для будь-якої особи глобального громадянського суспільства: гарантована законом міра свободи (міжнародний стандарт) → забезпечення існування та розвитку особи → можливість розширення чи поява нових прав.

Права людини – це визначені нормативно структуровані властивості та особливості буття особи, які виражають її свободу і є невід'ємними та

необхідними способами та умовами її життя, її взаємовідносин із суспільством, державою та іншими індивідами [47, с.1].

Дане визначення хоча і включає елементи попереднього, проте не передбачає динамічність прав із плином часу, однаковість для всіх людей в глобальному громадянському суспільстві (права не стандартизовані в міжнародному значенні).

Порівняльний аналіз структур обох визначень прав людини створює підґрунтя для власного. Права людини – це гарантована міра свободи людини, яка здатна забезпечити її існування та розвиток, закріплена як міжнародний стандарт, однаковий для всіх осіб глобального громадянського суспільства.

Аналіз ключових тверджень щодо поняття «свобода людини» дозволив стверджувати про наявність у згадуваному понятті певних ознак: вільність від народження; ніхто не має права порушувати їх природні основи; у демократичному суспільстві держава є гарантом свободи людини; обсяг свободи відображено нормою, закладеною у багатьох країнах Європи та в Україні: у Конституції нашої держави зазначено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [1, ст.19]. Різниця між правами і свободами в тому, що права визначають конкретну галузь (чи напрям) діяльності людини, а свобода – ту сферу, в яку держава не повинна втручатись. Відмінність прав і свобод вдало характеризує В.М. Шаповал, оскільки зауважує, що право уможливорює набуття індивідом соціального блага, а свобода передбачає невтручання держави у набуття блага (право, по суті, означає «дай», а свобода – «не заважай») [48, с.58].

Оскільки про свободу людини і громадянина в «чистому вигляді» не говорять, бо кожна держава встановлює межі реалізації прав свободою інших людей, тому встановлюється правопорядок, який орієнтує державну діяльність на захист індивідуальної свободи [48, с.60]. Саме конституції держав гарантують права і свободи кожного у їх максимальному розвитку.

У більшості країн ЄС людська гідність є джерелом прав і свобод людини. У США права (див. п. 2.2) визнаються як прагнення до загальної свободи.

Російські науковці співвідношення прав і свобод зводять до того, що свобода дає змогу людині розпоряджатись собою на власний розсуд. Але це завжди припускає межі поведінки індивіда, зумовлені його перебуванням у людському товаристві та необхідністю враховувати свободу інших людей [49, с.11]. Як складова категорії прав людини і громадянина поняття свободи являє собою закріплені в конституції чи іншому законодавчому акті можливості певної поведінки людини. Права людини визначають обсяг допустимої поведінки індивіда, в межах якого вона без приниження людської гідності може реалізувати себе як вільна особистість. На нашу думку, обсяг допустимої поведінки включає також змогу кожного звернутися до суду для захисту порушеного права.

Маючи природний характер, права і свободи людини є невідчужувані і невід'ємні від людської суті та її природи. Розкриття характеристик «невід'ємні», «природні» привело до того, що їх стали розуміти в юридичному значенні – як права на життя і здоров'я, на честь і гідність, на свободу отримання і використання інформації, на приватне життя, тобто у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості [50].

Практична цінність прав і свобод особи полягає в їх реальності, тобто у можливостях здійснювати повноваження, що випливають із змісту конкретного суб'єктивного права.

Демократичний напрям розвитку України, визнання людини найвищою соціальною цінністю, на захисті якої стоїть держава сприяли створенню у правовій науці нової класифікації прав людини. Сьогодні в наукових колах розрізняють чотири покоління прав людини.

Першим поколінням прав людини визнаються громадянські і політичні права. Міжнародне та українське законодавство визнає їх як невід'ємні,

невідчужувані і такі, що не можуть бути обмежені державою (негативні права). До них відносяться: право на життя; заборона катувань та жорстокого, нелюдського та принижуючого гідність людини відношення та покарання; заборона рабства та підневільного стану; покарання виключно на основі закону; право на свободу та особисту безпеку; право на свободу переміщення; право на справедливий судовий розгляд; право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції; право на шлюб; свобода думки, совісті та віросповідання; свобода висловлення думки; свобода зібрань; право на доступ до початкової освіти; право на власність; право на ефективні засоби правового захисту; рівність перед законом [51, с.27].

Перерахований перелік прав першого покоління не передбачає їх повноту, адже ці права визначають свободу людини в суспільстві. Невід'ємність і невідчужуваність цих прав не означає їх абсолютну необмеженість державою.

Друге покоління – соціальні, економічні та культурні права. Вони знайшли відображення в Загальній декларації прав людини [36] та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [52], їх ще називають системою позитивних прав.

Реалізація прав другого покоління потребує організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави по їх забезпеченню. О.Р. Дашковська вважає, що без прав другого покоління неможливо забезпечити стійку соціальну організацію; це об'єктивні обов'язки держави, виконання яких залежить від стану її економічного розвитку [53, с.5]. Без додаткових гарантій держави існування і розвиток особи утруднюється, адже ці права є умовами для реалізації прав першого покоління [53, с.5]. Шляхи підтримки прав другого покоління визначаються законодавцем.

До прав другого покоління відносяться: право на працю; право на справедливі та пристойні умови праці; право на соціальне забезпечення; право

на захист материнства і дитинства; право на користування досягненнями культури та ін.

Третє покоління – колективні права; це права, які належать стійким сформованим співтовариствам і реалізуються спільно. Гарантом цих прав не може бути держава, адже ці права (право нації на самовизначення; право на історичну батьківщину; право на опір владі, яка порушує права та ін.) опосередковують відносини між соціальними спільнотами і часто спрямовані проти держави [54, с.46]. У цьому випадку гарантом може слугувати глобальне громадянське суспільство, яке визначає правовий порядок людства в напрямку створення правових держав.

Окрім наведених, до колективних прав відносяться ще й право на економічний і соціальний розвиток; на користування спільним спадком людства; на мир; на здоров'я; на гуманітарну допомогу.

Четверте покоління – це права, породжені новими можливостями людини у зв'язку з бурхливим розвитком штучного інтелекту, мікробіології, телемедицини, генетики, комп'ютерних технологій тощо. До прав четвертого покоління відносять зміну статі; аборти; трансплантацію органів; еутаназію; право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї; клонування; одностатеві шлюби; вільну від дитини сім'ю. М.А. Авдеєнкова та Ю.А. Дмитрієв такі права відносять до права на фізичну свободу [55]. Перелік цих прав постійно розширюється. А.Б. Венгеров до прав четвертого покоління додає право на мир; на ядерну безпеку; космос; екологічні; інформаційні права та технології і інші [56].

Потреба у забезпеченні цих прав міжнародно-правовими інститутами викликана тим, що в глобальному громадянському суспільстві ігнорування цієї проблеми може мати катастрофічні наслідки для існування людства. До того ж, перелічені права суперечать нормам релігії та моралі: релігійні та моральні переконання повинні бути універсальною нормою для кожної особи глобального громадянського суспільства.

Отже, попри існування прав четвертого покоління, варто відмітити, що їх більшість на законодавчому рівні не врегульована як в Україні, так і на міжнародній арені. Потреба у правовому забезпеченні цих прав є перспективною проблемою.

Чіткого розмежування прав за поколіннями домогтися не вдається через їхню взаємопов'язаність та взаємозалежність. Інтегруючий підхід щодо прав людини встановлено у Віденській Декларації та Програмі дій: «Всі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємозв'язані. Міжнародне співробітництво повинне відноситись до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою» [57, § 5].

Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні гарантований Конституцією України, а саме:

1) стаття 21 визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права людини є невідчужуваними та непорушними;

2) стаття 22 передбачає, що закріплені в Конституції України права і свободи людини і громадянина не є вичерпними;

3) частина 3 статті 22 наголошує, що під час прийняття нових законів або при внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Недостатньо-правова захищеність, порушення прав і свобод людини в Україні потребують ефективного правового механізму їх захисту. Демократична концепція, закладена в Конституції України [1], встановлює відповідальність держави перед особою, рівність усіх суб'єктів права перед законом і судом. Проголошені в Конституції України права і свободи та впровадження у судову практику демократичних принципів судочинства, вироблених ЄСПЛ, посилюють захищеність прав і свобод людини (надають їм реального, а не декларативного змісту). Головним завданням держави стає створення ефективної системи судового захисту.

Механізм судового захисту прав і свобод людини є універсальним, адже згідно ст.124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі.

Отже, суди – один із найважливіших інститутів забезпечення законності в демократичному суспільстві, основна гарантія прав і свобод людини.

Попри універсальність, вродженість та невід'ємність прав і основоположних свобод вони не є абсолютними, а тому можуть обмежуватись державою не свавільно, а згідно вимог законодавства.

Допустимість та особливості обмеження прав і свобод людини визначені Загальною декларацією прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [36, ст.29, ч.2].

Здійснюючи обмеження прав і свобод людини, держава впливає на життя усього суспільства. Надмірність в обмеженні нівелює пріоритет прав і свобод людини, що призводить до відходу від демократії. Обмеження прав і свобод людини має на меті захист суспільства, а встановлення меж допустимих обмежень – повноваження законодавця. Встановлені законодавцем межі обмеження прав і свобод людини повинні відповідати конституційним критеріям, у протилежному випадку Конституційний Суд України визнає закон неконституційним.

Основна роль у встановленні правильності обмеження прав і свобод людини державою належить суду. Конституція України та чинне законодавство України на суд покладають обов'язок захисту всіх, без винятку, прав і свобод людини; при цьому особа, звертаючись до суду, не повинна зазнавати ніяких перешкод.

Державні обмеження можуть бути різних видів:

1) на основі критеріїв, визначених Конституцією України для певних прав;

2) на підставі роз'яснення щодо мети і обмеження конкретного права;

3) шляхом посилання на певний закон, що забезпечує обмеження.

Обмеження прав і свобод може проводитись як в мирний час, так і в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

В умовах мирного часу суди з'ясовують правильність державного обмеження згідно алгоритму: 1) чи відповідає обмеження інтересам суспільства; 2) чи таке обмеження є необхідним для досягнення певної мети; 3) чи доцільне і співрозмірне державне втручання до поставленої мети.

Державне обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану передбачене Конституцією України. Зокрема, статтею 64 Конституції України [1] передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дій цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Згідно Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» (1550 – III) указом Президента України в умовах надзвичайного стану можуть запроваджуватись такі заходи (відмічаємо лише ті, які стосуються інформаційних прав і свобод людини – *К.М.*): 5) виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; 6) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі тощо.

Отже, втручання держави у окремі права людини допустиме, воно має здійснюватись згідно із законом, відповідати вимогам конституції і бути вмотивованим.

Глобалізація громадянського суспільства, поряд із можливостями у вирішенні загальнолюдських проблем, викликає появу нових загроз.

Причинами загроз є: зростання можливостей для втручання в особисте життя громадян і глобальний контроль за поведінкою громадськості (через накопичення докладної інформації про громадян в електронних базах даних); прогнозоване зміщення динаміки чисельності населення Землі в бік найбільш бідної африканської та найагресивнішої мусульманської цивілізації; втрата державної монополії на здійснення владних функцій держави як по відношенню до суспільства, так і в окремих сферах (довкілля, освіта, охорона здоров'я, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики та стирання граней між ними); перетворення людини у громадянина глобального громадянського суспільства; обмеження суверенітету національних держав [10, с.2].

Якісно новою формою глобального громадянського суспільства є інформаційне суспільство, яке поряд із новими можливостями у вирішенні загальнолюдських проблем, викликає появу нових загроз (інформаційні війни; пропагандистські матеріали злочинних організацій; інструкції з виготовлення вибухівки, отруйних речовин, наркотиків; поширення дитячої порнографії; азартні ігри).

Інформаційне суспільство – це якісно нова форма переходу глобального громадянського суспільства до інформаційної цивілізації, однією з найістотніших рис якої є те, що з її появою життя людини розгортається в новій, нею ж створюваній віртуальній реальності – інформаційному просторі [58; 59].

Бурхливий розвиток інформаційного суспільства формує людину нового типу, головною особливістю якої є зростання ступеня автономності як суб'єкта власного життя [59, с.28]. Особа формується у віртуальному житті: набуває більш високого ступеня свободи у виборі моральних авторитетів та нетипово планує власне життя. Така особа від творця власної ідентичності переходить у стан, уникаючи будь-якої фіксації соціального місця, часу, позиції [59,с.28]. Стан моральності особи змінюється, як правило, всупереч традиційним нормам моралі (визнаним у державі, церкві, громадянському суспільстві). Здійснюється

вплив на традиції, ціннісні установки, загальноприйняті норми і правила поведінки, етичні імперативи. Разом із зміною моральності особи змінюється суспільна мораль, а це впливає на суспільно-політичну ситуацію, на правопорядок [60], на національну безпеку країни [14; 8].

Суспільна мораль – це система цінностей та норм і правил поведінки, які визнаються усім суспільством або його переважною більшістю; це результат загальносуспільного мовчазного консенсусу, результатом якого є визнання того, що є добром чи злом, чесним і нечесним, справедливим чи несправедливим, прийнятним чи неприйнятним [8, с.5].

Спираючись на умови і тенденції суспільного розвитку України, не можна не погодитись із В.В. Костицьким у нагальній потребі виокремлення захисту суспільної моралі в окрему функцію держави. До згаданих умов і тенденцій відносяться:

- 1) наявність певної окремо важливої групи суспільних відносин, що потребують регулювання з боку держави;
- 2) соціальний запит суспільства на регулятивну роль держави у тій чи іншій сфері суспільних відносин;
- 3) наявність системи правових норм, які регулювали б ці суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням тієї чи іншої функції держави;
- 4) наявність системи державних органів та інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити реалізацію функцій держави, пов'язаних із захистом суспільної моралі [61, с.12].

Виходячи з нової функції демократичної держави можна стверджувати, що захист суспільної моралі полягає:

– у здійсненні діяльності органами державної влади і місцевого самоврядування, у тому числі за участю громадських організацій, спрямованої на попередження і недопущення продукції та показу видовищних заходів, які завдають шкоди суспільній моралі, а саме: недопущення пропаганди расової та національної ворожнечі, фашизму, неофашизму, українофобії, ксенофобії,

антисемітизму, нетерпимості та насильства, образи нації чи особи за національною ознакою тощо, а також у здійсненні регулювання обігу продукції сексуального та еротичного характеру, продукції, що містить елементи насильства та жорстокості, показу видовищних заходів еротичного характеру з метою уникнення їх доступності неповнолітнім;

– у відродженні духовних цінностей Українського народу, захисті та примноженні культурного надбання, збереженні національної та культурної спадщини, підтримці розвитку культури і мистецтва, що в кінцевому підсумку інтегрується у створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурно-духовних потреб [62, с.2].

Відкритість інформаційного простору України, входження до глобального інформаційного суспільства (Інтернет, Глобалстар, GSM) сприяє тому, що держава стає вразливою до небезпеки інформаційних воєн, які руйнують суспільну мораль. Від того, на скільки захищений інформаційний простір держави залежить її інформаційна безпека.

Проблемі інформаційних воєн присвячені роботи багатьох науковців. Хоча пропоновані ними дефініції «інформаційна війна» відрізняються, їм присутнє спільне.

Серед визначень вітчизняні. Інформаційна війна – це комунікативна технологія впливу на масову свідомість з короткостроковими чи довгостроковими цілями [63, с.20]. Інформаційні війни – є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передовсім військовими [63, с.169]. Інформаційні війни – це інформаційні технології, які мають на меті ввести в оману широке коло людей, маніпулювати індивідуальною чи масовою свідомістю, що призводить до виведення з ладу

процесів управління суспільством і його складовими, передовсім військовими [64, с.24].

Інформаційна війна – це форма ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державними, неурядовими, екологічними та іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу з нанесенням шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери, конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки [65].

Дослідник із США У. Швартсоу вважає, що інформаційна війна – це попередньо сплановані психологічні дії в мирний чи військовий час, спрямовані на ворожу, дружню чи нейтральну аудиторію, що впливають на установки і поведінку людей з метою отримання політичної чи військової переваги [66]. На думку російського науковця П. Померанцева інформаційною є така війна, сутність якої в тому, щоб підкорити іншу країну, навіть не торкаючись її; ядром інформаційної війни є людська свідомість, психологічна сфера [67].

Порівняльний аналіз наведених дефініцій дозволяє виділити притаманні спільні риси: 1) інформаційна війна – це дійсно війна; 2) засіб її ведення – інформаційні технології; 3) об'єкт впливу – соціум, зокрема, суспільна мораль; 4) мета – розвал держави, спонукання до нової поведінки.

Виділені складові структури дефініції «інформаційна війна» створюють підґрунтя для власного визначення. Інформаційна війна – це гібридна війна, яка здійснюється в інформаційному полі з метою впливу на масову свідомість (соціум), кінцевою метою якої є знищення держави, суспільної моралі та спонукання до нової поведінки.

Очевидно, захист суспільства від наслідків інформаційних воєн потребує комплексу заходів, спрямованих на забезпечення необхідного рівня інформаційної безпеки, в тому числі – готовності вітчизняних судів відстоювати інформаційні права людини. В умовах інформаційної війни загроза інформаційним правам і свободам людини може проявлятися по-різному: шляхом поширення персональних даних про особу; втручанням у приватне і

сімейне життя; афішуванням інформації, яку збирає конкретна особа; поширенням неправдивої інформації про особу чи стан довкілля; поширенням інформації, яка ніби то обмежує свободу творчості і доступу до культурних цінностей. Запобігти ворожому впливу на інформаційні права і свободи людини зобов'язана держава. Якщо держава не захистила згадані права, особа може звернутись за їх захистом до суду. В цьому випадку суд постає захисником інформаційних прав людини від впливу ворожої держави.

Виникла необхідність у правовому забезпеченні захисту суспільної моралі як через вдосконалення законодавчої бази, так і через вдосконалення правозастосовної практики щодо порушення норм суспільної моралі в інформаційному просторі України [59, с.29]. Очевидним є протиріччя між метою глобального громадянського суспільства (вирішити загальнолюдські проблеми) та появою нових загроз з боку інформаційного суспільства суспільній моралі України.

Поширення глобалізаційних процесів не означає нівелювання національних процесів, оскільки вони також будуються на національній ідеї, ментальності, моралі, традиціях і цінностях [8, с.3].

Захистити громадянське суспільство України від загроз глобалізації можна через модернізацію правової системи. Українська національна ідея є інтегруючою суспільство ідеєю, а її найбільш вагомі чинники (держава, церква, національна система освіти й виховання) в Україні перебувають на стадії становлення чи оновлення [8, с.4]. Отже, правова система України має оновлюватись одночасно з національною ідеєю.

Захистити мораль від загроз глобального громадянського суспільства може право, яке не тільки взаємопов'язане з мораллю, але й є глибоко моральним [8, с.5]. Саме моральна складова права є регулятором суспільних відносин. Оскільки глобальне громадянське суспільство формується на засадах демократії, в основі захисту суспільної моралі мають бути як принципи демократії, так і українська національна ідея.

Проблема правового захисту суспільної моралі потребує комплексного підходу як з боку держави (існує загроза національній безпеці), так і з боку громадських організацій, науковців [59].

Оскільки захист суспільної моралі є загальнодержавною проблемою (торкається усіх сфер функціонування держави), то в державі повинен існувати координуючий та контролюючий орган її захисту. Такий орган держави доцільно наділити правом законодавчої ініціативи (проекти законів цього органу розглядати як термінові – наша правова пропозиція) у формуванні законодавства щодо захисту суспільної моралі від загроз інформаційного суспільства. За таких умов національні суди оперативно отримали б закон, який би враховував умови сьогодення і був би ефективним у відстоюванні норм суспільної моралі.

Державна влада – це здійснення політичної влади державою, її органами й посадовими особами в межах та порядку, передбачених конституцією та законами [68, с.169-170].

О.Ф. Фрицький державну владу розглядає як конституційно-правовий інститут: «Сутність конституційно-правового інституту державної влади в Україні полягає в її легітимності, яка дістає своє законодавче закріплення в Конституції завдяки волі народу як єдиного джерела влади, і здійснюється згідно з основоположними принципами суверенітету, розподілу влади та верховенства права законодавчими, виконавчими і судовими органами на основі загальнодержавних програм, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, з метою досягнення гідних умов її життя» [69, с.236].

На думку І.Є. Словської державна влада є такою організацією частини населення, що домінує, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним в інтересах цієї її частини та організовує задоволення загальнолюдських потреб [70, с.41].

Спільним у наведених визначеннях є те, що діяльність державної влади спрямована на забезпечення прав і свобод людини. Останнє, з наведених, в неявній формі розглядає державну владу в глобальному громадянському суспільстві.

Свобода – це можливість, надана людині від народження і її ніхто не може знищити чи відібрати, навіть держава.

В умовах демократичного суспільства влада розмежована на законодавчу, виконавчу і судову. Поділ влади є засобом для того, щоб домогтися стримування влади [71, с.2]. Для підтримки балансу між гілками влади кожній з них надано правовий статус і відповідні повноваження. При цьому жодна з гілок влади не повинна домінувати над іншою і функціонувати в межах законодавчих повноважень [72, с.38]. Для захисту свободи усі три гілки влади повинні діяти узгоджено, взаємно контролюючи одна одну. Державне обмеження свободи можливе за наявності в кожній гілці влади особливих повноважень. Для того, щоб обмеження державою прав і свобод людини не було свавільним, відповідало існуючим повноваженням, існують права людини, закріплені в конституційних нормах.

Державна влада не є всесильною, вона введена у правові рамки. Ці правові рамки в Україні окреслено Конституцією, зокрема статтею 6 («Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України») та статтею 8 («В Україні визнається і діє принцип верховенства права»). Принцип верховенства права зобов'язує державу вчиняти будь-які дії у відповідності до права.

Потреба в обмеженні державної влади пояснюється різними факторами. Зокрема, послаблення гарантій основних прав людини, неприйняття мір по недопущенню їх порушень чи їх відновленню, посягання на основні права людини веде до зміщення ціннісних орієнтирів суспільства [71]. Інший фактор. У нормативно-правових актах важко змодельовати всі можливі ситуації, тому

законодавець користується розмитими формулюваннями. Розмитість часто використовується суб'єктами державної влади не на користь правам людини; це дискреційні повноваження (перевага доцільності над законністю) [73]. Ще один фактор. В умовах глобалізації інститут державної влади втрачає монополію на владні функції, зазнає децентралізації [61]. Значне число державних органів, наявність у держави апарату примусу не виключає можливості зловживань, у тому числі, в галузі прав і свобод людини.

Саме права і свободи людини, яким надано в демократичній державі пріоритет, слугують регулятором державного втручання або обмежувачем дій влади. Будь-яке порушення прав і свобод людини є свавіллям (втручанням, зазіханням) з боку держави.

Права людини – це не лише відображення правового досвіду розвитку людства, але й кристалізація його моральних засад, пов'язаних з повагою свободи та автономії індивіда, недопустимістю їх порушення, орієнтацією на категорії добра та загального добробуту [74, с.219-220].

Із наведеної дефініції випливає, що і норми суспільної моралі є регулятором обмеження державою основних прав і свобод людини.

Основні права і свободи людини визначені конституційно: держава зобов'язалась (народ країни надав їй повноваження) гарантувати основні права і свободи, захищати їх і самій не порушувати. На думку А. Арутюнян, принцип пріоритету прав і свобод людини по відношенню до держави, обмеження всесилля держави правами людини – найбільша загальнолюдська цінність, що сформувалась у процесі боротьби за свободу та характерна для всіх цивілізованих держав [71, с.4]. Такий висновок узгоджується з думкою В.В. Комарової та О.В. Марцеляка, які вважають, що правовими обмеженнями діяльності державної влади є принципи їх роботи – керівні ідеї, які втілюють міжнародні стандарти й забезпечують роботу легітимної та легальної влади згідно з політичними інтересами громадянського суспільства, що домінують [75, с.129; 76, с.41].

В основі ідеї обмеження держави в аспекті захисту прав і свобод людини лежить протиріччя: між встановленням меж державного втручання, при якому вона б виконувала функції, потрібні суспільству, та не порушенням при цьому прав і свобод громадян. Нехтування пріоритету прав і свобод людини (їх звуження, утиск) призводить до відходу від демократії і появи тоталітарного режиму.

Обмеження основних прав і свобод людини в демократичному суспільстві можливі, межі державного втручання прописані в конституції, а вихід за межі втручання – свавілля, відхід від демократичного напрямку розвитку країни. Будь-який закон держави, що дозволяє певні обмеження прав і свобод людини на користь суспільних інтересів, повинен відповідати конституції. Прописане в конституції право гарантує конкретні свободи. Якщо конституційне право не гарантує свободи, то потрібно обмежити державну владу.

Правовий зв'язок між основними правами людини та держави полягає в тому, що права людини обмежують владу, що утворює державу; чим більше обмежені права людини, тим обмеження державної влади менше, а це – свавілля, перехід до беззаконня.

Вироблення та законодавче закріплення основних прав та свобод дозволяє обмежувати сфери діяльності, повноваження, щоденні рішення державної влади не заради самого обмеження, тобто з метою дотримання і реалізації прав, свобод та інтересів громадян [73]. Утиск основних прав і свобод людини державою не означає, що особа сама не може боротися за них дозволеними способами: це петиції до відповідних державних структур, звернення до ЗМІ, до правоохоронних організацій, до суду.

Забезпечуючи судовий захист прав і свобод людини держава зобов'язалась створити гарантії від їх порушення нею ж, тобто держава повинна надати усі необхідні матеріальні, інституціональні та процесуальні гарантії захисту прав і свобод людини.

Досить часто і суди не в змозі захистити права і свободи людини. Причина цього – свавілля в тлумаченні правових норм, наявні колізії між нормами. Все ж вихід із ситуації, що склалася, існує: використовувати демократичні принципи судочинства. Ці принципи базуються на критеріях, дотримуватись яких повинні національні суди країн-учасників Конвенції. Зокрема: розумність та співрозмірність державного втручання; недопущення надмірності втручання; необхідний характер втручання та інші, про які мова йтиме у розділах 4 та 5.

Інформаційні права і свободи є одними з найважливіших. Вони сприяють не тільки становленню особи, а й глобального громадянського суспільства. Їх відносять до усіх чотирьох поколінь прав людини. Розвиток інформаційного суспільства та демократії неможливий без наявності у кожного суб'єкта інформаційних прав і свобод. В основі інформаційних прав і свобод людини лежить поняття інформації. Суть терміну «інформація» (від латинського «informatio») в тому, що це роз'яснення, викладення, повідомлення [77, с.201].

Інформація є засобом забезпечення існування людини в глобальному громадянському суспільстві, джерело знань у задоволенні власних потреб, спосіб управління державою та глобальним громадянським суспільством. Це найважливіший засіб організації політичного, економічного, духовного і соціального життя глобального громадянського суспільства. Від інформації залежить формування людської особистості.

У вітчизняному законодавстві поняття «інформація» визначається по-різному. Відповідно до ст.1 Закону України «Про інформацію» (2657-XII) інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. У Цивільному кодексі України поняття інформації визначається так: «Інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі» [78, ст.200]. Згідно зі ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»

(2210-III) під інформацією розуміють відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.

Наведені визначення дають підстави стверджувати, що інформація – це не лише зібрані дані чи відомості, це ресурс глобального громадянського суспільства, цінність якого полягає в задоволенні людських потреб.

Цивільний кодекс України [78] відносить інформацію до нематеріальних благ, що пов'язано з її особливою правовою природою та відсутністю матеріального змісту. У його ст.16 передбачено право кожної особи на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового права та інтересу. Частиною 2 ст.200 ЦК України надано право суб'єкту відносин у сфері інформації вимагати усунення порушень його права і відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями. Захист цивільних прав та інтересів учасників інформаційних відносин відбувається також згідно з нормою ст.16 ЦК України, де серед способів захисту: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; припинення правовідносин; відшкодування збитків та інші способи відшкодування шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Отже, захист інформаційних прав здійснюється згідно з нормою гл.3 ЦК України загальними способами, перерахованими у її ст.16, а також спеціальними способами, встановленими окремими законами. Суд в змозі забезпечити захист прав особи, пов'язаних з інформацією й іншими способами, які можуть бути встановлені договором чи законом.

Інформаційні права і свободи людини виникли не відразу. Вони синтезували багатовікове бажання людей, яке охоплювало різні аспекти. У більшості дослідників вони асоціювались з правом особи на інформацію;

окремі говорили про це з точки зору технології поширення інформації; були й такі, які вказували на обмеження у доступі до інформації; інші – відстоювали свободу слова і поширення інформації через ЗМІ; деякі дослідження стосувались прав, пов'язаних з інформаційною безпекою; окремі розглядали їх в аспекті права на звернення за інформацією тощо.

Конституційний механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина складається із системи законів (закони інформаційної сфери) та судової гілки влади, яка є гарантом їх правильного застосування. Судова влада реалізується судом як шляхом конституційного контролю, так і через вирішення конкретних справ, що належать до його компетенції через застосування процесуального і матеріального законів.

До демократичних основ захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відносимо сукупність демократичних принципів судочинства, вироблених ЄСПЛ, та імпліцитних процедур, яких дотримується Суд досліджуючи правильність державного втручання у згадані права.

У Конституції України задекларовано, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1, ст.55]. Судова діяльність повинна бути спрямована на захист прав і свобод від будь-яких посягань шляхом своєчасного і якісного розгляду конкретних справ. Саме тому кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [28, ст.7].

Право на судовий захист закріплено статтею 6 Конвенції, згідно якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [4, ст.6].

Серед засобів захисту прав та свобод людини і громадянина особливо відповідальна та ефективна роль належить суду, оскільки відповідно до ст.124

Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди [1, ст.124].

Держава створила систему судового захисту, до прямих функцій якої належить недопущення порушення прав і свобод людини, відновлення порушеного правомірного стану та притягнення винних до відповідальності. Реалізація цих функцій потребує спеціального механізму забезпечення прав і свобод людини.

Конституційний механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина складається із системи законів (у нашому дослідженні – закони інформаційної сфери) та судової гілки влади, яка є гарантом їх правильного застосування. Судова влада реалізується судом як шляхом здійснення конституційного контролю, так і через вирішення конкретних справ, що належать до його компетенції шляхом застосування процесуального і матеріального законів.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [28, ст.2] гарантує кожній особі право на справедливий суд. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [28, ст.6]. Спираючись на зазначені норми законодавства будується захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина в судах загальної юрисдикції. Головним завданням судів є організація таких умов кожній особі, які б сприяли реалізації її процесуальних прав і виконання покладених на неї процесуальних обов'язків: подання позовної заяви, відзиву на позовну заяву, відповіді на відзив, заперечень, а також подання доказів, заяв та клопотань, подання зустрічного позову, обґрунтування власної позиції шляхом надання пояснень суду, доводів та міркувань, які виникають під час судового розгляду та ін.

Постановою № 7 Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. «Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина» визначено основні напрямки удосконалення судової діяльності у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та зобов'язано суди: 1) усю діяльність

підпорядкувати захисту прав і свобод людини і громадянина; 2) не відмовляти в судовому захисті прав і свобод людини і громадянина ... з підстав, не передбачених Конституцією чи законом; 3) з'ясувати, чи не були порушені права підозрюваного, обвинуваченого при затриманні, арешті, проведенні обшуку та чи не були обмежені права потерпілого й інших учасників кримінального процесу; 4) використовувати всі повноваження органів правосуддя для захисту прав і свобод громадян; 5) неухильно виконувати вимоги закону про з'ясування причин порушень прав і свобод, вимагати їх усунення та здійснювати дієвий контроль за їх виконанням; 6) приділяти особливу увагу своєчасному і повному виконанню судових рішень [79].

Зважаючи на те, що інформаційні права і свободи людини і громадянина належать до основоположних [2], то усі вимоги Верховного Суду стосуються їх в першу чергу.

Зміст права на судовий захист інформаційних прав включає в себе наступні елементи: вимагати непорушення інформаційних прав; вимагати припинення усіх діянь, які порушують ці права; вимагати відновлення інформаційних прав при їх порушенні. Способами захисту порушених інформаційних прав у суді є: а) визнання права, якщо воно порушується чи обмежується; б) припинення дій, що призвели до порушення інформаційних прав чи створили загрозу в їх порушенні в) відновлення становища, яке існувало до порушення прав; г) відшкодування майнової і моральної шкоди, викликані їх порушенням. До спеціальних способів захисту таких прав слід віднести спростування недостовірної інформації та/або право на відповідь (ст.277 ЦК України), заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст.278 ЦК України) [78, ст.277-278].

Особливість судового захисту інформаційних прав полягає в тому, що суди при вирішенні вказаної категорії справ повинні забезпечувати баланс між захистом інформаційного права особи з одного боку, та межами такого права,

правом на повагу до людської гідності та конституційними гарантіями невтручання в таке право, з іншого боку.

Згідно ст.124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [1, ст.124]. Таким чином, судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. В свою чергу, конституційний контроль реалізується шляхом надання права кожному звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом [1, ст.55].

Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди [28, ст.17]. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [28, ст.18].

Кожен із перерахованих судів має визначену законом сукупність повноважень щодо розгляду справ, віднесених до його компетенції, тобто юрисдикцію. А коло справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду являє собою підсудність. Тобто, за правилами юрисдикції встановлюється в якому саме судочинстві повинна бути розглянута справа, а за правилами підсудності визначається компетентний суд, який має здійснювати розгляд справи.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» не розмежовано юрисдикції судів у розгляді справ, а лише зазначено, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом [28, ст.8]. Вказане стосується і правовідносин, пов'язаних із захистом інформаційних прав і свобод людини і громадянина. Наявні закони в інформаційній сфері також чітко не вказують на

шляхи звернення людини і громадянина до конкретного суду з питань захисту прав і свобод.

Спираючись на порядок звернення до судів, встановлений процесуальним законодавством, відзначимо, що компетенція судів у питанні захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина не розмежована (окремі норми щодо захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина містять Цивільний, Кримінальний, Господарський кодекси України та Кодекс адміністративного судочинства України). Саме тому, пересічний громадянин (часто і правник) потребує конкретних рекомендацій про те, до якого суду йому звертатись для захисту інформаційних прав і свобод.

З'ясування підсудності справ про захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина є однією з найголовніших умов ефективного судового захисту згаданих прав і свобод. Правильне визначення підсудності справи конкретному суду дає змогу забезпечити розгляд справи та її вирішення, тобто здійснити захист порушених прав і свобод. Звернення ж особи до суду, який не має повноважень щодо розгляду вказаної категорії справ, має наслідком відмову у відкритті провадження в справі та тривалу незахищеність інформаційних прав і свобод.

На підставі аналізу процесуальних законів здійснено розмежування підсудності справ про захист інформаційних прав і свобод людини в судах загальної юрисдикції.

1) Згідно ч.1 ст.1 ЦК України цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [78, ст.356]. Свобода інформації є основним правом і критерієм усіх інших свобод [2], а тому інформаційні права і свободи належать кожному від народження і є особистими. Статтею 270 ЦК України до особистих немайнових прав віднесено й інформаційні права, які не мають економічного змісту.

Відповідно до ч.1 ст.19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [81, ст.19]. Таким чином, захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина здійснюється у порядку цивільного судочинства. Справи про захист інформаційних прав, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, у відповідності до ст.23 ЦПК розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції. При цьому, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом. Поводи до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [81, ст.27].

Так, справи, пов'язані з поширенням недостовірної інформації про особу та (або) членів її сім'ї, в тому числі в газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі, радіопередачі тощо, у відповідності до ст.ст.278, 279 ЦК України [78, ст.278, 279], розглядаються в порядку цивільного судочинства. Розгляд справ про відшкодування шкоди такій особі, спричиненої порушенням її інформаційних прав, здійснюється на підставі статей 23, 201, 1166, 1167 ЦК України [78] за правилами цивільного судочинства в порядку позовного провадження.

Згідно ст.277 ЦК України поширювачем інформації, яку подає службова чи посадова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює [78, ст.277], вказана юридична особа і буде відповідачем по справі. Однак, якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, то суд вправі за заявою заінтересованої особи встановити факт неправдивості цієї інформації та спростувати її в порядку окремого провадження. Така заява розглядається за правилами, визначеними розділом IV ЦПК України [82, п.13].

2) У разі порушення інформаційних прав і свобод особи, яка є суб'єктом господарювання, тобто фізичної особи-підприємця чи юридичної особи, у зв'язку зі здійсненням нею господарської діяльності, справа підсудна господарському суду на підставі ст.20 ГПК України [82, ст.20]. Розгляд таких справ відбувається в порядку позовного провадження.

Однак, коли порушення інформаційних прав і свобод такої особи не пов'язане із здійсненням нею господарської діяльності, то такі відносини регулюються Цивільним кодексом України [78, ст.4] та підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

Згідно зі статтею 55 ГК України суб'єктами господарювання можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Тому усі підприємці – як фізичні, так і юридичні особи, – мають право на відшкодування моральної шкоди внаслідок приниження їх ділової репутації та на звернення до господарського суду з відповідними позовами з додержанням визначених ГПК України вимог щодо підвідомчості господарських спорів [84, п.4].

За змістом приписів ст.91 ЦК України право на спростування недостовірної інформації, передбачене ст.277 ЦК України, належить не лише фізичним, але й юридичним особам у передбачених законом випадках, у тому числі як спосіб судового захисту проти поширення інформації, що шкодить діловій репутації господарюючого суб'єкта (підприємця). Справи вказаної категорії підсудні господарським судам. При цьому у вирішенні відповідних спорів господарським судам необхідно виходити з того, що недостовірність негативної інформації є правовою презумпцією [85, п.8].

Спори, що виникають між суб'єктами інформаційних відносин, підвідомчі господарським судам у випадках, якщо обома їх сторонами є особи, визначені у ч.2 ст.4 ГПК України.

Позовні вимоги юридичних осіб та громадян, які набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, до архівних, бібліотечних, музейних установ тощо про усунення перешкод у доступі до відкритої інформації відносяться до

компетенції господарських судів. Спори між учасниками господарських товариств та товариствами щодо надання інформації про діяльність товариства підвідомчі господарським судам, якщо позивачами є особи, передбачені у ч.2 ст.4 ГПК України [85, п.16].

Господарському суду підсудні також спори, пов'язані з укладанням, зміною, розірванням чи визнанням недійсними договорів, в тому числі пов'язаних з інформаційними правами, якщо вони виникають з господарських відносин та між суб'єктами господарювання. Такі спори підлягають вирішенню за місцезнаходженням однієї зі сторін, до якої звернувся заявник [86, п.20.3]. Спори щодо договорів, укладених відповідно до норм ЦК та інших актів законодавства, які не стосуються господарських відносин, та ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності сторін, розглядаються в порядку цивільного судочинства. А якщо однією зі сторін такого правочину є суб'єкт владних повноважень, з владних управлінських функцій якого випливають права та обов'язки сторін і обов'язковою ознакою такого договору є відносини влади та підпорядкування, то вказаний договір є адміністративним і така справа на підставі п.4 ч.1 ст.19 КАС України належить до юрисдикції адміністративних судів [87, ст.19].

За загальним правилом, передбаченим ч.1 ст.27 ГК України позов пред'являється до господарського суду за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача, якщо інше не встановлено ГК України [84, ст.27].

3) Відповідно до ч.1 ст.19 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах [87, ст.19]. Тому спори, пов'язані з захистом інформаційних прав, підсудні адміністративним судам за умови, що вони мають публічно-правовий характер, тобто хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, у зв'язку зі здійсненням ними владних управлінських функцій. У випадку, коли такий спір не має

публічно-правового характеру, він розглядається в порядку цивільного судочинства.

Ураховуючи положення статті 2 ЦПК України та статті 2 КАС України, не є публічно-правовим і розглядається у порядку цивільного судочинства спір між органом державної влади та/або органом місцевого самоврядування (суб'єктом владних повноважень) як суб'єктом публічного права та суб'єктом приватного права – фізичною особою, в якому управлінські дії суб'єкта владних повноважень спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав фізичної особи. У такому випадку це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у спорі бере участь суб'єкт публічного права, а спірні правовідносини врегульовано нормами цивільного та адміністративного права [88, п.21].

Аналогічно справи про захист гідності, честі та ділової репутації розглядаються в порядку цивільного судочинства і в тому випадку, коли стороною є органи державної влади та/або органи місцевого самоврядування (суб'єкт владних повноважень) [88, п.4].

Спори з приводу законності дій посадових осіб виправної колонії щодо розкриття та перегляду адресованої засудженому кореспонденції є публічно-правовими, оскільки виникають за участю суб'єкта владних повноважень (виправної колонії в особі Державної кримінально-виконавчої служби України) під час реалізації наданих йому законодавством владних управлінських функцій стосовно забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, засуджених до позбавлення волі, з питань, пов'язаних із виконанням вироку. Таким чином, питання, пов'язані з прийняттям посадовою особою установи виконання покарань рішення щодо розкриття та перегляду кореспонденції, адресованої засудженому, під час здійснення нею управлінських функцій, стосуються не кримінально-процесуальних, а публічно-правових відносин, а тому правомірність дій такої посадової особи повинна перевірятися в порядку адміністративного

судочинства за правилами чинного законодавства та з урахуванням положень Кримінально-виконавчого кодексу України [89, п.32].

На підставі п.7 ч.1 ст.19 КАС України адміністративним судам підсудні спори фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації. Підсудність вказаних спорів саме адміністративним судам встановлена і ст.23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [90, ст.23], який регламентує порядок здійснення таких відносин.

Адміністративні справи розглядаються як окружними адміністративними, так і місцевими загальними судами, розмежування предметної юрисдикції між якими здійснюється на підставі ст.20 КАС України [87, ст.20].

4) Якщо порушення інформаційних прав і свобод людини і громадянина являє собою суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, тобто кримінальне правопорушення, передбачене Кримінальним кодексом України [91, ст.1], то розгляд вказаної категорії справ відбувається в порядку кримінального судочинства. Охорона інформаційних прав здійснюється шляхом досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України. При цьому судовий розгляд кримінального провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення [92, ст. 32].

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, тобто те, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, відповідно до ст.477 КПК України здійснюється щодо кримінальних правопорушень, якими завдано шкоду інформаційним правам і свободам людини і громадянина, зокрема передбачених статтею 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної

хвороби), статтею 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), частиною першою статті 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), статтею 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), статтею 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), статтею 232⁻¹ (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), статтею 232⁻² (приховування інформації про діяльність емітента), частиною першою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин) [92, ст.477]. В такому випадку потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення [92, ст.478].

5) Захист порушених інформаційних прав, вчинених у формі адміністративного правопорушення (проступку), тобто протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність,

здійснюється на підставі Кодексу України про адміністративні правопорушення [93, ст.9].

Згідно ст.221 КУпАП судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення в інформаційній сфері, передбачені 166⁻²⁵, 172⁻⁸, 173⁻¹, 184⁻², 185⁻¹¹, 188⁻³⁹, 188⁻⁴⁷, 212⁻² – 212⁻³, 212⁻⁵ – 212⁻⁶, 212⁻⁸ КУпАП, а також справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення [93, ст.276].

б) Публічно-правові спори щодо конституційності законів, міжнародних договорів, підзаконних актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України, повноваження якого визначені у ст.7 Закону України «Про Конституційний Суд України». Відповідно до п.9 ч.1 вказаної статті одним із повноважень Конституційного Суду України є вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [94, ст.7]. З метою захисту та відновлення порушених інформаційних прав особа вправі звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою, тобто письмовим клопотанням щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. Вимоги до конституційної скарги визначені у ст.ст.55-56 ЗУ «Про КСУ» [94, ст.55]. За результатами розгляду такої конституційної скарги КСУ ухвалює рішення та надає висновки.

Конституційний Суд України у своєму рішенні встановив, що згідно статей 55, 64, 124 Конституції України передбачене відповідними законами України право на позасудове оскарження актів, дій чи бездіяльності посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури (у порядку підлеглості) не позбавляє громадян можливості звернутись безпосередньо до суду [95, п.4.2]. Крім того, у справі К.Г. Устименка КСУ зазначив, що передбачений законодавством відомчий порядок оскарження дій посадових осіб до органів вищого рівня не є перепорою для звернення громадянина до суду безпосередньо [96]. Суд не має права відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом процесуальному порядку.

Акти, дії або бездіяльність посадових і службових осіб органів судової влади, що належать до сфери управлінської діяльності, можуть бути оскаржені до суду на загальних підставах [95, п.4.2.; 97; 98].

Отже, правильне визначення підсудності справ є першим кроком на шляху ефективного судового захисту порушених інформаційних прав і свобод особи, що сприяє посиленню гарантій забезпечення принципів законності та доступності правосуддя.

Висновок. Обґрунтовано, що глобальне громадянське суспільство є найяскравішою характеристикою розвитку сучасного світу, яка прискорює поширення демократичних цінностей, забезпечує рівність держав, які входять до його складу.

Спираючись на правову сутність поняття «сучасна держава», показано, що в державах повинен існувати механізм забезпечення демократії в усіх її галузях, в тому числі і судового захисту прав і свобод людини.

Встановлено, що демократичні принципи судочинства створюють найбільш сприятливі умови для розгляду обставин справи та винесення справедливого рішення. Запропоновано визначення поняття «демократичні

принципи судочинства». Показано, що характерним для демократії є виконання владних повноважень, невід'ємне від дотримання прав людини.

Доведено, що проголошені в Конституції України права і свободи людини та впровадження у судову практику демократичних принципів судочинства на основі практики ЄСПЛ посилюють захищеність прав і свобод людини. Головним завданням демократичної держави стає створення ефективної системи судового захисту. Саме тоді права і свободи людини обмежують діяльність держави, а правильність державного обмеження прав і свобод встановлює суд. До демократичних основ захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відносимо сукупність демократичних принципів судочинства, вироблених ЄСПЛ, та імпліцитних процедур, яких Суд дотримується, досліджуючи правильність державного втручання.

Дано правову оцінку потреби в обмеженні державної влади правами і свободами людини та нормами суспільної моралі.

Обґрунтовано значення інформаційних прав і свобод людини для глобального громадянського суспільства, запропоновані власні визначення понять «права людини», «інформаційні війни».

Підтверджено потребу у нагальному виокремленні захисту суспільної моралі, яка безпосередньо пов'язана з інформаційними правами, в окрему функцію держави, оскільки захист моралі є загальнодержавною проблемою.

З'ясовано підсудність судів у питанні захисту інформаційних прав і свобод людини.

1.2. Значення інформаційних прав і свобод людини для демократії

Прийнята 10-12 грудня 2003 року в Женеві Декларація принципів побудови інформаційного суспільства вбачає значення інформації для людства в «...загальному прагненні та рішучості побудувати орієнтоване на інтереси

людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство ... щоб дати окремим особам, общинам та народам можливість у повній мірі реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму стійкому розвитку та підвищуючи якість свого життя на основі цілей та принципів Статуту ООН (995_010) та дотримуючись у повному об'ємі та підтримуючи Загальну декларацію прав людини (995_015)» [99].

Природно, що жителі різних держав світу, в тому числі, українці, прагнули жити саме в суспільстві, у якому їх права і свободи були б захищені судами.

Суттєві здобутки країн-членів ЄС в становленні демократії викликали прагнення багатьох країн Європи вступити до цієї Спільноти. Перед країнами-претендентами на вступ Європейський Союз поставив вимогу відповідати копенгагенським критеріям, схваленим на засіданні Європейської Ради у Копенгагені (червень, 1993 р.) [100]. Одним із головних (політичних) критеріїв – «стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини ...» [100]. Щоб домогтися цього, країни-претенденти на вступ до ЄС «повинні не лише закріпити принципи демократії і верховенства права у своїх конституціях, але й гарантувати демократичні свободи, включаючи політичний плюралізм, свободу слова і свободу совісті. Вони встановлюють демократичні інститути та незалежні органи правосуддя, органи конституційної юрисдикції» [100].

Оцінка країни на відповідність копенгагенським критеріям проводиться Європейською Комісією на основі багатьох факторів: з'ясовується стан захищеності конституційних прав і свобод, зокрема свободи слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій та ЗМІ [100]. На основі перерахованих критеріїв ЄК стверджує, чи в країнах-претендентах демократія має реальний характер. Суттєва роль у становленні демократії відводиться спроможності національних судів захистити фундаментальні права і свободи. Робота судів країн-членів ЄС ґрунтується на демократичних основах.

Серед прав і основоположних свобод було обрано інформаційні, яких у найбільшій мірі потребує становлення демократії і які є найбільш вразливими. Сказане підтверджують відповіді на наші запити Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо кількості звернень, які надійшли до омбудсмена. Навіть, на прикладі права на доступ до публічної інформації спостерігається стрімке зростання звернень громадян, що є пропорційним до кількості порушень згаданого права громадян (Таблиця 1.1.) [101;102].

Таблиця 1.1.

Кількість звернень, які надійшли до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Надійшло письмових звернень	16933	17050	13583	19030	11600	25439
з них: щодо порушення права на доступ до публічної інформації	94	124	167	1772	1228	3792

Інформаційні права і свободи людини відносяться до фундаментальних (основоположних). Розкриття правової суті цих прав та їх значення для демократії нами здійснювалось на основі дослідження конституцій 27 держав Європейського Союзу (у Великобританії писаної конституції немає) [103; 104; 105;106;107;108; 109; 110; 111; 112; 113; 114;115; 116; 117; 118; 119; 120; 121;122; 123;124;125; 126;127;128;129] та Сполучених Штатів Америки [130], як найбільш економічно розвинутої країни світу з повноцінною демократією.

Причиною звернення до конституцій країн ЄС та США був рівень розвитку демократій цих країн. Зокрема, спирались на результати класифікації країн світу за індексом демократії, встановленому командою «Economist Intelligence Unit» (методику розрахунку індексу демократії не розглядаємо)

[133], де враховувались такі критерії демократії як вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Зв'язок кожного критерію з інформаційними правами людини очевидний. В результаті кожній країні присвоювався індекс демократії (Таблиця 1.2) і, відповідно, рейтинг демократії за шкалою, наведено у таблиці 1.3.

У пропонованому рейтингу Україна займає 88 місце з індексом демократії 5,70 (перехідний режим). За іншим індексом демократії, розробленим організацією «Країни перехідного періоду 2018», опублікованому на сайті Freedom House [133] спостерігається нестабільність індексу демократії по роках (шкала оцінювання обрана такою: 1 – найвищий рівень демократії; 7 – найнижчий): 2014 рік – 4,93; 2015 рік – 4,75; 2016 рік – 4,68; 2017 рік – 4,61; 2018 рік – 4,64.

Одночасно здійснювалося вивчення прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема тлумачень цієї наднаціональної судової інстанції, в справах, в яких відстоювались інформаційні права людини (йтиме мова в розділах 1 – 5).

Таблиця 1.2.

**Шкала оцінки рівня демократії країн світу командою
«Economist Intelligence Unit»**

Індекс демократії	Рівень демократії
8 – 10	Повноцінна демократія
6 – 7,9	Неповна демократія
4 – 5,9	Країна перехідного режиму
0 – 3,9	Країна авторитарного режиму

Таблиця 1.3.

**Країни ЄС і США у світовому рейтингу за рівнем демократії,
визначеному командою «Economist Intelligence Unit» (2015р.)**

Місце	Країна	Індекс демократії	Рівень демократії
-------	--------	-------------------	-------------------

3	Швеція	9,45	Повноцінна демократія
5	Данія	9,11	Повноцінна демократія
8	Фінляндія	9,03	Повноцінна демократія
10	Нідерланди	8,92	Повноцінна демократія
11	Люксембург	8,88	Повноцінна демократія
12	Ірландія	8,85	Повноцінна демократія
13	Німеччина	8,64	Повноцінна демократія
14	Австрія	8,54	Повноцінна демократія
15	Мальта	8,39	Повноцінна демократія
16	Велика Британія	8,31	Повноцінна демократія
17	Іспанія	8,30	Повноцінна демократія
20	США	8,05	Повноцінна демократія
21	Італія	7,98	Недосконала демократія
25	Чехія	7,94	Недосконала демократія
26	Бельгія	7,93	Недосконала демократія
27	Франція	7,92	Недосконала демократія
29	Естонія	7,85	Недосконала демократія
33	Португалія	7,79	Недосконала демократія
36	Словенія	7,57	Недосконала демократія
38	Литва	7,54	Недосконала демократія
39	Кіпр	7,53	Недосконала демократія
40	Греція	7,45	Недосконала демократія
42	Латвія	7,37	Недосконала демократія
43	Словаччина	7,29	Недосконала демократія
46	Болгарія	7,14	Недосконала демократія
48	Польща	7,09	Недосконала демократія
52	Хорватія	6,93	Недосконала демократія
54	Угорщина	6,84	Недосконала демократія
59	Румунія	6,68	Недосконала демократія

В результаті проведених пошуків вдалось встановити як правову сутність інформаційних прав і свобод людини, так і їх значення для демократії. Зокрема з'ясовано, що інформаційні права притаманні лише людині, адже вони породжуються людською гідністю. Сказане підтверджує Конституція Польщі: «Природна і невідчужувана гідність людини є джерелом свобод і прав людини та громадянина. Вона непорушна, а її повага і охорона є обов'язком публічних влад» [122, ст.30]. Інше підтвердження пропонує Конституція Бельгії: «Життя кожного, достойне гідності, можливе з врахуванням економічних, соціальних і

культурних прав» [115, ст.23]. Зауважимо, що інформаційні права входять і до економічних, і до соціальних, і до культурних прав.

Інформаційні права входять і до політичних прав, суттєво впливаючи на якість життя демократичної країни. Підтвердженням може слугувати норма Конституції Люксембургу: «(1) Якість люксембуржця набувається, зберігається та втрачається відповідно до норм, встановлених громадянським законодавством.

(2) Чинна Конституція та інші закони, які стосуються політичних прав, визначають необхідні умови, крім цієї якості, для здійснення цих прав» [107,ст.9].

Інформаційні права і свободи особи в країнах-членах ЄС належать до основних. Зокрема, у Конституції Мальти: «Оскільки на Мальті кожному належать основні права і свободи, тобто право, ... підпорядковане його обов'язку дотримуватися прав і свобод інших осіб і всезагальних інтересів на будь-яке і на всі з наступних прав, а саме:

- (в) на свободу совісті, слова, мирних зібрань та об'єднань; і
- (с) на повагу до приватного і сімейного життя» [111,ст.32].

Дослідженням встановлено, що в країнах-членах ЄС та США значення інформаційних прав і свобод людини для демократії має як спільне підґрунтя, так і специфічне.

Спільним у країнах демократії є:

1) інформаційні права і свободи людини забезпечують контролюючу функцію народу над діяльністю держави. Значне число позовів громадян до вітчизняних судів, до ЄСПЛ вказує на те, що в Україні згадана функція реалізується недостатньо. Про те, що в країнах демократії згадані права і свободи забезпечують контролюючу функцію народу над державою підтверджує португальська конституційна норма: «Усі громадяни мають право на отримання об'єктивних відомостей про дії держави і публічних закладів, а також на отримання інформації від Уряду чи інших органів влади про

управління громадськими справами» [117,ст.48, п.2]. Підзвітність держави перед народом Франції забезпечує така норма Основного закону: «Суспільство має право вимагати звіту в кожній посадовій особі за довірену йому частку управління. ...нехтування прав людини і неповага до них є єдиними причинами суспільних бід і вад Уряду...» [113, ст.15].

В Україні контролюючу функцію народу над діяльністю держави теж забезпечують саме ті інформаційні права і свободи людини, які нами покладено в основу їх визначення (Вступ);

2) завдяки інформаційним правам і свободам людини забезпечується участь кожного в управлінні країною: «Усі громадяни мають право, особисто або через своїх представників, переконатися в необхідності суспільного оподаткування, вільно давати згоду на нього, слідкувати за його витратами та визначати його розмір, підгрунтя, порядок та тривалість стягування» [113, ст.94];

3) міжнародні договори та акти міжнародних організацій не дають можливості вийти за рамки демократії (в питаннях інформаційних прав людини аналогічно – підкреслення автора). Так, Конституція Нідерландів декларує: «Діючі положення законів не застосовуються, якщо їх застосування суперечить загально нормативним положенням міжнародних договорів і актів міжнародних організацій» [106, ст.94];

4) будь-які дії влади, особливо законодавчої, за допомогою інформаційних прав і свобод спрямовуються на врахування інтересів більшої частини населення, що зміцнює демократію: «Будь-яке рішення, що приймається будь-якими органами, як державними, так і суспільними, має базуватись на врахуванні поглядів та інтересів як більшості, так і її опонентів, перш за все офіційної опозиції, але не тільки її. А це припускає вільну участь в обговоренні всіх питань максимально широкого кола зацікавлених осіб, а також постійний пошук допустимого компромісу. ... це сприяє виданню законів, які враховують інтереси більшої частини населення» [134, с.498];

5) обмеження на інформацію можливе тільки для суспільного блага: «Будь-яке (значить, інформаційне – *К.М.*) обмеження вільного і рівного доступу до підприємницької діяльності, якщо лише воно не слугує цілям суспільного блага, підлягає усуненню державою» [104, ст.74];

6) інформаційні права є основою суспільного блага (демократії – *К.М.*). У Конституції Ірландії цей факт задекларовано нормою: «Держава гарантує свободу здійснення наступних прав за умови дотримання суспільного порядку і моралі: і) право громадян вільно виражати свої судження та думки. Створення суспільної думки є питанням самої великої важливості для суспільного блага, тому держава прикладе зусилля для забезпечення таких проявів суспільної думки, як радіо, преса, кіно, зображення їх правомірної свободи висловлення, включаючи критику політики Уряду» [108, ст.61°];

7) завдяки інформаційним правам усі забезпечуються об'єктивною інформацією, поширюються витвори літератури і мистецтва, сприяючи культурному розвитку країни. Конституція Греції декларує: «Радіо і телебачення знаходяться під безпосереднім контролем держави; їх діяльність спрямована на об'єктивну і на рівних умовах передачу інформації та відомостей, а також поширення витворів літератури та мистецтва при забезпеченні якісного рівня передач, продиктованого їх соціальною місією та інтересами культурного розвитку країни» [123, ст.15];

8) ці права породжують багатоманітність демократичних думок, демократичний плюралізм, повагу основних прав і свобод забезпечуючи демократію участі. Доказом сказаному є наступна конституційна норма: «Португальська Республіка – демократична держава, яка ґрунтується на народному суверенітеті, на багатоманітності демократичних думок і демократичному політичному плюралізмі, на повазі і на гарантіях здійснення основних прав і свобод, на поділі влади та взаємозалежності гілок влади, ціллю яких є перетворення демократичних принципів в екологічному, соціальному та культурному житті та поглибленні демократичної участі» [117, ст.2];

9) окремі інформаційні права є основою демократичного суспільства; серед них – право на свободу слова, яке реалізується різними способами, має мінімальне обмеження і впливає на усі сторони функціонування держави. Конституція Кіпру сказане гарантує нормою: «1. Кожний має право на свободу слова і на його реалізацію будь-яким чином.

2. Таке право охоплює свободу думки, отримання та передачу інформації та ідей, без втручання будь-якої влади незалежно від кордонів» [124, ст.19];

10) інформаційні права надають можливість кожному брати участь не тільки в діяльності держави, а й в діяльності органів самоврядування: «Кожний громадянин Латвії має право передбаченим законом чином брати участь в діяльності держави та органів самоврядування, а також виконувати державну службу» [121, ст.101];

11) інформаційні права і свободи дають змогу кожному впливати ще й на громадські організації та заклади в сфері публічної адміністрації. У Польщі Конституція сказане гарантує так: «Кожний має право звертатися з петиціями, пропозиціями та скаргами, переслідуючи публічний, власний чи інтерес іншої особи, за її згодою, до органів публічної влади, а також до громадських організацій та закладів у зв'язку з виконуваними ними завданнями, які їм доручені в сфері публічної адміністрації» [122, ст.63];

12) від інформаційних прав і свобод залежить стан та охорона навколишнього середовища: «Кожний має право на інформацію про стан та охорону навколишнього середовища» [122, ст.74]. Конституція України [1, ст.50] гарантує кожній людині і громадянину ширші екологічні права і свободи. На відміну від польської, українська норма гарантує відшкодування завданої порушенням екологічного права шкоди. Крім інформації про стан довкілля, вітчизняна гарантує право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту. До того ж, отримана екологічна інформація в Україні вільно поширюється і не підлягає засекреченню. Вільний доступ до екологічної інформації та неможливість її засекречення ставлять екологічні права і свободи в один ряд із основними

(пріоритетними). На відміну від польської норми, українська більш зручна для суду у питаннях захисту екологічних прав і свобод: в цій нормі деталізовані свободи, на причетність яких до екологічних у суді не потрібно проводити доведення.

Із наведеного видно, що інформаційні права і свободи людини входять, окрім соціальних, політичних, економічних і культурних прав, ще й до екологічних. Місце інформаційних прав в загальній класифікації прав людини нами представлено схематично рисунком 1.1.

Враховуючи функції, через які реалізуються інформаційні права і свободи людини в демократичному суспільстві (встановлено нами – *К.М.*), справедлива блок-схема, подана на рисунку 1.2.

До специфічних конституційних норм, які наголошують на значеннях інформаційних прав і свобод для демократії, відносимо: 1) забезпечення вільного обміну думками та всезагальної інформованості кожного. Так, Конституцією Швеції проголошено: «З метою вільного обміну думками та всезагальної інформованості кожний шведський громадянин повинен мати право користуватись офіційними документами» [103, Гл.2, § 1];

2) «В Угорській Республіці кожен має право на вільне вираження думки, а також на те, щоб знати відомості, які становлять суспільний інтерес, і, відповідно, – право їх поширювати» [127, § 61, п.1];

3) у демократичному суспільстві розширюється коло осіб, яким гарантуються політичні (серед них – інформаційні) права. Конституція Австрії проголошує: «Службовцям публічних закладів, включаючи військовослужбовців федеральної армії, гарантується безперешкодне здійснення політичних прав» [110, ст.7, п.2];

4) інформаційні права із становленням демократії мають розширюватись в бік зменшення обмежень: «Жодні права людини чи основні свободи, передбачені правовими актами, що діють у Словаччині, не можуть бути

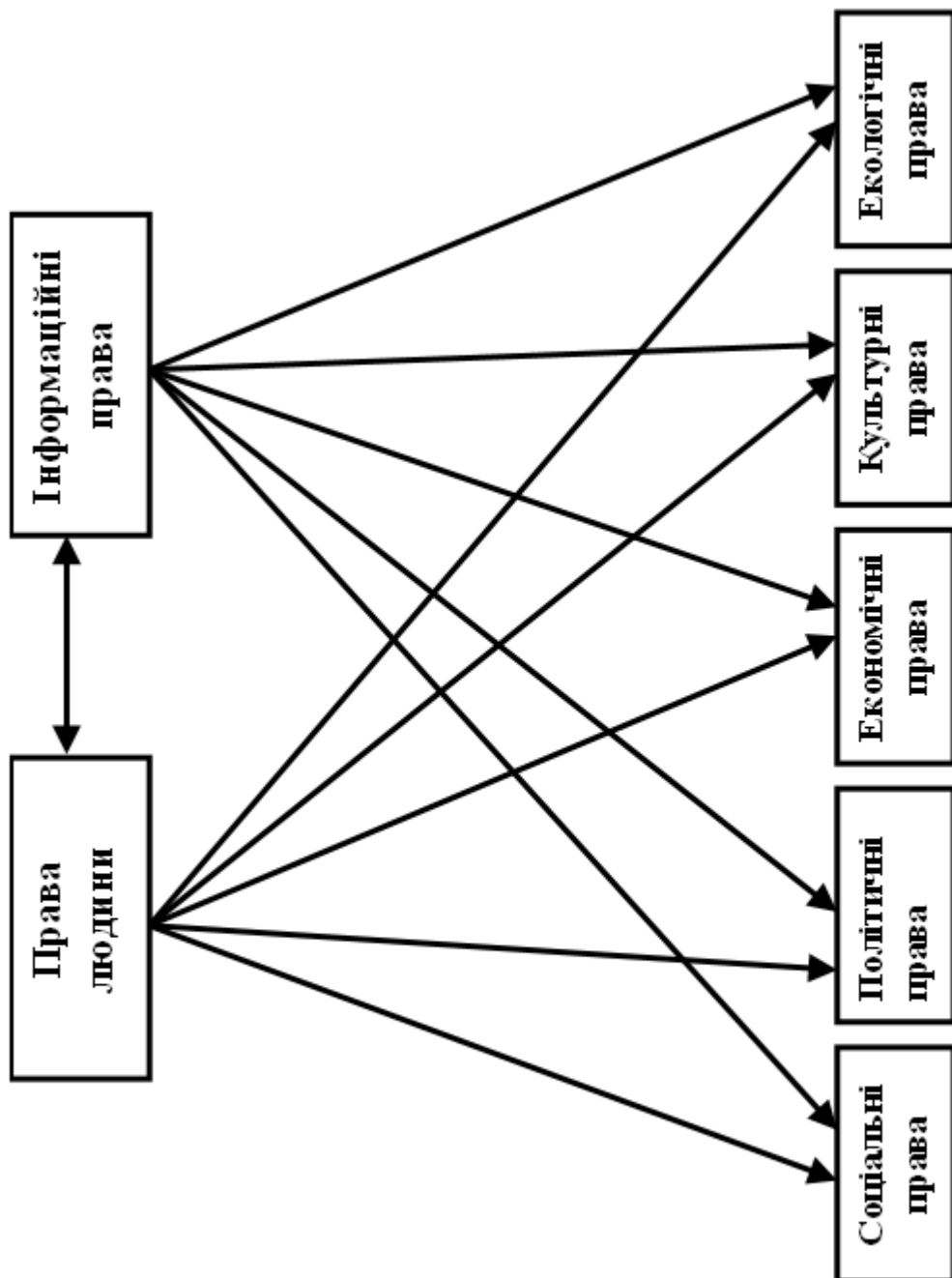

Рис.1.1. Місце інформаційних прав в загальній класифікації прав людини

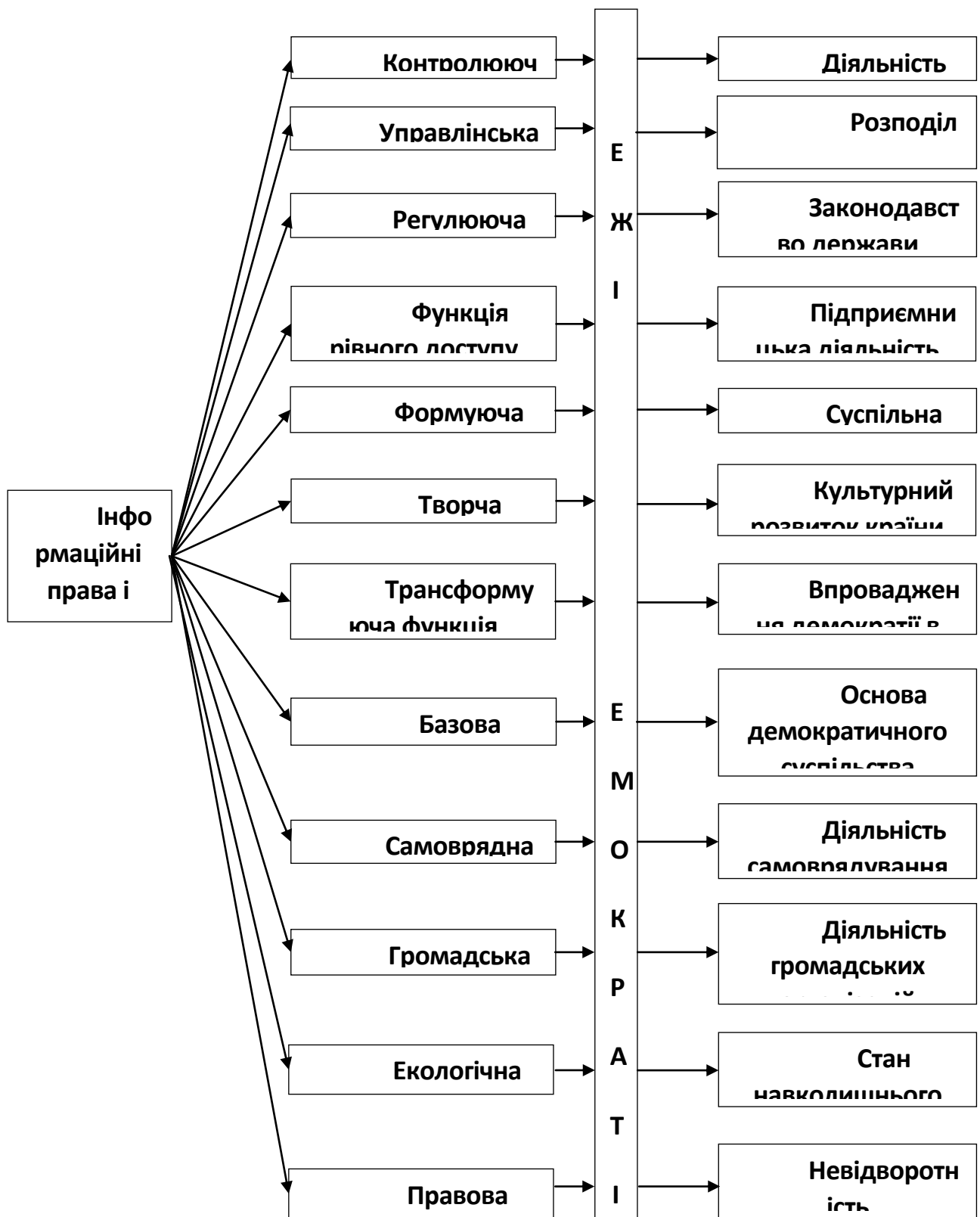

Рис.1.2. Значення інформаційних прав і свобод людини в демократичному суспільстві

обмежені на тій основі, що чинною Конституцією вони не визнаються чи визнаються не повною мірою» [125, ст.15];

5) інформаційні права людини служать для забезпечення усім людям гідного життя, що в сукупності з іншими чинниками (справедливий економічний устрій, верховенство закону, розвиток культури) дає можливість побудови правового демократичного суспільства: «Іспанська нація, бажаючи сприяти справедливості, свободі і безпеці, а також забезпечити благополуччя всіх ... заявляє про своє прагнення: ...забезпечити всім ... здійснення прав людини, а також розвиток їх культури та економіки з метою забезпечення всім гідного рівня життя; побудувати правове демократичне суспільство і сприяти справі зміцнення мирних відносин та ефективного співробітництва між усіма народами Землі» [112, Преамбула];

6) інформаційні права людини не є вичерпними і з розбудовою демократії можуть тільки доповнюватися. Сказане доводить естонська конституційна норма: «Перераховані в даній главі права, свободи та обов'язки не виключають інших прав, свобод і обов'язків, що витікають із змісту Конституції чи узгоджуються з ними та такими, що відповідають принципам людської гідності, соціальної та демократичної правової держави» [118,ст.10].

У статті 22 Конституції України [1] задекларовано невичерпність прав і свобод людини і громадянина. Згідно запропонованої нами дефініції (Вступ) інформаційні права і свободи людини і громадянина входять до переліку тих прав і свобод людини, які гарантуються розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» української Конституції. Отже, є усі підстави стверджувати, що і в Україні інформаційні права і свободи людини не є вичерпними. Згадана ст.22 при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускає звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, тому інформаційні права і свободи людини можуть лише доповнюватися. На основі сказаного, враховуючи, що згідно зі ст.1 Конституції України наша держава є демократичною, стверджуємо про те, що естонська конституційна норма відображена в українській Конституції.

Більш деталізовано значення інформаційних прав і свобод людини для демократії в країнах-членах ЄС нами виділено і систематизовано в додатку А.

Висновок. Встановлено правову сутність інформаційних прав і свобод людини і їх значення для демократії на основі аналізу конституцій країн-членів ЄС. Виділено низку функцій, завдяки яким інформаційні права впливають на розбудову демократичного суспільства. Саме тому захист інформаційних прав і свобод людини у судах є надзвичайно важливий і має здійснюватись відповідно до цінностей демократії. Від того, на скільки вітчизняні суди в змозі захистити інформаційні права громадян України залежить їх участь як суб'єктів побудови демократичного суспільства.

1.3. Історико-правовий огляд, джерела становлення демократизму та його відображення в роботі судів України

Україна, обравши демократичний шлях розвитку, зацікавлена в створенні таких судів, які були б в змозі захистити права та основоположні свободи людини. Станом на сьогодні, в Україні є багато здобутків у реформуванні судів, робота яких, нажаль, лише наближається до копенгагенських вимог вступу до ЄС. Цим здобуткам передують багаторічний шлях становлення національного судочинства.

Нами поставлено завдання оцінити особливості українського судочинства з моменту його зародження (орієнтуючись і на копенгагенські критерії).

Попри те, що в країнах Європейського Союзу існують різні погляди на демократизм взагалі і демократизм в суді, все ж існують спільні принципи і практичні підходи в судочинстві, які суттєво відрізняють демократичний шлях від будь-яких інших.

Окрім порівняльного аналізу правових систем країн демократії, одночасно проводилось дослідження генези демократизму в суді (розглядався випадок захисту інформаційних прав і свобод людини). Виходили з того, що обрання країною демократичного шляху розвитку означає дотримання державою демократизму в усіх галузях її функціонування, в тому числі і в судочинстві. При цьому спиралась на румунську конституційну норму: «До найвищих цінностей правової демократичної держави відноситься гідність людини, права і свободи громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість та політичний плюралізм» [129, ст.1]. Відсутність однієї з перелічених цінностей становить загрозу демократії. Здійснюючи оцінку нижче розглянутих доказів (документів, законів, проектів конституцій, міжнародних документів, конституцій), брались до уваги і позитивні та негативні обов'язки держави у однаковому захисті прав усіх громадян правовими системами, участь кожного у вільних і справедливих виборах, у політичних зібраннях, дієвому самоврядуванні.

На основі перелічених факторів здійснювалась оцінка зародження демократизму в Україні, і в судочинстві зокрема, в різні історичні епохи (спираючись на існуюче документальне підтвердження).

Одним із перших документів, який започаткував елементи демократії була присяга херсонеситів (початок III ст. до н.е): народ обирає собі державу, визначає свободи і клявсья оберігати таку державу. Держава обрала демократію як основу співіснування, в якій закон – понад усе: «Я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому, хто зраджує чи порушує закон, і не приховаю цього, а доведу до відома міських деміургів ... Я не замишлятиму ніякої несправедливої справи проти будь-кого з громадян-невідступників, і не дозволю цього нікому, і не приховаю, а доведу до відома і на суді подам голос згідно із законами» [169] (спостерігається зародження суду як умови демократії – *К.М.*).

У Великій хартії вольностей 1215 року свобода закріплена законодавчо на віки: «Надали ми також усім вільним людям королівства нашого за нас і за нащадків наших на вічні часи усі нижче писані вольності, щоб мали їх та володіли ними вони та їх нащадки від нас і від нащадків наших» [169]. Передбачено церковну виборність, поділ державної влади на королівську та владу королівської ради, прописано особливості судочинства: виїзні королівські суди; різні міри покарання, залежно від скоєного; покази свідків; часткове (а не повне) позбавлення прав; призначення суддів із числа добросовісних людей, які знають закони; рівність усіх перед судом; встановлення покарання лише судом на основі закону; захист деяких прав і свобод державою. Не допускалась відміна чи звуження свобод; захист прав і свобод вважався умовою миру [170].

Попри те, що епоха XI-XII століть (Давня Русь) відповідала феодалізму, спостерігались елементи демократизму, до яких відносимо поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Саме в цей час (1036-1037 рр.) з'явилась «Руська правда» – документ, у якому запропоновано механізм захисту низки

прав і свобод, врегульовувались стосунки між людьми і державою (князем). Згадані механізми вилились у кодекс законів, який містив різні покарання за різні порушення законів. В основному, Руська правда захищала жителів міст, гарантувала певні права саме стосовно них: право власності, спадкова власність. Вводилась система штрафів, які присуджувалися судами. Суди призначали і відшкодування на користь потерпілої особи. Сімейні стосунки підпадали під юрисдикцію церкви. Окрім княжого суду, був і суд громади, якому були притаманні елементи змагальності, рівність сторін, опора на докази, заслуховування свідків (ними могли бути лише вільні люди).

У XIV-XVI століттях поширилось Магдебурзьке право [171], згідно з яким ряд міст України (які були під тодішньою Польщею) виходили з підпорядкування місцевої адміністративної влади і їм надавалась можливість розвиватись на основі самоврядування. Такі міста мали власних урядовців і свої суди: містами управляли обрані міські ради, а суди проводили обрані лавники. Судочинство передбачало законність, підсудність (в межах лави), гласність, поєднання місцевих та державних інтересів, виборність суддів, змагальність, процесуальність суду, поручительство, наявність представника, примирення сторін, апеляцію, врахування місцевих звичаїв та традицій. Права людини в містах із магдебурзьким правом були надто обмеженими: як ополяченням, так і католицизмом.

У підсвідомості населення закріпилися демократичні засади суспільного та правового розвитку самоврядування: міське населення звільнилось від юрисдикції урядників, запроваджувалися органи самоврядування, правам яких гарантувався судовий захист і які організовувалися на основі правових норм, мала місце підзвітність влади перед громадянами. Запровадження магдебурзького права виявилось одним із чинників культурного і правового наближення України до Західної Європи.

На початку XVI століття з'являється нове право – статутне (статути Великого князівства Литовського). Так, у Статуті 1529 року законодавство було

сформоване подібно до кодексу: 13 розділів і 244 статті. Проголошувалась рівність усіх перед законом, винність у порушенні закону встановлював лише суд. Доказ: «Всих у Великом князстве Литовском одним правом мають служоны быти.

Теж хочем и устанавливаем вечными часы быти хованы: иж вси поданця наши, так убогии, яко и богатые, которого бы колвен ряду або стану были, ровно а одностайно тым писаным правом мають служоны быти» [172, розд. I, ст.9]. Закладені основи справедливого судочинства: «Гед обецуем иж листов заповедных справедливость людскую яко колвен постерегаючи от сих мест на потом до жадных судов давати не будем ...» [172, ст.10]. Суд здійснювався на основі писаного права: «О суддях абы судили правом писаным, а если бы иначе судили, чим мает каран быти» [172, розд. VI, ст.1]. Започатковувався суд кількох інстанцій: «В суду не мает ни хто отозвати до господаря, але повинен будет кажды один другому права достояти (у суд нижчої інстанції)» [172, розд. VI, ст.2], у суді всі учасники були рівні: «Коли бы хто суддю або сторону на праве засоромил або судья кого на праве вдарил або засоромил, чим мает каран быти» [172, розд. VI, ст.20].

Другий (Волинський) статут Великого князя Литовського 1566 року був нормативно-правовим актом, який започатковував звід законів (кодекс), у якому кодифікувались норми, які лягли в основу функціонування тодішнього судочинства. Ним встановлювався порядок утворення та діяльності державних органів, права вельмож та інших верств. Законодавча влада здійснювалась сеймом, різні верстви населення мали різні права і свободи, хоча їх захист в суді мав багато рис, що збереглися і по сьогодні. Однакові права і свободи визначались рамками християнства: «...и во всихъ земляхъ того панства нам заховати при свободахъ и вольностяхъ хрестіянскихъ...» [173, розд.1, арт.2].

Передбачалась виборність суддів: «...и въ каждомъ такомъ повѣтъ, где до сихъ часовъ не обраны, засобна мають быти судья, подсудокъ и писарь, которые такъ и тымъ обычаемъ мають быти выбраны и на таковыя уряды

установлены» [173, розд.4, арт.1]; рівномірний розподіл суддів по повітах: «...на судейство чотырохъ людей добрыхъ, цнотливыхъ, расторопныхъ въ праве...» [173,розд.4]; запроваджувався апеляційний суд. Справедливість правосуддя ґрунтувалась на присязі судді, підсудка та писаря, які клялись в дотриманні рівності (не залежно від майнового стану) сторін перед Статутом. Прописувались особливості ведення судової документації, регламентувався судовий збір, визначалась оплата роботи суддів.

Хоча у судочинстві були присутні елементи дещо подібні до демократичного судочинства, все ж існувала істотна різниця в правах і свободах заможного класу та простолюду; це дає змогу говорити лише про започаткування елементів демократії.

В основу Литовського статуту 1588 року було закладено справедливе правосуддя: «Дивіться, що маєте чинити, бо не чините суд людський, а суд Божий. Даруйте справедливість землі, у якій чините суд»[174, Преамбула]. Мало місце обрання суддів: «Про суддів, які мають бути обрані» (розд. IV, арт.2); започатковувалась обов'язковість рішень судів: «...розглянувши узгоджене (полюбовне) рішення суддів обома сторонами прочитане, має те рішення взяти і змусити сторони виконувати рішення» (розд. IV, арт.69); судова вертикаль. Гарантувались: право на життя, право власності. Мала місце рівність усіх перед законом. Попри сказане, селянство, у своїй більшості, було підневільне.

Переяславська угода 1654 року засвідчує утвердження Української Козацької держави, яка мала власну правову автономію, ознаки державного управління та елементи демократизму. Держава поставала як об'єкт міжнародних відносин. Існуюча судова система прагнула орієнтуватись на європейську із одночасним збереженням національних традицій. З'явилися виборні органи, зокрема, гетьман, якого обирала Генеральна рада. Трударі були вільними від кріпацтва, що було добрим стимулом розвитку держави. Об'єм

прав і свобод гарантувався російським царем і тому гальмував розвиток демократії.

Хабеас Корпус Акт 26 травня 1679 року [175] передбачав покарання за законом; взяття на поруки; обов'язковість судових рішень; підвідомчість судів; неможливість повторного покарання за один і той же злочин; незалежність суддів; основи швидкого суду; обов'язковість і суворе дотримання рішень судів; визнано можливість відшкодування збитків позивачу за помилки суду; дружнє врегулювання; судовий розгляд за місцем злочину.

Епоха Козацької демократії ґрунтувалась на Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Для цього періоду характерний був поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Виборність органів влади (приватні та громадські ради), діяльність яких спрямована на благо всіх, держави. Дозволялось оскаржувати рішення органів влади в суді («бути піддане розсуду»): «Слушного і корисного державного устрою і порядку, що звичайно задля загального блага вершаться приватні і громадські ради, і навіть самі самодержці, особисто присутні на них і головуючі, не противляться піддати свої рішення розсуду...» [176, Гл. VI]. Вводилось право на рівність усіх перед законом: «Дехто із гетьманів Війська Запорозького захоплювали собі необмежену владу, геть поставивши рівність (перед законом – *К.М.*) і звичаї, і свавільно встановили отой закон: "Так хочу – так повеліваю"» [176, Гл. VI]. Помічено можливість свавільного втручання держави у права і свободи, яке призводить до порушення останніх: «Через ... самоуправство у Вітчизні і Війську Запорозькому запроваджується розлад, викривлення прав і вольностей...» [176, Гл. VI].

Окрім захисту права на інформацію у взаєминах з іншими державами, вводиться критерій обмеження інформаційних прав: «Також якщо прибудуть якісь листи з чужоземних держав чи сторін, призначені ясновельможному гетьманові, то їхній зміст належить його ясновельможності обговорити з генеральною старшиною і повідомити свої відповіді на них, щоб не залишилось

в тайні листування, в першу чергу – з чужинницькими країнами і таке, що могло б завдати шкоди безпеці Вітчизни і громадському благу» [176, Гл. VI].

Введено і критерій обмеження на непорушення прав і свобод людей (в діях гетьмана), обмежене інформаційне право на листування гетьмана, а не людей. Зустрічається і інше обмеження інформаційної норми, пов'язане з національною безпекою: «Якщо ж у діях ясновельможного гетьмана буде спостерігатись щось незгідного справедливості, хибного щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні...» [176, Гл. VI]. Закладено публічність суду та обґрунтовано демократичність обмеження прав і свобод: «Якщо того вимагатиме країна і невідкладна потреба – публічно на раді висловити докір його ясновельможності і рішуче стримати від зневаги от чистих прав і вольностей...» [176, Гл. VI] (цей критерій збігається із критерієм обмеження статей 8, 10 Конвенції [4] «необхідно в демократичному суспільстві», про що йтиметься в підрозділі 5.3).

Передбачалась рівність усіх перед судом. «На ті докази ясновельможний гетьман не повинен ні ображатися, ані немає права за них мстити, – навпаки, повинен старатися виправити переступи» [176, Гл. VI]. Визначено роль держави: захист будь-яких прав і свобод. Доказ: «Кожний генеральний радник у своєму полку, де буде обраний публічним голосуванням до Генеральної ради, повинен разом з городовим полковником достерігати справедливого ладу, приглядатися і рішуче виступати проти криву і утисків посполитого люду» [176, Гл. VI]. Вводилась потреба розгляду невідкладних законів: «Якщо ж поза тими згаданими сесіями Генеральної ради ... траплятимуться якісь справи, котрі треба невідкладно розглянути, вирішити і залагодити, то ясновельможний гетьман може вжити всієї повноти влади і впливу для владнання і по провадження таких справ з відома генеральної старшини» [176, Гл. VI].

Функції правосуддя були надані лише суддям і у відношенні до всіх: «Якщо б провинився хто з генеральних старшин, полковників, генеральних радників, значних товаришів чи інших урядовців, а понадто рядових козаків, ...

то ясновельможний гетьман не повинен карати того винуватця за такі провини засобами своєї влади ... Така справа – кримінальна чи якась інша – має бути передана на розгляд Генерального Суду» [176, Гл. VII].

Сформульовано такі засади судочинства, як безсторонність суду та обов'язковість його рішень: «І хоч би яке неприхильне, а проте безсторонне рішення він ухвалив (Генеральний Суд – *К.М.*), такому повинен кожний порушник підкоритися» [176, Гл. VII].

Прописана норма, яка визначає особливості передачі військової інформації: «...не використовувати для цього дворових слуг гетьмана, котрі не повинні втручатися до жодних військових справ, нарад і доповідей, ані залучатися до пересилання військової кореспонденції, навіть незначної» [176, Гл. VIII]. Впроваджувалась норма, що зобов'язувала посадовців звітуватись про свої фінансові надходження та витрати: «У кожному полку необхідно обрати загальною ухвалою полковника і старшини обох станів – козаків і посполитих – по два підскарбії... Вони повинні відати полковими і цивільними прибутками і посполитими податками, заопікуватися ними і видатками і щороку звітуватись про свою діяльність» [176, Гл. IX]. Прописувалася процесуальна норма доведення вини підскарбія та рішення суду на основі встановленого факту: «Якщо по щорічному обрахунку тих видатків буде поміченим у боргах і незаконних розтратах, то їх слід відшкодовувати з власних коштів того підскарбія, щоб повернути місту» [176, Гл. XIV].

Задекларовано таємницю кореспонденції; важливе джерело законодавства – вивчення досвіду інших держав; передбачено потребу всебічного і публічного обговорення законів. Так як на час 1710 року не було повноцінної української держави, то запропонований П. Орликом документ виявився базисом майбутніх конституцій. Згаданий документ був проектом договору між людьми і державою для захисту прав людей. Серед юридичних документів, які вплинули на становлення демократії в судочинстві України були Декларація незалежності США та Конституція США. Правовий огляд

обох фундаментальних документів США нами здійснювався для з'ясування становлення демократизму в роботі судів США, особливостей захищеності інформаційних прав і свобод людини і можливих запозичень для удосконалення роботи вітчизняних судів.

Декларація незалежності США від 4 липня 1776 року проголосила рівність усіх людей в правах, які є невід'ємними, серед яких – свобода. Задекларовано основу демократії: «...уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права (невід'ємні – *К.М.*), а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; ... народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя» [130]. Передбачено існування законодавчої, виконавчої і судової гілок влади. Визнано, що закони повинні слугувати демократичним цілям – людям. Їм має бути властива публічність, схвалення представниками народу. Повинні бути прийняті закони, за якими обирається судова влада, яка має бути незалежною. Закладено те, що в основі судочинства має бути правосуддя; визнано суди присяжних, недопустимість свавілля з боку держави в нехтуванні прав людини, бездоганне дотримання хартії та законів. Показано несумісність тиранії та свободи: «Державець, якого кожний з цих учинків викриває як тирана, не може бути правителем вільних людей» [130]. Проголошено справедливість судочинства.

Однією з головних цілей проголошення Конституції США (1787 р.) було встановлення справедливого правосуддя та закріплення свободи навіки [130, Преамбула].

Передбачено норму, яка запобігає обмеженням свободи людини: «Не повинні прийматися біллі про опалу чи закони *ex post facto*» [130, Гл. I, розд. 9], а також зобов'язує всі державні органи і недержавні організації надавати інформацію в пресі про надходження чи витрати усіх державних коштів: «...повідомлення про витрати та надходження усіх державних коштів мають

публічно публікуватися» [130, Гл. I]. Тим самим, кожен громадянин виконує контролюючу функцію. У разі дисбалансу будь-хто в змозі через суд отримати бажане пояснення. До суду кожен може звернутися і у випадку, коли інформація про використання державних коштів суб'єктом надана не завчасно (вимогою норми є періодичність повідомлень).

Зобов'язано в довільному штаті виявляти повну довіру та повагу офіційним актам, документам та матеріалам судочинства будь-якого іншого штату [130, Гл. IV, розд.1]. Цю норму можна оцінити тільки так, що в країні гарантується верховенство права, а матеріали судочинства набувають юридичної сили після прийняття Конгресом загальних законів, що підтверджують їх правомочність.

Верховним правом США визнано чинну Конституцію та закони США, що приймаються для її виконання, так само як і усі договори, які укладені та будуть укладені від імені США [130, Гл. VI].

Динамічність Конституції США реалізується через можливість включення до неї поправок, реалізація яких визначається Конгресом. Так, поправка I містить норму, пов'язану з інформаційним правом: «Конгрес не повинен видавати жодного закону ...що обмежує свободу слова чи друку, чи право народу ... звертатись до Уряду з петиціями про задоволення скарг» [130, Гл. VI]. Юридична оцінка наведеної поправки в тому, що будь-хто з громадян США має право оскаржити в суді закон, виданий Конгресом, що вносить обмеження прав на свободу слова чи друку, право народу звертатись до Уряду з петиціями про задоволення скарг. Право на оскарження впливає із тлумачення суті судової влади: «Судова влада поширюється на всі справи, які ґрунтуються на праві на справедливість, що виникають на основі цієї Конституції, законів Сполучених Штатів Америки та міжнародних договорів» [130, ст.3, розд. 2]. Таким чином, якщо закон, виданий Конгресом, обмежує гарантовані Конституцією права (хоча й у поправці), то цей закон суперечить Конституції, а тому вирішення суперечності покладається на суд.

Гарантовано «право народу на охорону особи, житла, паперів та майна від необґрунтованих обшуків та арештів не повинно порушуватись; жоден ордер не повинен надаватись інакше як за наявності достатніх підстав, і він має бути підтверджений присягою чи урочистою заявою і містити детальний опис місця, яке має бути обшукане, осіб чи предметів, що підлягають арешту» [130, поправка IV]. Оскільки поправка гарантує охорону особи, то вона містить і інформаційну складову, тобто право народу на охорону особи від інформаційних посягань.

Народу США гарантується охорона паперів, які є в особи, нарівні з житлом та майном. Особисті папери особи містять певну інформацію, яка є її власністю. Будь-яке посягання на папери – це несанкціонований доступ до інформації, яка міститься в них, чи зазіхання на особисту власність. Щоб звести до мінімуму порушення права народу на охорону особи, житла, паперів та майна, Конституція США ставить вимоги до ордеру: детальний опис місця обшуку (конкретні межі); перелік осіб чи предметів, що підлягають арешту (тільки визначені – *К.М.*).

Поправка IV містить критерій обмеження інформаційних прав, подібний до критерію Конвенції «необхідно в демократичному суспільстві» [4, ст.8] (див. підрозділ 5.3). Згаданий критерій звучить більш загально: «за наявності нагальних підстав».

Враховуючи те, що США є державою з повноцінною демократією, а також критерій обмеження інформаційних прав Конвенції (і не тільки інформаційних), є усі підстави стверджувати: рівень демократії держави визначає межі обмеження інформаційних прав людини. Додатково: чим вищий рівень демократії в країні, тим менше обмежуються інформаційні права і свободи особи. Простежується тенденція: прагнення держав до демократії зумовлює звуження обмеження інформаційних прав і свобод їх жителів.

У поправках V – VI спостерігаються особливості судочинства Сполучених Штатів Америки. Так, початкова частина поправки V гарантує:

«Ніхто не повинен притягуватись до відповідальності за такий, що карається смертю чи іншим чином ганебний злочин інакше, як за поданням чи звинувачувальним висновком Великого журі...» [130]. Цією поправкою визначено такі засади судочинства, як законність та рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Друга частина цієї поправки проголошує: «...ніхто не повинен за один і той самий злочин двічі підлягати загрозі порушення тілесної недоторканості чи позбавлення життя». Тим самим відображено такі засади судочинства, як законність; рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини.

«Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [130]. Ця норма спирається на такі засади судочинства як законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

«...ніхто не може бути позбавлений життя, свободи чи власності без незалежної правової процедури ...» (законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; підтримка державного звинувачення в суді прокурором).

«Під час будь-якого кримінального переслідування звинувачений має право на швидкий та публічний суд неупереджених присяжних того штату чи округу, раніше встановленого законом, де був вчинений злочин...» [130, поправка VI]. Цим запроваджено принцип швидкого суду, який запобігає довготривалим судовим розглядам.

«...звинувачений має право бути поінформований про сутність та підстави звинувачення, право на очну ставку із свідками, що свідчать проти нього, право на примусовий виклик із свого боку та на допомогу адвоката для його захисту» [130, поправка VI] (забезпечення обвинуваченому права на захист).

Послідовне втілення демократії в США доводить «Біль про права» (15.12.1791 р.) [177]. На демократичність цього документу вказує те, що його

прийняття здійснювалось 2/3 членами Конгресу США і ратифікація – 3/4 законодавців штату. Біль був прийнятий з метою недопущення обмеження урядом США таких прав як свобода слова, друку, релігії та інших основних прав. Тим самим державні органи влади поступали на службу народу, що відповідає змісту демократії. Започатковані у цьому законі поправки гарантували державі саме демократичний шлях розвитку. Зокрема поправка I ставила перед Конгресом вимогу видавати такі закони, які б не могли «обмежувати свободу слова і друку чи право народу мирно збиратись та звертатись до уряду з петиціями про задоволення скарг» [177, попр. I]. Саме цей перелік прав забезпечує побудову стійкої демократії. Гарантований перелік прав має забезпечуватись державою не тільки на законодавчому рівні, а й на виконавчому і судовому (демократія має пронизувати усі аспекти діяльності держави – *К.М.*). Хоча порушення державою певних прав і свобод допустиме, втручання повинне бути мінімальним і контрольованим. Саме тому поправкою IV проголошено: «Право народу на охорону особистості, житла, паперів і майна від необґрунтованих обшуків та арештів не повинне порушуватись. Жоден ордер не повинен видаватись інакше, як за наявності достатньої підстави, підтвердженої присягою чи урочистою заявою; при цьому ордер має містити детальний опис місця, що підлягає обшуку, осіб чи предметів, що підлягають арешту». Із сказаного видно, що виділено процесуальні сторони обмеження певних прав, на основі яких суд встановлює відповідність демократії.

Гарантовані норми, які лежать в основі діяльності судів демократичних держав, серед яких: «ніхто не повинен за одне і те ж правопорушення каратись двічі», «ніхто не може бути позбавлений життя, свободи чи власності без належної правової процедури» [177, попр. V].

Запропоновано процедури швидкого і публічного суду, розроблено процедуру участі присяжних та інших основ судочинства демократичних держав. Доказ: «В усіх випадках кримінального переслідування звинувачений має право на швидкий і публічний суд безпристрасних присяжних того штату

та округу, раніше визначеного законом, де було вчинено злочин; звинувачений має право бути повідомленим про сутність та підставу звинувачення, він має право на очну ставку із свідками, які свідчать проти нього, право на примусовий виклик свідків із свого боку та на допомогу адвоката для свого захисту» [177, попр. VI]. «З усіх цивільних справ, які ґрунтуються на загальному праві ... зберігається право на суд присяжними, не може бути переглянутий будь-яким судом Сполучених Штатів інакше, як у відповідності з нормами загального права» [177, попр. VII].

Головна умова дотримання прав людини в демократичному суспільстві визначена так: «Перерахунок в Конституції певних прав не повинен тлумачитися як заперечення чи звуження інших прав, що бережуться народом» [177, поправка IX].

Одвічне прагнення до свободи, рівності всіх жителів України в правах, свободи слова, вільного розвитку особи в державі, яка дбатиме про кожного, реалізувалось в проекті Конституції М. Драгоманова [178]. Замість задекларованих чи формалізованих прав і свобод М. Драгоманов хотів бачити ефективні, держава розглядалась ним як народно-правова, в якій громадяни братимуть участь в розробці законів, яких дотримуватимуться і які захищатиме суд.

Основою Конституції М. Драгоманова було народовладдя, пріоритет народної влади над політичною, виборності влади і налагодження чіткої системи самоврядування. Серед прав людини визнавались і інформаційні права: таємність листування, свобода слова, преси, запитів. Попри те, що згаданий документ залишився проектом, у ньому висвітлено прагнення України до демократії. Ідеї М. Драгоманова на відповідний історичний період (1885 р.) виявилися революційними як з точки зору захисту прав людини, так і з точки зору судочинства, яке їх повинне захищати спираючись на правові традиції країн Західної Європи.

В основі конституційного проекту М. Грушевського (1905 р.) були закладені принципи політичної свободи і демократії, повага до прав і свобод: «Суспільство ... жадає загального, рівного, безпосередньо, таємного голосування, а уряд ще й досі виявляє свою зневагу до найосновніших громадянських прав» [179]. Як елементи демократії розглядаються виборність парламенту, рівність громадян в своїх громадянських і політичних правах [180, ст.12], наявність демократичного самоврядування, неможливість обмеження властивих демократичному суспільству прав, таких як свобода слова, друку, зборів і організацій, таємниця листування [180, ст.16]. Передбачався поділ влади на законодавчу (Верховні Збори), виконавчу (Рада Народних Міністрів) і судову (Генеральний суд). Хоча проект не був реалізований, він пропонував шлях демократичного розвитку правової України.

Третій Універсал Української Центральної Ради (7.11.1917 р.) демонструє прагнення народу України до демократичних перетворень. Зокрема, проголошено Українську Народну Республіку, визначено вибори до Українських Установчих Зборів, місцеве самоврядування, що є органами вищої адміністративної влади на місцях, наголошено на необхідності забезпечення таких політичних свобод як: «свобода слова, друку, віри, зібрання, союзів, страйків, недоторканість особи й помешкання» [181]. Визнано потребу в справедливому суді, який відповідає духові народу. Хоча проголошені цінності відповідають тим, що є в демократичному суспільстві, все ж їх повна реалізація унеможлилювалась зв'язком із революцією, невіддільністю від Росії.

Четвертий Універсал Української Центральної Ради (9.01.1918 р.) являв собою звернення, в якому показано прагнення українського народу: «український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути як найшвидше» [182]. З цією метою УНР проголошується як самостійна, незалежна, вільна, суверенна держава українського народу. Влада в державі буде належати тільки народові України, іменем якого оберуться Українські Установчі Збори: «Влада ...буде належати тільки народові України, іменем

якого ... будемо правити ми, Українська Центральна Рада ... та наш виконуючий орган, який однині матиме назву Ради Народних Міністрів» [182] (поділ влади). Запроваджувалось самоврядування через народні ради (волосні, повітові, міські), які обиратимуться і з яким має співпрацювати уряд. Крім того, розбудова УНР ґрунтувалась на тому, що «Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна Рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній УНР нації користуватимуться правом національно-персональної автономії...» [182]. Відображено бажання народу до чесних і швидких виборів, закріплення прав і свобод на віки. Отже, усі ознаки демократичного суспільства очевидні. Серед причин, що завадили реалізації побудови демократії була класова боротьба, віра в ідеали революції як інструменту класової боротьби.

Закони про тимчасовий державний устрій України були чинними протягом періоду, коли Гетьманом України був Павло Скоропадський (29 квітня 1918 р.). Держава цього періоду теж характеризувалась елементами демократизму. Мав місце поділ влади на законодавчу (як правило, Гетьман)[183, ст.2], виконавчу (Рада Міністрів) (ст.3) і судову. Права українського козацтва і громадянства були однакові для всіх і визначалися законодавчо (ст.11), дозволялись мирні зібрання (ст.20), свобода слова: «Кожен може в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами» (ст.21). Судову владу здійснював Генеральний суд, члени якого призначались Гетьманом.

Закони регулювали обмежений історичний період, в рамках якого вони суттєво розширили, порівняно з попередніми періодами, прагнення до демократії. Недоліком була практично відсутня виборність, відсутні і органи самоврядування, які є складовими демократії.

Конституція УРСР від 14 березня 1919 року проголошувала державу як організацію диктатури трудівників над експлуататорами: «Українська Соціалістична Радянська Республіка є організацією диктатури трудівників і

експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства над їх віковими гнобителями та експлуататорами...» [184, ст.1]. Ця норма перекреслювала можливість побудови демократії в тодішній УСРР. Висновок підтверджується й тим, що деякі політичні права мали лише трудівники, а інші верстви цих прав позбавлялись. До задекларованих політичних прав і свобод відносились: «в)... для трудових мас виключну можливість користуватись політичними правами (свободою усного та друкованого слова, зібрань, союзів) ...» (ст.3).

До законодавчої влади відносився Всеукраїнський Виконавчий Комітет Рад (ст.13), тому законодавство не було однакове для всіх громадян, а було вибіркове: означало вибірковість прав і свобод людей. Обмеження прав і свобод визначалось революційною необхідністю. Серед норм зустрічаємо й таку, яка проголошує для трудівників свободу вираження своїх думок, знижує залежність друку від капіталу, надає право поширювати друковані твори по всій країні (ст.24).

Судочинство в Конституції 1919 року не прописувалось, проте є усі підстави стверджувати про його залежність від ідеології, революційної необхідності (воно було далеке від демократії): «Керуючись інтересами робітничого класу в цілому, УСРР позбавляє політичних прав окремих осіб та політичні групи, які користуються цими правами на шкоду інтересам комуністичної революції» (ст.33). Суспільство, в якому гарантовані різні права і свободи людини, не може вважатись демократичним.

Не зважаючи на те, що Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського) 1920 року не був реалізований, а залишився проектом, він відображав прагнення українського народу тієї доби. Цей документ наскрізь пронизаний ідеями демократії. ЗУНР проголошувалась як самостійна правова держава [185, §1], яка ґрунтується на праві, а носіями правопорядку в ній є люди і народності (§ 2). На користь демократії вказує і те, що кожній людині надавались громадянські права, які гарантувались державою

(§ 3). До того ж, згадані права гарантували людям свободу, рівність, державний захист (§ 5).

Людина розглядалась вільною від природи (§ 6), свобода особистості гарантувалась (§7), звуження прав допускалось, але тільки на основі законів (§ 8). Серед гарантованих інформаційних прав було право на таємницю кореспонденції: «Гарантується збереження листів і телеграм» (§12); право на подання петицій (§ 17); право на «вільно і в будь-якій формі висловлювати свої думки та погляди ...» (§ 18). Не дозволялось обмеження політичної свободи громадян державою, якщо політична мета особи не суперечила політичній меті держави (§ 13). Громадянам гарантувалось право на збори та об'єднання в спілки, що не вимагало дозволу; заборона стосувалась випадків суспільної загрози (§ 16). Проголошувалась рівність усіх перед законом (§ 25).

Найдемократичнішою нормою є наступна: «Держава повинна служити всьому народу, вона піклується про його культуру та загальне благо, а також про спокій, порядок та безпеку державної території ...» (§ 40).

Серед норм, які мають демократичне спрямування, є виборність Установчих зборів та Президента Республіки (§§44,49); допустимість референдумів (народних рішень) (§ 53); відсутність виключного правосуддя, підвідомчість судів (§ 118). Народ брав участь в судовій владі через мирові суди, суди присяжних (§ 119).

Конституція УСРР 1929 року [185] задекларувала, що влада в країні належить радам робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ст.4), УСРР проголошувалась як соціальна держава, виборче право в якій не надавалось тим, хто використовував найману працю. Свобода слова, друку, зібрань, мітингів та демонстрацій, профспілок гарантувалась трудівникам, тобто носила ідеологічну обмеженість. Такі особисті права як недоторканість особи, таємниця листування не згадувались. Фактично було задекларовано шляхи реалізації диктатури, а значить, допускалось порушення прав і свобод людини. Доказ: «...ця Конституція визначає основні форми реалізації

диктатури пролетаріату, що ставить перед собою за мету остаточно подолати буржуазію, ...» (Преамбула). Наскрізною лінією в Конституції 1929 року є революційна законність, яка не забезпечує права і свободи усіх громадян. Підтвердження: «Органи місцевої влади мають за своє завдання: ...д) забезпечувати в межах даної території революційну законність і охороняти державний лад та громадську безпеку; ...» (ст.63). Із наведеного видно, що і судочинство здійснювалось на основі революційної законності трибуналами, а тому було далеке від демократії.

Згідно Конституції УРСР від 30.01.1937 р. влада належала трудівникам міста і села в особі Рад депутатів трудівників [187, ст.3]. Найвищі органи державної влади закріплювались за СРСР, в складі якого була УРСР. Аналогічно, закони СРСР були обов'язкові на території УРСР (ст.16). Вертикаль влади утворювалась із Рад різних рівнів, які і створювали відповідні виконавчі влади.

Судоустрій УРСР включав ще й спеціальні суди СРСР, що створювалися за постановою Верховної Ради СРСР, народні суди. Для судів була характерна виборність: обласні суди обирались Радами депутатів трудівників (ст.86), народні суди – шляхом загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням, народні засідателі – на загальних зборах працівників (ст.89). Судові розгляди проводились відкрито (ст.91), судді проголошувалися незалежними і такими, що підкоряються лише законові (ст.92).

Хоча громадянам УРСР надавались однакові права, визнавалось, що можливе пряме і опосередковане обмеження цих прав (без критеріїв, без деталізації) (ст.103). Свобода слова, свобода друку, свобода зборів і мітингів, свобода вуличних походів і демонстрацій гарантувалась лише з метою зміцнення соціалістичного ладу (ст.105), що стверджує про їх суттєву обмеженість, заідеологізованість, віддаленість від демократії. Дозволялись громадські об'єднання (не політичного характеру), передовим загоном яких була КПРС (ст.106), що суттєво віддаляло державу від демократії.

Гарантувалась недоторканість особи (ст.107), недоторканість житла і таємниця листування (ст.108). Інші права, пов'язані з інформацією були відсутні.

Спираючись на наслідки страшної Другої світової війни, Генеральна Асамблея ООН 10.12.1948 р. прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини, підтвердивши усьому світу, що «визнання гідності, властивої усім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав є їх основою свободи, справедливості та всезагального миру ...» [36, Преамбула]. Крім того, відмічено у цьому документі світового значення: «...нехтування та ігнорування прав людини привели до варварських актів ... і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова та переконань і будуть вільні від страху та злиднів ...» [36, Преамбула]. Одночасно було визнано: «щоб права людини охоронялись владою закону...». Тим самим переконливо поставлено завдання перед всіма народами та всіма державами поважати і забезпечувати ці права і свободи. Проголошувались фундаментальні права людини, серед яких були ті, що пов'язані з інформацією: право на таємницю кореспонденції (ст.12), на невтручання в особисте і сімейне життя особи (ст.13), право на свободу переконань та вільне їх вираження (ст.19), право на доступ до культурних цінностей (ст.27) та ін. Крім того, цей документ визначав основи судочинства в захисті проголошених прав людини, наприклад, випадки можливого обмеження деяких з них (ст.29), осудження тільки за існуючими законами (ст.11). Основною ідеєю розглядуваного документу є те, що в ньому переконливо доведено можливість повної реалізації прав людини тільки в демократичному суспільстві. Останнє було покладено в основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (див. підрозділ 2.4.), ратифікованої Україною 11 вересня 1997 року.

Конституцією УРСР (20.04.1978 року) задекларовано основи демократичного суспільства: «Вся влада належить народові. Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну

основу України» [188, ст.2]. Серед них: «Організація і діяльність держави будується на засадах виборності всіх органів державної влади, підзвітності їх народові, відповідальності кожного державного органу і службової особи за доручену справу ...» (ст.3) та «Держава Україна, всі її органи діють на основі законності, забезпечують охорону правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян ...» (ст.4).

Проголошена політична система спрямована на розвиток демократії. Доказ: «Основним напрямом розвитку політичної системи суспільства є подальше розгортання демократії: дедалі ширша участь громадян в управлінні справами держави і суспільства, вдосконалення державного апарату, підвищення активності громадських організацій, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, утвердження свободи слова, постійне врахування громадської думки» (ст.9).

Окрім відміченого, ст.32 проголошувала рівність усіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. При цьому рівність громадян України забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя.

На демократичне спрямування Конституції УРСР 1978 року вказує і ст.37, згідно якої громадяни України мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених та гарантованих Конституцією та законами України, а використання громадянами прав і свобод не повинно завдавати шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. Передбачено можливість розширення прав і свобод людини з розвитком суспільства. З'явилися нові інформаційні права, зокрема: право на користування досягненнями культури (ст.44), художньої творчості (ст.45). Такі інформаційні права як свобода слова, друку (ст.48), недоторканість особи (ст.52), таємниця листування (ст.54) часто супроводжувалися втручанням

влади, а тому часто носили декларативний характер. У громадян з'явилося право «у встановленому законом порядку оскаржити до суду рішення, дії або бездіяльність державних органів ...» (ст.56). Була створена суддівська вертикаль. Здійснювалось обрання суддів та народних засідателів (ст.150) через ради відповідного рівня. І судді, і народні засідателі вважались незалежними і підкорялись лише закону. Крім цього, до основних засад судочинства відносились: відкритість, публічність.

Попри демократичне спрямування задекларованих норм Конституції УРСР 1978 року, вона виявилася ілюзорною, реальний стан в країні відповідав тоталітарному режимові, при якому необмежена влада (диктатура) належала КПРС (влада рад, до яких входили трудівники, була символічною). Бюрократичний апарат виконавчої влади стрімко зріс і узурпував ряд законодавчих функцій. В країні діяла цензура: контролювались рукописи творів друку, доповіді, тези, які відправлялись за кордон. Преса, телебачення, радіо були підконтрольні ідеологам структур КПРС, отримати запит на інформацію практично було неможливо (окрім деяких питань освіти та культури). Більшість джерел інформації були «прикриті» грифом «таємно», «цілком таємно», тому право особи на інформацію було лише на папері.

Право на свободу слова ігнорувалося: усі виступи, висловлювання, промови мали бути пронизані ідеологією КПРС. Як незгода з такою політикою виник дисидентський рух, набрали поширення незалежні видання («самвидав»), мали місце народні протести проти дій держави, окремі громадяни надсилали «відкриті листи» керівництву держави та до міжнародних правових організацій, з'явилися нелегальні політичні організації, які піддавали осуду чинну владу.

Влада забороняла будь-які антикомуністичні погляди, вдаючись до залякування (з допомогою КДБ, пасквілів у пресі), за висловлювання проти КПРС громадян звільняли з роботи, мали місце арешти, утримування особливо активних критиків режиму у психіатричних лікарнях. Національні звичаї та традиції, як правило, підмінялись надуманими прокомуністичними «святами»

(підмінялась суспільна свідомість). Суди були підконтрольні функціонерам КПРС, тому стверджувати про їх неупередженість та законність рішень було б надмірно.

Усе сказане дозволяє стверджувати про фактичну відсутність реальних прав і свобод людини в УРСР, у такій державі влада не належала народу, а про демократію стверджувати немає підстав.

Ідея правової держави в часи СРСР залишалась саме ідеєю; її втілення в законотворчість та юридичну практику гальмувалось тодішнім тоталітарним режимом. Ряд науковців внесли істотний вклад у становлення правової держави, але їх (проф. Алексеев С.С. [189]) спроби зводились до прагнення «прив'язати» ідею правової держави до існуючого соціалістичного тоталітарного радянського режиму [14,с.15]. На думку В.В. Костицького професор Алексеев С.С., хоча і недостатньо системно, виділив ознаки правової держави: вивіщення суду, правову культуру, надання юридичного значення правам людини, співвідношення права і закону. Але, на жаль, вчений все ще виступав за верховенство закону, що суперечить усталеним уявленням про правову державу, не підійшов у 1988 році до ідеї розподілу влади як однієї з найважливіших ознак правової держави [14, с.15].

Жодна з конституцій радянського періоду не проголошувала державу як правову. Вони не регулювали державно-владні відносини як загальнообов'язкові норми прямої дії, що використовуються у судах; їх основна функція була політико-ідеологічна. Права і свободи людини, проголошені в цих конституціях носили декларативний характер: нехтувалися, не мали пріоритету, не обмежували дії влади, гарантувались умовно, щоб продемонструвати подібність країнам Заходу. Суди виконували політичне замовлення держави.

Доказом слугують такі факти. Існування ГУЛАГу (з російської – Головне управління виправно-трудоувих таборів, трудових поселень та місць ув'язнень), тобто концентраційних таборів, до яких потрапляли противники більшовицького режиму, учасники національно-визвольного руху, члени

небільшовистських партій, громадських організацій, інтелігенція. До Другої світової війни до концентраційних таборів ГУЛАГу засуджували за «контрреволюційну діяльність», у післявоєнні роки – за антирадянські висловлювання та скарги на режим (число українців у концтаборах ГУЛАГу сягало за 500 000 осіб).

Іншим фактом є ліквідація Української греко-католицької церкви, яка утверджувала серед українського народу християнські цінності, виступала за національну єдність як передумову для здобуття незалежності. Її знищення відбувалось планово: від поширення наклепницьких публікацій в пресі до звинувачення у сепаратизмі.

Є усі підстави стверджувати, що радянському періоду характерний тоталітаризм, це був не демократичний устрій, а режим.

Декларацією про державний суверенітет України 1990 року [190] вперше продемонстровано прагнення усього українського народу створити демократичне суспільство з метою всебічного забезпечення прав і свобод людини, шанування національних прав всіх народів, дбання про повноцінний політичний, економічний, соціальний розвиток народу, побудову правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу. Обрання демократичного шляху розвитку зобов'язувало державу Україну неухильно дотримуватися прав і основоположних свобод людини, підпорядковувати цій меті усе законодавство і судочинство. Захист у судах України прав і основоположних свобод мав здійснюватись відповідно до вимог демократії, з врахуванням того, що Україна стає суб'єктом міжнародних відносин, використовуючи здобутки судочинства країн демократичного світу для створення такої вітчизняної системи судочинства, яка захистить права і свободи людини відповідно до принципів демократії.

Обрання Україною демократичного шляху розвитку, виявленого на Всеукраїнському референдумі щодо проголошення незалежності, закріпилась у 1992 році Зверненням Верховної Ради України «До парламентів і народів світу»

[191]. Вектор розвитку, визначений Зверненням спрямовувався: на демократію, на правову державу, першочерговою метою якої було забезпечення прав і свобод людини, дотримання норм міжнародного права, спираючись на Загальну декларацію прав людини та міжнародні пакти про права людини. Документом продемонстровано прагнення України до утвердження принципів свободи, демократії, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх національностей, рівності політичних, економічних, соціальних і культурних прав, що сприятиме зміцненню миру і безпеки у світі. Отже, проголошення Україною реальної демократії має реалізовуватись щоденно і у всіх сферах її життя, включаючи судочинство.

У 1995 році був схвалений Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції [192]. Метою цього договору було забезпечення належного захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах кризового стану, цілісності і недоторканості суверенної України, здійснення розподілу влади, миру в державі. Договором Україна і надалі проголошувалась як демократична, соціальна та правова держава, яка виражає волю народу, захищає інтереси своїх громадян і в якій діє верховенство права (ст.1). Повнота влади в державі належить народу і народ її здійснює безпосередньо (ст.2). Передбачено поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову (ст.3), місцеве самоврядування (ст.4), які мають забезпечувати права і свободи людини в умовах політичної, економічної і ідеологічної багатоманітності (ст.5). Визначено структуру судової влади (ст.36), незалежність судів, які чинять правосуддя лише за законом (ст.37), встановлено їх підвідомчість (ст.39). Цим самим продемонстровано бажання громадян України дотримуватись основних цінностей демократії. Суттєвим недоліком Конституційного договору було не врахування демократичних здобутків правосуддя Європи.

Конституція України 1996 року є не тільки політико-правовим актом, що містить модель української незалежної демократичної держави зразка ХХІ століття. З ухваленням Конституції України у 1996 році було задекларовано створення правової держави. Верховна Рада України проголосила Конституцію України від імені Українського народу – громадян усіх національностей [14,с.17].

За своїм юридичним значенням сучасна конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини [14, с.17-18].

Конституція України 1996 року проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст.3). Ніколи, до цього часу, в Україні не визнавалось, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [14,с.17-18].

У Конституції України хоча і вказано, що єдиним джерелом влади є народ, все ж прямо не сказано, що влада належить народу. Народ вказаний у Конституції України носієм суверенітету та джерелом влади. Однак стаття 5 Конституції у частині II установлює, що народ здійснює владу або безпосередньо, або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народ наділяє на виборах владою Парламент, Президента та місцеве самоврядування [14, с.16].

Народ є не тільки джерелом, а і носієм влади, і суверенним суб'єктом влади [14, с.17].

Вперше в Конституції України правам і свободам людини і громадянина відведено цілий розділ. Згадані права і свободи відповідали Загальній декларації прав людини [36], Міжнародному пакту про громадянські і політичні права [193], Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні

права [194]. Наведені права підлягали класифікації на громадянські, політичні, соціальні і культурні права і свободи. Серед них були інформаційні, які входили до кожного елемента згаданої класифікації: таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31); невтручання в особисте і сімейне життя (ст.32); свобода думки і слова, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію в будь-який спосіб (ст.34) та інші. На тісний зв'язок гарантованих прав і свобод (в тому числі, інформаційних) з демократією вказує і те, що в цьому документі прописано механізм забезпечення і захисту прав і свобод: «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст.21), вони є невичерпними, не можуть бути скасовані, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст.22), права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст.55), можливість звернення за захистом прав до відповідних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [194].

Держава, в якій передбачається поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову (ст.6) та існує місцеве самоврядування (розд. XI), повністю була в змозі будувати високо розвинуте демократичне суспільство.

У Конституції України 1996 року детально регламентовано правосуддя, яке здійснюється судами (ст.124); визначено судову вертикаль; задекларовано незалежність суддів, які діють за законом та встановлено основні засади судочинства, які відповідають аналогічним в країнах демократичного світу.

На демократичний характер Конституції 1996 року вказала Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у своєму висновку «Про конституційну ситуацію в Україні»: «...прийняття Конституції (254к/96-ВР) розглядалося як важливий крок у створенні базової інституційної структури країни і характеру нової держави» [195, п.8] та «Принцип верховенства права також чітко відображено в тексті Конституції. Створення демократичного місцевого самоврядування, а також важлива роль, відведена

Конституційному Суду, має сприяти створенню демократичної культури в Україні» [195, п.10].

Висновок. Здійснено історико-правовий огляд становлення демократизму в роботі судів України. Виходили з того, що до найважливіших цінностей правової демократичної держави відноситься гідність людини, права і свободи громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість та політичний плюралізм. Показано вплив міжнародних інституцій на реформування українського судочинства з метою його демократизації, що відповідає прагненням народу України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

В країнах демократії пріоритет прав і основоположних свобод людини є найголовнішою перевагою, яка забезпечує справедливість, реальну свободу людини, рівність кожного, неможливість насилля та свавілля, мир та процвітання більшості. Система органів державної влади ґрунтується на демократичних принципах, а тому і судова влада, як складова державної влади, в своїй роботі спирається на демократичні принципи судочинства.

Інформаційні права і свободи належать до основних прав і свобод людини, яким держава повинна забезпечити пріоритет. Без них побудова демократичної держави неможлива. У захисті інформаційних прав і свобод людини суди повинні дотримуватися демократичних принципів судочинства.

1. Запропоновано власне визначення поняття демократії.

Демократія – це форма організації державно-політичного устрою, при якій влада неподільно належить народу, кожній особі забезпечується справедливість та рівність умов як в управлінні державою, так і у вирішенні загальнозначущих проблем людства.

2. Встановлено правову сутність інформаційних прав і свобод людини та їх значення в сучасній державі в умовах глобалізації. Завдяки функціям, які

виконують інформаційні права в Україні, кожна особа стає творцем демократії, що суттєво наблизить нашу Вітчизну до вступу в Європейський Союз. Реалізація згаданих функцій залежить від захищеності вітчизняними судами інформаційних прав і свобод людини. Отже, від захищеності судами інформаційних прав і свобод людини залежить розбудова демократії в Україні.

3. Здійснено історико-правовий огляд становлення та розвитку українського судочинства в питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини з позиції демократії.

4. Показано вплив міжнародних інституцій на реформування українського судочинства з метою його демократизації, що відповідає прагненням народу України.

5. Доведено необхідність використання судами України, поряд із нормами закону, принципів ЄСПЛ.

6. Запропоновано власні дефініції понять «демократичні принципи судочинства», «права людини», «інформаційна війна».

Результати досліджень розділу 1 відображені автором у працях: [135; 136; 137; 138; 139; 140; 141; 142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 161; 162; 163; 164; 165; 166; 167; 5].

Розділ 2. ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В СУДАХ ЄС І США

2.1. Оцінка Судом якості національного інформаційного законодавства на відповідність демократії

В Україні, як і в будь-якій державі, що будує демократію в Європі, закони є якісними (легітимними), якщо вони не порушують правовий зміст фундаментальних прав і основоположних свобод, визначених у Конвенції і розвинутих Європейським судом з прав людини.

З плином часу межі фундаментальних прав розширюються, а законодавчі норми залишаються незмінними. Суддівського посилання на незмінні норми закону може виявитись недостатньо, адже закони не охоплюють згаданого розширення. У результаті інформаційні права і свободи людини не будуть захищені від загроз, викликаних розширенням цих прав, що ілюструє рис. 2.3.

Аналогічно, з появою нових загроз інформаційним правам і свободам людини, від яких національне законодавство ще не розроблене, суд не може здійснити належний захист. Вихід із ситуації очевидний: використовувати демократичні принципи, правова сутність яких теж динамічно реагує на розширення основоположних свобод фундаментальних прав.

Судді у відстоюванні прав і свобод повинні посилатись як на норми вітчизняного права, так і на принципи, що лежать в основі роботи ЄСПЛ. У Преамбулі до ЄКПЛ йдеться: «...підтверджуючи свою глибоку віру в ті

основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії (принципи демократії в судочинстві забезпечують дієвість політичної демократії – *К.М.*), а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать, ...» [4].

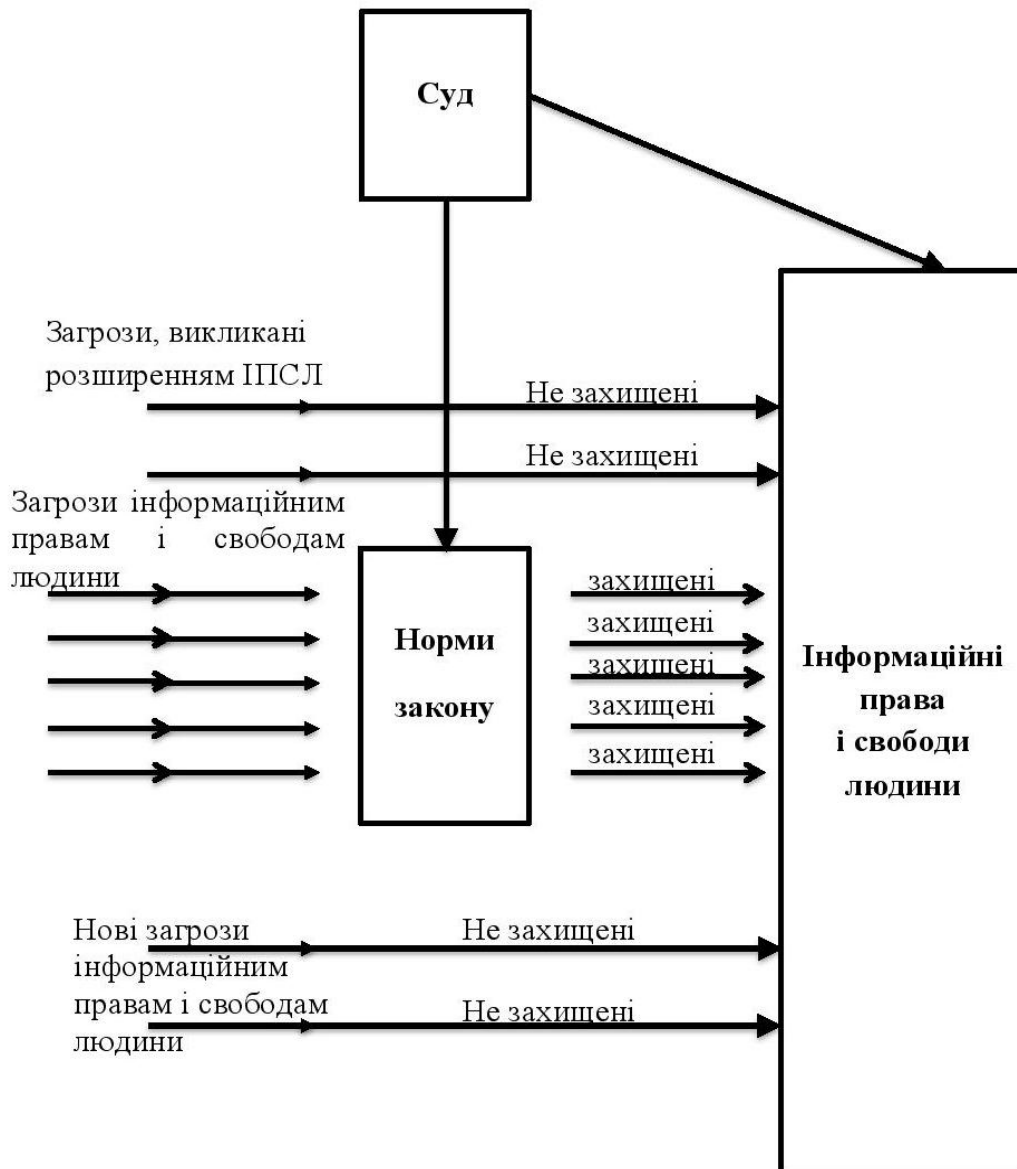

Рис.2.3 Незахищеність інформаційних прав і свобод людини вітчизняними судами, викликана розширенням згаданих (чи появою нових загроз цим правам і свободам)

Отже, українські суди, захищаючи інформаційні права і свободи від загроз, викликаних розширенням згаданих прав і свобод, а також появою нових загроз цим правам і свободам, зможуть здійснити належний їх захист і не вийти за межі демократії (в умовах демократичної держави спільне розуміння і додержання прав людини є загально визнане).

Іншими словами, принципи ЄСПЛ називають демократичними через те, що їх впровадження дозволяє національним судам не вийти за межі демократії у відстоюванні інформаційних прав і свобод, надійно захистити ці права від загроз (викликаних розширенням і появою нових) і забезпечити однакове тлумачення прав людини на глобальному та європейському рівнях).

На рис.2.4 проілюстровано, що демократичні принципи ЄСПЛ дають змогу українським судам захистити інформаційні права і свободи від загроз, по яким національне законодавство не створене, під час такого захисту національні традиції зберігаються, курс держави на демократію залишається незмінним. Тобто, принципи ЄСПЛ називають демократичними через те, що вони забезпечують узгодженість національного права (із збереженням національних особливостей) і практики ЄСПЛ через дотримання демократії. Однаковість тлумачення прав людини на національному та європейському рівнях необхідне для того, щоб національні традиції не «затерлись» в умовах глобального громадянського суспільства, а забезпечили ідентифікацію держави.

ЄСПЛ, захищаючи конвенційні права і свободи людини, проводить аналіз на відповідність демократії законів країни (на які посилаються сторони у справі), в якій мало місце порушення. Якщо проведений ЄСПЛ аналіз показує, що конкретні закони відповідають демократії, то рішення Суду набувають прецедентності. Вітчизняні суди в змозі на них посилатись, адже ЄСПЛ не вбачає відхід від демократії.

Сформульований нами висновок повністю підтверджується Головою Венеціанської Комісії Дж. Букіккіо: «... практика Страсбурзького суду є основою для створення й консолідації загальної конституційної спадщини

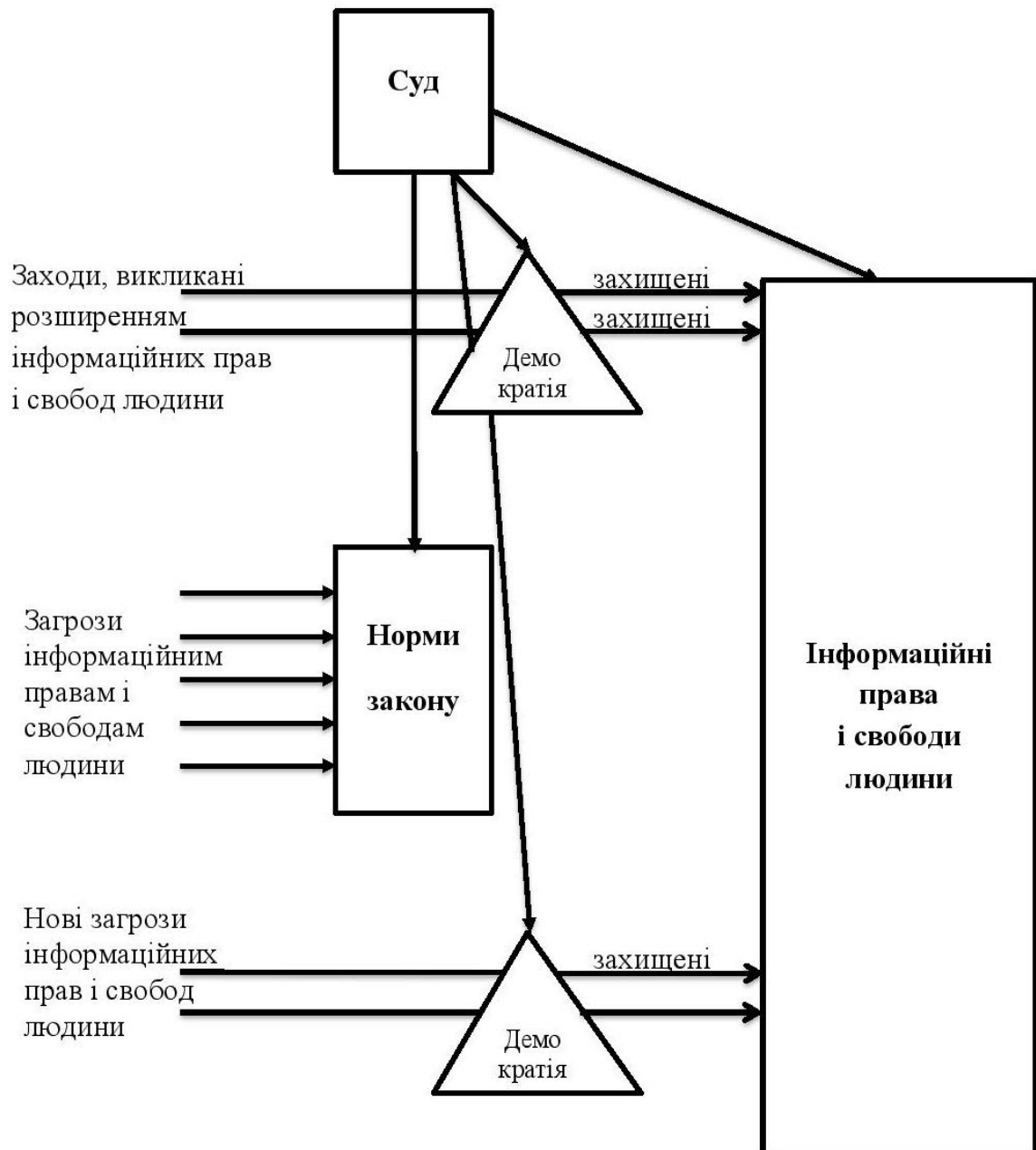

Рис.2.4. Динаміка захищеності інформаційних прав і свобод людини, викликана їх розширенням чи появою нових загроз, вітчизняними судами за допомогою національного законодавства та демократичних принципів ЄСПЛ

Європи. ... різне тлумачення прав людини у рішеннях судів на національному та європейському рівнях призводить до конфронтації, яка шкодить обом сторонам, і особливо тим, хто користується правами, тобто громадянам» [196, с.7].

Отже, судді, вибираючи з величезної множини інформаційних законів потрібні, повинні оцінити їх якість на відповідність демократії. Аналіз якості законів України на відповідність демократії повинен здійснюватися судами, адже, як помітив суддя КСУ Ю. Баулін, хоча принципи в Конституції України не відображені, вони можуть бути виведені шляхом аналізу норм Конституції [197]. На необхідність здійснення аналізу якості національного законодавства на відповідність демократії вказує згадане дослідження, яким доведено, що будучи своєрідним джерелом права, принципи права мають зумовлювати зміст законодавства, а норми права є похідними від принципів права.

Демократичні принципи судочинства визначають зміст національного законодавства з позиції демократії, одночасно встановлюючи вимоги до норм законодавства. Відповідність законів України до Конституції України здійснює КСУ, а відповідність законів принципам демократії може здійснювати будь-який суд (суддя) (Рис. 2.5.).

Інформаційним запитом до Комітету з питань свободи слова та інформаційної політики Верховної Ради України ми прагнули з'ясувати чи здійснюється аналіз проектів законів інформаційної сфери, яка розглядається Комітетом, на відповідність принципам демократії, виробленими ЄСПЛ. Із отриманої відповіді від Комітету на наш інформаційний запит видно, що Комітетом протягом 2012 – 2016 років не подавалося до Парламенту пропозицій щодо вдосконалення інформаційного законодавства відповідно до принципів ЄСПЛ [198]. Вважаємо це ще однією з причин того, що до ЄСПЛ надходить велике число скарг від громадян України.

Висловлену думку підтверджує і те, що пропозиції щодо вдосконалення законодавства в інформаційній сфері надходять до Комітету як від суб'єктів

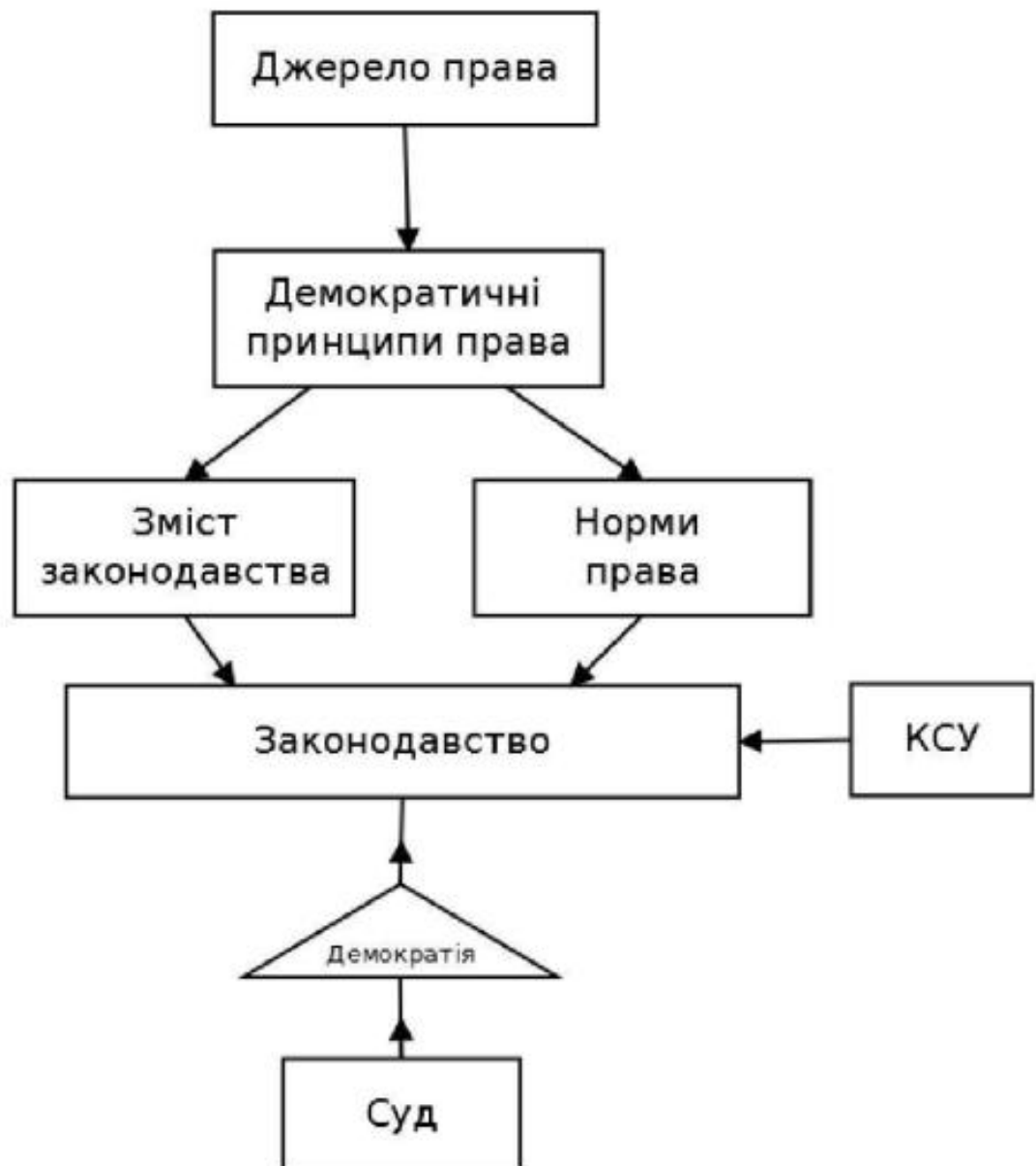

Рис. 2.5 Оцінка вітчизняними судами якості інформаційного законодавства на відповідність демократії

законодавчої ініціативи, так і від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій, громадян та інших суб'єктів. Всього за період роботи Верховної Ради України VIII скликання надійшло 85 звернень стосовно інформаційної політики України [198]. Складається парадоксальна ситуація: звернення щодо вдосконалення інформаційного законодавства до Комітету надходять, а їх оцінка на відповідність принципам демократії не проводиться.

Інший інформаційний запит нами здійснено до Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України. Отримана відповідь показує, що в цьому Комітеті розгляд питання вдосконалення інформаційного законодавства відповідно до принципів ЄСПЛ безпосередньо не здійснюється. Це попри те, що при розгляді законопроектів участь в обговоренні беруть автори законопроекту, представники органів державної влади, правозахисники, фахівці в галузі права та бажаючі. В основному цей Комітет дотримується результатів проведеної наукової експертизи, яка здійснює комплексний аналіз законопроекту як на відповідність Конституції України, так і чинним міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України і які є частиною національного законодавства (як це прописано Регламентом Верховної Ради України) [199]. Із отриманої відповіді не можна однозначно стверджувати про оцінку законопроектів інформаційної сфери на відповідність принципам ЄСПЛ.

Ще один інформаційний запит нами здійснено до Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України.

Із отриманої відповіді видно, що за поданням згаданого Комітету 02 червня 2016 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким закладено підвалини повномасштабної судової реформи та оновлення суддівського

корпусу відповідно до суспільних очікувань і європейських стандартів здійснення судочинства, а також забезпечення належного функціонування адвокатури та системи виконання судових рішень. Крім того, Комітет відіграв головну роль у прийнятті законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя», потреба в яких була викликана зазначеними змінами до Основного Закону України [200]. Про те, що діяльність Комітету ґрунтується на демократичних принципах стверджуємо на основі запропонованих ним законопроектів Закону «Про Конституційний Суд України» (реєстраційні номери 5336, 5336-1) та інших законопроектів.

Разом з тим, із отриманої відповіді від Комітету не вбачається, що до обговорення законопроектів залучаються досвідчені судді, правозахисники, адвокати, які мають досвід звернення до ЄСПЛ.

Усе сказане дає підставу стверджувати, що розгляд законопроектів у комітетах Верховної Ради України повинен постійно здійснюватись на відповідність демократичним принципам, виробленим ЄСПЛ. В протилежному випадку українські суди отримають закони, які не дадуть їм змогу захистити інформаційні права і свободи людини (рішення українських судів у ЄСПЛ будуть визнані такими, що порушують конвенційні права, закони – не ефективними).

Отже, очевидним є внесення на включення до Регламенту Верховної Ради України норми, яка зобов'язує здійснювати обов'язковий аналіз законопроектів на відповідність демократичним принципам ЄСПЛ у захисті основних прав людини, зокрема – інформаційних (наша правова пропозиція).

Саме тому, для аналізу національного законодавства в інформаційній сфері на відповідність демократичним традиціям ЄС, нами було помічено потребу у здійсненні:

1) пошуку і вивченні прецедентів ЄСПЛ, в яких мало місце оскарження громадянами України порушення інформаційних прав і свобод, відображених статтями Конвенції, виділення в них демократичних принципів Суду. У кожній

справі ЄСПЛ в обов'язковому порядку піддає аналізу чинне законодавство на відповідність принципам демократії (про них йтиме мова у розділі 4);

2) вивчення рекомендацій Агенції ЄС з питань фундаментальних прав щодо якості українського законодавства у відповідності з принципами демократії (див. підтвердження в [201, с.297]; Венеційської комісії; українських і міжнародних експертів (підтвердженням може слугувати думка міжнародних експертів [202], в якій піддано аналізу Закон України «Про захист персональних даних») та інших інституцій, про які йтиме мова нижче;

3) відбору і вивчення тих справ Конституційного Суду України, які торкались законів інформаційної сфери на відповідність принципам демократії;

4) дослідження щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини із згаданої проблеми;

5) вивчення поглядів відомих в Україні правозахисних організацій на якість законодавства, пов'язаного з інформаційними правами і свободами людини;

6) аналізу діяльності і рекомендацій всесвітньо визнаних інституцій та організацій, діяльність яких спрямована на поширення демократії в країнах, які прагнуть підвищити рівень демократії чи прагнуть вступити до ЄС.

Вивчення прецедентів ЄСПЛ, в яких мало місце оскарження порушених інформаційних прав і свобод, відображених у Конвенції, показало, що здійснюючи аналіз українського законодавства на відповідність демократії, Суд виявляє як загальні так і специфічні недоліки у ньому.

До загальних недоліків в українському законодавстві інформаційної сфери, зазначених Судом, відносимо наступні.

1. Неврахування кожною нормою законодавства чіткого і недвозначного механізму захисту прав і свобод.

Обґрунтування Суду: «...суди загальної юрисдикції в Україні, включаючи Верховний Суд, не мають повноважень визнавати закони не чинними. Крім того, за законодавством України фізична особа не має права на

подання скарги до Конституційного Суду України, який має виключні повноваження визнавати законодавчу норму неконституційною. Отже, у разі якщо скарга заявника безпосередньо стосується законодавчої норми, яка є чіткою та недвозначною, Суд дійде висновку, що в такого заявника не було засобу юридичного захисту, який можна було б вважати ефективним за обставин його справи» [203, п.6]. Варто зауважити, що 13 липня 2017 року набув чинності Закон України «Про Конституційний Суд України» (2136-VIII), який надав змогу громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам право на звернення до КСУ у формі конституційної скарги.

Відсутність чіткого і недвозначного механізму захисту прав і свобод людини від державного втручання призводить до порушення принципу пропорційності втручання, винятковості та тимчасовості втручання. Доказом сказаному може слугувати: «Суд зауважує, що вимоги "пропорційності" втручання, його винятковий та тимчасовий характер передбачені у статті 31 Конституції та статті 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року (йдеться про таємне спостереження – *К.М.*) ... жодне інше положення законодавства не передбачали механізм, який би міг гарантувати дотримання вищезазначених принципів на практиці» [204, п.51]. Як результат, відсутність механізму захисту прав і свобод людини від державного втручання (сваволі) призводить до відходу від демократії. Підтвердження: «...система заходів таємного спостереження, ... пов'язана із ризиком порушення і навіть зруйнування принципів демократії на підставі її захисту» [204, п.52]. Блок-схема позиції Суду щодо аналізу національного законодавства на наявний механізм захисту інформаційних прав і свобод людини наведена на рисунку 2.6.

Із блок-схеми видно, що суди, захищаючи інформаційні права і свободи людини від державного втручання, дотримуються норми закону. Якщо норма закону, на яку посилається національний суд, містить чіткий і недвозначний механізм захисту від державного втручання, то суд в змозі захистити згадані

права і свободи. Коли ж в законі, на який посилається суд, чіткий і недвозначний механізм захисту відсутній, то національні суди зобов'язані визнати факт державного свавілля: саме таке рішення прийняв би ЄСПЛ.

Рис 2.6. Блок-схема позиції ЄСПЛ щодо аналізу національного законодавства на наявний механізм захисту інформаційних прав і свобод людини

Із наведеної блок-схеми видно, що при захисті інформаційних прав і свобод людини суд дотримується норми закону. Якщо норма закону, на який посилалась держава, здійснюючи обмеження інформаційних прав і свобод людини, містить чіткий і недвозначний механізм захисту (цей механізм чітко регламентує випадки державного втручання, умови, термін втручання держави), то таке втручання буде визнане судом як законне, обґрунтоване та справедливе. Якщо ж норма закону, на який посилається держава, здійснюючи обмеження, не містить чіткого і недвозначного механізму, суд ухвалює рішення, що державне втручання є свавіллям, воно порушує інформаційні права і свободи людини (має місце відхід від демократії).

2. Відсутність в законодавчих нормах механізму захисту прав і свобод людини від втручання держави, розумних строків і перевірки послідовності законодавчих кроків цього втручання. На основі цього судові органи в змозі проводити нагляд за діяльністю правоохоронних органів при здійсненні останніми повноважень, які розглядаються у конкретній справі. За такої умови дискреційні повноваження правоохоронних органів не вийдуть за рамки демократії. Доказ видно з прецеденту Суду: «Проте відповідне законодавство не передбачало жодного проміжного перегляду постанови (про арешт кореспонденції – *К.М.*) у розумні проміжки часу або будь-яких строків для такого втручання. Також законодавство не передбачало додаткового залучення судових органів для нагляду за діяльністю правоохоронних органів при здійсненні останніми повноважень, які розглядаються у цій справі» [204, п.53]. Блок-схема позиції Суду щодо аналізу національного законодавства на наявність в механізмі захисту норми розумних строків та послідовності втручання наведена на рисунку 2.7.

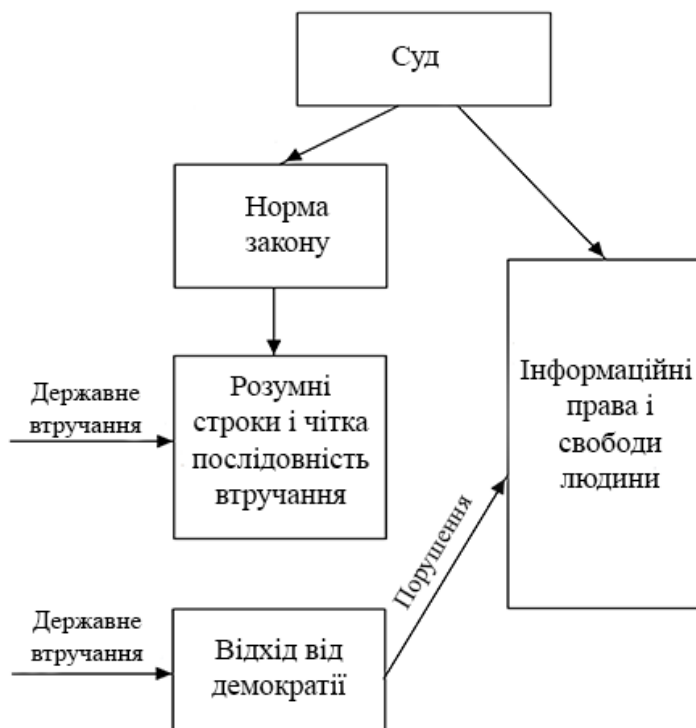

Рис 2.7. Блок-схема позиції ЄЛСП щодо аналізу національного законодавства на наявність в механізмі захисту розумних строків та послідовності втручання

Наведена блок-схема ілюструє, що державне втручання допустиме в демократичному суспільстві. Це втручання має бути передбачене законом, у якому повинні бути визначені розумні строки втручання (державне втручання не може бути надмірним). Закон, на який посилається національний суд, повинен містити чітку послідовність втручання (алгоритм втручання). В судовому розгляді національний суд з'ясовує допустимість державного втручання за законом, встановлює дотримання державою строків втручання та чи дотримувалась держава прописаної в законі послідовності втручання. Якщо хоча б один із перелічених факторів у законі не прописаний, то національний суд повинен визнати порушення інформаційних прав і свобод людини державою. Державне свавілля буде визнане національним судом і тоді, коли держава перевищила терміни втручання або, здійснюючи втручання, не дотримувалась прописаної в законі послідовності втручання (саме так вчинив би ЄСПЛ).

3. Невідповідність законодавства міжнародним стандартам.

Підтвердженням слугує прецедент: «...наклеп містив подвійну вимогу. Твердження має бути недостовірним та завдавати шкоди для того, щоб вважатися наклепом відповідно до міжнародних стандартів дифамації.

... межі законодавства про дифамацію мають бути чітко і однозначно визначені» [205, п.35]. Сказане співпадає з думкою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який вважає за потребу залучення міжнародного законодавства до тлумачення певних правових категорій українського законодавства: «...обробка становить особливий ризик у разі, якщо володільцем обробляються так звані чутливі категорії персональних даних, оскільки будь-які дії з такими даними є самі по собі серйозним втручанням у право особи на власність.

Склад переліку чутливих категорій персональних даних зумовлюється як національним законодавством (ст.7 Закону України "Про захист персональних

даних»), так і міжнародними інструментами, а саме Конвенцією Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (ст.6), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст.8), а також практикою ЄСПЛ [Гласс проти Сполученого Королівства (*Glass v. The United Kingdom*), справа № 61827/00, 9 березня 2004 р.; Х і У проти Нідерландів (*X and Y v. Netherlands*), справа № 8978/80, 26 березня 1985 р.; Аманн проти Швейцарії (*Amann v. Switherland*), справа № 27798/95, 16 лютого 2000 р.; Узун проти Німеччини (*Uzun v. Germany*), справа № 35623/05, 9 вересня 2010 р.; С і Марпер проти Сполученого Королівства (*S and Marper v. The United Kingdom*), справи №№ 30562/04, 30566/04, 4 грудня 2008 р.; Z проти Фінляндії (*Z v. Finland*), справа № 22009/93, 25 лютого 1997 р.; Гардель проти Франції (*Gardel v. France*), справа № 16428/05, 17 грудня 2009 р.; Леандер проти Швейцарії (*Leander v. Sweden*), справа № 9248/81, 26 березня 1987 р.; Ковачич та інші проти Словенії (*Kovacic and Others v. Slovenia*), справи №№ 44574/98, 45133/98, 48316/99, 3 жовтня 2008 р.; Фолгере та інші проти Норвегії (*Folgero and Others v. Norway*), справа № 15472/02, 29 червня 2007 р.; А.Г. і Дж. Х проти Сполученого Королівства (*P.G. and J.H. v. The United Kingdom*), справа №36505/02, 21 січня 2003 р.; Даджен проти Сполученого Королівства (*Dudgeon v. The United Kingdom*), справа № 7525/76, 22 жовтня 1981 р.; Гаскін проти Сполученого Королівства (*Gaskin v. The United Kingdom*), справа № 10454/83, 7 червня 1989 р.; Ротару проти Румунії (*Rotaru v. Romania*), п.63, справа № 834/95, 4 травня 2000 р.» [206, с.300].

Правові пропозиції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо демократизації вітчизняного законодавства вносяться через співпрацю з комітетами Верховної Ради України. Крім того, продуктивна співпраця з парламентськими комітетами відбувається із залученням депутатів, представників громадськості, працівників апарату парламенту під час проведення публічних заходів, круглих столів, експертних обговорень.

4. Не врахування у розробці законодавства пропозицій міжнародних журналістських спільнот, які сприяють передаванню досвіду відстоювання демократії, а також досвіду інших країн щодо врахування пропозицій журналістів.

Підтвердженням слугує прецедент: «Україна досягла певного прогресу в напрямі свободи преси, однак журналісти щоденно стикаються з величезними проблемами, що може поставити професійну журналістику в розряд небезпечних професій. Для поглиблення демократичних процесів та для створення умов, за яких ЗМІ (засоби масової інформації – *К.М.*) зможуть плідно працювати, життєво важливими є поєднання та солідарність серед членів журналістських професій, груп ЗМІ та громадянського суспільства за підтримки міжнародних інституцій. У цьому контексті корисними мають стати міжнародні регіональні ініціативи, що сприяють переданню досвіду та ноу-хау задля взаємного пояснення демократичного поступу» [206,с.300].

5. Нехтування вимогами сьогодення до законодавства, яке забезпечує розвиток демократії в Європейському Союзі.

Джерела цих вимог видно з переліку, наведеному в прецеденті: «... українське законодавство з дифамації... Суд також бере до уваги Рекомендації ПАРЄ (Парламентська Асамблея Ради Європи – *К.М.*) "Свобода слова в засобах масової інформації Європи"(№ 1589 (2003)) стосується переслідування в Україні засобів масової інформації та журналістів через критичні публікації про політиків та посадових осіб» [209, п.18], Резолюцію Парламентської Асамблеї 1346 (2003) "Про виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань" [205, п.19], Резолюцію Європейського Парламенту щодо України (2004), Звіт Комітету Міністрів Ради Європи про місію Секретаріату з питань інформування й допомоги до Києва 16-19 березня 2004 р.: "Виконання зобов'язань: становище в Україні" (SG/Inf (2004)12, 8 квітня 2004 р.) [207, п.20], Звіт Human Rights Watch від березня 2003 р [206, п.33] (березень 2003, т.15, № 2(Д), Звіти Державного департаменту США про

ситуацію щодо ЗМІ в Україні (2003 р): а. Свобода Слова та Преси; с. Тиск, політика та преса (витяг зі Звіту Статті 19 щодо свободи преси в Україні)» [207, п.34].

Резолюція Європейського Парламенту щодо України стверджує:

«...Е. Беручи до уваги, що свобода слова продовжує знаходитися під загрозою, усе частіше мають місце серйозні порушення проти ЗМІ та журналістів, такі як прямий тиск та втручання в діяльність окремих ЗМІ з боку державних службовців, свавільні адміністративні та правові заходи проти телевізійних станцій, інших ЗМІ, утиски та насильство проти журналістів.

...2. Закликає органи влади України поважати свободу слова і постійно вживати ефективних заходів для попередження та покарання випадків втручання у діяльність незалежних ЗМІ, свавільних адміністративних та правових дій проти телевізійних станцій, інших ЗМІ, а також утисків і насильства проти журналістів» [205, п.20].

6. Нехтування факторами, які можуть здійснювати вплив на стан демократії у питаннях порушення прав і свобод людини в інформаційній сфері.

Сказане підтверджується таким твердженням Суду: «(d) Преса відіграє істотну роль у демократичному суспільстві» [207, п.46]. Так як Суд вказує на істотну (підкреслено – *К.М.*) роль преси у демократичному суспільстві, то природно, що і захист дій преси в суді має здійснюватись з позиції відповідності демократії.

7. Не врахування рекомендацій Суду, відображених у його пілотних рішеннях, як у реформуванні законодавства, так і в роботі судів (надаючи рекомендації через пілотні рішення, Суд детально аналізує чинне національне законодавство на відповідність демократії, тому не логічно проводити подібний аналіз, якщо його вже зробив Суд). Суд використовує процедуру пілотних рішень (див. підрозділ 4.2.1.Принцип субсидіарності), зобов'язуючи держави-відповідачі у чіткі терміни прийняти законодавчі акти з метою усунення системних порушень [208, с.71-72]; про спеціальні правові засоби усунення

уряди повинні негайно повідомити Суд, щоб він міг врахувати їх при розгляді подальших аналогічних справ [209, п.13].

Підтвердження: «У своїй практиці Суд при виявленні недоліку в національній правовій системі вказує на джерело відповідної проблеми, щоб допомогти Договірним державам у пошуку належного вирішення, а Комітетові Міністрів (Комітет Міністрів Ради Європи – *К.М.*) – у здійсненні нагляду за виконанням рішень. Беручи до уваги системний характер проблеми, яку виявлено в цій справі, Суд наголошує, що слід невідкладно запровадити конкретні реформи в законодавстві та адміністративній практиці України для їх узгодження із висновками Суду ... Суд залишає за державою під нагляд Комітету Міністрів право визначати, який саме спосіб розв'язання цих проблем був би найдоцільнішим, і пропонує Урядові подати план заходів, розроблених у цьому зв'язку, не пізніше 6 місяців від дня, коли це рішення набуде статусу остаточного» [210, п.101].

Аналогічне відноситься і до квазіпілотних рішень (див. підрозділ 4.2.1.Принцип субсидіарності), які ухвалює Суд, в мотивувальній частині яких міститься наказ про вжиття загальних заходів [211].

Окрім загальних недоліків в українському законодавстві, встановлених Судом, спостерігаються і специфічні недоліки. Серед них такі.

1. Відсутність в обмежувальних частинах законодавчого обмеження критерію «необхідно в демократичному суспільстві» [212] (див. правову сутність цього критерію у підрозділі 5.3.). Це призводить до того, що імпліцитні процедурні вимоги (мова про них йдеться в розділі 5), потреба у яких доведена усталеною прецедентною практикою Суду, перевіряються не в повній мірі, тобто частково. Ігнорується саме перевірка на дотримання демократії.

В українському законодавстві цей критерій не включено до Основного Закону України [1], до законів України «Про інформацію» (2657-XII), «Про доступ до публічної інформації» (2939-VI), «Про захист персональних даних»

(2297-VI), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (2782-XII) та інших, на що неодноразово вказували правники [213; 214; 215; 216].

2. Ігнорування позитивних обов'язків держави у забезпеченні реальної поваги до приватного і сімейного життя, тобто поваги, яку вимагає демократичне суспільство.

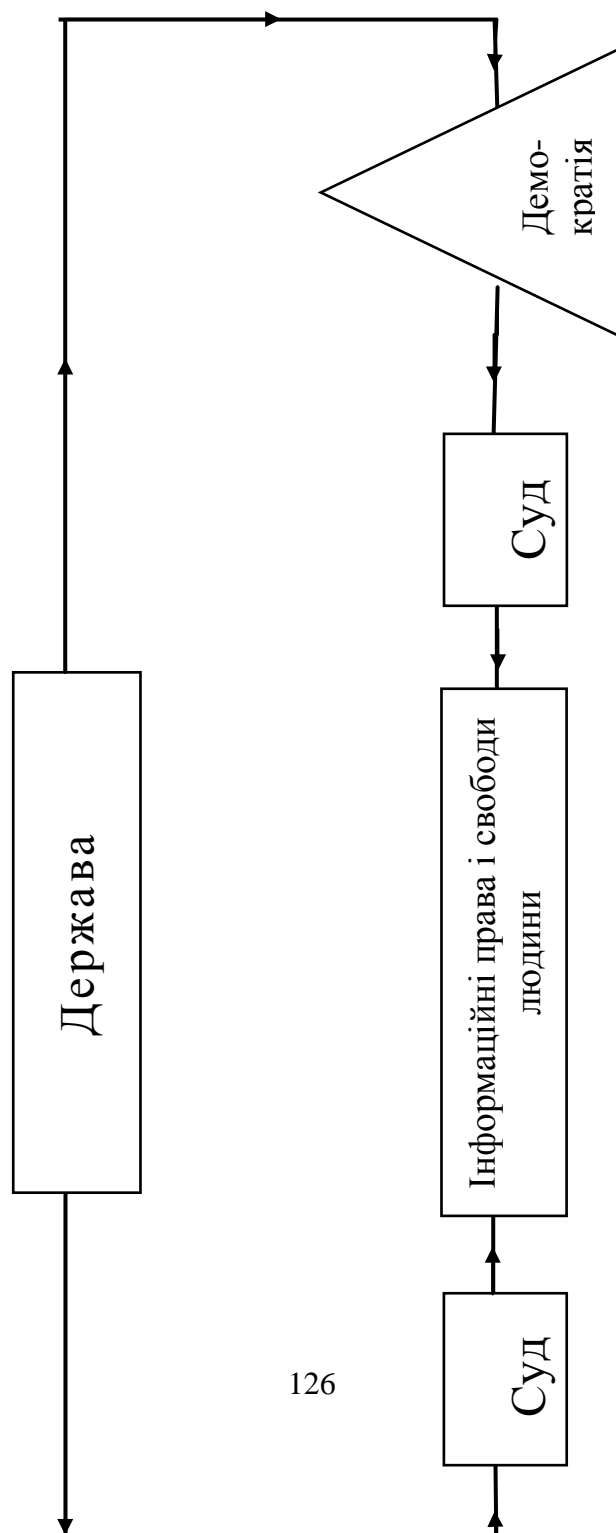
Сказане вдало ілюструє Основний закон Фінляндії, який допускає обмеження інформаційних прав і свобод людини в рамках демократії, адже стверджує: «Державна влада в Фінляндії належить народу, представленому в Едискунті. Метою демократії є забезпечення кожному права участі в громадській діяльності і розвитку середовища проживання» [105, § 2]. Хоча державі дозволяється обмежувати права і свободи, це здійснюється відповідно до вимог демократії і, при цьому, забезпечення навіть обмежених прав і свобод покладається на державу: «Влада повинна слідкувати за тим, щоб дотримувались основні свободи і права та загальнолюдські права» [105, § 22].

Із процитованого видно, що в країнах демократії на державу покладається як обов'язок забезпечення інформаційних прав і свобод людини, так і право їх обмежувати (позитивні і негативні обов'язки) (Рис.2.8). Здійснюючи і забезпечення, і обмеження згаданих прав і свобод людини, держава не повинна порушувати вимог демократії. Так як захист прав і свобод людини у країнах Європейського Союзу здійснюється судами (в українській Конституції: «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [1,ст.55]), то саме судам відводиться основна роль у з'ясуванні відповідності обмеження і забезпечення прав і свобод людини (в нашому випадку, інформаційних) вимогам (цінностям) демократії. Схематично місце судів країн-підписантів Конвенції у захисті інформаційних прав і свобод людини можна зобразити рисунком 2.9.

3. Відсутність системного характеру у практиці використання КСУ принципів роботи ЄСПЛ. Причина цього: до схвалення законодавство України не аналізувалось на відповідність принципам демократії і, крім того, чинне законодавство не посилається на ці принципи (інколи – суперечить їм);

відповідно у вітчизняній суддівській практиці спостерігається згадана епізодичність.

Як помічено суддею КСУ М. Гультаєм, норми міжнародного права використовуються КСУ з початку його діяльності, передусім для захисту конституційних прав і свобод людини [217, с.82]. Зокрема, встановлено згаданим суддею в результаті вивчення практики КСУ, що КСУ застосував

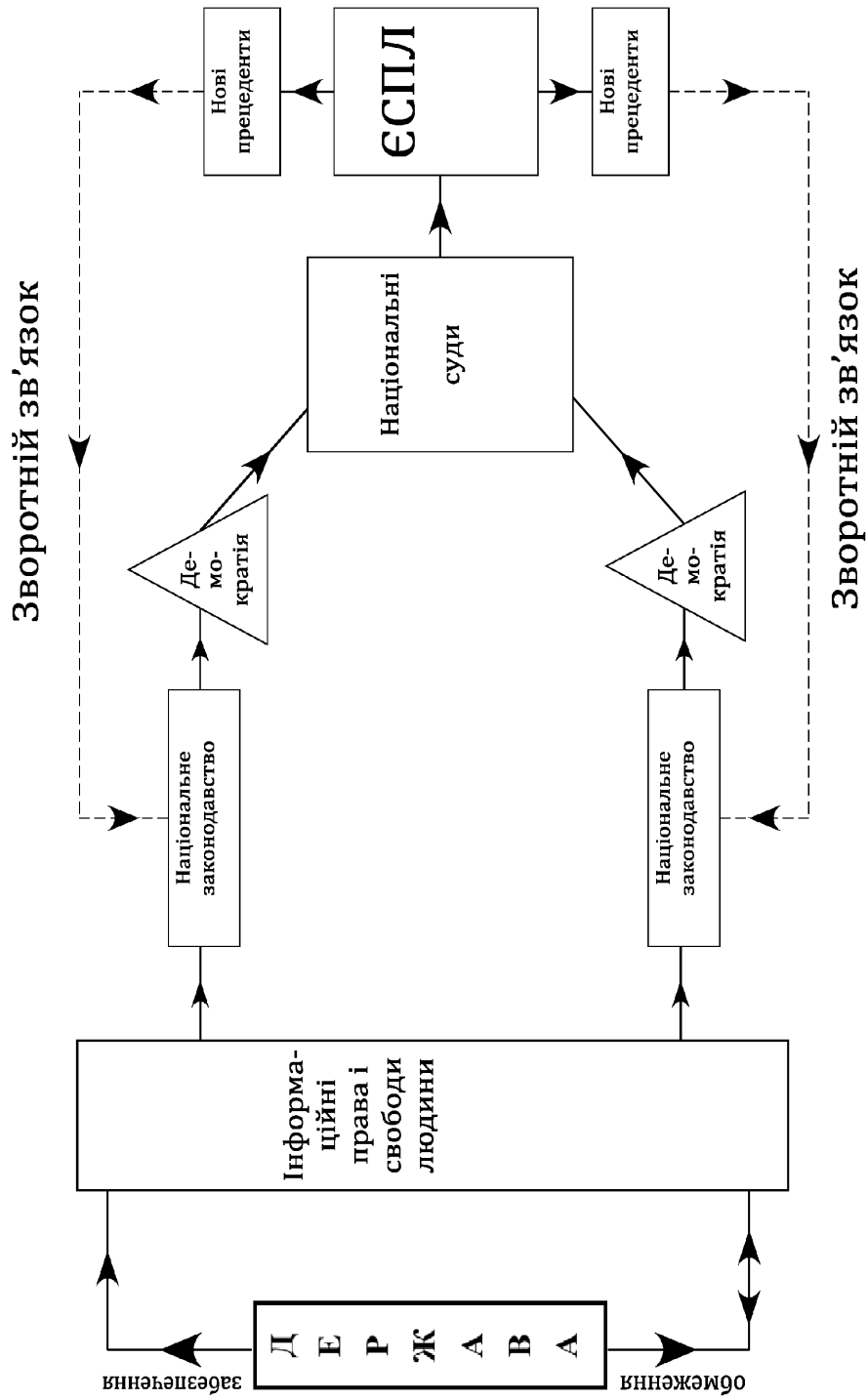

Рис. 2.9. Система судочинства, яка відповідає вимогам демократії у захисті інформаційних прав і свобод людини

такі норми, зокрема Конвенції та правові позиції ЄСПЛ, у 82-х рішеннях, з яких у 42-х вирішувались питання про конституційність положення законів України, інших нормативних актів, та в 40-ка рішеннях було надано офіційне тлумачення Конституції і законів України.

На епізодичність використання принципів демократії вказують статистичні дані, наведені професором А. Крусян. Станом на 13 березня 2014 року КСУ було прийнято 310 рішень, у 10 з яких згадувалися ратифіковані Україною європейські стандарти: у 1999, 2000 та в 2008 роках – по одному рішенню, у 2007 та 2010 – у двох рішеннях, у 2011 році – у трьох рішеннях. Практика ЄСПЛ наводилася та аналізувалася протягом цього періоду в 4 рішеннях: по одному – у 2007 та 2011 роках, у двох рішеннях – у 2010 та 2012 роках. Посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ наводилося в окремих думках суддів В. Кампо, Д. Лилака, М. Маркуш, В. Шишкіна [218, с.78]. Інший епізод: протягом 2 місяців (13 березня – 13 травня 2014 року) було прийнято 3 рішення, кожне з яких містить, зокрема, посилання на ратифіковані Україною європейські стандарти, а одне з них – і посилання на відповідну практику ЄСПЛ [219].

Вивчення рішень КСУ з моменту його заснування і до 2011 року показує, що КСУ безпосередньо використовував Європейську конвенцію та практику Страсбурзького суду більше ніж у 20 рішеннях, а опосередковано (шляхом посилання на акти національного законодавства, що відображають вимоги міжнародних стандартів) – приблизно у 100 рішеннях (сказане підтверджується суддею КСУ В. Кампо [219, с.111]). Моніторинг рішень КСУ за період з 2011 по 2015 роки (включно) показав, що за згаданий період КСУ посилався на Конвенцію та практику ЄСПЛ 23 рази. Крім того, на практику ЄСПЛ та міжнародні документи, які лежать в основі демократії (Конвенція, Європейська соціальна хартія, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, ПАРЄ, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права),

посилались в окремих думках КСУ його судді (В. Бринцев, В. Кампо, Д. Лилак, М. Маркуш, П. Стецюк, В. Шишкін). За цей же період КСУ посилався на демократичні принципи судочинства 6 разів: 5 разів на принцип верховенства права і один раз на принцип законності.

На нашу думку, переліченого недостатньо, адже побудова держави з повноцінною демократією неможлива без постійного втілення принципів демократії в правотворчу і правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які мають бути проникнуті ідеями демократії.

Так як кількість судових рішень, які торкаються захисту прав людини в інформаційній сфері складає порядку 1% розглянутих справ (встановлено нами в [98; 5]), то стверджуємо про відсутність системності в роботі КСУ щодо застосування принципів демократії, вироблених ЄСПЛ до законів інформаційної сфери.

Разом з тим, спостерігається, хоча і епізодично, використання принципів демократії у відстоюванні КСУ інформаційних прав і свобод. Так, у Рішенні КСУ у справі про поширення відомостей № 8-рп/2003 зазначається, що «проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових і службових осіб, неодноразово були предметом розгляду ЄСПЛ. Застосовуючи положення статті 10 Конвенції в рішеннях у справах "Нікула проти Фінляндії", "Яновський проти Польщі" та інших, КСУ підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових і службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої самої інформації щодо звичайних громадян. Тому якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства» [220].

На думку судді ЄСПЛ у відставці В.Г. Буткевича залежно від суті і складності питань, що вирішуються КСУ, він може вдаватися до тлумачення міжнародно-правових норм і навіть загальновизнаних принципів міжнародного права. Це дозволяє КСУ приймати рішення не лише відповідно до Конституції

України, а й із урахуванням міжнародного права, що підтверджує правильність прийнятих ним рішень і вироблених правових позицій та засвідчує узгодженість правової системи України з міжнародним правом [221].

Суддя КСУ М. Гультай вбачає, що звернення КСУ до норм міжнародного права за допомогою посилання і тлумачення здійснюються з метою посилення правової мотивації своїх рішень, що відповідають основному сенсу принципів і норм, закладених в Конституції України [217, с.89]. На думку цього ж судді «...рішення ЄСПЛ є одним із джерел права України, а прийняття Конституційним Судом України своїх рішень відповідно до них сприяє формуванню принципів демократичної та правової держави» [217, с.89].

Дотримуючись власної правової позиції і порівнюючи її з міжнародно-правовими актами, КСУ дійшов висновку, що використання принципів права взагалі дасть змогу уникнути невиправданим обмеженням прав людини [221].

4. Нехтування увагою інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо якості національного законодавства в інформаційній сфері, недоліки якого та рекомендації щодо їх усунення обнародуються в щорічних доповідях. Аналіз згаданого законодавства здійснюється інститутом Уповноваженого на основі звернень громадян. Так, у 2014 році до Уповноваженого надійшло 928 звернень щодо питань захисту лише персональних даних [201, с.225]. Загальна кількість звернень, що надійшли до Уповноваженого по роках нами наведена у розділі 1.

У результаті опрацювання звернень громадян Уповноваженим пропонуються конкретні рекомендації. Крім того, якість законодавства вивчається і на основі вивчення судової практики.

Доказом слугує: «... проблеми, які призводять до порушення права особи на доступ до публічної інформації, належать як до законодавчої сфери, так і інформаційної сфери адміністративної практики» [206, с.426]. «Аналіз судової практики з вирішення спорів між запитувачами публічної інформації та її розпорядниками, здійснений Управлінням вивчення судової практики та

судової статистики Вищого адміністративного суду України, виявив низку проблем щодо:

- однозначного розуміння терміну "публічна інформація";
- однозначної відмінності між інформаційним запитом на підставі Закону України "Про доступ до публічної інформації" та зверненням громадян на підставі Закону України "Про звернення громадян"» [206, с.431]. Разом з тим, вивчення доповідей Уповноваженого показало, що попри бажання забезпечити відповідність українського законодавства міжнародним стандартам (загальний підхід), на дотриманні конкретних принципів демократії не акцентується.

Іншим аргументом може слугувати думка Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо якості Закону України «Про захист персональних даних», який набув чинності 1 січня 2011 року: «Водночас попри позитивні аспекти зазначеного Закону, дворічний досвід його застосування виявив певні прогалини як в самому Законі, так і в створеній ним системі захисту персональних даних» [223, с.296].

Ще один випадок вказує на те, що, вважає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, українське законодавство має відповідати принципам демократії. Доказом слугує: «Для того щоб таке втручання (йдеться про персональні дані – *К.М.*) не порушувало право особи на повагу до приватного життя, воно згідно з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та Конвенцією про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних повинно бути 1) законним; 2) мати легітимну мету; та 3) бути пропорційним та необхідним для досягнення зазначеної мети. У світлі цих трьох критеріїв необхідно проаналізувати Закон України (підкреслено – *К.М.*) «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [223, с.314].

Розвиваючи особливості оцінки якості українських законів, Уповноважений посилається на конкретний демократичний принцип Суду (про

інші принципи Суду йтиме мова в розд.4): «Так, у разі якщо державою здійснюється обробка зазначених категорій персональних даних, порядок такої обробки повинен відповідати принципу законності. Для цього відповідне законодавство (яке регламентує порядок обробки) повинно бути доступним, чітким та передбачуваним настільки, щоб будь-яка особа, користуючись у разі необхідності юридичною допомогою, може регулювати свою власну поведінку» [Ротару проти Румунії (Rotaru v. Romania), №2834/95, п.55].

«У ситуаціях, пов'язаних із збором даних про особу, необхідно мати чіткі, докладні правила, які визначають обсяг та межі застосування таких заходів, а також мінімальні запобіжні гарантії, зокрема, щодо тривалості зберігання, використання, доступу третіх сторін, процедур збереження цілісності та конфіденційності даних, їх знищення, забезпечуючи таким чином достатні гарантії проти ризику зловживання та свавілля» [Ротару проти Румунії (Rotaru v. Romania), № 2834/95, пп.57-59] [201, с.314].

Ще одна рекомендація Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: «Національне законодавство повинне забезпечити належні гарантії для запобігання будь-якому використанню персональних даних, що не відповідає гарантіям цієї статті (йдеться про ст.8 Конвенції). Потреба в таких гарантіях зростає, коли йдеться про чутливі категорії персональних даних та коли такі дані використовуються в цілях правоохоронних органів [Рекомендація № R (87)15 Комітету Міністрів Ради Європи, принцип № 7]. Згідно зі ст.5 Конвенції (йдеться про Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних – *К.М.*) національне законодавство повинно забезпечити, щоб такі дані були адекватними та пропорційними меті, заради якої вони обробляються, а також, щоб вони зберігалися у формі, що уможливило ідентифікацію суб'єктів даних не довше, ніж це вимагається для досягнення зазначеної мети. Національне законодавство також повинно надавати достатні гарантії того, щоб персональні дані, які обробляються, ефективно захищалися від неналежної обробки [Рекомендація №

R (87)15 Комітету Міністрів Ради Європи, принцип № 7, ст.7]. Згадані положення, як це і вимагається Конвенцією та практикою Європейського суду, повною мірою були імplementовані в національне законодавство. Зокрема, їх викладено в ст.32 Конституції та Законі України «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (ст.6, 7 Закону).

5. Ігнорування вкладу в оцінку якості українського законодавства в інформаційній сфері урядових, неурядових та громадських організацій країн з повноцінною демократією, демократичних фондів.

Урядові міжнародні організації фінансуються державами, різними агентствами розвитку та приватними фондами. Їх завдання – допомога в поширенні демократії в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку. Прикладом такої організації є Національний демократичний інститут з міжнародних питань (National Democratic Institute for International Affairs, або NDI, або NDIFIA). Цей інститут допомагає в створенні політичних і суспільних організацій, в забезпеченні чесних виборів та в сприянні громадській участі, відкритості та відповідальності в урядах [223]. Поширюючи демократичні цінності, зв'язок яких з інформаційними правами і свободами людини очевидний, NDI сприяє їх врахуванню національним законодавцем, а це призводить до імplementації демократичних принципів в українське судочинство.

Неурядові організації в питаннях прав людини є гарантами демократії. Вони здійснюють моніторинг демократичних змін в країнах, підтримують демократію і сприяють захисту демократії та прав людини в світі. Аналізуючи розвиток демократії в Україні, вони піддають оцінці національне законодавство на відповідність демократії. Типовим прикладом неурядової організації є Freedom House (Дім Свободи) [224], організація, яка проводить міжнародні рейтинги за рівнем демократичних свобод, свободи ЗМІ та інших аспектів демократії, піддаючи оцінці національне законодавство в інформаційній сфері

на відповідність демократії. До неурядової відноситься і організація Reporters Without Borders, або RWB (Репортери без кордонів) [225], об'єктом дослідження якої є захист журналістів і свободи слова, тобто, безпосередньо інформаційних прав і свобод.

6. Неврахування недоліків у законодавстві та пропозицій по усуненню факторів, які суперечать демократії (або схвалюють якість закону), запропонованих правозахисними організаціями України. Так, у доповіді правозахисних організацій 2013 року читаємо: «Серед зареєстрованих законопроектів є і відверто реакційний. Проект Закону № 3301 передбачає зміни до Закону України "Про доступ до публічної інформації", які можуть звужити отримання громадянином інформації за інформаційними запитами. ...вся інформація про фізичну особу автоматично відноситиметься до конфіденційної... Подібна норма ускладнить і без того не легкий доступ до важливої публічної інформації, зокрема тієї, що стосується діяльності конкретних представників влади.

На нашу думку, Закон України «Про доступ до публічної інформації» не звужує отримання громадянином інформації за інформаційним запитом. За згаданим запитом може надаватись лише інформація щодо діяльності представника влади, виконання ним функціональних обов'язків. Як і будь-яка фізична особа, представник влади має право на особисте життя, а будь-яка запитувана інформація представника влади охороняється Законом України «Про захист персональних даних» (2297-VI). До того ж, інформація про доходи представника влади та наявні у нього активи вноситься ним же до декларації про доходи.

Експерти Інституту Медіа Права [226] вважають, що запропоновані зміни не відповідають демократичним стандартам свободи та максимальної відкритості публічної інформації та можуть створити додаткові перешкоди в доступі до неї».

Разом з тим, правозахисні організації надсилають рекомендації щодо демократизації національних законів до Верховної Ради України. Серед рекомендацій «...прийняти Закони:

– № 0944 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про інформацію"(у новій редакції) та Закон України "Про доступ до публічної інформації";

– № 2600 "Про реформування друкованих засобів масової інформації"» [227].

У доповіді правозахисних організацій 2014 року помічаємо потребу встановлення відповідності закону саме вимогам демократії. Доказ: «Одним з найбільш проблемних пунктів для застосування на практиці є вимога, вміщена в п.2 ст.6 Закону "Про доступ до публічної інформації" – так званий "трискладовий текст", який був у трансформованому варіанті списаний при підготовці Закону з частини другої ст.10 Європейської конвенції про права людини. Застосування цього трискладового тексту ... є практично неможливим для виконання рядовим службовцем, відповідальним за надання відповіді на запит про публічну інформацію.

Як частина 2 ст.10 ЄКПЛ є інструментом для застосування судами ЄКПЛ, так і трискладовий текст, вміщений в ч.2 ст.6 Закону "Про доступ до публічної інформації" потребує суддівської, а не чиновницької дискреції, відтак, може бути застосований в судах, а не на рівні виконавців-чиновників, що підтверджували також іноземні експерти, які знайомилися з українською практикою застосування закону»[228].

Із рекомендацій, запропонованих правозахисними організаціями Верховній Раді України, вбачаємо:

«1. Внести зміни до Закону "Про доступ до публічної інформації", яким усунути недоліки в застосуванні закону та передбачити створення дієвого механізму контролю за дотриманням Закону;

2. Забезпечити належне навчання суддів та формування у них такого, що узгоджується з європейськими стандартами, підходу до забезпечення права на доступ до інформації»[228].

Суттєвий вклад в оцінку законодавства з позиції демократії вносить Фонд Демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва, рекомендації якого спираються на оцінку громадян. Серед рекомендацій Фонду у сфері прав людини зустрічаємо:

« – Внести зміни до законодавства з метою належної імплементації положень Закону "Про доступ до публічної інформації";

– Внести зміни до Закону "Про захист персональних даних" відповідно до європейських стандартів» [229].

Таким чином, усі судові справи щодо відстоювання в суді інформаційних прав і свобод людини стосовно державного втручання можна поділити на дві категорії:

1) справи, в яких обмеження інформаційних прав і свобод людини держава здійснила не демократично (має місце порушення: держава не виконала свій негативний обов'язок), або демократично (негативний обов'язок державою виконано), порушення немає;

2) справи, в яких забезпечення інформаційних прав і свобод людини держава здійснила не демократично (має місце порушення: держава не виконала свій позитивний обов'язок), або демократично (держава виконала свій позитивний обов'язок), порушення немає.

Отже, обраний шлях аналізу якості українського законодавства в інформаційній сфері на відповідність демократії є вірним ще й на основі того, що рішення ЄСПЛ не є чимось раз і назавжди встановленими, а можуть змінюватись в залежності від зміни законодавчої бази.

Висновок. Доведено необхідність використання судами України, поряд із нормами закону, принципів ЄСПЛ. Це забезпечить можливість вітчизняним судам у відстоюванні інформаційних прав і свобод людини надійно захистити

згадані права і свободи від порушення з боку держави і сприятиме невідворотності курсу держави на демократію.

Обґрунтовано необхідність здійснення судами України, під час відстоювання інформаційних прав і свобод людини, оцінки якості національного законодавства на відповідність демократії. Це забезпечить можливість вітчизняним судам ухвалювати безпомилкові рішення, тобто рішення, які б приймали суди в країнах з розвинутою демократією (як і ЄСПЛ). Виділено загальні та специфічні недоліки якості українського інформаційного законодавства, зазначені Судом, та недоліки, пов'язані з розвитком демократії.

2.2. Дефініції інформаційних прав і свобод людини в конституціях країн-членів ЄС та їх значення для судочинства

Особливістю людини є те, що їй присутня гідність. Гідність є джерелом прав людини й громадянина [122, ст.30]. Так як метою демократії є побудова справедливого суспільства і миру в усьому світі, проголошено в Преамбулі ЄКПЛ [4], а одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення загального та ефективного визнання і додержання прав і основоположних свобод [4], то стверджуємо: від інформаційних прав і свобод людини в значній мірі залежить побудова демократії.

З іншого боку, спираючись на значення згаданих прав і свобод для демократії (йшлося в підрозділі 1.1.), справедливий інший висновок: у демократичному суспільстві держава має піклуватись про інформаційні права і свободи людини (забезпечити їх гарантування), адже від них залежить як розвиток самої держави, так і стан демократії в ній.

Таким чином, розвиток демократії здійснюється через розвиток прав (включаючи, інформаційні), які є основою демократії та її стійкого розвитку. Відповідно, суди, відстоюючи інформаційні права і свободи людини, повинні дотримуватись священної ідеї (духу) демократії, пам'ятаючи, що незабезпечення згаданих прав є сприянням регресу людського суспільства, руйнуванням підвалин справедливості.

До сказаного варто додати й те, що побудова демократичної Європи залежить від спільного розуміння і додержання прав людини її країнами-членами ЄС [4, Преамбула]. Щоб з'ясувати сутність спільного розуміння інформаційних прав та свобод людини, нами здійснювався пошук їх дефініцій в конституційних нормах країн ЄС. Поштовхом до такого пошуку було і те, що в українській Конституції [1] відсутні визначення інформаційних прав і свобод

людини. При відстоюванні їх в судах не завжди однозначним є їх правове розуміння сторонами судового процесу, адже автори коментарів пропонують дефініції інформаційних прав і свобод по-різному, а тому рішення судів можуть відрізнятися.

Так як демократія потребує, щоб судочинство здійснювалось з допомогою цінностей, вироблених ЄС та іншими розвинутими країнами десятиліттями, то і дефініції інформаційних прав і свобод мають відповідати демократичним прагненням: в усіх країнах, які підписали ЄКПЛ, вони мають бути однакові за правовим тлумаченням. Це сприятиме спільному розумінню і додержанню прав людини, на чому наголошується в Преамбулі ЄКПЛ: «Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, беручи до уваги те, що декларація має на меті забезпечити загальне (підкреслення – *К.М.*) і ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, ...» [4].

Права людини, проголошені в ЄКПЛ, подаються нею описово, лаконічно, через зв'язок із відповідними свободами. Підхід до правової суті прав у Конвенції цінний тим, що кожне з прав набуває розвитку, відповідно до вимог часу, у прецедентах ЄСПЛ, забезпечуючи динаміку кожної дефініції, а значить, в максимальній мірі відповідність вимогам демократії.

Отже, права людини в демократичному суспільстві повинні тлумачитись однаково, а свободи, через які вони реалізуються, можуть відрізнятись рамками обмеження країнами-підписантами Конвенції (залежно від правових та культурних традицій). Зокрема, статтею 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції стверджується: «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів (констатація права – *К.М.*). Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів (перелік свобод – *К.М.*). Ця стаття не

перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств» [4].

Обмеження інформаційних прав людини можливе не будь-як, а в суворій відповідності до критеріїв демократії. В судах перевірка правильності обмежень встановлюється з допомогою імпліцитних процедур (див. розділ 5).

Декларація прав людини і громадянина (1789 року) французької Конституції проголошує: «Свобода полягає в можливості робити все, що не приносить шкоду іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожної людини зустрічає лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Межі ці можуть бути визначені тільки законом» [113, Декларація]. Наведена дефініція свободи має демократичну спрямованість, адже орієнтована на народ, серед якого перебуває особа. Для цієї свободи суспільство встановлює якомога вузчі обмеження, які сприяють тому, щоб права усіх громадян були однаковими. Встановлення цих меж здійснюється з допомогою закону, який приймається представниками народу (демократично).

Серед історично перших визначень, зустрічаємо: «Вільне вираження поглядів та думок (інформаційне право – *К.М.*) є одне з найдорогоцінніших прав людини; кожен громадянин тому може висловлювати, писати та друкувати вільно, під загрозою лише зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» [113, Декл., п.11].

Правовий зміст цього права у тому, що воно визначено як фундаментальне право людини. Пропонується перелік свобод, які воно надає кожному і застерігає від зловживань, які встановлені представниками народу (законодавцем) і не повинні приносити шкоду народу. Демократичне наповнення права – очевидне. Таким чином, дефініція права вільного вираження поглядів та думок пропонується через перелік свобод.

Зустрічаються дефініції, наприклад, у Конституції Фінляндії, коли певна інформаційна свобода реалізується з допомогою низки прав людини: «Під

свободою висловлювань розуміється право передавати, поширювати та отримувати інформацію, погляди та інші відомості без будь-яких перешкод цьому. Документи та зйомки, що є в державних органів, є відкритими, якщо лише така гласність в силу необхідності не зупиняється законом. Кожен має право отримувати інформацію з офіційних документів та зйомок» [105, § 12].

В Основному законі Кіпру гарантується право на свободу слова: «1. Кожний має право на свободу слова і на його реалізацію будь-яким способом.

2. Таке право охоплює свободу думки, отримання та передачу інформації та ідей, без втручання будь-якої влади незалежно від кордонів» [124, ст.19].

В першій частині конституційної норми наголошується на формах реалізації цього права, а в другій – на конкретних свободах, через які право реалізується.

У порівнянні з вищенаведеною французькою дефініцією, фінська та кіпрська підкреслюють форми реалізації цього права, що особливо є цінним в роботі судів. Для конкретної форми реалізації інформаційного права суду легше встановити яке фундаментальне право порушене.

Проведення системного аналізу показало, що в конституційних нормах країн-членів ЄС у дефініціях спостерігається розширення інформаційних прав людини через ширшу свободу їх реалізації і зведення обмежень свобод до мінімуму (характерно для високо розвинутого демократичного суспільства). Зокрема, Конституція Чехії містить норму: «1. Право петиції гарантується; кожний має право індивідуально чи спільно з іншими особами звертатись до державних органів та органів територіального самоврядування з проханнями, пропозиціями та скаргами з питань, що мають публічний чи інший загальний інтерес» [114,ст.18].

Конституційні норми країн-членів ЄС розкривають (визначають) зміст окремих свобод деякого інформаційного права. Доказом може слугувати дефініція свободи друку португальської Конституції: «Свобода друку означає: а) свободу слова і творчості журналістів та літературних працівників, а також

вплив журналістів на змістовно-стилістичну орієнтацію відповідних засобів масової інформації, за виключенням випадків, коли останні належать державі чи мають доктринальний чи конфесійний характер;

в) право журналістів на доступ в рамках закону до джерел інформації і на захист незалежності та професійної таємниці, а також право на обрання редакційних нарад;

с) право на заснування газет чи будь-яких інших друкованих видань, що не вимагають дозволу адміністрації, поручительства чи попереднього визнання повноважень» [117, ст.38, п.2].

Іншим доказом можуть бути дефініції, закріплені в Конституції Швеції: «1) свобода висловлювань: свобода поширювати повідомлення усно, письмово, зображенням чи іншим шляхом, а також висловлювати погляди, думки та виражати почуття;

2) свобода інформації: свобода отримувати відомості та висловлюватися, а також брати участь у висловлюваннях інших осіб» [103, Гл.2, § 1].

На суттєве розширення інформаційних прав у демократичному суспільстві вказує така норма Основного закону Польщі: «1. Громадянин має право отримувати інформацію про діяльність органів публічної влади, а також осіб, що виконують публічні функції. Це право охоплює також отримання інформації про діяльність органів господарського та професійного спрямування, а також інших осіб та організаційних одиниць в об'ємі, в якому вони виконують завдання публічної влади і здійснюють господарське керівництвом комунальним надбанням чи майном Казни Держави.

2. Право на отримання інформації охоплює доступ до документів, а також доступ на засідання колегіальних органів публічної влади, створених шляхом загальних виборів, з можливістю запису звуку чи зображення» [122, ст.61].

Повний перелік дефініцій інформаційних прав і свобод людини в конституційних нормах демократичних країн нами зібрано та систематизовано таблицею (Додаток Б).

Висновок. Із конституцій країн-членів ЄС виділено дефініції свобод окремих інформаційних прав, які можуть служити вітчизняним суддям орієнтиром тлумачення згаданих свобод відповідно до вимог демократії. Доведено, що від інформаційних прав і свобод людини в значній мірі залежить побудова демократії; відстоювання згаданих прав і свобод в судах повинно здійснюватися із дотриманням духу демократії, спираючись на однакове розуміння правової суті інформаційних прав.

Обґрунтовано, що свободи, через які ці права реалізуються, можуть відрізнятися національними рамками обмеження. Обмеження не можуть бути хаотичними, а повинні відповідати критеріям демократії. Наявність критеріїв демократичних обмежень озброює суди безпомилковим правовим інструментом.

2.3. Демократизм конституцій країн-членів ЄС та США – основа правового забезпечення інформаційних прав і свобод людини в суді

У перекладі з грецької демократія означає народовладдя. Для того, щоб народ керував владою (був легітимним джерелом влади), кожна людина повинна мати певні, гарантовані державою, конституційні права і свободи (перша умова демократизму). Гарантованість конституційних прав і свобод можлива тільки тоді, коли в країні є верховенство права у забезпеченні прав і свобод кожного (II умова демократизму). Права і свободи людини повинні бути захищені не тільки від влади, а й від порушення іншими громадянами. Це потребує виховання суспільства державою, в якій права і свободи людини поважаються кожним (III умова демократизму). На захисті прав і свобод людини стоять суди, основна їх функція зводиться до захисту конституційних прав і свобод кожного. Неупереджені суди можливі за наявності поділу влади (IV умова демократизму). Участь людини в управлінні державою значною мірою залежить від можливості кожним поширювати власні погляди (плюралізм – V умова демократії).

Інформаційні права і свободи людини входять до конституційних прав і свобод, які визначають стан демократії. Саме завдяки інформаційним правам і свободам людина: управляє державою (свобода слова, право на інформацію, право на петиції та ін.); впливає на якість життя демократичної країни; забезпечує контроль над діяльністю держави; враховує інтереси більшої частини населення; забезпечує всіх об'єктивною інформацією, поширює витвори літератури і мистецтва, забезпечуючи культурний розвиток країни; породжує багатоманітність думок, демократичний плюралізм, повагу до прав і

основних свобод, забезпечує демократію участі; сприяє активізації самоврядування, громадських організацій; впливає на стан та охорону навколишнього середовища тощо (підтвердження кожного факту нами здійснено в підрозділі 1.1).

Доказом того, що провідною ідеєю у забезпеченні судами інформаційних прав і свобод людини в конституційних нормах країн-членів ЄС та США є демократизм, слугують такі факти:

1. Наділення судів можливістю тлумачення правових норм, але в межах основ демократичної держави.

Підтвердженням можуть слугувати норми, відображені в конституціях країн-членів ЄС. Зокрема, в Чехії: «Тлумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загроз основам демократичної держави чи їх ліквідацію» [114,ст.9]. Аналогічно Конституція Німеччини займає жорстку позицію до осіб, які використовують свободу висловлювання думок проти основ вільного демократичного ладу: «Кожний, хто використовує свободу висловлювання думок, зокрема свободу друку (абзац 1 статті 5), свободу викладання (абз.3 ст.5), свободу зібрань (ст.8), свободу об'єднань (ст.9), таємницю листування, поштових, телеграфних та телефонних повідомлень (ст.10), право власності (ст.14) чи право на притулок (ст.16а) для боротьби проти основ вільного демократичного ладу, втрачає ці основні права. Втрата прав та її межі встановлюються рішенням Федерального конституційного суду» [109,ст.18].

Наведена конституційна норма Німеччини гарантує дотримання свободи висловлювань. У ній деталізуються області реалізації свободи висловлювання, які можуть бути використані для боротьби проти основ вільного демократичного ладу. Для українських судів згадана норма є цінною тим, що вказує на ті інформаційні права і свободи, які можуть бути використані для боротьби проти основ вільного демократичного ладу. Спираючись на наведену норму можна стверджувати про важливе значення інформаційного права,

пов'язаного із свободою висловлювання, в демократичному суспільстві. І нарешті, щоб свобода висловлювань не давала змоги вести боротьбу проти основ демократичного ладу, порушники позбавляються свободи висловлювання за рішенням Федерального конституційного суду. Цей суд обмежує згадане конституційне право не абсолютно, а встановлює межі позбавлення.

Як зведення обмежень прав і свобод людини до мінімуму в демократичній Німеччині статтею 19 її Конституції передбачено ще й загальний характер можливих обмежень основних прав: «(1) Якщо згідно чинного Основного закону будь-яке основне право може бути обмежене законом чи на основі закону, то такий закон повинен носити загальний характер, а не торкатись лише окремого випадку. Крім того, в законі повинно бути вказане це основне право із посиланням на статтю Основного закону» [109].

Конституція Франції (Декларація прав людини і громадянина) передбачає: «Вільне повідомлення іншим ідей та думок є одним із дорогоцінних прав людини, тому усякий громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкувати, несучи відповідальність за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом» [113, ст.11].

2. Правова відповідність низки норм конституції статтям 8 та 10 Конвенції [4]. Так, ст.47 Конституція Польщі стверджує: «Кожний має право на правову охорону приватного, сімейного життя, честі та доброго імені, а також на прийняття рішення про своє приватне життя» [122]; ст.19 Конституції Словаччини: «2. Кожний має право на захист від необґрунтованого втручання в приватне та сімейне життя. 3. Кожний має право на захист від необґрунтованого збирання чи поширення даних про свою особу чи іншого зловживання ними» [125]; ст.26: «2. Кожний має право висловлювати свої думки усно, письмово, через друк, з допомогою зображення чи іншим шляхом, а також вільно збирати, сприймати та поширювати ідеї та інформацію

незалежно від кордонів держави. Підприємництво в сфері радіомовлення та телебачення може бути зумовлене дозволом держави» [125]; ст.17 Конституції Чехії: «1. Свобода слова та право на інформацію гарантуються.

2. Кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, друком, шляхом зображення чи в інший спосіб, а також вільно збирати, сприймати та поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави.

4. Свобода слова та право збирати і поширювати інформацію можуть бути обмежені законом, якщо такі міри необхідні в демократичному суспільстві для охорони прав та свобод інших осіб, безпеки держави, громадської безпеки, здоров'я і моральності» [114].

3. Наявність критерію обмеження інформаційних прав і свобод людини – «необхідність в демократичному суспільстві». Цей критерій значною мірою визначає процесуальну сторону судового розгляду: потребує встановлення в суді пропорційності втручання держави до законної мети, тобто, чи було втручання держави розумне з позиції демократії, чи було це втручання доречне і чи було воно достатнє (про тлумачення цього критерію йдеться у підрозділі 5.3).

4. Наявність в конституційних нормах елементів рішень Європейського суду з прав людини. Так, в словацькій Конституції [125, ст.13] допускається обмеження основних прав і свобод, але лише за законом із дотриманням умов, визначених Конституцією, з врахуванням суті та змісту. Саме врахування суті та змісту обмежень основних прав і свобод є в основі здійснення функції тлумачення ЄСПЛ.

Ідеї демократизму стимулюють до вдосконалення конституційних норм країн-членів ЄС в аспекті розширення інформаційних прав і свобод особи:

1. Більшість конституційних норм країн-членів ЄС безпосередньо гарантують права і свободи, пов'язані з інформацією. Зокрема, у Польщі [122,ст.61] (аналогічна в Болгарії [128,ст.41]): «2. право на отримання інформації ...»; у Словаччині [125,ст.26]: «1. Свобода слова і право на

інформацію гарантуються», у Німеччині [109,ст.5]: «Гарантується свобода друку та свобода передачі інформації через радіо та кіно».

2. У конституційних нормах окремих країн-членів ЄС спостерігається багатоваріантна класифікація інформаційних прав і свобод людини, бо останні охоплюють усі сфери людського життя; будь-яке їх порушення (чи загроза) негативно відображається на усьому суспільстві і потребує захисту з боку суду. У Чехії [114] інформаційні права входять до: 1) основних прав і свобод людини (гл. IV, розд. I); 2) політичних прав (гл. II, розд. II); 3) прав національних та етнічних меншин (ст.25); 4) економічних, соціальних і культурних прав (гл. IV). У Конституції Італії [116, ст.2] інформаційні права і свободи людини розглядаються з позицій різних відносин: а) громадянських (розд. I); б) етико-соціальних (розд. II); в) економічних (розд. III); г) політичних (розд. IV).

3. Спостерігається розширення низки інформаційних прав і свобод громадян. Так, у Польщі: «1. Громадянин має право на отримання інформації про діяльність органів публічної влади, а також осіб, які виконують публічні функції. Це право охоплює також право отримання інформації про діяльність господарського чи професійного спрямування, а також інших осіб та організаційних одиниць в межах, в яких вони виконують завдання публічної влади та здійснюють господарське використання комунального майна чи майна державного казначейства; 2. Право на отримання інформації охоплює доступ до документів, а також засідань колегіальних органів публічної влади, створених шляхом всезагальних виборів з можливістю запису звуку та зображення» [122, ст.61]. В українському Основному Законі [1] подібної норми немає, існує лише загальна декларативна, відображена у статті 38: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами ...».

У Словаччині: «2. Кожний, хто стверджує, що його права були порушені рішенням органу публічної адміністрації, може звернутися до суду для перевірки законності цього рішення ...» [125,ст.34]. Порівняно з українською [1, ст.55], яка кожному гарантує оскарження в суді рішень, дій чи

бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, словацька дозволяє будь-кому звернутися до суду з метою перевірки законності (підкреслено – *К.М.*) рішення органу публічної адміністрації: доведення незаконності рішення не покладається на позивача; в українській – доступ до суду більш ускладнений, адже позивачу необхідно зібрати докази незаконності рішення, дій чи бездіяльності.

Подібною є чеська норма [114, ст.36], яка, крім відміченого, гарантує: «Із компетенції суду не може бути виключена перевірка рішень, що торкаються основних прав і свобод, передбачених Хартією» (інформаційні права передбачені – *К.М.*); тут же йдеться і про те, що: «3. Кожний має право на відшкодування збитків, зумовлених незаконним рішенням суду; іншого державного органу чи органу публічної адміністрації чи невірною офіційною процедурою». За цими нормами будь-яке обмеження інформаційного права особи (відмова в наданні інформації, її неповнота, неправдивість) надає кожному право звернутись до суду з метою перевірки законності отриманої інформації. Процесуально це здійснюється так. Особа подає до суду позов (скаргу) на орган публічної адміністрації. Суд або безпосередньо встановлює факт обмеження інформаційних прав особи, або залучає експертів. В обох випадках представник органу публічної адміністрації повинен довести в суді законність відмови, повноту надання інформації чи її правдивість.

Чеська норма передбачає відповідальність і за недотримання офіційної процедури як судом, так й іншим державним органом чи органом публічної адміністрації (відшкодування збитків). У Конституції України [1] відшкодування збитків можливе стосовно органів державної влади (крім суду), органів місцевого самоврядування і тільки тоді, коли позивач доведе в суді незаконність рішення, дії чи бездіяльності.

Конституція Болгарії: «Кожний має право вдосконалювати свою думку чи поширювати її словом – письмово, усно, звуком, зображенням чи іншим шляхом» [128, ст.34]. У цій нормі цінним є те, що право вдосконалювати свою

думку сприяє зменшенню кількості звернень до суду з приводу «необачних висловлювань», адже відповідач в суді може деталізувати висловлену ним думку і уникнути покарання.

Німецька Конституція: «Якщо посадовець порушує свої службові повноваження по відношенню до третіх осіб, відповідальність несе держава чи корпорація, на службі якої перебуває особа. При цьому, за наявності умисності чи грубої недбалості зберігається право регресивного позову і не виключається звернення до судів загальної юрисдикції» [109, ст.34]. Ця норма допускає покарання посадовця як порушника службових повноважень. Подібною є американська конституційна норма: «Суспільство має право вимагати звіту у кожної посадової особи за довірену їй частину управління» [130,ст.15]. Стаття безпосередньо пов'язана з інформаційними правами громадян хоча б з тих міркувань, що звіт посадовця – це інформація; вимагати звіту аналогічно праву кожного на інформацію про управлінську діяльність посадовця. У разі ненадання посадовцем звіту у встановлені законом строки громадяни мають право звертатись за захистом до суду, який є гарантом участі кожного в управлінні державою.

4. Можливість поширення інформації незалежно від кордонів держави. Так, Конституція Чехії ст.17 гарантує: «2. Кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, друком, шляхом зображення чи в інший спосіб, а також вільно збирати, отримувати та поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави» [114] (аналогічна в Словаччині [125, ст.26]). Окрім того, що в українській Конституції [1] не йдеться про поширення ідей, що є безпосереднім інтелектуальним продуктом людини, пов'язаним з інформацією, про вихід інформації за межі держави не йдеться (суттєве обмеження прав).

Дотримання ідей демократизму у захисті прав і свобод людини сприяє такому розгляду справ у суді, коли рішення судів набувають прецедентності. Конституційна норма США [130, гл. IV, розд. I] зобов'язує в довільному штаті

виявляти повну довіру та повагу до офіційних актів, документів та матеріалів судочинства будь-якого іншого штату.

Цю норму можна оцінити так, що у США гарантується верховенство права, а матеріали судочинства розглядаються як прецеденти (які не можуть обійти судді в своїй діяльності). Справді, США – демократична держава, її суди приймають рішення, які ґрунтуються на принципі верховенства права (у будь-якому штаті). Так як згадана конституційна норма вимагає виявляти повну довіру до матеріалів судочинства будь-якого штату, то матеріали судочинства набувають прецедентності.

Матеріали судочинства набувають юридичної сили після прийняття Конгресом загальних законів, що підтверджують їх правомочність. Особливо цінною є поправка VI американської Конституції, в якій закладено принцип швидкого суду: «Під час усякого кримінального переслідування звинувачений має право на швидкий і публічний суд неупереджених присяжних ...». Принцип швидкого суду американської поправки VI не відображений в Конституції України [1] і, на нашу думку, є однією із причин довготривалих судових процесів.

Висновок. Обґрунтовано, що дотримання демократизму судами під час захисту інформаційних прав і свобод людини сприяє побудові демократичного суспільства. Виділено умови, пов'язані з інформаційними правами і свободами, які в найбільшій мірі визначають становлення демократії в державі. Доведено, що провідною ідеєю у забезпеченні судами інформаційних прав і свобод людини в конституційних нормах країн-членів ЄС та США є демократизм. Показано, що світові здобутки судочинства демократичних країн у захисті інформаційних прав і свобод людини сьогодні є необхідністю.

Обґрунтовано, що ідеї демократизму стимулюють до вдосконалення конституційних норм країн-членів ЄС в аспекті розширення інформаційних прав і свобод людини.

Помічено правові норми, яких немає в українському законодавстві, включення яких сприяло б розширенню інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, захищеності в судах. Встановлено, що дотримання ідей демократизму у захисті інформаційних прав і свобод людини сприяє такому розгляду справ у суді, коли рішення судів набувають прецедентності, гарантується верховенство права та реалізується принцип швидкого суду.

2.4. Оцінка судами країн-членів ЄС обмежень інформаційних прав і свобод людини на відповідність демократії

Для зменшення звернень громадян України до ЄСПЛ з проблем захисту інформаційних прав і свобод людини неабияке значення має досвід судів країн-членів ЄС щодо оцінки їх обмежень. Такий досвід позитивно вплине на прийняття рішень українськими судами.

У результаті порівняння конституцій країн демократичного світу вдалось встановити, що допустимі в них обмеження інформаційних прав і свобод людини відповідають вимогам демократії. Це природно, адже побудова демократичного суспільства повинна охоплювати усі аспекти життя держави. Доцільність проведення такого дослідження зумовлена ще й тим, що керуючись принципом субсидіарності (див. його правову суть в підрозділі 4.2.1.), ЄСПЛ бере до уваги правові здобутки країн-учасниць Конвенції.

В результаті порівняння встановлено, що в ряді країн-членів ЄС окремі інформаційні права і свободи зовсім не обмежуються, що характерно для розвинутої демократії. Доказом слугує конституційна норма Бельгії: «Преса вільна; цензура ніколи не може бути встановлена; не допускається вимога застави від письменників, видавців та друкарів. Проти видавця, друкаря чи поширювача ніколи не може бути заведено переслідування, якщо автор відомий і проживає в Бельгії» [115,ст.25]. Відображення наведеної бельгійської норми у

Конституції України спостерігається через поєднання ряду статей. Зокрема, вільність преси гарантується через право на свободу думки і слова (ст.34) і недопустимість цензури (ст.15). Слід зауважити, що вільність преси за бельгійською Конституцією обмеженню не підлягає, а свобода думки і слова згідно Конституції України обмежена інтересами національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Це свідчить про вищий ступінь демократизму у свободі преси за Конституцією Бельгії.

У питаннях вільності преси можна апелювати до ст.32 Закону України «Про друковані засоби інформації (пресу) в Україні» (2782-ХІІ): «Друковані засоби інформації є вільними». Але оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу [1,ст.8], то конституційні обмеження зберігаються незалежно від формулювання статті окремого закону.

За бельгійською нормою вимагання застави від письменників є одним із факторів, що обмежують вільність преси. Ця частина речення у вітчизняній Конституції не прописана, хоча ст.24 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» (2938-VI) передбачає: «1. Забороняється цензура – будь-яка вимога, спрямована зокрема до журналіста засобу масової інформації ... чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації». У вітчизняному суді потребує доведення той факт, що вимагання застави від письменника є порушенням наведеної ст.24.

Другий абзац згаданої бельгійської конституційної норми гарантує захист у суді прав видавця, друкаря чи поширювача преси, якщо автор відомий і проживає в Бельгії. Тим самим додатково наголошується на вільності преси.

Щодо зауваження «автор відомий і проживає в Бельгії», то воно є важливим, особливо в наш час, коли проти України ведеться інформаційна війна. Очевидно, що видавці, друкарі і поширювачі преси в Україні повинні нести відповідальність за поширення інформації, автори якої знаходяться за межами нашої держави і ведуть гібридну боротьбу проти устрою України та її суспільної моралі.

Аналогічно, право на петицію в Нідерландах не обмежується: «Кожний має право подавати петиції до компетентних органів влади» [106, ст.5].

У багатьох країнах втручання держави в інформаційні права і свободи допустиме за різними кваліфікаціями відповідно до цінностей демократичного суспільства. При цьому захист демократії контролюється громадськими органами. Конституційна норма Німеччини гарантує: «1. Таємниця листування, рівно як поштового, телеграфного та іншого електрозв'язку недоторкана.

2. Обмеження можуть бути встановлені лише на основі закону. Якщо обмеження слугують захисту основ вільного демократичного ладу чи існуванню або безпеці Федерації чи одній із земель, то закон може визначати, що про обмеження не повідомляється відповідній особі і що замість оскарження в загальному судовому порядку вводиться контроль з боку сформованого народним представництвом спеціальних та допоміжних органів» [108, ст.10]. Наведена норма задає алгоритм, користуючись яким суди Німеччини проводять оцінку правильності обмежень на відповідність демократії.

Вбачаємо вищу ступінь демократичності в обмеженні інформаційних прав буде тоді, коли обмеження проводить суд, який суворо дотримується гарантій, встановлених законом. Сказане характерно і для Конституції Італії, країни, в якій окремі інформаційні права не обмежується, а ті, що можуть бути обмежені, повинні спиратись на дозвіл суду: «Свобода та таємниця листування і усіх інших видів зв'язку непорушні. Обмеження їх може мати місце лише в силу вмотивованого акту судової влади з дотриманням гарантій, встановлених законом» [116, ст.15].

В окремих країнах-членах ЄС має місце подвійний захист інформаційних прав і свобод людини: законом, який мотивує вчинки громадян, і судом, який дає дозвіл на обмеження. В Нідерландах на таке вказує норма: «Таємниця листування не може бути порушена інакше як в порядку, встановленому Актом Парламенту, і в конкретних випадках, визначених судом» [106,ст.13, п.1].

Конституції деяких країн пропонують загальний підхід до обмеження прав людини, який визначає ступінь демократії. Зокрема, у Франції: «Для гарантії прав людини і громадянина необхідна державна сила; ця сила створюється в інтересах усіх, а не в приватних інтересах тих, на кого вона покладена» [113,ст.12]. У цій державі визнається таке правове тлумачення можливого обмеження інформаційних прав і свобод людини в демократичному суспільстві: держава повинна служити народу. «Закон може забороняти лише дії, шкідливі суспільству. Все ж, що не заборонено законом, то дозволено, і ніхто не може бути примушений до дії, не прописаної законом» [113, Декларація прав людини і громадянина, п.5]. Із наведеного можна зробити висновок, що інформаційні права людини можуть бути обмежені, якщо має місце зловживання ними стосовно суспільства: «Вільне висловлювання думок та поглядів є одним з найцінніших прав людини; кожний громадянин може висловлюватися, писати та друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» [113, Декларація прав людини і громадянина, п.11].

У Великій Британії згідно з «Актом про права людини» 1998 року [229] відбулась імплементація в національне законодавство ЄКПЛ. Завдяки цьому суди чітко дотримуються демократичних цінностей в обмеженні інформаційних прав і свобод (дотримуючись імпліцитних процедур, про що йтиме мова в розділі 5), забезпечується справедливий баланс між інтересом суспільства і захистом основоположних прав людини.

В Ірландії до окремих конституційних прав додаються коментарі, які забезпечують мінімізацію обмеження інформаційних прав і свобод людини, і які пов'язують можливе обмеження з суттю демократії: «Держава гарантує свободу здійснення наступних прав за умови дотримання суспільного порядку та моралі:

- і) право громадян вільно висловлювати свої судження та думки.

Створення суспільної думки є надзвичайно важливим питанням для суспільного блага, тому держава докладє зусиль для забезпечення таким проявом суспільної думки, як радіо, преса, кіно, збереження їх правомірної свободи висловлення, включаючи критику політики Уряду, але вона не повинна бути використана для підриву суспільного порядку чи моралі, чи авторитету держави» [108, ст.40, п.6.1°].

Вимога можливості обмеження інформаційних прав і свобод людини відповідно до демократії ставиться і до законів (тобто, обов'язкова в суді); вони не повинні суперечити демократії ЄС і Співтовариств, створених у відповідності з договорами: «Ніякі положення Конституції не позбавляють сили видані закони, прийняті акти чи міри, схвалені державою, які необхідні у зв'язку з обставинами, що витікають із членства в ЄС чи Співтовариствах, і не перешкоджають виданню законів, прийняттю актів чи мір, схвалених ЄС чи Співтовариствами або їх інститутами чи компетентними органами у відповідності з договорами, які створили Співтовариства, мати законну силу держави» [108, ст.29, п.5°].

У Португалії Конституція передбачає появу нових інформаційних прав і свобод людини; хоча вони не передбачені в законодавстві країни, від судів вимагається оцінка їх на відповідність демократії: «1.Основні права, закріплені в Конституції, не виключають будь-яких інших прав, закріплених в законах і відповідних нормах міжнародного права.

2. Приписи, які містяться в Конституції та законах і торкаються основних прав, повинні тлумачитися і бути в повній відповідності з Загальною декларацією прав людини» [117, ст.16].

Конституція Іспанії встановлює, що обмеження прав і свобод людини відповідатиме вимогам демократії, якщо ці обмеження здійснюються в межах Загальної декларації прав людини та ратифікованих міжнародних договорів: «2. Норми, пов'язані з основними правами і обов'язками, закріплені Конституцією і відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам і

угодам з питань, ратифікованих Іспанією» [112, ст.10]. Як логічне продовження задекларованому є те, що обмеження інформаційних прав і свобод людини можливе лише на основі судового рішення. Очевидним стає той факт, що суди, відстоюючи інформаційні права і свободи людини, прийматимуть такі рішення, які відповідають вимогам демократії: «3. Гарантується право на таємницю листування, у тому числі поштового, телеграфного і телефонного зв'язку. Обмеження цього права дозволяється лише на основі судового рішення» [112, ст.18].

«5. Конфіскація публікацій, записів та інших засобів інформації здійснюється лише на основі судового рішення» [112, ст.20].

Один із найбільш ефективних і демократичних підходів до захисту інформаційних прав і свобод людини вбачаємо в австрійській Конституції, до якої імплементовані окремі норми ЄКПЛ: «3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Бюлетень федеральних законів 1958, № 21) залишається непорушною» [110, ст.8]. За таких умов суди Австрії забезпечують захист інформаційних прав і свобод людини від будь-яких обмежень на основі Конвенції.

Основний закон Фінляндії допускає обмеження інформаційних прав і свобод людини в рамках демократії, адже стверджує: «Державна влада в Фінляндії належить народу, представленому в Едискунті. Метою демократії є забезпечення кожному права участі в громадській діяльності і розвитку середовища проживання» [105, § 2]. Хоча державі дозволяється обмежувати права і свободи, це здійснюється відповідно до вимог демократії і, при цьому, забезпечення навіть обмежених прав покладається на державу: «Влада повинна слідкувати за тим, щоб дотримувались основні свободи і права та загальнолюдські права» [105, § 22].

Як загальний підхід до усіх сфер життя (в тому числі, й інформаційної – *К.М.*) запропоновано в Конституції Швеції: «Суспільство повинне піклуватися про те, щоб демократичні ідеї залишались спрямованими в усіх суспільних

сферах» [103, Гл.1, § 2]. Відповідно гарантується і тлумачиться сутність демократичного обмеження усіх основних прав і свобод: «Обмеження ...можуть застосовуватися лише з цілями, які допустимі в демократичному суспільстві. Обмеження ніколи не можуть виходити за межі необхідного, з врахуванням мети, яка викликала ці обмеження, і не можуть поширюватися на стільки широко, щоб створювати загрозу вільному формуванню думок, що є одним із принципів правління народу. Ці обмеження не можуть, до того ж, встановлюватися на основі політичних, релігійних чи культурних або інших поглядів» [103, Гл.1, § 13]. Із розглянутої норми видно, що суди Швеції здійснюють оцінку на демократичність обмеження не спонтанно, а через дотримання низки критеріїв (в межах необхідного, відповідно до мети обмеження, без загрози суті фундаментального права).

Характерним для шведської Конституції є і те, що крім загального підходу до обмеження інформаційних прав і свобод в демократичному суспільстві, конкретизуються можливі випадки їх обмеження в кожному конкретному випадку. Доказом слугує: «Свобода висловлювань і свобода інформації можуть бути обмежені в інтересах державної безпеки, економіки, громадського порядку та безпеки, гідності особи, святості приватного життя, попередження злочинності та притягнення до відповідальності за них. Свобода висловлювань може бути обмежена, далі, по відношенню до підприємницької діяльності. В інших випадках обмеження свободи висловлювань і свободи інформації можуть застосовуватись лише в тих випадках, коли на це є особливо вагомі причини.

... Не вважаються обмеженням свободи висловлювань і свободи інформації такі положення приписів, які незалежно від змісту висловлювань більш детально регулюють способи їх поширення та обліку» [103, Гл.1, § 23].

Як безпосередній наказ суддям Швеції, у відстоюванні ними інформаційних прав і свобод, наголошується на відповідності законів ЄКПЛ: «Закон чи інший припис не можуть застосовуватися у випадку суперечливості

їх обов'язкам Швеції по дотриманню Європейської конвенції, яка торкається прав людини, і принципів свободи» [103, Гл.1, § 23].

Відповідність законів інформаційної сфери Угорщини вимогам демократії здійснюється шляхом прийняття їх не менше як 2/3 присутніх депутатів, що виключає відхід від демократії: «4. Для прийняття закону про нагляд за діяльністю державного радіомовлення, телебачення та інформаційного агентства, а також про призначення їх керівників, рівно як про дозвіл комерційного радіо і телебачення, а також про недопущення інформаційних монополій необхідне голосування 2/3 присутніх депутатів Державних зборів» [127, § 61].

На Кіпрі окремі інформаційні права перебувають під подвійним захистом щодо демократичності обмежень: потребують дозволу генерального прокурора та схвалення судом: «4. Арешти газет та інших друкованих матеріалів не допускаються без письмового дозволу Генерального прокурора Республіки, яке підлягає схваленню компетентним судом протягом 72 годин; у випадку несхвалення протягом вказаного терміну арешт відміняється» [124, ст.18].

Висока ступінь демократичності в обмеженнях окремих інформаційних прав і свобод вбачається на Мальті: існує варіант обмеження за власною згодою особи. Підтвердженням слугує конституційна норма: «Нікому не варто перешкоджати в користуванні його свободою висловлення, включаючи свободу дотримуватися думки без втручання, свободу повідомляти ідеї та інформацію без втручання, чи йде мова про повідомлення усьому суспільству чи будь-якій особі чи групі осіб, і свободу від втручання в його кореспонденцію, окрім як за власною згодою чи в силу батьківської влади» [111, ст.41, п.(1)]. Легко бачити, що обмеження інформаційних прав і свобод людини в цій державі зводиться до мінімуму. Крім того, для обґрунтування мінімальності обмеження дотримуються двох критеріїв: розумно вбачається та розумно обґрунтувати в демократичному суспільстві. Доказом є норма: «Ніщо з будь-якого закону чи

зроблене на його основі, не повинне вважатись не сумісним з частиною (1) цієї статті чи їй суперечливим в тій мірі, в якій цей закон передбачає:

(а) те, що розумно визначається:

(і) в інтересах оборони, суспільної безпеки, громадського порядку, суспільної моралі чи пристойності чи суспільного здоров'я, або

(іі) з метою: захисту репутації, прав і свобод інших осіб, пов'язаних із судочинством; ...

(в) накладає обмеження на офіційних посадових осіб, і за виключенням того, у чому цей припис закону чи, якщо такі обставини справи, то що зроблено у відповідності з цим приписом, виявиться неможливим розумно обґрунтувати в демократичному суспільстві» [111, ст.15].

Чіткий наголос на дотриманні демократичних цінностей при обмеженні прав людини закладено в Основному законі Чехії: «Держава заснована на демократичних цінностях і не може бути пов'язана ні виключною ідеологією, ні віросповіданням» [114, ст.2, п.1]. Спираючись на процитовану норму встановлені загальні правила обмеження основних прав і свобод: «3. Законні обмеження основних прав і свобод повинні діяти однаково для всіх випадків, які відповідають встановленим умовам.

4. Для застосування норм про межі основних прав і свобод повинні враховуватись їх сутність та зміст. Вказані обмеження можуть здійснюватись лише з цілями, для яких і встановлені» [114, ст.4]. Легко бачити, що правила обмеження вимагають критеріїв: однаковість для всіх випадків, врахування суті та змісту прав і свобод, які обмежуються. Це повністю відповідає ЄКПЛ і практиці ЄСПЛ (про що йтиме мова у розділах 4 та 5). Прикладом конституційної норми, яка гарантує інформаційні права і свободи та дозволяє їх обмеження відповідно до вимог демократії є: «Свобода слова і право збирати та поширювати інформацію можуть бути обмежені законом, якщо такі міри необхідні в демократичному суспільстві для охорони прав і свобод інших осіб,

безпеки держави, суспільного порядку, здоров'я та моральності» [114, ст.17, п.4].

Особливий наголос в Конституції Чехії до тих інформаційних прав, які пов'язані з політичними правами і які забезпечують розвиток демократії: «Законодавче регулювання усіх політичних прав і свобод та їх тлумачення та використання повинні створювати можливості для вільного змагання політичних сил у демократичній державі і забезпечувати його захист» [114, ст.22].

Висновок. Доведено, що демократичні ідеї повинні бути спрямованими в усіх випадках захисту в суді інформаційних прав і свобод людини. Будь-які обмеження згаданих прав і свобод можливі з цілями, допустимими в демократичному суспільстві.

Встановлено, що вища ступінь демократичності в обмеженні інформаційних прав і свобод людини буде тоді, коли обмеження проводить суд, який суворо дотримується гарантій, встановлених законом. В усіх країнах-членах ЄС обмеження інформаційних прав і свобод людини пов'язано із суттю демократії. Сказане зобов'язує вітчизняні суди теж, у випадках встановлення законності обмеження інформаційних прав людини, здійснювати оцінку на відповідність демократії. Без такої оцінки судові рішення гальмує розвиток демократії в Україні.

2.5. Динамізм Європейської конвенції з прав людини через тлумачення її норм Судом

Основний фактор, який характеризує динамізм Конвенції, є використання тлумачень норм Конвенції ЄСПЛ. Це підтверджується роз'ясненням, яке дав

Суд: «... діяльність Суду ґрунтується на тексті Конвенції та судовій практиці, а також відображає зміни в суспільних відносинах країн Європи» [232, п. 35].

Ж.-П. Коста вбачає доцільність використання прецедентної практики в такому: «... суди можуть надавати перевагу положенням Конвенції над національним законодавством у більш швидкий і гнучкий спосіб, ніж законодавець, коли це стосується скасування або внесення змін до законодавчих актів, які є несумісними з Європейською конвенцією» [233, с. 13].

Про динамізм Конвенції можна стверджувати і на основі того, що Суд допускає, із плином часу, прийняття цілком інших рішень. Як доказ можна навести вислів судді Європейського суду з прав людини у відставці В. Буткевича: «... судова практика ЄСПЛ – це все, що він прийняв більш ніж за 50 років і навіть те, від чого сам згодом відмовився» [234, с.51].

Динамізм Конвенції також видно із прецедентів, у яких йдеться про таке: «Проте Суд звертає увагу на те, що Конвенція повинна тлумачитися з точки зору умов сьогодення.

Суд не може не висловити задоволення тим фактом, що національні законодавства переважної більшості країн-членів Ради Європи одночасно з відповідними правовими актами реально еволюціонували в напрямі повного юридичного визнання істини» [235, п. 41; 236, п. 31].

Отже, із плином часу людське суспільство еволюціонує і «старі» прецеденти можуть бути замінені новими, які відповідають умовам сьогодення. Одночасно, під впливом нових рішень Суду, змінюються національні законодавства.

Ефективна імплементація європейських стандартів із прав людини, зокрема практики Європейського суду, у вітчизняну правову систему сприяє створенню українським законодавцем законів, які наближають Україну до повноцінної демократії. В основі такого висновку лежать такі факти. По-перше, рішення ЄСПЛ ґрунтуються на демократичних принципах (про що йдеться в розділі 4), тому вироблені ним прецеденти відповідають обраному

Україною напрямку на демократію (Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (3477-VI)). По-друге, без ефективної імплементації згаданих європейських стандартів не може бути мови про пріоритет прав людини, а тому держава не може бути правовою (статтею 1 Конституції України наша держава визнана як правова).

Інколи панує помилкова думка, що для вітчизняної системи судочинства достатньо вивчення судових справ Європейського суду з прав людини, спрямованих проти України. Контраргументом може слугувати наступний: коли типова справа в Україні не розглядається, то їй потрібні демократичні зміни до вітчизняного законодавства залишаються не поміченими (еволюція європейської судової практики проходить повз вітчизняну).

Входження України в глобальний інформаційний простір, окрім доступу до загальноєвропейських цінностей, зумовило появу значного числа загроз правам і свободам людини у сфері інформації. Значний досвід у здійсненні судового захисту прав (у тому числі інформаційних) нагромадився у Страсбурзі. Законодавчі підстави, що забезпечують можливість використовувати Конвенцію у практиці вітчизняних судів:

– Конституція України, згідно з якою міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства [1, ст. 9];

– Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» [237];

– Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [238].

Стверджувати, що Конвенція забезпечує захист інформаційних прав і свобод людини можна на основі вивчення практики Суду. У ряді справ, розглянутих Страсбургом, наголошується на тому, що до основних прав, порушених відносно людини державами, належить інформаційне право. Окремі

справи Суду пов'язані з інформацією у неявній формі. Крім того, є справи, у яких Суд конкретизує галузь, в якій мають бути забезпечені інформаційні права (такі справи розглядаємо нижче).

Причини того, що Європейський суд розглядає справи, пов'язані з інформаційними правами, у тому, що Конвенція приймалася для забезпечення і подальшого здійснення прав людини й основних свобод [4, Преамбула], а свобода інформації є основним правом і критерієм усіх інших свобод [2].

Усе сказане дає підстави стверджувати: хоча Конвенція не змінюється, тлумачення її статей досить динамічне. Зазначимо, що під правом у західній юриспруденції розуміють не лише писані норми позитивного законодавства, а й неписані норми та принципи, які визнаються судами і закріплюються судовою практикою [239, с.232]. Крім того, для забезпечення надійного захисту прав і свобод людини національними судами, зокрема в галузі інформації, необхідне постійне дослідження і практики Європейського суду з прав людини, і вивчення змін у законодавстві країн, що входять до ЄС і дотримуються демократії. Постійна потреба у вивченні рішень ЄСПЛ обґрунтована самим Судом: «Рішення ЄСПЛ не є чимось раз і назавжди встановленими, а можуть змінюватись в залежності від зміни законодавчої бази» [240].

Суттєві орієнтири щодо напрямів діяльності суду закладені в офіційних виступах керівництва Ради Європи. Так, генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд в офіційній заяві, вітаючи ініціативу «Google» опублікувати дані про те, яка інформація з Інтернету має бути видалена чи піддана цензурі, заявив, що громадськість має право знати, що уряди країн вимагають видалити з мережі. Інформаційна прозорість потрібна для захисту свободи слова. Тому він наполегливо закликав уряди європейських країн відмовитися від цензури інтернет-контенту з причин, не вказаних у статті 10 ЄКПЛ. Дії урядів мають відповідати законам демократичного суспільства. Інтернет для всіх є законним прагненням, що має поєднуватися з максимумом прав і послуг та мінімумом обмежень [241]. Інакше кажучи, інтернет-контент забезпечує свободу виражати

погляди та підпадає повністю під статтю 10 Конвенції. Водночас, Суд уточнив, що, не зважаючи на наявність у статті 8 Конвенції гарантії на приватну кореспонденцію, сюди належить приватність листування, електронна пошта, телефонні розмови та інші види приватних комунікацій [242,п.41]. Легко помітити, що електронна пошта й інтернет-контент підпадають під захист різних статей (8 і 10) Конвенції.

Динамічність Конвенції з одного й того ж питання проявляється в різних прецедентах взаємодоповнююче. Основоположні права людини можуть бути уніфіковані, а межі розсуду держав у їх обмеженні залежать від традицій, які склались у державах. Тим самим, обмеження основоположних прав не підлягають уніфікації, а вимога зведення обмежень до мінімуму, є вимогою демократичного суспільства, і саме вона забезпечує уніфікацію в обмеженнях. Сказане узгоджується з думкою, яку висловив Суд: «...варто брати до уваги межі розсуду, залишені національним владам, чий обов'язок в демократичному суспільстві полягає також в тому, щоб врахувати в межах їх компетенції інтереси суспільства в цілому» [243, п. 55]. При цьому, «...постать людини постає в центрі цивілізації в ранзі засадничої цінності, необхідної для повного розквіту» [244, п. 61].

У справі, у якій мало місце прослуховування телефонного апарату, що належить третій особі, за постановою судових слідчих Франції, Суд тлумачить поняття «закон» (справа Крюслен проти Франції): «Представник Комісії вважає, що в континентальних країнах, включаючи Францію, лише "правовий акт загальної дії", незалежно від того, прийнятий він Парламентом чи іншим органом, може мати силу "закону" для цілей статті 8 п. 2 Конвенції» [245, п. 28]. В інших справах у виразі «передбачено законом» поняття «закон» уключає і писане, і неписане право [246, п. 47; 247, п. 44]. Відмінність, на думку Комісії, полягає в тому, що в перерахованих вище справах – «Суд мав на увазі систему "загального права". Але ця система радикально відрізняється від французької системи. В останній судова практика є, безсумнівно, дуже важливим, але

"другорядним" джерелом права, в той час як під поняттям "закон" Конвенція розуміє первісне джерело права» [245, п. 28].

Розвиток поняття «закон» спостерігається і далі: «У відношенні статті 8 п. 2 Конвенції та інших аналогічних статей Суд завжди розуміє термін "закон" в його первісному значенні. Він включає як акти більш низької категорії, ніж закон (див.[248, п.93]), так і неписане право. Рішення у справах "Санді Таймс", Даджена і Чаппела стосувались, правда Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, проте було б неправильним перебільшувати відмінності між країнами загального та континентального права. І навпаки, судова практика традиційно відіграє істотну роль в континентальних країнах, що цілі напрямки позитивного права значною мірою є її результатом... Якщо б Суд не брав до уваги судову практику, то тим самим він підірвав би правову систему континентальних держав майже в такій же мірі, в якій рішення в справі "Санді Таймс" [246, п. 47] "потрясло б до основи" правову систему Великобританії, якщо б Суд виключив загальне право з поняття "закон" в розумінні Конвенції. У сфері дії писаного права "законом" є діючий правовий акт, як він витлумачений компетентними судовими органами у світлі практичних обставин» [245, п.29] (розвиток поняття «закон» Судом розглядатиметься і в підрозділі 5.2.Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «згідно з законом»).

Розглянутий випадок показує, що поняття «закон» у різних справах ЄСПЛ тлумачать стосовно конкретної правової системи, тобто динамічно.

Про те, що Конвенція перебуває в динаміці, підтверджує Інтерлакенська декларація [249], яку прийняла Конференція високого рівня, що проводилася 18–19 лютого 2010 року в м. Інтерлакені. Серед проблем Інтерлакенської декларації було питання здійснення правосуддя: «3. Зважаючи на важливість доступу до Суду, Конференція звертається до Комітету Міністрів із пропозицією обміркувати додаткові заходи, котрі можуть покращити здійснення правосуддя, та, зокрема, дослідити, при яких обставинах можуть

бути застосовані нові процедурні правила і практика, без затримування розгляду достатньо обґрунтованих заяв» [249].

Ще одним суттєвим питанням Інтерлакенської конференції було питання спрощеної процедури внесення змін до Конвенції: «12. Конференція закликає Комітет Міністрів дослідити можливість запровадження за посередництвом додаткового протоколу до Конвенції спрощеної процедури подальшого внесення змін до тих її положень, котрі стосуються організаційних питань. Ця спрощена процедура може бути запроваджена, наприклад, через: а) Статут Суду; в) нове положення у Конвенції, близьке до того, що міститься в п."d" ст. 41 Статуту Ради Європи» [249].

Окрім сказаного, Інтерлакенська декларація передбачила внесення змін до Конвенції на перспективу. Це видно з такого:

«(5) пропонує Комітету Міністрів надати повноваження компетентним органам для підготовки до червня 2012 року спеціальних пропозицій щодо заходів, застосування яких вимагатиме внесення змін до Конвенції;...

(6) пропонує Комітету Міністрів протягом 2012-2015 років оцінити, до якої міри виконання Протоколу № 14 до Конвенції та Плану дій, прийнятого у місті Інтерлакені, покращило становище Суду. На основі цієї оцінки Комітет Міністрів має до кінця 2015 року вирішити, чи є потреба в подальших діях. До кінця 2019 року Комітет Міністрів повинен вирішити, чи прийняті заходи продемонстрували свою достатність у забезпеченні тривалого функціонування контрольного механізму Конвенції та чи є необхідними інші, більш ґрунтовні, зміни» [249].

Практично в кожному подальшому підрозділі прослідковується динамічний розвиток Конвенції через прецеденти Суду (автор торкався тих прецедентів, які пов'язані з інформаційними правами і свободами людини).

Об'єднання країн, які прагнули жити в умовах демократичних цінностей, у Європейській Союз стало використовувати для захисту прав людини та її основоположних свобод Конвенцію [4]. Вона не відміняла національне

законодавство. Захист прав людини та її основоположних свобод у країнах-членах ЄС став здійснюватись і далі на основі національного законодавства (як і в країнах-підписантах Конвенції, що не входили до складу ЄС), а контроль за забезпеченням національними судами прав і свобод, гарантованих Конвенцією, став здійснювати Європейський суд з прав людини (див. підрозділ 4.2.1. Принцип субсидіарності).

Оскільки однією із цілей ЄСПЛ є з'ясування фактів порушення прав людини і її основоположних свобод, відображених в Конвенції, країнами-підписантами цього документа, то повинен бути єдиний підхід в оцінці можливих порушень. Цим підходом стало дотримання демократії. Суд, здійснюючи оцінку можливих порушень конвенційних прав і свобод людини, сформував сукупність базових принципів Конвенції (див розділ 4). Ці принципи лягли в основу захисту прав і основоположних свобод людини з позиції демократії. Створена прецедентна практика Суду в забезпеченні прав і основоположних свобод людини на основі демократичних цінностей. Хоча Суд не дає вичерпних визначень демократичних принципів Конвенції, як і самого демократичного суспільства, їх тлумачення закладалось у конкретних справах, які розглядав Суд.

Нами здійснено спробу з'ясувати сутність цих принципів на основі вивчення прецедентної практики ЄСПЛ під час розгляду ним справ, пов'язаних з інформаційними правами і свободами людини. Зазначимо, що базові принципи Конвенції, які визначають дотримання демократії, не можуть бути скасовані ЄСПЛ.

До таких принципів відносимо як ті, що пов'язані із захистом інформаційних прав і свобод людини, так і загальнозживані. До перших: принцип субсидіарності (див. підрозділ 4.2.1), принцип верховенства права (підрозділ 4.2.2); принцип ефективності (ефективного захисту) прав (підрозділ 4.2.3); принцип передбачуваності (юридичної визначеності) (підрозділ 4.2.4); принцип пропорційності (підрозділ 4.2.5); принципи щодо рамок політичної

дискусії (підрозділ 4.2.6); принцип «межі розсуду» (підрозділ 4.2.7); принцип правової певності (підрозділ 4.2.8); принцип тиску (підрозділ 4.2.9); принцип завбачення (підрозділ 4.2.10); принцип справедливого судового провадження та рішення (підрозділ 4.2.11); принцип автономності (підрозділ 4.2.12); принцип справедливої сатисфакції (підрозділ 4.2.13); принцип відшкодування судових витрат (підрозділ 4.2.14).

Загальноживаними вважаємо: принцип презумпції невинуватості; принцип незалежності особи; принцип належного здійснення правосуддя; принцип рівності сторін у судовому розгляді; принцип процесуальної справедливості (процесуальної рівності); принцип наявності засобу правового захисту (підрозділ 4.3) (поділ принципів є суто умовним, але правовий зміст кожного визначено з позиції демократії).

Стверджувати, що Конвенція забезпечує захист інформаційних прав і свобод людини, можна на основі вивчення практики Суду. У ряді справ, розглянутих Страсбургом, наголошується на тому, що серед основних прав, порушених відносно людини, є інформаційне право. Безпосередній зв'язок із інформаційними правами прослідковується із справ, в яких основне право не безпосередньо, а за логікою змісту пов'язане з інформацією. Разом з тим окремі справи Суду пов'язані з інформацією в неявній формі. Крім того, зустрічаються справи, в яких Суд конкретизує галузь, в якій мають бути забезпечені інформаційні права.

Вивчення практики Європейського суду з прав людини засвідчує, що захист інформаційних прав і свобод забезпечують статті 8 «Право на повагу до приватного та сімейного життя» та 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції [4].

Стаття 8: «1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно з законом і є

необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [4].

Стаття 10: «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати та передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками та відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [4].

Частина 1 статті 8 Конвенції є надто узагальнюючою та розтлумачується в окремих справах Суду більш конкретно. Зокрема, «... хоча телефонні розмови безпосередньо не вказані в ч.1 статті 8, Суд вважає ..., що такі розмови входять до понять "приватне життя" і "кореспонденція", які містить ця стаття» [242, п.41]. Саме цим фактом можна пояснити те, що окремі справи, пов'язані з інформацією, розглядаються Судом в явній і неявній формах.

Порівняння наведеної ч.1 статті 8 Конвенції з Конституцією України [1] свідчить, що перша, не зважаючи на лаконічність та узагальненість формулювання, повністю включає в себе гарантії, задекларовані в Основному Законі України статтями 30 «Кожному гарантується недоторканість житла», 31 «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції», 32 «Ніхто не може зазнавати втручання і його особисте і сімейне життя ... не допускається збирання, зберігання,

використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди ...».

Обмежувальна частина 2 статті 8 Конвенції допускає втручання органів державної влади у здійснення цього права не інакше, ніж згідно з законом, і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

В українських нормах закону передбачені обмеження застосовуються по-різному: у ст.30 Конституції України – за рішенням суду, для врятування людей, переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину чи за іншим, встановленим законом, порядком; у ст.31 – за рішенням суду у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочину; у ст.32 – за законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Таким чином, якщо відбувається судовий розгляд справи за однією із статей 30, 31, 32, то обмежувальні їх частини докорінно відрізняються від обмежувальної ч.2 ст.8 Конвенції. Це ще одна з причин того, що Страсбург часто приймає протилежне національним судам рішення.

З іншого боку, якщо всі три статті розглядати в сукупності, подібно до ч.1 ст. 8 Конвенції, то випадає критерій обмеження, пов'язаний з «необхідністю в демократичному суспільстві»: відсутність такого критерію найчастіше веде до свавілля в обмеженнях (правова суть критерію «необхідність в демократичному суспільстві» розглядатиметься у підрозділі 5.3). Вважаємо це другою причиною визнання Судом порушення інформаційних прав людини в Україні, які не змогли захистити вітчизняні суди.

Вивчення практики Суду дає змогу виділити низку випадків (загрози, ризику, втручання, санкції, посягання), при яких можливе порушення прав людини, гарантованих п. 1 статті 8 Конвенції, запобігти яким (або відновити

вже порушені права) допомагає прецедентна практика Суду (розглядаємо лише інформаційний аспект).

Свобода вираження поглядів, гарантована п.1 статті 10 Конвенції, відображена в абзаці 1 ст.34 Конституції України: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [1]. Щодо інформаційної складової ст.10 Конвенції (одержувати та передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів), то право на інформацію, гарантоване Конституцією України (ст.34), дає змогу «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». У даному порівнянні спостерігається відмінність.

По-перше, в наведеній нормі Конвенції йдеться, крім інформації, ще й про ідеї. Ідеї можна розглядати як інформацію (тоді відмінність у нормах не суттєва) та як власність (тоді «включається» абзац 1 ст. 41 Конституції України: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»). В обох випадках різниця, пов'язана з наявністю ключового слова «ідеї», знаходить відображення в Конституції України. По-друге, свобода в одержанні та передачі інформації «без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» є обмеженням, яке згідно Конституції України (ст.34) визначається «законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» (одночасно охоплюється і більшість обмежень ч.2 статті 10 Конвенції).

Третє речення ч.1 ст.10 Конвенції не знаходить відображення в Конституції України. Щоб не склалось враження, що згадане ліцензування обмежує право на свободу висловлення своїх поглядів, Європейський суд

наголосив, що питання ліцензування має здійснюватись із дотриманням свободи поглядів, враховуючи обмеження частини 2 ст.10 Конвенції [250, п.61].

В обмежувальній частині 2 статті 10, як і у частині 2 ст. 8 Конвенції також наявний критерій обмеження, зумовлений «необхідністю в демократичному суспільстві» (про нього йтиме мова у підрозділі 5.3). Згадана конвенційна вимога є надзвичайно важливою, адже саме з її допомогою Європейський суд оцінює державне втручання у справах, в яких має місце порушення статей 8 та 10 Конвенції. Крім того, доведення державою факту обмеження в межах згаданого критерію в Суді покладається на країну-відповідача [251, пп.67,78].

З наведеного слідує, що практично однакові гарантії Конвенції та Основного Закону України в інформаційній сфері не дають змогу українським судам завжди надійно забезпечити поновлення порушених прав. Практика Європейського суду засвідчує, що значне число справ, де визнаються порушення статей 8 та 10 Конвенції, стосуються саме обмежувальних частин. Останнє призводить до того, що громадяни змушені звертатись до Європейського суду з прав людини. Складається парадоксальна ситуація: вітчизняні гарантії прав людини та Конвенції однакові, а українські суди не можуть захистити права і свободи людини; громадяни змушені звертатись до Страсбургу.

На нашу думку, причина парадоксальності полягає в такому:

1) статті Конвенції носять динамічний та узагальнюючий характер, адже спираються на законодавство країн-учасниць ЄС. Саме це дозволяє тлумачити норми Конвенції, виходячи із законодавства країн Європейського Союзу, тобто країн, у яких встановлена стійка демократія;

2) конституції країн Європейського Союзу не є усталеними на віки, а можуть змінюватися з часом. Так, зміни до Основного закону Німеччини пояснюються можливістю прийняття Європейським Союзом засновницьких договорів [109, ст.23], обов'язкових для його членів; Федеративна Республіка

Німеччина, як і інші рівноправні члени цього Союзу, можуть ініціювати та делегувати свої законодавчі пропозиції з метою дотримання прав і свобод людини в усій Європі для зміцнення демократії.

Отже, для забезпечення надійного судового захисту прав і свобод людини, зокрема в галузі інформації, потрібне постійне дослідження як практики Європейського суду з прав людини, так і вивчення змін у законодавстві країн-членів Європейського Союзу.

Використання прецедентів Європейського суду з прав людини для захисту інформаційних прав і свобод людини в суді, на нашу думку, дає змогу:

1) уникнути судових помилок та відхилення від демократичного напрямку розвитку України в інформаційній сфері. Прецедент – це юридична теорема, істинність якої по конкретному інформаційному прояву у визначеній ситуації доведена Європейським судом з прав людини із чітким дотриманням демократії, на основі динамічного документа, що ґрунтується на найбільш досконалих законах країн Європи, тобто на основі Конвенції. Сумніви будь-якого учасника судового процесу в компетенції Суду не виникають;

2) забезпечити судовий захист згаданих прав і свобод оперативністю розгляду, дійсно упродовж розумних термінів;

3) зменшити кількість апеляцій, касацій і звернень до Страсбургу: кожен учасник судового процесу наперед бачить як Європейський суд вирішив конфлікт в аналогічній ситуації. Зросте число мирових угод;

4) звести до мінімуму об'єм матеріалів судової справи, поліпшити доступ до судової інформації;

5) мінімізувати кількість випадків необґрунтованої відмови громадянам у прийнятті позовів до розгляду;

6) інтенсифікувати впровадження європейських стандартів захисту прав людини в українське судочинство (перелік – власний).

Варто відмітити, що права і свободи, гарантовані статтею 10 Конвенції, і розтлумачені Судом у конкретних справах, в найбільшій мірі визначають основи демократичного суспільства.

Висновок. Вивчення прецедентів Суду дало змогу встановити: динамізм Конвенції (наведено докази) в тому, що основоположні права людини можуть бути уніфіковані в усіх країнах-підписантах Конвенції, а межі розсуду держав у їх обмеженні – не підлягають уніфікації. Єдиний підхід в оцінці судами можливих порушень прав і основоположних свобод людини серед країн-підписантів Конвенції – дотримання демократії.

Доведено, що Суд не дає вичерпних визначень демократичних принципів Конвенції, їх тлумачення закладалось у конкретних справах, які розглядав Суд. Саме на основі практики ЄСПЛ нами здійснена спроба з'ясувати суть принципів.

Встановлено причини звернення громадян України до Страсбургу: відмінність обмежувальних частин в конституційних нормах України та обмежувальних частин статей 8 та 10 Конвенції. Цією відмінністю є відсутність критерію «необхідно в демократичному суспільстві», що часто викликає свавілля в обмеженнях. Саме на державу-відповідача ЄСПЛ покладає обов'язок довести відповідність обмеження цьому критерію.

Доведено потребу у постійному вивченні практики Суду і вивченні змін до законодавства країн-членів ЄС, на основі яких ЄСПЛ робить свої висновки, з метою підвищення якості судових рішень в Україні.

2.5.1. Захист інформаційних прав людини Судом на основі статті 8 Конвенції

Стаття 8 Конвенції гарантує кожному право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до житла і кореспонденції [4]. Про те, що дана

конвенційна норма гарантує кожному ще й інформаційні права, видно з ряду прецедентів, що містяться в рішеннях ЄСПЛ.

1. Перегляд листів ув'язнених є порушенням статті 8 Конвенції, якщо він здійснюється стосовно ув'язнених, що не становлять небезпеку. Суд констатує: «... якщо навіть у ньому міститься інформація, розрахована на образу влади» [252, пп.99-105].

2. Перегляд, невідправлення чи затримка кореспонденції ув'язнених у листуванні з Європейським судом є порушенням статті 8 Конвенції. Правове обґрунтування Суду: «Листування засуджених та осіб, узятих під варту, з Європейським судом з прав людини, а також іншими органами міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженими особами таких міжнародних організацій ... переглядові не підлягає і не пізніше як у добовий строк надсилається за належністю або вручається засудженим особам, взятим під варту...» [253, пп.31, 41].

Гарантоване конвенційною статтею 8 право в українській Конституції охоплене двома статтями («Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції...» [1, ст.31]) та («Ніхто не має права зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя...» [1, ст.32]), які не містять «право поваги», що суттєво ускладнює роботу судів у процесі захисту цього права. Це видно з ряду прецедентів Європейського суду з прав людини:

1) «Хоча основним завданням статті 8 є захист індивіда від свавільного втручання з боку державних органів влади, вона не просто зобов'язує державу утримуватись від такого втручання: крім цього негативного припису з неї можуть впливати позитивні обов'язки, невід'ємні від реальної поваги до приватного і сімейного життя» [254, п.32]. З наведеного видно, що для забезпечення вищого ступеня демократичності, Суд вказує на позитивні обов'язки держав у забезпеченні реальної (ефективної) поваги до приватного і сімейного життя, тобто такої, яку вимагає демократичне суспільство: створити

надійні умови, в яких до гарантованих Конвенцією прав усі ставляться з повагою. За такого підходу саме держава виступає захисником прав громадян;

2) позитивні обов'язки зобов'язують державу «створити засоби правового захисту, по-сучасному доступні кожному, хто забажає скористатись ними» [254, п.33]. Наведений прецедент вказує на динамічність позитивних обов'язків держави у створенні засобів правового захисту, які з часом змінюються та мають бути сучасними, а точніше – наближатися до ідеалів демократії;

3) позитивні обов'язки держави «можуть включати в себе прийняття заходів, спрямованих на збереження поваги до особистого життя» [255, п.23]. Цей прецедент пропонує тлумачення «права на повагу» як такого, що зобов'язує державу на заходи, які забезпечують повагу до особистого життя на перспективу, тобто захистять особисте життя від нових загроз. При такому підході забезпечується незмінність курсу держави на демократію;

4) позитивні обов'язки держави мають на меті забезпечити той факт, що «поняття незалежності особи є важливим принципом, який лежить в основі інтерпретації гарантій, які надає дана стаття Конвенції» [244, п.61]. Тільки прагнення до незалежності особи забезпечить демократичний підхід до людини, який полягає в тому, що «повага гідності та свободи людини становить саму суть Конвенції» [244, п.65].

Отже, врахування та поєднання «права на повагу» з гідністю, репутацією та честю забезпечує повну недоторканість людини, як цього вимагають ідеали демократії. Відповідно, вітчизняні суди повинні спиратися на тлумачення «права на повагу», визначене статтею 8 Конвенції; інакше – згадане право буде захищене не повною мірою [160, с.4].

Наголошуючи на позитивних зобов'язаннях, які покладає на державу стаття 8 Конвенції, Суд розглядає випадок, коли розмежувати позитивні та негативні зобов'язання неможливо. У цьому випадку Суд стверджує: «Якщо межі між позитивними та негативними зобов'язаннями держави за статтею 8 не можна визначити з достатньою точністю, то застосовні принципи, тим не менш,

є подібними. В обох контекстах слід дотримуватись справедливого балансу, який потрібно встановити між конкуруючими інтересами особи та суспільства в цілому» [256, п.4; 246, п.29; 257, п.29]. Наведене засвідчує, що в обох випадках захист права особи, гарантованого статтею 8, забезпечується сутністю демократії: встановленням справедливого балансу між інтересами особи і суспільства. Згаданого балансу дотримуються суди демократичних країн.

В іншому прецеденті прослідковується подальший розвиток позитивних зобов'язань і їх значення для захисту права на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і кореспонденції. Зокрема: «Якщо розглядати справу зі сторони позитивного зобов'язання з боку держави або з огляду виправдання втручання державної влади відповідно до пункту 2, то є очевидним, що принципи, які застосовуються, є достатньо суміжними. В обох випадках необхідно звернути увагу на дотримання справедливої рівноваги між конкуруючими інтересами осіб і суспільства в цілому. Більше того, навіть для позитивних зобов'язань, які впливають з пункту 1, випадки, перераховані в пункті 2, можуть відігравати деяку роль при пошуку бажаної рівноваги» [258, п.69].

Наведений прецедент дає підґрунтя для висновків:

1) в обох випадках принципи демократії дотримуються незмінно (згаданий справедливий баланс);

2) стаття 8 Конвенції ефективна в поєднанні частин 1 та 2, адже, в окремих випадках, це поєднання забезпечує справедливий баланс. Підтверджуючий випадок практики Суду: «Суд визнає, що законодавчі обмеження (національні суди не дозволили особі змінити «по-батькові» – *К. М.*) такої можливості можуть бути виправдані інтересами суспільства, наприклад, для забезпечення точного обліку населення або схоронності засобів ідентифікації особи та зв'язку носіїв певного імені з сім'єю» [256, п.5; 246, п.39].

Діалектика розвитку Судом позитивних зобов'язань спостерігається в іншому прецеденті: «Більше того, розуміння позитивного зобов'язання

залежить від різноманітних ситуацій, які виникають в Договірних Країнах, та застосування в цих випадках відповідних термінів. Таке зобов'язання не повинно бути інтерпретоване таким чином, щоб нав'язати органам влади нестерпний та обтяжуючий тягар» [258, п.70; 259, п.44]. З наведеного видно, що розуміння позитивного зобов'язання держави характеризується багатофакторністю. Очевидно, що в різних країнах-учасниках Конвенції це розуміння може відрізнитись; неможливо нав'язати державам єдине розуміння, адже тоді воно перетвориться на нестерпний тягар. Єдине зрозуміло, що незмінним залишається демократичний підхід до рішень національних судів на основі принципу субсидіарності: «його (це про Суд – *К. М.*) завдання полягає не у тому, щоб замінити собою компетентні державні органи при визначенні найбільш відповідальної політики у зазначеній сфері, а у перевірці згідно Конвенції рішень, ухвалених зазначеними органами під час здійснення своїх дискреційних повноважень» [256, п.6; 246, п.39].

Демократизм згадуваного справедливого балансу тлумачиться Судом так: «Суд нагадує, що в цьому відношенні визначення справедливої рівноваги використовується як засіб, спрямований на благо обох сторін» [257, п.80]. Запропоноване тлумачення справедливого балансу відповідає тій вимозі, яку демократичне суспільство ставить перед національними судами під час розгляду справ, в яких має місце державне втручання в конвенційні права людини.

Практика Суду щодо дотримання національними судами справедливого балансу є наступною: «Режим охорони слідчого ізолятора має на меті захист суспільства від небезпечних злочинців, а також самих ув'язнених всередині... В той же час має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого підтримувати контакти із зовнішнім світом» [260, п.20].

«Суд зауважує, що заходи (обмеження посилок ув'язненим – *К. М.*) були пропорційні меті запобіганням заворушенням та злочинам».

«статтю 8 Конвенції ... порушено не було» [260, пп.22-23].

З наведеного видно, що засуджений підпадає під захист Конвенції, тобто норм демократичного суспільства. Держава здійснила обмеження кількості посилок, які надходили для ув'язнених слідчого ізолятора. Це вона робила і для захисту суспільства (не допустити заворушення чи злочини), і для захисту окремих ув'язнених ізолятора. Права ув'язнених отримувати посилки не скасовано, їх дещо обмежено (в кількості посилок).

Обмеження державою прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, допускається тільки в певних межах, визначених демократичним суспільством. Допустимість державного втручання прописана обмежувальною частиною (пунктом 2) цієї ж статті (саме такі обмеження дозволило суспільство державі). Вихід за межі пункту 2 є свавільним втручанням з боку держави. Це підтверджується Судом так: «обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо були виконані умови параграфу другого цієї статті» [260, п.6] (про ці умови мова йтиме у розділі V «Імпліцитні процедури оцінки Судом законності державного втручання в інформаційні права людини»).

У зв'язку з тим, що демократичні цінності потребують зведення державних обмежень до мінімуму, перелік наведених у пункті 2 статті 8 Конвенції санкцій є лише необхідною умовою обмежень, проте не достатньою. Доказом може слугувати наступний. Нехай держава не вчинила жодних обмежень прав, прописаних у п. 1 статті 8 Конвенції; вона не вбачає в цьому ніякої потреби. Проте, раз існують умови обмеження, то держава, потрібно це чи ні (умова втручання дозволяє), здійснює втручання (хоча без втручання може і обійтись). Щоб запобігти такому втручання (без якого можна обійтись), «Суд повторює, що повноваження державних органів на проведення таємного спостереження за громадянами в ході кримінального розслідування визнаються Конвенцією в тій мірі, в якій вони є абсолютно необхідними» [204, п.43; 251, п.42]. Отже, у випадках, коли можна уникнути втручання, державне втручання визнається Судом як серйозне порушення.

Національне законодавство дозволяє державі певні обмеження і не більше. Держава не має права вийти за межі цих обмежень. В демократичному суспільстві національні суди повинні надзвичайно прискіпливо віднестись до цього втручання держави. Окрім наведеного вище, Суд вводить, для контролю, процесуальний алгоритм (імпліцитні процедури) з'ясування правильності обмеження прав, гарантованих п. 1 статті 8 Конвенції: «Зокрема, щоб не суперечити статті 8, втручання повинно бути здійснене "відповідно до закону", переслідувати законну мету і бути необхідним в демократичному суспільстві, для досягнення цієї мети» [260, п.7; 252, п.84; 261, п.36; 204, п.44] (тлумачення кожної конвенційної вимоги Судом щодо справедливого державного втручання нами наведено у підрозділах 5.1, 5.2, 5.3).

Випадками врахування Судом імпліцитних процедур під час захисту інформаційних прав і свобод людини з посиланням на статтю 8 Конвенції є наступні.

1. «Суд нагадує, що відкриття листа саме по собі є достатнім для встановлення втручання у право заявника на повагу до кореспонденції [259, п.32]. Беручи до уваги те, що національні суди підтвердили, що відкриття державними органами листів, адресованих заявникам, дійсно мало місце, Суд має встановити, чи відповідало таке втручання у права заявників вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, а саме, чи було воно "згідно з законом", чи переслідувало законну мету та чи було необхідним у демократичному суспільстві з метою досягнення цієї мети» [263, п.24; 264, п.128].

2. «Апеляційний суд, переглянувши справу, дійшов висновку, що оприлюднення суддею суду першої інстанції особистої інформації заявника не відповідає спеціальному режиму стосовно збирання, зберігання, використання та поширення інформації, що належить до інформації про психічний стан відповідно до статті 32 Конституції та статей 23 та 31 Закону України "Про інформацію" 1992 року... Більше того, Суд відмічає, що деталі, які розглядаються, не могли вплинути на результат судового процесу (тобто

встановлення того, чи заявлене висловлення було зроблене, і оцінку того, чи було воно наклепницьким;...), запит Новозаводським судом інформації був непотрібним, оскільки інформація не була "важливою для розслідування, досудового слідства чи судового слухання", і, таким чином, був незаконним згідно зі статтею 6 Закону України "Про психіатричну допомогу" 2000 року.

Суд вважає, що з причин, викладених вище, мало місце порушення статті 8 Конвенції. Він не вважає за доцільне перевіряти відносно цього заходу, чи були дотримані інші умови пункту 2 цієї статті» [265, пп.61-62].

Стаття 8 Конвенції, окрім вище перерахованих випадків, гарантує ці ж права у відносинах між людьми: «Суд нагадує свою постійну практику, відповідно до якої стаття 8, яка має на меті головним чином захистити особу від свавільного втручання державної влади, може бути застосована останньою при прийнятті заходів, спрямованих на дотримання прав, гарантованих цією статтею, у відносинах між особами [258, п.68]. Однак з урахуванням усталеної практики Суду, що стаття 8 включає імпліцитні процесуальні вимоги, потрібно визначити, чи було залучено заявника до процесу прийняття рішень у цілому в тій мірі, яка була достатньою для забезпечення необхідного захисту його інтересів, беручи до уваги конкретні фактичні обставини справи, а також важливість прийнятих рішень» [266, п.52; 267, п.91].

Екологічні справи теж підпадають під захист статті 8 Конвенції. У такого роду справах використовується певна екологічна інформація, тому можливе порушення інформаційних прав і свобод людини, пов'язаних з екологією. Крім того, порушення державою екології призводить до порушення прав на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла, тобто прав, гарантованих згаданою конвенційною статтею 8. Перелічені права людини повинні бути захищені державою. Вочевидь, що порушення цих прав можливе як через втручання держави в екологію, так і через невиконання нею позитивного обов'язку регулювати екологічну ситуацію (за змістом «права поваги»). ЄСПЛ виробив принципи (певні стандарти демократичного

суспільства) у відстоюванні прав, гарантованих статтею 8 Конвенції в екологічній сфері: «принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність» [268, п.140; 269, п.98; 270, пп.89,94].

Про те, що значна відповідальність за стан екології лежить на державі, видно з наступного: «У справах, які стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами і засобами дотримання своїх зобов'язань» [268, п.41].

Розгляд екологічних справ за скаргами громадян допустимий за статтею 8 Конвенції тоді, коли певна загроза досягає деякого рівня (критичного – вислів власний), перевищення якого впливає на порушення конвенційних прав, гарантованих статтею 8. Підтвердженням сказаному слугує практика Суду: «Посилаючись на свою усталену практику (див. [271; 268]), Суд повторює, що, якщо... справа стосується екологічної небезпеки, небезпідставна скарга за статтею 8 може виникнути лише тоді, коли відповідна загроза сягає такого рівня, що призводить до значного погіршення здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне і сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість шкідливого впливу та його фізичний і психологічний наслідок для здоров'я людини та якості її життя» [272, п.58].

Вочевидь, що у такого роду справах про мінімальний рівень екологічної небезпеки можна говорити на основі інформації про інтенсивність та тривалість шкідливого впливу, а також інформації про наслідки цього впливу на людину.

Потреба у захисті людини від шкідливого впливу екології породжує відповідні інформаційні права і свободи людини у згаданій сфері. Тільки відсутність втручання держави в інформаційні права і свободи, пов'язані з екологією, дає змогу Суду вирішити його основне завдання у цій сфері:

«Основне питання Суду полягає в тому, чи вдалось державі дотримати справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільства» [268, пп.110-119,123]. «При здійсненні такої оцінки у контексті конкретної справи повинні аналізуватися всі фактори, включно з національними правовими питаннями» [272, п.120; 270, пп.96-97; 268, п.141].

Випадком згаданого врахування всіх факторів справи є наступний: «Суд вважає, що сукупний вплив шуму, вібрації, забруднення повітря та ґрунту, спричинений магістральною дорогою М04, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими статтею 8 Конвенції» [272, п.62]. «розглядаючи процесуальний аспект відповідної політики, Суд не переконаний, що в справі було дотримано мінімальні гарантії, спрямовані на забезпечення справедливого балансу між інтересами заявниці та інтересами суспільства» [272, п.66].

Під час розгляду екологічних справ, в яких фігурують промислові підприємства-забруднювачі, Суд здійснює нагляд більш прискіпливо, навіть може констатувати помилку національних судів. При цьому він дотримується, керуючись принципом субсидіарності, з'ясування справедливості рішень національних судів на основі такого алгоритму: «Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд з'ясовує, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності (див. [269, п.128; 273, п.86]), чи зробили вони адекватну політику *vis-à-vis* підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації; та чи було вжито всіх необхідних заходів для реалізації цієї політики (див. [274, п.104; 273, пп.92-93]). Суд також дослідить, в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес ухвалення рішення виключно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади» (див. [275, п.60; 269, п.127; 253, п.119; 268, п.143]).

Отже, в демократичній державі кожен має можливість брати участь в управлінні державою чи ухваленні нею рішень. Так як інформація про екологію

не піддається засекречуванню чи обмеженню, національні суди повинні з'ясувати, чи мала особа доступ до відповідної екологічної інформації і чи могла оскаржувати рішення влади в суді. Сказане актуальне у зв'язку з тим, що участь громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань Суд розглядає як процесуальну гарантію забезпечення конвенційних прав статті 8: «істотним елементом цієї гарантії є можливість для особи оскаржити в незалежному органі рішення, дії або бездіяльність державних органів, що впливають на її права в цій сфері» [268, п.143; 272, п.69]. Окрім сказаного, Суд, спираючись на Орхуську конвенцію [276], яка для України набрала чинності 30 жовтня 2001 року, визначає, було чи ні порушення статті 8 ЄКПЛ на основі оцінки доступу до інформації; участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [272, п.69].

У демократичному суспільстві влада повинна захищати інтереси громадян, які її обрали. Тому обов'язок доведення правильності обмеження державою екологічних прав особи, гарантованих статтею 8, покладається саме на державу: «Суд розгляне у світлі принципів, викладених у його практиці..., чи надав Уряд достатні докази, щоб виправдати ту ситуацію, за якої заявниця несла значний тягар від імені решти громадян» [272, п.63]. До згаданих даних Суд ставить вимогу достатності: «Суд далі відмічає, що дані, надані Урядом, відображають лише середньорічні величини і не дають інформації про щоденні чи максимальні концентрації забруднення. Як повідомив сам Уряд максимальні концентрації забруднюючих речовин біля будинку заявниці часто в десять разів перевищували середні щорічні» [270, п.84].

Окрім інформаційних доказів, Суд вправі витребувати додаткову екологічну інформацію, яка ним вважається вкрай необхідною для прийняття остаточного рішення. Сказане підтверджується прецедентом: «Суд також відмічає, що Уряд не пояснив, чому він не надав документи та звіти, витребувані Судом (які просила заявниця і які є джерелом первинної інформації про забруднення повітря – *К. М.*), не дивлячись на те, що ці документи були

безумовно доступні національним владам. Таким чином, Суд робить висновок, що екологічна ситуація в певні періоди часу могла бути ще гіршою, ніж це слідує з наявних даних» [«Фадеева проти Росії», заява № 55723/00 від 9.06.2005 р., п.43].

Отже, ненадання державою первинної екологічної інформації особі, яка вважає, що відносно неї було порушено статтю 8 Конвенції, Судом розцінюється як державне втручання в особисту сферу заявника. Це повністю відповідає демократичним основам захисту інформаційних прав і свобод людини в суді, адже держава підзвітна громадськості, захищає права кожного і право на екологічну інформацію не може бути обмежене. Ще одним доказом, який наводить Суд, є те, що «відповідальність держави в екологічних справах може впливати з бездіяльності щодо регулювання приватного сектору промисловості» [«Фадеева проти Росії, заява № 55723/00 від 9.06.2005 р., п.89]. У цьому випадку національні суди повинні проаналізувати вимоги заявника в контексті позитивних обов'язків держави приймати розумні та відповідні заходи забезпечення прав заявника у відповідності до п. 1 статті 8 Конвенції [277, п.41; 275, п.58].

Обов'язковим для національних судів є встановлення того факту, чи була екологічна ситуація в розглядуваній справі довготривалою і добре відомою державним органам [270, п.90]. Як підтвердження врахування наведених фактів слугує прецедент: «Суд дійшов висновку, що влади в даній справі повинні були оцінити небезпеку забруднення та прийняти адекватні заходи, щоб запобігти чи скоротити їх. Комбінація цих факторів вказує на необхідний зв'язок між викидами забруднюючих речовин та державою для того, щоб підняти питання щодо позитивних обов'язків держави у відповідності із статтею 8» [270, п.92].

Національним судам, під час розгляду екологічних справ, варто враховувати думку Суду: «Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недієвими, а держава – нести відповідальність за порушення Конвенції, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або

якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним» [268, п.144].

Завершується процесуальний розгляд екологічних справ встановленням «справедливого балансу конкуруючих інтересів заявниці та співтовариства в цілому, як цього вимагає другий параграф досліджуваної статті» [268, п.93]. Варто відмітити, що встановлення справедливого балансу є обов'язковим, вважає Суд, незалежно від того, «який би спосіб аналізу не був обраний – порушення позитивних обов'язків чи прямого втручання держави, – застосовні принципи, пов'язані з обґрунтуванням у відповідності до п. 2 статті 8» [278, п.49].

Суттєво підкреслити, що при встановленні вище згаданого справедливого балансу, «цілі, вказані в другому параграфі статті 8 можуть мати певне значення, проте це положення торкається лише "втручань" в право, яке захищається першим параграфом, – іншими словами це пов'язано з негативними обов'язками, що впливають з нього» [279, п.37].

Спираючись на призначення Конвенції захищати реальні, а не ілюзорні права людини, Суд допускає, що «справедливу рівновагу між різними інтересами ... може бути порушено не тільки, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином» [280, пп.56, 61].

В усіх екологічних справах, де конкуруючими сторонами є приватні особи, національні суди теж встановлюють справедливий баланс. Суд у таких справах займає субсидіарну позицію; він спочатку досліджує питання про те, «чи був процес прийняття рішення справедливим і чи дозволяв він як такий віддати належне інтересам, закріпленими за індивідами статтею 8» [281, пп.76-77]. У виключних випадках Суд може піти далі і піддати оцінці висновки, зроблені національними судами по суті [282, п.117].

Типові справи, в яких Суд розглядає порушення інформаційних прав людини згідно зі статтею 8, наведені у таблиці у додатку В.

Висновок. На основі практики Суду доведено, що ст.8 Конвенції гарантує кожному інформаційні права. Крім гарантій утримуватись від втручання в ці права, на державу покладаються обов'язки забезпечення реальної (ефективної) поваги до приватного і сімейного життя (позитивні обов'язки). Саме тоді держава виступає захисником прав людини.

Розкрито суть позитивних обов'язків (динамічність позитивних обов'язків): створити засоби правового захисту, по-сучасному доступні кожному (сучасність, вважає Суд, це наближення до ідеалів демократії).

З'ясовано тлумачення Судом «права на повагу», що зобов'язує державу на заходи, які допоможуть судам захистити особисте життя на перспективу (захистити незалежність особи).

Встановлено, що у випадку, коли розділити позитивні та негативні обов'язки держави неможливо, Суд рекомендує дотримуватись справедливого балансу між інтересами особи та суспільства (це забезпечує сутність демократії).

Розкрито діалектику розвитку Судом позитивних обов'язків держави (через багатофакторність). Багатофакторність є нестерпним і обтяжуючим тягарем в судовому розгляді; Суд рекомендує багатофакторність під час захисту інформаційних прав замінити відповідністю демократії. Це суттєво спростить судовий розгляд і забезпечить безпомилковість судового рішення.

Здійснено поділ типових справ, в яких Суд розглядає державне втручання відповідно до ст.8 Конвенції за можливими загрозами.

2.5.2. Захист інформаційних прав людини Судом на основі статті 10 Конвенції

Стаття 10 Конвенції гарантує кожному право на свободу вираження поглядів, яке включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати та передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів ... [4]. На думку Європейського суду: «право на свободу вираження є однією з фундаментальних основ демократичного суспільства і однією з основних умов його розвитку та реалізації особи» [312, п.41; 313, п.31].

Зв'язок права на свободу вираження поглядів з інформаційними правами і свободами людини очевидний із самого формулювання згаданої статті. Цей зв'язок простежується також у низці прецедентів Суду, які одночасно тлумачать особливості захисту інформаційних прав і свобод на основі статті 10 ЄКПЛ.

1. «Сама по собі стаття 10 Конвенції не забороняє обговорення або поширення отриманої інформації, навіть якщо виникають серйозні сумніви щодо її вірогідності. Якби це було не так, то це означало б, що люди були б позбавлені права виражати свої погляди і думки про заяви, зроблені у ЗМІ, що наклало б необґрунтовані обмеження на свободу вираження поглядів, гарантованих статтею 10 Конвенції» [212, п.113].

2. «стаття 10 захищає зміст, ідеї, що виражаються, і інформації, але і форму їх поширення» [212, п.107; 314, п.43; 315, п.39; 316, п.57].

3. «Стаття 10 захищає не лише зміст інформації та ідей, але і способи їх поширення, оскільки будь-яке обмеження вказаних способів неминуче звужує право отримувати та поширювати інформацію» [317, п.49; 313, п.32].

Захист інформаційних прав і свобод людини в Суді на основі статті 10 Конвенції визначаються багатьма факторами. Головним є те, що демократичне суспільство зацікавлене у забезпеченні та підтримці свободи вираження поглядів. Саме завдяки свободі вираження поглядів громадянське суспільство здійснює «відбір» політиків у владу, контролює обрану владу на предмет служіння суспільству тощо. В значній мірі сказане підтверджується

прецедентом: «Суд не вважає, що Федеральний суд застосував національне законодавство відповідно до принципів, закріплених у статті 10 Конвенції. Отже, беручи до уваги справу в цілому та зацікавленість демократичного суспільства забезпечувати та підтримувати свободу вираження поглядів, доводи, наведені Федеральним судом Швейцарії, не були "належними та достатніми" для обґрунтування виправданості відповідного втручання» [318, п.63] (Судом введено критерії «належність» та «достатність»).

З наведеного прецеденту вбачається, що задовольнити зацікавленість суспільства у виборі влади можна єдиним демократичним шляхом – за допомогою свободи вираження поглядів.

Завдання захисту свободи вираження поглядів, в першу чергу, покладається на національні суди (див. 4.2.1. Принцип субсидіарності). Наднаціональний орган, яким є Суд, здійснює контроль за дотриманням статті 10 Конвенції вже після розгляду справи усіма національними судовими інституціями. Здійснюючи захист свободи вираження поглядів, ЄСПЛ вбачає своїм основним завданням наступне: «... до завдань Суду, в жодному випадку, не входить підміна компетентних державних судів, а швидше перевірка того, що під час здійснення своєї сфери розсуду, вони винесли рішення у відповідності зі ст.10» [243, п.50].

Конвенційне право на свободу вираження реалізується, в більшості, через пресу і визначене рамками політичної дискусії (див. 4.2.6. Принципи щодо рамок політичної дискусії); воно також торкається конфліктів окремих осіб (чи кількох осіб) з діяльністю держслужбовців чи представників органів самоврядування.

В усіх випадках реалізації права на свободу вираження поглядів допускається державне втручання (обмеження цього права). Втручання держави у згадане право не безмежне. Ця сфера обмеження визначена рамками демократії, тобто п. 2 статті 10 Конвенції (див. 4.2.7. Принцип «межі розсуду»).

Зокрема, Суд вважає: «політичні висловлювання чи дебати щодо питань, які становлять загальний інтерес, сфера обмеження яких є дуже малою відповідно до § 2 статті 10 Конвенції» [271, п.42; 319, п.43; 212, п.104]. Демократичні особливості даного факту в тому, що від подібних висловлювань залежить діяльність влади, обраної народом, тобто влади, уповноваженої захищати суспільство. Будь-хто з цією функцією не справиться, адже суспільство в демократичній країні прагне до самовдосконалення.

На допустимість обмеження державою права на свободу вираження вказує застереження Суду: «Здійснення свобод, гарантованих п. 1 статті 10 Конвенції, включаючи свободу поширювати інформацію, може бути пов'язане з певними "формальностями" та "умовами" [320, п.40]. Оскільки стаття 10 Конвенції не забороняє накладати попередні обмеження на друковані видання, у відповідному внутрішньодержавному праві має бути чітка вказівка на обставини, за яких ці обмеження допустимі, особливо коли вони повністю перешкоджають публікації періодичного видання [321, п.40]. Небезпека, яка закладена в попередніх обмеженнях, вимагає самого ретельного розгляду [питання]» [322, п.60] (Судом введено критерій: наявність у законодавстві чіткої вказівки на обставини, які дозволяють обмеження права на свободу поширювати інформацію).

За рамки демократичних особливостей захисту свободи вираження, крім вище зазначених обмежень на друковані видання, не виходять і інші санкції, впровадження яких дозволяє стаття 10 Конвенції.

Аналізуючи справу, в якій національний суд конфіскував фільм, що ображав релігійні вірування Суд стверджує: «... Стаття 10 не може бути розтлумачена як забороняюча конфіскацію в громадських інтересах предметів, використання яких ... визнано незаконним.

Немає порушення статті 10 Конвенції щодо арешту фільму і конфіскації» [323, пп.57-58].

Загальний підхід до оцінки Судом дотримання національними судами вимог, визначених конвенційною нормою статті 10, зводиться до такого: «Суд оцінює втручання, що оскаржуються, в світлі обставин справи в цілому, включаючи зміст статті і умови, в яких вона була поширена» [212, п.106; 324, п.28]. До того ж, на думку Суду, «... свобода, гарантована у п. 1 статті 10 Конвенції, підпадає під обмеження, викладені в статті 10 § 2 Конвенції, які мають тлумачитись однозначно. Необхідність будь-якого обмеження має бути переконливо встановлена» [212, п.104] (Суд вказує на критерій однозначності тлумачення п.2 ст.10 Конвенції і переконливе встановлення необхідності обмеження права на свободу висловлювань).

Алгоритм процесуального розгляду Судом справедливого державного втручання у свободу вираження поглядів видно із конкретних прецедентів: «Суд повторює, що це втручання становитиме порушення статті 10 Конвенції, якщо воно не підпадає під одне з виключень, встановлених § 2 статті 10 Конвенції [243, п.43]. Тому Суд по черзі має розглянути чи було втручання у цій справі "визначене законом", чи переслідувало воно мету/мети, яка/які є законними відповідно до § 1 статті 10 та чи було воно "необхідним в демократичному суспільстві" для досягнення зазначеної мети» [205, п.25] (більш детально мова йтиме у розділі 5 «Імпліцитні процедури оцінки Судом законності державного втручання в інформаційні права людини»).

Поділяючи наведений алгоритм процесуального розгляду на окремі елементи, Суд спирається на демократичні принципи судочинства (наведені нами у підрозділах 4.2.1 – 4.2.14).

Зокрема, як і у випадку державних втручань згідно зі статтею 8 Конвенції, стаття 10 теж передбачає державне обмеження в межах певної свободи розсуду (див. підрозділ 4.2.7. Принцип «межі розсуду»): «... свобода розсуду ... нерозривно пов'язана з контролем Суду, якому належить винести остаточне рішення про сукупність застосовуваних обмежень з правом на свободу вираження поглядів...» [324, п.58; 325, п.88].

При цьому Суд користується виробленими ним же стандартами. Зокрема, відповідність державного втручання до легітимної мети нами наведено у підрозділі 5.1; нагадаємо, що переслідувати правомірну (легітимну) мету означає ту, яка прописана у пункті 2 статті 10 Конвенції як «... в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [4, ст.10]. З'ясовуючи відповідність втручання «визначене законом» (або «згідно з законом», «передбачене законом»), Суд дотримується процесуальної технології дослідження, що відповідає правовій суті конвенційної вимоги щодо справедливого державного втручання «згідно з законом», наведеної нами у підрозділі 5.2. Аналогічно конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві» – у підрозділі 5.3.

В окремих справах, пов'язаних з інформацією, ЄСПЛ вказує на незастосовність обмежень згідно зі статтею 10 Конвенції.

Зокрема (забруднення атмосфери): «Суд нагадав, що свобода отримувати інформацію, згадана в ч.2 статті 10 ЄКПЛ, за своєю суттю забороняє Уряду спричинювати особі перешкоди в отриманні відомостей, які інші особи бажали чи ж могли б побажати повідомити їй. Така свобода – при обставинах подібних до тих, що мали місце (викид в атмосферу значної кількості небезпечних речовин – *К. М.*), – не може вважатись, як таке, що ставить перед державою позитивний обов'язок збір та поширення інформації за своєю власною ініціативою. Отже, Суд прийшов до висновку про незастосовність в даному випадку (екологічна справа – *К. М.*) статті 10 ЄКПЛ» [275, п.53].

Безпосередньо із свободою вираження, гарантованою статтею 10 Конвенції, пов'язане право видавця визначати назву видання.

Доказ (щодо заборони журналу з назвою «Листи Президенту»): «... Суд встановив, що вимога того, щоб назва журналу містила правдиву інформацію, є

недоцільною з точки зору свободи преси. Назва періодичного видання, як така, не є ствердженням, оскільки його функція полягає, головним чином в ідентифікації даного періодичного видання для своїх фактичних та потенційних читачів на ринку друкованої продукції» [321, п.43; 313, п.38].

Стаття 10 Конвенції допускає розголос цивільними службовцями внутрішньої (навіть, таємної) інформації за умови, коли на неї є великий суспільний попит. Підтвердженням слугує прецедент: «Суд вважає, що державні службовці можуть при виконанні своїх обов'язків отримувати внутрішню, включаючи таємну, інформацію, розголос чи публікація якої відповідає значному всезагальному інтересу. Повідомлення державним службовцем ... про незаконні дії чи зловживання на робочому місці повинне, таким чином, при певних обставинах користуватись захистом, наприклад, коли державний службовець ... є єдиною особою чи частиною невеликої групи, поінформованою щодо скоєного і тому такою, що має змогу діяти. В таких умовах розкриття має здійснюватись в першу чергу керівнику чи іншій компетентній особі чи органу. За умови, що це нездійснено, інформація у винятковому випадку може бути розкрита громадськості» [326, п.72].

У ситуації, яку відображає наведений прецедент, Суд пропонує здійснювати оцінку співрозмірності втручання держави на основі таких факторів:

1) з'ясування того, чи були наявні інші ефективні заходи для виправлення порушень;

2) встановлення всезагального інтересу в розкритті інформації;

Так, «Листи, викриті заявником (про зловживання – *К. М.*), торкалися вкрай важливих для демократичного суспільства питань, таких як поділ влади, неналежна поведінка високопоставленого політика та відношення держави-відповідача до насилля в поліції, в інформуванні про які громадськість мала правомірний інтерес» [326, п.88].

3) чи була достовірною розголошена інформація;

4) ступінь покарання, вжитий до заявника.

Зокрема: «На додаток до негативних наслідків (звільнення – *К. М.*), для кар'єри заявника це мало серйозний стримуючий ефект у відношенні до цивільних службовців ..., оскільки справа заявника привертала увагу преси. На стільки серйозна міра могла лише перешкоджати повідомленням про неналежні дії та не була виправданою. Після оцінки усіх інтересів в рамках даної справи Європейський Суд вважає, що втручання ... не було "необхідним в демократичному суспільстві". У справі порушено вимоги статті 10 Конвенції» [326, pp.95-97].

У ситуації, коли має місце розголос журналістом конфіденційної чи таємної інформації має ще значення і те, чи поширена інформація торкається міжнародного співробітництва. З цього приводу Суд констатує: «Велика Палата перш за все підкреслює, що стаття 10 Конвенції застосовна до поширення журналістами конфіденційної чи таємної інформації. Питання не витребуваних активів торкалось не лише суттєвих фінансових інтересів, але також мало значне моральне значення і, як таке, торкалось міжнародного співробітництва в широкому розумінні. Таким чином, оцінюючи чи була міра, прийнята швейцарською владою (журналіст був оштрафований за обнародування конфіденційної доповіді швейцарського посла в США, яка торкалася стратегії швейцарського уряду на переговорах із Всесвітнім єврейським конгресом і швейцарськими банками з питань компенсації жертвам Голокосту з не витребуваних активів в швейцарських банках... Заявник отримав копію документа, напевно, в результаті порушення службової таємниці особою, яка залишилась невідомою – *К.М.*), необхідно, Європейський Суд повинен дослідити, як були врівноважені конкуруючі публічні інтереси, а саме інтерес читачів в отриманні інформації з актуальних питань та інтерес влад у забезпеченні позитивного та задовільного результату ... дипломатичних перемовин... Громадськість була зацікавлена в публікації статей.

Проте конфіденційність дипломатичних відносин не може захищатись будь-якою ціною, і з точки зору рівноваги інтересів мають значення зміст та потенціальна загроза, представлена публікацією.

... Європейський Суд погоджується, ... що основний намір заявника полягає не в тому, щоб інформувати громадськість про тему, що становить всезагальний інтерес, але зробити доповідь посла предметом непотрібного скандалу. Статті, написані з викривленнями та спрощеннями, могли ввести читачів в оману відносно особистості та можливості посла, що значно підірвало б їх внесок в суспільну дискусію, яка захищається статтею 10 Конвенції. Таким чином, Європейський Суд знаходить, що накладений на заявника штраф не був співрозмірний переслідуюній меті. У справі вимоги статті 10 Конвенції порушені не були» [327, пп.115,116,126,128,151,161,162].

В умовах демократії не допускається втручання держави в трансляційні плани компаній. Це може викликати нав'язування однієї точки зору, звести рівноправність усіх претендентів у виборах нанівець, що не властиве державі, яка обрала демократичний шлях розвитку (див. розгляд судової справи у підрозділі 3.1). Підтвердженням може слугувати такий прецедент: «Суд вважає, що не існує суттєвої різниці, чи то у видачі ліцензії на мовлення відмовлено за окремою заявкою, чи коли така ліцензія не була надана у разі програшу у конкурсі. Не визнавши компанію-заявника переможцем цих конкурсів, в яких вона брала участь, НКТР фактично відмовила в задоволенні заявок компанії-заявника на видачу ліцензії на мовлення. Такі відмови стали перешкодою свободі компанії-заявника поширювати інформацію та ідеї» (свого часу ця компанія відмовилась транслювати виключно проурядові матеріали в рамках виборчої кампанії по виборах президента 1995 р.) [328, п.74].

В основі процедури надання ліцензій Суд дотримується такого: «повторює, що спосіб, у який ліцензійні критерії застосовуються у процесі

видачі ліцензії, має забезпечувати достатні гарантії проти свавілля, включаючи належне обґрунтування органом ліцензування його рішень про відмову у ліцензії на мовлення» [328, п.81]. Сказане підкреслює, що недопущення державного свавілля у наданні ліцензії на мовлення є вимогою демократії. Більш широку деталізацію процедури надання ліцензії на мовлення Суд тлумачить так: «Отже, орган ліцензування, в даній справі НКТР, не надав жодних причин своїх повторних відмов у видачі ліцензії компанії-заявнику (за відмову трансляції виключно проурядових матеріалів в рамках виборчої кампанії президента, влада призупинила ліцензію незалежної телекомпанії "A1+", а після заснування національної комісії з телебачення і радіомовлення (НКТР), знову відмовила компанії-заявнику в ліцензії – *К.М.*). У кожному випадку НКТР просто оголосила переможця кожного конкурсу, не надаючи жодних обґрунтувань, чому заявка тієї чи іншої компанії відповідає необхідним критеріям у більшій мірі, ніж заявка компанії-заявника. Хоча НКТР і провела відкриті засідання, жодних рішень, які б містили обґрунтування видачі або відмови у видачі ліцензії на мовлення, не проголошувалось. Компанії-конкуренти просто представляли свої заявки, після чого було проведене рейтингове голосування без будь-якого пояснення. Компанія-заявник та громадськість, таким чином, не були проінформовані про те, на якій підставі НКТР ухвалила рішення щодо відмови у видачі ліцензії.

... мало місце, відповідно порушення статті 10 Конвенції» [328, пп.82,85].

З наведеного видно, що проблеми, які пов'язані з наданням державами ліцензій радіомовних, телевізійних чи кінематографічних підприємств підпадають під захист статті 10 Конвенції, а будь-яка відмова у наданні ліцензії такого роду компаніям потребує серйозного дослідження з позиції демократії. При цьому, ненадання ліцензії державою допускається, якщо: 1) обмеження відображене законодавчо; 2) причини обмеження мають бути оголошені публічно; 3) причини обмеження мають

бути обґрунтовані. В протилежному випадку, держава здійснює свавільне втручання (має необмежені дискреційні повноваження).

У питаннях політичних висловлювань, комерційної реклами та дискусій з питань, що цікавлять громадськість, Суд не вбачає потреби в обмеженні права на свободу вираження.

Зокрема, «Суд підкреслює, що у п. 2 статті 10 Конвенції широких підстав для обмеження політичних висловлювань чи, як у цій справі (комерційна реклама – *К. М.*), дискусії з питань, які становлять значний суспільний інтерес (умови, в яких вирощують свиней і як їх «накачують» медикаментами – *К. М.*) (див. [312, п.42; 319, п.43; 256, п.63; 329, п.58; 330, п.58]) ...оскільки він порушував питання здоров'я споживачів та захисту тварин і навколишнього середовища, то безперечно становив суспільний інтерес» [318, п.92].

Типові справи, в яких Суд розглядає порушення інформаційних прав людини за статтею 10 Конвенції, наведені таблицею у додатку Г.

Висновок. На основі практики Суду встановлено, що свобода вираження поглядів дає змогу суспільству обирати владу, контролювати її на предмет служіння суспільству, тобто свобода вираження поглядів є одним із фундаментальних прав, які сприяють розвитку демократії. Обґрунтовано, що співрозмірність державного втручання в свободу вираження поглядів визначається Судом спираючись на певні фактори в кожному випадку (фактори, які визначають процесуальний розгляд справи і оптимізують судовий розгляд). Ці фактори Суд формулює із міркувань ретельного дослідження державного втручання на відповідність демократії.

З'ясовано особливості захисту інформаційних прав і свобод людини на основі ст.10 Конвенції.

Здійснено відбір типових справ, у яких Суд розглядає державне втручання, згідно зі статтею 10 Конвенції за можливими інформаційними загрозами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Доведено необхідність використання судами України, поряд із нормами закону, принципів ЄСПЛ. Це забезпечить можливість вітчизняним судам у відстоюванні інформаційних прав і свобод людини надійно захистити

згадані права і свободи від держави і сприятиме невідворотності курсу держави на демократію.

2. Обґрунтовано необхідність та вказано на шляхи оцінки судами якості вітчизняного інформаційного законодавства на відповідність демократії (умова безпомилковості, нова функція судів); це забезпечить безпомилковість судових рішень.

3. Виділено загальні та специфічні недоліки якості українського інформаційного законодавства та недоліки, пов'язані з розвитком демократії, зазначені Судом.

4. Внесено правову пропозицію: включити до Регламенту Верховної Ради України норму, яка зобов'язує здійснювати обов'язковий аналіз законопроектів щодо відповідності демократичним принципам ЄСПЛ у захисті інформаційних прав і свобод людини.

5. Із конституцій країн-членів ЄС виділено дефініції окремих інформаційних прав, які можуть слугувати українським суддям орієнтиром їх тлумачення відповідно до вимог демократії.

6. Динамізм Конвенції полягає в тому, що основоположні права людини можуть бути уніфіковані в усіх країнах-підписантах Конвенції, а межі розсуду держав у їх обмеженні – не підлягають уніфікації. Єдиний підхід в оцінці судами можливих порушень прав і основоположних свобод людини серед країн-підписантів Конвенції – дотримання демократії.

7. Доведено, що від інформаційних прав і свобод людини в значній мірі залежить побудова демократії; відстоювання згаданих прав і свобод в судах повинно здійснюватись із дотриманням духу демократії, спираючись на спільне розуміння правової суті інформаційних прав.

8. Обґрунтовано, що свободи, через які реалізуються інформаційні права людини, можуть відрізнятися національними рамками. Обмеження не можуть бути хаотичними, а повинні відповідати критеріям демократії. Наявність

критеріїв демократичних обмежень озброює суди України безпомилковим правовим інструментом.

9. Підтверджено, що Суд не дає вичерпних визначень демократичних принципів Конвенції, їх тлумачення закладались у конкретних справах, які розглядав Суд. Саме на основі практики ЄСПЛ нами здійснена спроба з'ясувати суть принципів.

10. Встановлено причини звернення громадян України до Страсбургу: відмінність обмежувальних частин в конституційних нормах України та обмежувальних частин статей 8 та 10 Конвенції. Цією відмінністю є відсутність критерію «необхідно в демократичному суспільстві», що часто викликає свавілля в обмеженнях. Саме на державу-відповідача ЄСПЛ покладає обов'язок довести відповідність обмеження цьому критерію.

11. Підтверджено, що дотримання демократизму судами під час захисту інформаційних прав і свобод людини сприяє побудові демократичного суспільства. Виділено умови, пов'язані з інформаційними правами, які в найбільшій мірі визначають становлення демократії в державі.

12. Доведено, що від того, на скільки суди забезпечують інформаційні права і свободи кожна особа стає суб'єктом розвитку держави. Показано, що світових здобутків судочинства демократичних країн у захисті інформаційних прав і свобод людини сьогодні потребує Україна.

13. Підтверджено, що динамічність Конвенції з одного і того ж питання проявляється в різних прецедентах взаємодоповнююче; тлумачення Суду з різних питань постійно вдосконалюється (поглиблюється), саме тому судді вітчизняних судів повинні постійно вивчати його практику. На користь динамізму Конвенції вказує і те, що на питаннях вдосконалення правосуддя постійно концентрується увага Ради Європи, ЄСПЛ, вносяться пропозиції Комітету Міністрів. Усі згадані вдосконалення та рекомендації миттєво впроваджуються Судом.

14. Показано, що демократичні основи захисту інформаційних прав і свобод людини в Суді на підставі ст.10 Конвенції визначаються багатьма факторами. Наведено фактори і їх обґрунтування спираючись на прецеденти ЄСПЛ.

15. Відображено санкції, впровадження яких дозволяє ст.10 Конвенції. До кожного випадку можливого державного обмеження дається обґрунтування з позиції демократії, підтвержене практикою ЄСПЛ.

16. Здійснено поділ типових справ, в яких Суд розглядає державне втручання відповідно до статей 8 та 10 Конвенції за можливими загрозами.

Результати досліджень розділу 2 відображені автором у працях: [5; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 141; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 154; 155; 156; 158; 161; 162; 164; 165; 166; 167; 168].

Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ ЗДОБУТКІВ КРАЇН ДЕМОКРАТІЇ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ ВІТЧИННЯНИХ СУДІВ У ЗАХИСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

В умовах глобального громадянського суспільства спілкування є однією з важливих умов прогресу усього людства. Безперешкодне спілкування громадян можливе за умови їх вільного переміщення, об'єднання держав в союзи для забезпечення того ж таки прогресу. У високоцивілізованих співтовариствах поведінка будь-якої людини не є абсолютно вільною (безмежною, хаотичною). Всім громадян властиві певні права і свободи, які регулюють особливості їх поведінки. Згадані права і свободи мають бути однаковими для всіх як в конкретній державі, так і в об'єднаннях держав (союзах), гарантуватись законодавством як кожної держави, так і законодавством об'єднання держав. Очевидним є той факт, що законодавство союзу повинно мати пріоритет над законодавством окремої держави і бути стимулом для вдосконалення національного законодавства.

На основі законодавства окремих країн, що входять до певних спільнот-держав, та законодавства об'єднання держав вдається домогтись забезпечення прав людини та основоположних свобод [377,с.18]. Базовим законодавчим документом країн, що увійшли до ЄС, є ЄКПЛ [4]. Саме цей документ лежить в основі колективного гарантування прав і основоположних свобод людини в ЄС. Цінність Конвенції у тому, що вона пропонує єдиний підхід до прав людини і основоположних свобод і гарантує їх забезпечення в демократичному суспільстві.

Обов'язковою умовою для кожної країни-члена ЄС та країни-підписанта Конвенції є визнання юрисдикції ЄСПЛ.

Із роками країнам, що входять до ЄС, вдалось виробити загальнолюдські демократичні цінності захисту прав і свобод людини, які заслуговують на світове поширення. Розвиток демократії країн-членів ЄС здійснюється через об'єднання демократій країн-членів та завдяки зворотному зв'язку, яким ЄСПЛ зобов'язує вдосконалювати правові системи країн-учасників Конвенції.

У державах, які є підписантами Конвенції і прагнуть вступити до ЄС, це можливе, коли національні суди орієнтовані на ідеали і цінності демократичного суспільства.

Отже, ЄСПЛ спираючись на принципи демократії, пропонує деяку ідеальну модель, для якої характерні мінімальні обмеження прав людини і основоположних свобод. Ці обмеження встановлюються кожною державою-учасницею ЄС, однакові для її громадян, в однаковій мірі забезпечуються національними судами і мають відповідати принципам демократії. Саме за умови відповідності роботи національних судів принципам демократії можливе колективне гарантування прав і основоположних свобод, проголошене Загальною декларацією прав людини [36]. «Демократія – єдина модель, передбачена Конвенцією, і лише така форма правління сумісна з нею» [378, п.61].

За багатомісячну історію країни демократії нагромадили чималий досвід у відстоюванні прав і основоположних свобод людини в судах, який може слугувати досвідом для використання вітчизняними судами. У пропонованому дослідженні ми зупиняємось лише на тих правах і основоположних свободах, які пов'язані з інформацією.

3.1. Захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз в країнах демократії та його значення для судочинства України

Згідно статті 55 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом», а згідно ст.129 – «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону» [1]. Швидкий розвиток інформаційної сфери призводить до появи нових загроз інформаційним правам і свободам людини, від яких законодавство ще не розроблене. Як результат – інформаційні права і свободи людини тривалий час залишаються незахищеними (доки не з'явиться відповідний закон, на який опиратимуться судді).

Наведене протиріччя спонукало нас з'ясувати, чи передбачають конституції країн-членів ЄС шляхи виходу із ситуації, яка склалася. Або, який правовий інструмент є в країнах-членах ЄС для захисту в судах інформаційних прав і свобод людини від нових загроз? У результаті пошуку вдалось виявити ряд шляхів, які будуть цінними для вітчизняного законодавця у розробці законів від нових інформаційних загроз на майбутнє і збагатять вітчизняне судочинство щодо захисту прав і свобод людини від нових інформаційних загроз. Серед них вбачаємо наступні.

У Нідерландах Конституція допускає передачу повноважень за міжнародними договорами країнам, які мають відповідну законодавчу базу. Це ні в якому разі не є відходом від суверенітету, адже країна, якій передано повноваження, є країною демократичної Європи і в якій дотримуються пріоритету прав і свобод людини. Підтвердженням слугує норма: «Законодавчі, виконавчі та судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям за міжнародними договорами чи у відповідності з міжнародними договорами» [106, ст.92]. Подібні норми є в основних законах інших країн. Зокрема, у Данії: «(1) Повноваження, передані чинною Конституцією державним органам Королівства, можуть бути в межах, встановлених законом, делеговані міжнародним організаціям, створеним за взаємною згодою з іншими державами з метою розвитку міжнародного правопорядку та співробітництва» [104,

ст.20]; у Португалії: «6. Португалія може на умовах взаємності, поважаючи принцип субсидіарності (правову сутність цього принципу нами розкрито в підрозділі 4.2.1), і з метою соціальної та економічної єдності домовитися про передачу Співтовариству для виконання повноважень, необхідних для будівництва Європейського Союзу» [117, ст.7].

Із процитованого видно, що передача повноважень (законодавчих чи судових) слугує спільній меті: розбудові демократичної Європи.

Федеративна Республіка Німеччина теж допускає передачу деяких повноважень за міжнародним договором. Конституційна норма, яка це передбачає, наголошує на вимогах до такої передачі: дотриманні демократичних принципів у захисті основних прав, незмінності курсу держави. Доказом слугує норма: «З метою здійснення ідеї Об'єднаної Європи Федеративна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, який зобов'язується зберігати принципи демократії, правової, соціальної та федеративної держави і принцип субсидіарності, а також гарантує захист основних прав, по суті, співпадаючих з основними правами, які містяться в Основному законі. З цією метою Федерація може передавати свої суверенні права на основі закону, схваленого Бундесратом. Для утвердження Європейського Союзу, а також зміни його договірних основ і аналогічного врегулювання, під посередництвом якого змінюється чи доповнюється Основний закон чи стають можливими такі зміни чи доповнення ...» [109, ст.23, п.1].

Здійснюючи дозволена передачу певних своїх повноважень, Німеччина допускає навіть обмеження своїх суверенних прав; це робиться з метою – забезпечення миру та порядку в Європі у відносинах із народами світу (саме цього вимагає демократія – *К.М.*). Підтвердженням слугує норма: «1. Федерація може законодавчим шляхом передавати свої суверенні права міжнародним закладам.

2. Для забезпечення миру Федерація може включитись в систему взаємної колективної безпеки; при цьому вона погодиться на такі обмеження своїх суверенних прав, які повинні привести до встановлення та забезпечення мирного та стійкого порядку в Європі і у відносинах між народами усього світу» [109, ст.24].

Можливий захист від нових загроз інформаційним правам і свободам на основі того, що міжнародне право є частиною національного права. Крім того, можливий варіант передачі повноважень, на договірній основі, міждержавним закладам та їх органам. Доказом є норма Конституції Австрії: «1. Загальновизнані норми міжнародного права діють в якості складової частини Федерального права.

2. На основі закону чи державного договору, ..., окремі суверенні права Федерації можуть бути передані міждержавним закладам та їх органам, а діяльність органів іноземних держав всередині країни, як і діяльність австрійських органів за кордоном, може бути відрегульована рамками міжнародного права» [110, ст.9].

У Словенії Конституція вимагає повної відповідності законів та нормативних актів загальновизнаним принципам міжнародного права. Зокрема, ЄКПЛ відповідає вимогам сьогодення, бо в її основі лежать демократичні принципи захисту прав людини. Такою нормою є: «Закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати загальновизнаним принципам міжнародного права і міжнародним договорам, стороною яких є Словенія. Ратифіковані і опубліковані міжнародні договори застосовуються безпосередньо» [119, ст.8].

Для здійснення захисту прав і свобод людини від нових загроз у Чехії в будь-якій, не тільки в інформаційній, сфері діють норми, що лежать в основі демократії: «2. Зміна основних атрибутів демократичної правової держави не допускається.

3. Тлумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загроз основам демократичної держави чи їх ліквідацію» [114, ст.9]. Із наведеної

норми слідує, що суди Чехії здійснюючи оцінку ступеня порушення інформаційних прав і свобод людини, внаслідок появи нових загроз, можуть спиратись на принципи судочинства, які визнані в демократичному суспільстві (про них йтиме мова в розділі IV). Основа законодавчого регулювання, при цьому, прописана в чеській Хартії основних прав і свобод від 9 січня 1991 року: «Законодавче регулювання всіх політичних прав і свобод та їх тлумачення та використання повинні створювати можливості для вільного змагання політиків у демократичному суспільстві та забезпечувати його захист» [114, ст.22].

Одним із шляхів захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз в Болгарії є пов'язаний із використанням норм міжнародного права (норм демократії – уточнено нами). Підтвердження: «(1) Народні збори ратифікують і денонсують законом міжнародні договори, які: ...6. торкаються основних прав людини.

(2) Ратифіковані Народними зборами договори можуть змінюватися та денонсуватися лише в порядку, встановленому в самих договорах, чи у відповідності з загальновизнаними нормами міжнародного права» [128, ст.85].

Основним і найбільш демократичним шляхом захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз у Румунії є той, в основу якого покладена ЄКПЛ: «1. Конституційні положення щодо прав і свобод громадян будуть тлумачитись і застосовуватись у відповідності до Загальної декларації прав людини з пактами та іншими договорами, стороною яких є Румунія» [129, ст.20].

Частина країн-членів ЄС у своїх конституціях заклала норму, яка надає урядам право вимагати від парламенту терміново розглянути законопроект. Терміново прийнятий закон дає змогу судам захищати інформаційні права і свободи людини від нових інформаційних загроз. Ці закони називають законами термінової дії або законами швидкої дії.

В Україні єдиним органом законодавчої влади є парламент – Верховна Рада України [1, ст.75], до повноважень якої належить прийняття законів та

прийняття Регламенту Верховної Ради України [1, ст.85]. Хоча згідно зі ст.93 [1] право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України, подання законів як невідкладних (це ще не означає їх терміновість – уточнено автором) за Конституцією України надається Президентові України, а за Регламентом Верховної Ради України [379, ст.101, п.1] – ще й Верховній Раді України, якщо є відповідне рішення Верховної Ради.

З погляду захисту інформаційних прав і свобод людини подання Президентом України законів як невідкладних виправдане тим, що Президент України очолює Раду національної безпеки і оборони України [1, ст.106]. У випадку появи нової загрози правам і свободам людини в інформаційній сфері Рада національної безпеки і оборони України може внести пропозицію Президенту України подати законопроект як невідкладний для позачергового розгляду Верховною Радою України. Позачерговий розгляд законопроекту не означає термінове його прийняття: обговорення законопроекту може тривати досить довго. Згідно зі ст.102 Регламенту Верховної Ради [379] законопроекти розглядаються за процедурою трьох читань. Щодо законопроектів, визнаних як невідкладні, допускається одноразове відхилення (*ad hoc*) від процедури розгляду [379, ст.101], проте не допускається скорочення цих термінів більше як наполовину [379, ст.102].

Отже, Конституція України [1] не передбачає прийняття законів як термінових; законопроекти можуть розглядатись як невідкладні і це надає змогу Верховній Раді України розглядати їх позачергово. Останнє означає тривалу незахищеність інформаційних прав і свобод людини від нових загроз. Очевидною є потреба внесення до Конституції України чи Регламенту Верховної Ради України норми, яка б гарантувала прийняття законів термінової дії для забезпечення інформаційних прав і свобод людини в суді.

Можна апелювати до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (1861-VI), в якому ст.31 «Скорочена процедура обговорення питань

на пленарному засіданні Верховної Ради» дозволяє розгляд питань за скороченою процедурою обговорення, яке здійснюється за рішенням Верховної Ради, та ст.101 «Особливості розгляду законопроектів, визначених як невідкладні», згідно п.1 якої невідкладними є законопроекти, що визначені Президентом України або рішенням Верховної Ради як такі та п.3 на основі рішення Верховної Ради про одноразове відхилення (ad hoc) від процедури розгляду, скоротивши строки внесення альтернативних законопроектів, внесення пропозицій і поправок, а також строки надання законопроекту до його розгляду в тому чи іншому читанні. Не допускається скорочення зазначених строків більш як наполовину.

На наш погляд, розгляд невідкладних законів вимагає досить тривалого часу і кількох читань. Тому невідкладні закони не є терміновими. Потреба у термінових законах вкрай потрібна для захисту саме інформаційних прав і свобод людини. Про те, які саме права мають бути захищеними не йдеться, тому і невідкладних законів може зібратись чимало. Необхідність прийняття законів термінової дії викликана ще й інформаційною війною, яка ведеться проти України Російською Федерацією.

Конституція Болгарії закони термінової дії гарантує нормою: «Якщо під час внесення законопроекту ... Федеральний уряд вимагатиме термінового розгляду, парламентська узгоджувальна комісія встановлює терміни, протягом яких Сенат повинен висловитися» [128, ст.80].

Права і свободи у Франції від нових загроз в інформаційній сфері можна захистити в суді, якщо спиратись на тимчасові закони (ордонанси): «Уряд може для виконання своєї програми просити Парламент про дозвіл протягом обмеженого терміну здійснювати шляхом ордонансів міри, які як правило відносяться до галузі законодавства.

Ордонанси приймаються Радою міністрів після висновку Державної ради. Вони вступають в силу після їх опублікування, але втрачають силу, якщо законопроект про їх схвалення не внесений до Парламенту до спливання

терміну, встановленого законом про делегування повноважень» [113, ст.38]. Із процитованого видно, що суди миттєво можуть отримати тимчасовий закон, який захистить інформаційні права і свободи людини від нових загроз.

Румунська Конституція дозволяє прийняття ордонансів такою нормою: «1. Парламент може прийняти спеціальний закон, що уповноважує Уряд видавати ордонанси в областях, що не є предметом органічних законів.

2. В уповноважуючому законі в обов'язковому порядку будуть встановлені область і термін, в межах яких будуть видаватись ордонанси» [129, ст.114].

У Румунії також передбачено прийняття ордонансів в терміновому порядку: «4. У виключних випадках Уряд може приймати ордонанси в терміновому порядку. Вони набирають сили лише після представлення їх на схвалення Парламенту. Якщо Парламент не перебуває на сесії, він скликається в обов'язковому порядку» [129, ст.114].

Основний закон Німеччини для захисту інформаційних прав і свобод допускає законодавче зобов'язання уряду, міністра чи уряди земель на видання певних постанов, що прискорює захист згаданих прав від нових загроз: «1. Закон може зобов'язати Федеральний уряд, федерального міністра чи уряди земель видавати постанови. При цьому зміст, цілі та об'єм наданих ним повноважень повинні бути визначені законом. У конкретній постанові має вказуватись їх правове підґрунтя. Якщо законом передбачається подальша передача повноважень, то для такої передачі необхідна особлива постанова.

3. Бундесрат може передати Уряду законопроект для видання постанови, що вимагає схвалення Бундесрату» [109, ст.80].

Кілька шляхів захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз передбачено Конституцією Італії. Перший полягає в прийнятті термінових законів: «Закони підписуються Президентом Республіки протягом місяця з дня їх схвалення. Якщо палати, кожна абсолютною більшістю своїх членів, оголосять закон терміновим, то він підписується в термін, вказаний в

цьому законі» [116, ст.73]. Інший шлях – передача законодавчої функції уряду з певними вимогами на обмежений термін: «Здійснення законодавчої функції може бути делеговане Уряду не інакше як із вказівкою на керівні принципи та критерії такого делегування і лише на обмежений час із визначеного кола питань» [116, ст.76]. Третій шлях: уряд, за певних умов, може видавати декрети, які мають силу звичайного закону і з допомогою якого суди можуть відстоювати інформаційні права і свободи людини: «Уряд не може без делегування палат видавати декрети, які мали б силу звичайного закону.

Коли у випадках особливої необхідності та терміновості Уряд під свою відповідальність приймає тимчасові розпорядження, що мають силу закону, то він повинен у той же день представити їх на схвалення до палат, які, навіть якщо вони розпущені, спеціально скликаються та збираються протягом 5 днів. Декрети втрачають силу з моменту видання, якщо вони не отримали законодавчого схвалення протягом 60 днів, наступних після їх опублікування. Палати можуть регулювати законом правові відносини, що виникли на основі декретів, які не набули силу закону» [116, ст.77].

Конституція Польщі передбачає передачу деяких повноважень певним органам (це особливі повноваження – *К.М.*), які, як особливо компетентні, в змозі підготувати акти для захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз: «1. Розпорядження видаються вказаними в Конституції органами на основі особливого уповноваження, яке відображено в законі, і з метою його виконання. Уповноваження має видавати орган, компетентний видавати розпорядження, і коло питань, переданих для врегулювання, а також директиви, що торкаються змісту акту» [122, ст.92].

Ірландська Конституція передбачає захист прав і свобод людини за рахунок швидкого розгляду законопроекту: «3. Кожний законопроект, термін обговорення якого в Сенаті був скорочений ... має бути підписаний Президентом в день представлення законопроекту для підписання та промульгації в якості закону» [108, ст.25].

Захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз в Греції може здійснюватися через вкрай термінові законопроекти: «Законопроекти..., які характеризуються Урядом як вкрай термінові, виносяться на голосування після обмеженого обговорення...» [123, ст.76].

Хоча в Конституції Швеції передбачена можливість надання законодавчих повноважень уряду [103, Гл.8, § 13], допускається і інший, більш швидкий шлях захисту саме інформаційних прав і свобод людини, який не потребує, як зазвичай, згоди Законодавчої ради: «Висновок про законопроект здійснює Законодавча рада .... Висновок Законодавчої ради має бути зроблений до внесення Риксдагом рішення по Основному закону про свободу друку чи у відповідній свободі висловлювання по радіо, телебаченню та аналогічним засобам передачі, а також в записках, створених з допомогою технічних засобів за законом про обмеження права брати участь у громадській діяльності, ...» [103, Гл.8, § 18].

У Латвії від нових інформаційних загроз права і свободи людини можна захистити з допомогою невідкладних законів: «Якщо Сейм більшістю не менше 2/3 голосів визнає невідкладність закону, то Президент держави може вимагати повторного розгляду такого закону; такий закон не може бути переданий на народне голосування і повинен бути проголошений не пізніше як на третій день з дня отримання прийнятого закону Президентом» [121, ст.75].

Особливо ефективний шлях захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз передбачено в Конституції Мальти. Його правова суть полягає в наступному: якщо нову інформаційну загрозу можна передбачити, то закон приймається заздалегідь, а його вступ у дію може бути відкладений на перспективу. Окремо прийнятим законам надається зворотна сила; в цьому разі права і свободи людини будуть захищені законом з моменту появи нової загрози, до появи якої ще не було розроблене законодавство. Доказ: «4. Коли закон був схвалений Президентом, то він повинен невідкладно бути

опублікований, але Парламент може відкласти вступ у дію будь-якого такого закону і може надати законам зворотної сили» [111, ст.72].

Окрім перелічених шляхів, які забезпечують суди законами у відстоюванні прав і свобод людини від нових інформаційних загроз, суттєву роль відіграє розширення законодавчої ініціативи, що повністю відповідає суті демократії (про що йтиме мова у наступному підрозділі).

Шляхи захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз, передбачені в країнах-членах ЄС, нами узагальнено і систематизовано в додатку Д.

Висновок. Виявлено ряд шляхів, які будуть цінними для вітчизняного законодавця у розробці законів від нових інформаційних загроз і збагатять вітчизняне судочинство практикою відстоювання прав і свобод людини від нових інформаційних загроз.

Запропоновано правову пропозицію: внести до Регламенту Верховної Ради України норму, яка б дозволяла прийняття законів термінової дії для забезпечення інформаційних прав і свобод людини.

3.2. Законодавча ініціатива в країнах-членах ЄС та її значення для захисту інформаційних прав людини в суді

Здійснюючи пошук шляхів захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз вдалось помітити, що в ряді країн-членів ЄС спостерігається суттєве розширення законодавчої ініціативи. У попередньому підрозділі вже йшлося про можливість передачі згідно закону повноважень міжнародним організаціям. Так, у Бельгії Конституцією передбачено: «Здійснення певних повноважень може бути покладено договором чи на основі закону організації з міжнародного публічного права» [115, ст.34]. Окрім використання досвіду законотворчості країн, яким передаються законодавчі повноваження з окремих питань, досвід нагромаджується і в судах цих країн, адже вони раніше відчували нові загрози. Для вітчизняних судів такий досвід був би орієнтиром у прийнятті безпомилкових рішень.

Розширення законодавчої ініціативи дає змогу оперативніше помітити нові загрози і підготувати, на основі цього, законопроект, схвалення якого дасть змогу судам здійснювати захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз. Суб'єктами законодавчої ініціативи може бути певна кількість фахівців у галузі інформаційної сфери та інформаційного права, громадські об'єднання цієї ж сфери, просто певна кількість громадян. Якщо до розробки законів залучаються фахівці інформаційної сфери та інформаційного права, то суди отримають ефективні, деталізовані та недвозначні закони, в яких передбачено усі особливості захисту від інформаційної загрози. Такі закони суттєво полегшать розгляд справ у судах, пов'язаних із захистом інформаційних прав і свобод людини від нових загроз і сприятимуть безпомилковості в ухваленні судових рішень.

У Німеччині право законодавчої ініціативи є досить широким, адже крім депутатів та уряду, воно надається ще й на землях країни. Цю норму можна застосувати для захисту прав і свобод людини від нових загроз (в тому числі, інформаційних) з моменту їх появи. Доказ: «(1) Законопроекти вносяться до Бундестагу Федеральним урядом, членами Бундестагу чи Бундесратом» [109, ст.76]. «Через Бундесрат землі беруть участь у здійсненні законодавчої та виконавчої влади Федерації, а також в справах ЄС» [109, ст.50]. «(1) Землі мають право законодавчої ініціативи в тій мірі, в якій чинним Основним законом законодавчі повноваження не закріплені за Федерацією» [109, ст.70].

Надання законодавчої ініціативи в Італії певним органам та інституціям дає змогу залучити широке коло фахівців; має місце народна ініціатива, що зміцнює демократію: «Законодавча ініціатива належить Уряду, будь-якому члену палат, а також тим органам та інституціям, які нею наділені конституційним законом.

Народ здійснює законодавчу ініціативу шляхом внесення від його імені не менше ніж 50 000 виборців законопроекту, складеного у формі статей закону» [116, ст.71].

Конституція Люксембургу допускає тимчасову передачу законодавчих ініціатив міжнародним організаціям. Підтвердження: «Здійснення повноважень, закріплених Конституцією за законодавчою, виконавчою і судовою владами, може бути тимчасово покладене договором на організації з міжнародного права» [107, ст.49 bis]. В Україні згадана тимчасова передача законодавчих ініціатив міжнародним організаціям була б ефективна для захисту інформаційних прав і свобод людини з таких міркувань. По-перше, за час тимчасової передачі законодавчої ініціативи вітчизняний законодавець прийме потрібний закон, з допомогою якого суди зможуть захистити особу від нових інформаційних загроз. По-друге, вітчизняні суди можуть використати досвід здійснення правосуддя, який нагромадився в судах країни, якій тимчасово передають законодавчу ініціативу щодо захисту інформаційних прав

і свобод людини від нових загроз. Ці країни раніше відчули нові інформаційні загрози, а їх суди нагромадили певний досвід відстоювання відповідних прав і свобод людини.

У Греції «1. Законодавчі функції здійснюються Парламентом та Президентом Республіки» [123, ст.26]. Хоча в цій нормі передача законодавчих ініціатив не прописана явно, все ж вона передбачена іншою, яка допускає можливість піти на обмеження в галузі національного суверенітету; основне, щоб не порушувались права людини, основи демократії, принципи рівності та дотримувались умови взаємності: «3. Греція може вільно, шляхом прийняття закону більшістю загального числа депутатів Парламенту, піти на обмеження в галузі здійснення національного суверенітету, якщо це продиктовано важливими національними інтересами, не торкаючись прав людини та основ демократичного ладу і проводиться на основі принципів рівності та з дотриманням умов взаємності» [123, ст.44*]. Нові інформаційні загрози негативно впливають як на інформаційні права, так і на національну безпеку. Перераховані підстави виправдані обмеженням національного суверенітету щодо передачі законодавчих ініціатив. У результаті захист інформаційних прав і свобод людини в судах буде забезпечено: не існуватиме ситуації, коли певний час суди, із-за відсутності закону, безсилі. Такий варіант для України допустимий.

Для захисту інформаційних прав людини від нових загроз в Греції можливе використання судами актів Президента: «1. У надзвичайних випадках виняткової терміновості і непередбаченої необхідності Президент Республіки може за пропозицією Ради міністрів видавати акти законодавчого змісту» [123, ст.44*]. Конституція України [1] не наділяє подібним правом Президента України, адже згідно зі ст.75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, хоча для захисту судами прав і свобод людини від нових інформаційних загроз це було б доцільно: суди

миттєво отримали б потрібний закон (особливо, коли проти України ведуться військові дії).

У Греції уряд не здійснює законодавчих функцій, ці функції йому надають у випадку прийняття вкрай необхідних законів. При цьому їх прийняття характеризується демократичністю, так як вимагає думок лідерів парламентських партій. Доказ: «4. Законопроекти, які характеризуються Урядом як вкрай термінові, виносяться на голосування після обмеженого обговорення, в якому окрім відповідних доповідачів, беруть участь Прем'єр-міністр чи галузевий міністр, лідери представлених в Парламенті партій і по одному представнику від кожної з цих партій» [123, ст.76]. На нашу думку, надання Кабінету Міністрів України законодавчих функцій для прийняття законів, що захищають інформаційні права і свободи людини від нових інформаційних загроз можливе, коли урядовий законопроект (як у Франції та Румунії – ордонанс) приймається на короткий період, протягом якого Верховна Рада України прийняла б якісний, з дотриманням процедури схвалення, закон. Вітчизняні суди отримали б закон, з допомогою якого можна було б захистити інформаційні права відразу з появою нової загрози.

На те, що в Нідерландах є можливість доручити розробку закону від нової загрози певній інституції чи групі фахівців вказує така конституційна норма: «1. Законопроекти можуть вноситись Королем чи від імені Короля чи Другою палатою Генеральних штатів» [106, ст.82]. В ній вислів «від імені Короля» підтверджує зроблений висновок. Доручити розробку законопроекту від нової загрози інформаційної сфери певній інституції чи групі фахівців було б доцільним. Саме фахівці з інформаційних технологій та інформаційного права в змозі розробити закони, які б надавали суддям впевненості у правильності прийнятого рішення (закони були б деталізовані, містили покрокові зрозумілі норми).

Для подолання нових загроз інформаційним правам і свободам людини у Франції уряд може вносити поправки до законопроектів або чинних законів.

Підтвердження: «Члени Парламенту і Уряд мають право вносити поправки до законів» [113,ст.44]. У Великій Британії для аналогічного захисту використовується розширення законодавчої ініціативи. Головне, щоб тлумачення і застосування законодавства здійснювалось у відповідності до прав ЄКПЛ: «Акт включає, щоб усе законодавство, наскільки це можливо, тлумачилось та застосовувалось відповідно до прав Конвенції» [231, п.28].

Надання можливості Уряду України можливості вносити поправки до законопроектів або чинних законів є слушним. Процедура прийняття поправки до закону потребує менше часу, ніж прийняття закону. Закон швидше потрапить «на озброєння» суду для захисту інформаційних прав від нової загрози.

В Ірландії «Єдине і виключне повноваження видавати закони для держави довірено Парламенту: ніякий інший законодавчий орган, таким чином, не має повноважень видавати закони для держави» [108,ст.15]. Допускається розробка законів новоствореними органами (до складу яких, очевидно, входять фахівці); терміни обговорення таких законів скорочені, після схвалення їх Сенатом вони діють короткий проміжок часу (до 90 днів): «3. Коли законопроект, терміни обговорення якого скорочені Сенатом, ... стає законом, він діє протягом 90 днів із дня його прийняття, але не більше, якщо тільки до закінчення цього терміну обидві палати не погодяться, що цей закон залишається в силі на більший час, виражений резолюціями обох палат» [108, ст.24]. Така технологія підготовки закону фахівцями виправдана в Україні, адже вітчизняні суди отримують потрібний (хоча і терміновий) закон, яким захистять права і свободи людини від нових загроз інформаційної сфери.

У Португалії суттєво розширена законодавча ініціатива: законом вона надана ще й групам громадян, що сприяє захисту інформаційних прав людини і забезпечує швидке законодавче реагування на нові загрози. Зокрема: «1. Законодавча ініціатива ... належить до компетенції депутатів, парламентських груп та Уряду, ...згідно припису закону, групам громадян, що

мають виборчі права, при цьому законодавча ініціатива в питаннях, що стосуються автономних асамблей, входить до компетенції відповідних законодавчих асамблей» [117, ст.167].

Основний закон Іспанії допускає передачу законодавчої ініціативи уряду, причому, не в довільній формі, а з певними директивами: «3. Законодавчі повноваження передаються Уряду в певній формі, з певного предмету і з вказівкою терміну їх дії. Передані повноваження вважаються вичерпаними з моменту обнародування Урядом відповідного нормативного акту...». «Акти, видані Урядом і на основі законодавчого делегування, називаються законодавчими Декретами» [112, ст.85]. Має місце розширення законодавчої ініціативи до певної групи виборців. Зокрема: «1. Право законодавчої ініціативи належить Уряду, Конгресу і Сенату у відповідності до Конституції та регламенту палат.

3. Органічний закон визначає умови та способи здійснення народом ініціативи на основі пред'явлення законодавчих пропозицій. У будь-якому випадку вимагається збір не менше 500 000 завірених підписів (окрім тих, що пов'язані із збором податків – *К.М.*)» [112, ст.87]. В Україні для захисту прав людини в судах від нових інформаційних загроз було б доцільним запровадження урядового декрету (короткотермінового): урядовий декрет відразу б застосовувався судами.

В австрійській Конституції передбачено розширення законодавчої ініціативи як для уряду, так і для народної ініціативи. Доказ: «1. Законопроекти вносяться до Національної ради за пропозицією її членів, Федеральної ради чи 1/3 членів Федеральної ради, а також за поданням Федерального уряду ...

2. Кожна пропозиція, що надійшла від 100 000 громадян, що мають право голосу, чи від 1/6 частини громадян земель, які мають право голосу (народна ініціатива), має бути передана Центральній виборчій комісії на обговорення Національної ради» [112, ст.41].

Конституція Кіпру надає право законодавчої ініціативи міністрам «1. Право внесення пропозицій щодо законів належить депутатам, а законопроектів – міністрам» [124,ст.80]. В Україні надання права на підготовку законопроекту від нової інформаційної загрози міністру інформаційної політики України було б доречним, адже міністр для розробки законопроекту міг би залучити найкращих спеціалістів з інформаційної безпеки та науковців з інформаційного права. Законопроект врахував би усі тонкощі судового розгляду з даної проблеми.

Широка законодавча ініціатива, що відповідає демократії, гарантована Конституцією Латвії. «Президенту держави належить право законодавчої ініціативи» [121,ст.47]. Крім того: «Право законодавчої ініціативи належить Сейму, а також, в порядку і в межах, передбачених чинною Конституцією, народу» [121, ст.64]. Передбачено і народну ініціативу: «Не менше 1/10 частини виборців вправі представити Президенту держави повністю розроблений проект поправок до Конституції чи законопроект, який Президент передає Сейму. Якщо Сейм не прийме проект без змін по суті, то такий передається на народне голосування» [121, ст.78].

Розширена законодавча ініціатива гарантована Конституцією Латвії: «Право законодавчої ініціативи у Сеймі належить Сейму, Президенту Республіки та Уряду.

Право законодавчої ініціативи мають також громадяни Литовської Республіки. 50 тисяч громадян, які мають виборче право, можуть подавати до Сейму проект закону, який Сейм зобов'язаний розглянути» [120, ст.68]. При наявності нової загрози інформаційним правам народна ініціатива може стати одним із шляхів захисту останніх. Законопроект від зазначеного числа виборців буде розглянутий Сеймом, це по-перше. По-друге, литовські суди отримають закон і будуть в змозі захистити інформаційні права від нових загроз, що негативно впливають на національні традиції, захистять суспільну мораль держави. Така норма допустима в Україні.

У Литві ефективним є і шлях захисту інформаційних прав людини через зміни і доповнення до Конституції: «Внести до Сейму пропозицію щодо зміни чи доповнення Конституції ... має право група членів Сейму в складі не менше однієї четвертої всіх членів Сейму або не менше 300 тисяч виборців» [120, ст.147].

Основний закон Польщі гарантує: «1. Законодавча ініціатива належить депутатам, Сенату, Президенту Республіки і Раді міністрів.

2. Законодавча ініціатива належить також групі чисельністю не менше 100 000 громадян, що мають право обирати до Сейму. Процедура цього встановлює закон» [122, ст.118].

Право законодавчої ініціативи у Словенії поширюється на уряд держави та 5000 виборців, що дозволяє підготувати законопроект фахівцями конкретної галузі від нової загрози, зокрема, в інформаційній сфері. Підтвердження: «Правом законодавчої ініціативи володіють Уряд і кожний депутат. Законопроект також може бути внесений групою виборців чисельністю не менше 5 тисяч» [119, ст.88]. Внесення законопроекту від 5 тисяч виборців в Україні дало б змогу судам, у разі його схвалення, захистити інформаційні права і свободи людини від загроз, які руйнують традиції національних меншин або загроз, які вперше на собі відчували фахівці інформаційної сфери. Важливо, щоб внесений законопроект не створював загроз основам демократичної держави.

В основу законодавчої ініціативи Чехії закладено демократію: «1. Доповнення та зміна Конституції можуть здійснюватися лише конституційними законами.

2. Зміна основних атрибутів демократичної держави не допускається.

3. Тлумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загрози основам демократичної держави чи їх ліквідацію» [114, ст.9].

Уряду Чехії надається право приймати законодавчі акти, які мають силу закону, але тільки після їх внесення до Сенату: «3. Проекти законодавчих актів можуть бути внесені до Сенату лише Урядом.

5. ...Якщо Палата депутатів не схвалить акт Сенату, то з цього моменту він втрачає силу» [114, ст.33]. Також передбачена законодавча ініціатива від територіальних громад: «1. Проекти законів вносяться до Палати депутатів.

2. Проекти законів можуть бути внесені депутатом, групою депутатів, Сенатом, Урядом чи представництвом територіальної самоврядної одиниці більш високого рівня» [114, ст.41].

Те, що Президент Чехії має право законодавчої ініціативи і, що йому в будь-який момент надається слово для виступу, дає підставу стверджувати про можливість Президента вносити закони термінової дії для захисту прав людини від нових загроз: «1. Президент Республіки має право брати участь в засіданнях обох палат Парламенту, їх комітетів та комісій. На його прохання в будь-який момент часу йому надається слово для виступу» [114, ст.64]. Цінним в Чехії, і могло б бути запозичене в Україні, є те, що внесені до Сенату і розглянуті ним проекти законодавчих актів можуть використовуватись судами (хоча і тимчасово) країни для подолання нових загроз інформаційним правам і свободам людини.

Внесення проектів законів від територіальних самоврядних одиниць (в Україні – областей) дасть змогу судам отримати закон, спираючись на який вони захистять національні звичаї, традиції окремих територіальних громад від інформаційних загроз.

Для захисту прав людини від нових загроз в Естонії суттєвим є те, що Президент може видавати укази, що мають силу закону. Доказ: «Якщо Рійгікогу не може зібратися, Президент Республіки у випадку невідкладної державної необхідності має право видавати за підписом голови Рійгікогу та Прем'єр-міністра укази, що мають силу закону. Як тільки Рійгікогу збирається,

Президент Республіки представляє йому укази, і Рійгікогу негайно приймає закон про їх схвалення чи відміну» [118, ст.109].

Згідно Конституції Румунії законодавча ініціатива є досить широкою (відповідає демократії) і деталізована нормою: «(1) Законодавча ініціатива належить Уряду, депутатам, сенаторам, а також не менше 250 000 громадян, що мають право голосу. Громадяни, які здійснюють законодавчу ініціативу, повинні представляти не менше як одну чверть уїздів країни, а в кожному з цих уїздів чи в Бухаресті на підтримку даної ініціативи мають бути зареєстровані не менше 10 000 підписів» [129, ст.73]. Із наведеної норми видно, що законодавча ініціатива поширюється на законопроекти, які захищають інформаційні права людини від нових загроз. Підтвердження: «(2) Предметом законодавчої ініціативи громадян не можуть бути фіскальні проблеми, питання міжнародного характеру, амністія та помилування» [129].

Особливості законодавчої ініціативи щодо захисту інформаційних прав і свобод людини, передбачені в країнах-членах ЄС, нами узагальнено і систематизовано в додатку Е.

Висновок. Українські суди в змозі захистити інформаційні права і свободи людини тільки при наявності відповідного закону. Обґрунтовано, що у зв'язку із суттєвим випередженням розвитку інформаційної сфери над розвитком правової, гостро постає проблема прискорення прийняття нових законів, з допомогою яких суди захистять інформаційні права і свободи людини від нових загроз. Доведено, що одним із шляхів вирішення піднятої проблеми є розширення законодавчої ініціативи. Помічено випадки, які могли б успішно бути запозичені українським законодавцем як для захисту судами інформаційних прав і свобод людини, так і для обмеження діяльності влади; вони відповідають вимогам демократії, а тому прийнятні в Україні.

3.3. Тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та їх захисту в суді

Проблеми здійснення захисту інформаційних прав і свобод людини в суді зумовлені низкою протиріч, серед яких – суттєве відставання правового забезпечення від розвитку інформаційної сфери. Щоб усунути згадане протиріччя, нами було вирішено, спираючись на законодавство країн-членів ЄС, США та практику Суду, з'ясувати як тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод, так і тенденції їх захисту в судах. Це сприяло б стимулюванню розвитку законотворчості та реформування судочинства, а в кінцевому результаті – діяльність вітчизняних судів у захисті інформаційних прав і свобод людини базуватиметься на стандартах демократії.

У результаті проведеного дослідження вдалось виділити дві групи тенденцій.

3.3.1. Тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини

Тенденція 1. Визнання законів термінової дії.

Правові обґрунтування, наведені у підрозділі 3.1, доводять потребу у законах швидкої дії і свідчать на користь сформульованої тенденції.

Закони термінової дії передбачені конституційними нормами країн-членів ЄС. Так, ст.123 Конституції Польщі стверджує: "1.Рада Міністрів може визнати схвалений її постановою проект закону терміновим, за винятком проектів податкових законів, законів, що торкаються виборів Президента Республіки, Сейму, Сенату та органів територіального самоврядування, законів, що регулюють устрій та компетенцію публічних влад, а також кодексів"[122]; другий абзац ст. 73 Конституції Італії: "Якщо палати, кожна абсолютною більшістю голосів своїх членів, оголосить закон терміновим, він підписується в термін, вказаний в цьому законі"[116]. Ще швидший варіант прийняття термінових законів передбачений ст.77 Конституції Італії: " ... Коли у випадках особливої необхідності Уряд під свою відповідальність приймає тимчасові розпорядження, що мають силу закону, то він повинен в той самий день подати їх для наступного схвалення у палати, які, навіть якщо вони розпущені, спеціально скликаються та збираються протягом 5 днів" [116] (такі декрети Уряду діють миттєво з моменту проголошення їх силою закону – підкреслено нами). Конституція Франції право вносити закони термінової дії (ордонанси) надає Уряду, а Парламент дає згоду на них практично в день їх подання [113, ст.38] (див. підтвердження у підрозділі 2.4). Для захисту інформаційних прав і свобод особи в суді достатньо конкретного ордонансу. Протягом дії ордонансу, як закону тимчасової дії, Парламент встигне прийняти відповідний закон (приклади законів термінової дії країн-членів ЄС наведені у додатку Д).

Тенденція 2. Розширення числа суб'єктів законодавчої ініціативи.

Правове обґрунтування цієї тенденції вбачаємо в такому. Здійснення захисту інформаційних прав і свобод людини в суді потребує нових законів, адже з'являються нові загрози. Згідно ст.75 Конституції України [1] єдиним органом законодавчої влади є парламент – Верховна Рада України, де право

законодавчої ініціативи (ст.93) належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України.

Поява нових інформаційних загроз правам і свободам людини, для яких ще не сформоване законодавство, зробить вразливою насамперед, обмежену кількість осіб (як правило, пов'язаних з інформаційною сферою). Згадана категорія громадян могла б відразу зреагувати на появу негативних викликів правам і свободам людини в інформаційній сфері, запропонувавши Верховній Раді України проект закону, який би захистив ці права і свободи від нової загрози.

Подібна практика має місце в країнах-членах Європейського Союзу. Так, ст.118 Конституції Польщі надає законодавчу ініціативу ще й групі виборців у 100 000 осіб [122] (не тільки від інформаційних загроз, а й від будь-яких інших – підкреслено автором); згідно зі ст.41 Конституції Чехії законодавчі ініціативи надаються ще й територіальним одиницям самоврядування більш високого рівня [114]; ст.87 Конституції Словаччини поширює законодавчу ініціативу на Національну раду держави (аналог української Ради національної безпеки і оборони – уточнено автором): «1. Проект закону можуть внести комітети Національної ради Словацької Республіки, депутати і Уряд Словацької Республіки» [125]; ст.71 Конституції Німеччини поширює додатково законодавчі повноваження ще й на землі Федерації [109]; Основний закон Італії ст.71 розширює число суб'єктів законодавчої ініціативи на органи та інституції, які наділені таким правом, на 50 000 виборців, а згідно ст.121 – ще й на обласні ради з питань, наданих конституцією та законами [116]; Конституція Австрії ст.41 таку ініціативу надає 100 000 громадянам, що мають право голосу (народна ініціатива), а згідно зі ст. 95 – ще й законодавчим органам земель (Ландтагам) [110] (підтвердження наведено у підрозділі 2.5).

У Конституції Сполучених Штатів Америки законодавча ініціатива надається окремим департаментам Уряду чи їх посадовцям [130, ст. I, розд.8], а також законодавчим зборам двох третіх штатів (ст. V).

Отже, конституційні норми країн-членів ЄС та США переконують у необхідності розширення числа суб'єктів законодавчої ініціативи, що підтверджує правильність сформульованої тенденції.

Тенденція 3. Пріоритет використання міжнародного права та його застосування.

Правове обґрунтування цієї тенденції вбачаємо в наступному. У разі появи нової загрози правам і свободам людини в галузі інформації, не відображеної в чинному законодавстві, пріоритет використання міжнародних договорів дає змогу суду, при захисті прав і свобод особи від такої загрози, безпосередньо спиратись на міжнародний тимчасовий договір, укладений з іншою державою, в якому права і свободи людини від цієї загрози захищені конкретними статтями. В результаті застосування договору права і свободи людини від нової інформаційної загрози захищатимуться вітчизняними судами миттєво, а за час тимчасовості вітчизняний законодавець розробить потрібний закон. Протягом часу розробки вітчизняним законодавцем потрібного закону можна узагальнити судову практику відстоювання інформаційних прав від нової загрози тієї країни, з якою укладено договір.

Подібне визнання пріоритету міжнародного права зустрічаємо в Конституції США, де міжнародні договори в сукупності з Конституцією та законодавством є пріоритетним правом: "Чинна Конституція та закони Сполучених Штатів, які приймаються на її виконання, рівно як і всі договори, укладені від імені Сполучених Штатів, становлять пріоритетне право країни: і судді в кожному штаті зобов'язані дотримуватись такого права, що б йому не заважало в Конституції чи законах будь-якого штату" [130, ст. IV].

Пріоритет міжнародного права та його безпосереднє використання з метою захисту інформаційних прав і свобод людини є в конституційних нормах більшості держав-членів ЄС.

Тенденція 4. Передача на основі міжнародного договору міжнародній організації чи міжнародному органу державної влади права використовувати

закон іншої держави-члена ЄС для захисту прав і свобод особи в галузі інформації.

Юридичне обґрунтування цій тенденції полягає в тому, що міжнародна організація певної країни-члена ЄС, крім національного законодавства, використовує Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод [4] та практику ЄСПЛ. Так як діяльність ЄСПЛ побудована на принципі субсидіарності, згідно з яким головна роль у захисті прав і свобод людини, визначених Конвенцією, покладається на національне законодавство, то стверджуємо, що в країнах-членах ЄС порушені інформаційні права людини можуть захищатись законодавством іншої країни. Для цього необхідно узаконити право на використання закону, якого немає у національному законодавстві, договором. Використання прецедентів Європейського суду – очевидне.

Як доказ можна навести ст.90 Конституції Польщі: "Польська Республіка може на основі міжнародного договору передати міжнародній організації чи міжнародному органу повноваження органу державної влади (а значить, і судової – підкреслено автором) з деяких питань" [122]; пункт (1) ст.23 німецької Конституції: "З метою створення об'єднаної Європи ФРН бере участь в розвитку Європейського Союзу, який схильний до принципів демократії, правової, соціальної та федеративної держави, а також принципу субсидіарності, та забезпечує, по суті, аналогічно чинному Основному закону, захист основних прав. Для цього Федерація може шляхом прийняття закону, що вимагає схвалення Бундесрату, передавати суверенні права" [109]. Можливість розглядуваної передачі права використовувати закон іншої держави передбачено в інших країнах-членах ЄС. Зокрема, в Нідерландах [106, ст.92], у Люксембурзі [107, ст.49 bis], в Ірландії [108, ст.29], в Данії [104, ст.20], в Греції [123, ст.28], в Португалії [117, ст.3].

Тенденція 5. Звуження обмежувальних втручань держави в інформаційне законодавство.

Дослідження Конвенції [4] та конституційних норм країн-членів ЄС показує, що одним з основних критеріїв обмеження втручань держави в інформаційне законодавство є "необхідність в демократичному суспільстві" (наприклад, ст. 8 та 10). У вітчизняній Конституції [1] цей критерій відсутній, а його автоматичне включення внесло б лише декларативність.

Демократичність суспільства не декларується, а формується. Неможливо відстояти в ЄСПЛ факт обмеження державою певних інформаційних прав і свобод людини як такий, що викликаний необхідністю в демократичному суспільстві, тільки внесенням до конституційних норм цього критерію. Становлення суспільства повинне здійснюватись із щосекундним врахуванням засад демократії. Європейський суд з прав людини є не тільки судовою, а й політичною структурою: до неї крім заявників звертаються правозахисники, які об'єктивно характеризують судовий захист прав і свобод людини в державі; ведеться статистика, яка засвідчує факти порушення в державі прав і свобод людини; вивчається і аналізується законодавство держави. Іншими словами, ЄСПЛ володіє повною інформацією про стан демократії в кожній державі, яка визнає Конвенцію.

Таким чином, чим менше обмежувальних втручань держави в інформаційну сферу, тим менша кількість звернень громадян до ЄСПЛ. Тобто рівень демократії в державі визначає міру обмеження інформаційних прав і свобод людини: чим вище рівень демократії в державі, тим менше в ній обмежуються інформаційні права і свободи людини.

Тенденція 6. Однаковість прав для всіх людей в глобальному громадянському суспільстві (міжнародна стандартизація).

Глобальне громадянське суспільство сьогодні є реальністю, воно орієнтоване на вирішення загальнозначущих проблем людства. Глобалізація є найяскравішою характеристикою розвитку сучасного світу, яка прискорює поширення демократичних цінностей [10, с.1]. Згідно Віденської Декларації та Програми дій: «Всі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні

і взаємозв'язані. Міжнародне співробітництво повинне відноситись до прав людини глобально, на справедливій та рівній основі, з однаковим підходом і увагою» [57, § 5]. Це можливе тільки в демократичній державі, в якій влада неподільно належить народу, тому усі її громадяни повинні мати однакові права. За таких умов прискорено поширюватимуться демократичні цінності, глобальне громадянське суспільство буде в змозі вирішити загальнозначущі проблеми людства. Суди, відстоюючи однакові права людини, будуть використовувати однакові демократичні підходи у їх захисті, а значить, рішення судів при однаковому порушенні основних прав не будуть відрізнятись.

Тенденція 7. Загальнодоступність джерел інформації забезпечує кожному людину і громадянина однаковими правами на інформацію.

3.3.2. Тенденції захисту інформаційних прав і свобод людини в суді

Тенденція 1. Негайний розгляд справ у суді, пов'язаних із порушенням інформаційних прав і свобод особи.

Інформаційні права і свободи людини є одними з найважливіших прав у демократичній державі. За їх захистом громадяни звертаються до суду. Надто великий строк розгляду справ цієї категорії призводить до значного їх накопичення. Порушення найважливіших прав може набрати системності, про що часто нагадує ЄСПЛ, спостерігається відхід від демократії (про демократію в країні не говорять за наявності системних порушень найважливіших прав).

Конкретний випадок. Про особу поширено конфіденційну інформацію без її згоди публічним виступом, що є порушенням другого абзацу ст.32 Конституції України: "Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди..." [1]. Поширена інформація відразу стає "надбанням" Інтернету. Тоді захистити порушені

інформаційні права позивача в суді надзвичайно важко, адже відповідач може послатись на інформацію з інших джерел (з Інтернету, зокрема): обидві інформації поширені в один день.

Тенденція 2. Створення нових моделей судового захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері.

Правове її обґрунтування полягає в тому, що величезне число законів інформаційної сфери та суперечливість окремих з них не забезпечують чіткості законодавчої бази. Сказане шкодить здійсненню справедливого і неупередженого правосуддя. Може скластись враження, що перераховані факти в перспективі приведуть до безсилля законодавства, до виходу інформаційних прав з-під законодавчого захисту, а значить унеможливить їх захист в суді.

Потрібна нова система поглядів та ідей (модель судового захисту), яка була б в змозі відкинути законодавчий "баласт" і забезпечити такий судовий захист інформаційних прав і свобод людини, що здійснювався б синхронно з розвитком інформаційної сфери.

Одну з моделей судового захисту прав і свобод людини в галузі інформації вбачаємо в такому: виділяються можливі інформаційні загрози порушення інформаційних прав і свобод особи, під них формується законодавство, яке в сукупності з чинним дасть змогу судам надійно захистити згадані права і свободи. У цьому випадку вдається виділити з усього комплексу судової діяльності чи правосуддя підсистему судового захисту прав і свобод людини, яка торкається лише інформаційної сфери (більш детально згадана модель описана в [381;5]). Наявність таких моделей дозволяє комп'ютеризувати роботу судді, що зменшить часові витрати на пошук необхідного законодавства, забезпечить прийняття рішень, які не суперечать Конвенції.

Тенденція 3. Чим вищий рівень демократії держави, тим легше її громадянам отримати інформацію про розподіл державних коштів, а значить, забезпечити кожному більше прав в управлінні державою шляхом оскарження в суді їх нецільового використання.

Правову оцінку сформульованої тенденції можна здійснити, спираючись на французьку конституційну норму («Усі громадяни мають право ... переконуватись в необхідності суспільного обкладання, вільно висловлювати на нього згоду, слідкувати за його використанням та визначенням його розміру, підстав, порядку та тривалості стягування»[113, ст.14]) та американську («Повідомлення про витрати та надходження усіх державних коштів повинні періодично публікуватися» [130, розд.9, гл. I]). Із наведених норм видно, що саме вони гарантують кожному право на отримання інформації про розподіл державних коштів, а значить, забезпечити кожному більше прав в управлінні державою (шляхом оскарження в суді їх нецільового використання). Отже, суд постає не лише як захисник прав і свобод людини, а й гарант участі кожного в управлінні державою.

Тенденція 4. Право вимагати звіту посадовця за довірену йому частину управління рівносильне праву кожного на інформацію про управлінську діяльність посадовця; у разі ненадання посадовцем звіту у встановлені законом терміни, громадяни мають право звертатись за захистом інформаційного права до суду.

В основі цієї тенденції є конституційна норма французької Конституції [113, ст.15]. Очевидна участь кожного в управлінні державою: у разі ненадання посадовцем звіту у встановлені законом терміни, громадяни мають можливість за захистом інформаційного (звіт посадовця – це інформація, – *К.М.*) права звернутись до суду. Суд постає гарантом кожного в управлінні державою.

Тенденція 5. Обмеження інформаційних прав і свобод людини на основі вмотивованого рішення суду є одним із найдемократичніших шляхів, які не викликають сумнівів у правильності здійснення обмеження державою згаданих прав.

Суд бере на себе роль гаранта недопущення державного свавілля.

Тенденція 6. Передача судових функцій міжнародним організаціям (у тому числі – судам інших держав) за міжнародними договорами (див. підрозділи 2.2 та 2.4).

Тенденція 7. Уніфікація демократичного підходу до здійснення судочинства з допомогою рекомендацій Співтовариства.

Тенденція 8. Недопустимість позбавлення судами свободи громадян за переконання, пов'язані з порушенням інформаційних прав і свобод людини в політичній та релігійній сферах.

Тенденція 9. Дотримання принципів демократизму в судочинстві під час захисту інформаційних прав і свобод людини. Суди, захищаючи інформаційні права і свободи людини і громадянина, повинні спиратись на принципи демократії (див. підрозділ 2.2).

Тенденція 10. З роками перелік процесуальних кроків по з'ясуванню факту справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві», відповідно до вимог демократії, збільшується (див. підрозділ 5.3).

Висновок. Встановлено, чим вище рівень демократії в державі, тим менше обмежуються інформаційні права і свободи людини. В умовах демократичної держави, в якій влада неподільно належить народу, усі її громадяни повинні мати однакові права. Суди, відстоюючи однакові права людини, будуть використовувати однакові демократичні підходи у їх захисті, а значить, рішення судів при однаковому порушенні основних прав не будуть відрізнятись.

Порівнянням інформаційних прав і свобод людини та їх судового захисту в конституційних нормах країн-членів ЄС, США та України, узагальненням практики ЄСПЛ встановлено тенденції законодавчого забезпечення згаданих прав і свобод людини, та тенденції їх захисту в суді. Врахування тенденцій законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та їх захисту в суді сприяє становленню демократії.

Встановлено роль суду в демократичному суспільстві:

- 1) захисник прав і свобод людини від будь-яких посягань на основі закону;
- 2) орган влади з компетенцією здійснювати правосуддя від імені народу;
- 3) захисник прав людини як особи і члена суспільства з метою досягнення соціального прогресу в умовах свободи та справедливості на основі закону;
- 4) гарант участі кожного в управлінні державою;
- 5) гарант зведення можливих обмежень інформаційних прав і свобод людини до мінімуму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Виявлено ряд шляхів, які можуть бути цінними для українського законодавця на майбутнє і сприятимуть ефективному захисту в суді прав і свобод людини від нових інформаційних загроз.

2. Національні суди в змозі захистити інформаційні права і свободи людини тільки при наявності відповідного закону. У зв'язку із суттєвим випередженням розвитку інформаційної сфери над розвитком правової, гостро постає проблема прискорення прийняття нових законів, з допомогою яких суди захистять інформаційні права і свободи людини від нових загроз. Одним із шляхів вирішення піднятої проблеми є розширення законодавчої ініціативи. Цей шлях відповідає вимогам демократії, а тому прийнятний в Україні.

3. Порівняння інформаційних прав і свобод людини та їх судового захисту в конституційних нормах країн-членів ЄС, США та України дало змогу встановити тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та їх захисту в суді. Врахування тенденцій

законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та їх захисту в суді сприяє становленню демократії.

4. Встановлено роль суду в демократичному суспільстві:

1) захисник прав і свобод людини від будь-яких посягань на основі закону;

2) орган влади з компетенцією здійснювати правосуддя від імені народу;

3) захисник прав людини як особи і члена суспільства з метою досягнення соціального прогресу в умовах свободи та справедливості на основі закону;

4) гарант участі кожного в управлінні державою;

5) гарант зведення можливих обмежень інформаційних прав і свобод людини до мінімуму.

Результати досліджень розділу 3 відображені автором у працях: [5; 135; 136; 138; 140; 146; 148; 150; 152; 156; 157; 159; 163; 164; 166; 167; 168; 98].

Розділ 4. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

4.1. Демократичний підхід до захисту інформаційних прав і свобод людини в Суді

Прийняття у 1948 році Загальної декларації прав людини [36] викликало нові погляди правників на права людини, почалась розробка нового надійного механізму судового захисту прав людини. У 1950 році світ побачила Європейська конвенція з прав людини [4], яка лягла в основу діяльності Європейського суду з прав людини. Стосовно набуття чинності Конвенції в Україні посилаємось на прецедент: «Суд повторює, що відповідно до загальних принципів міжнародного права Конвенція регулює для кожної держави-учасниці виключно факти, що відбулися після набуття чинності Конвенцією стосовно України та вступу в законну силу декларації щодо визнання права на індивідуальні заяви – 11 вересня 1997 року» [382, п.54].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна одночасно визнала обов'язковість практики Європейського суду з прав людини. Як стверджує Регіональний координатор спільної програми ЄС і РЄ «Боротьба з жорстоким поведженням і

безкарністю» Б. Маланчук, «під час здійснення судами правосуддя підходи щодо тлумачення норм ЄКПЛ застосовуються на рівні з положеннями Конституції, оскільки норми Конвенції є нормами прямої дії, як і норми Конституції» [383, с.43].

Значення судової практики Європейського суду, зазначає академік НАПрН України О. Святоцький, у тому, що «своїми рішеннями Суд виробив стандарти розуміння основоположних прав і свобод людини. Застосування практики Суду – один з головних шляхів входження України у Європу і, зокрема, до європейського правового простору» [384, с.5].

ЄКПЛ – є основний документ Європейського суду з прав людини у здійсненні ним наглядової функції. Конвенція не залежить від правових систем країн-підписантів цього документу. Тим самим вона гарантує однакові права та основоположні свободи громадянам усіх держав-учасників Конвенції, права і основоположні свободи гарантовані з позиції демократії; забезпечує незмінність побудови демократичного суспільства.

ЄСПЛ оцінюючи дотримання державами-учасниками Конвенції прав і основоположних свобод з'ясовує, чи прийняті національними судами рішення відповідали Конвенції, тобто чи дотримуються держави-відповідачі курсу на побудову демократії.

Отже, Конвенція є основним документом у роботі ЄСПЛ під час здійснення ним наглядової функції. На основі статті 32 Конвенції («1.Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї...»)[4] стверджуємо, що Конвенція – це динамічний документ, який розвивається шляхом тлумачення її статей ЄСПЛ.

В основі роботи ЄСПЛ лежить використання демократичних принципів судочинства. Цей висновок впливає із самої ЄКПЛ: загальне та ефективне визнання і додержання прав і основоположних свобод, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі, найкращим чином

забезпечуються завдяки дієвій політичній демократії і спільному розумінню і додержанню прав людини [4, Преамбула].

Отже, у демократичному суспільстві народ ставить завдання перед державними органами влади (у тому числі – судової), щоб усі зусилля влади спрямовувались і на захист кожної особи, і на захист громадськості. Оцінюються дії влади з позиції її корисності для всього суспільства і гарантування кожному громадянину однакових прав.

Головний документ, який гарантує права й основоположні свободи кожній особі у європейській країні, яка стала на шлях побудови демократичного суспільства, – Європейська конвенція з прав людини [4]. Права і свободи, гарантовані Конвенцією, визначають основу побудови демократії, їх ще називають фундаментальними чи конвенційними. Основна мета Конвенції полягає в тому, щоб встановити певні міжнародні стандарти, яких повинні дотримуватися Договірні Держави в їх взаємовідносинах з особами, що перебувають під їх юрисдикцією [246, п. 61; 385, с.34–35].

У кожній державі, яка входить до ЄС або є підписантом Конвенції, аналогічні права та свободи гарантує національне законодавство. Простежується тенденція до уніфікації прав кожного в країнах, які визнали Конвенцію. Водночас, права і свободи не зведені до абсолюту: за певних умов вони можуть бути обмежені. Кожна країна-член ЄС, як і країни, що прагнуть вступити до цієї Спільноти і є підписантами Конвенції, на основі національного законодавства вводять свої обмеження прав і основоположних свобод. Оскільки в кожній країні є свої традиції, то обмеження прав і основоположних свобод у них різняться, навіть у країнах усталеної демократії. Голова Європейського суду з прав людини Ж.-П. Коста стосовно обмежень стверджує: «Це залежить від правових і культурних традицій різних країн» [233, с.14]. Саме тому неможливо уніфікувати законодавства всіх європейських країн. Однак їх можна наблизити одне до одного, ураховуючи принципи демократії, тобто уніфікувати демократично (вислів власний – *К. М.*).

Попри те, що обмеження прав і основоположних свобод у країнах-підписантах Конвенції різняться, «роль держав – і власне сутність їхнього зобов'язання – насамперед полягає у невтручанні або якомога меншому втручанні у права і свободи, закріплені у Конвенції» [233, с.12]. Інакше кажучи, вважає суддя ЄСПЛ Ж.-П. Коста, «вони повинні виконувати свої зобов'язання, позитивні та негативні, які взяли на себе в результаті приєднання до Конвенції. Негативні зобов'язання означають, що держави мають утримуватися від незаконного втручання у права і свободи, гарантовані Конвенцією. При цьому позитивні зобов'язання держави змушують її вживати необхідних заходів, зокрема законодавчих, для захисту людей від посягань на їхні права, передбачені у Конвенції» [233]. Саме тому Інтерлакенська конференція, яку організувала Рада Європи та Європейський суд з прав людини, звертаючись до держав-учасниць Конвенції, просить: «взяти на себе зобов'язання щодо обізнаності національних органів влади з конвенційними стандартами та забезпечення їх застосування» [249]. Це зобов'язує кожну державу-підписанта Конвенції взяти на озброєння демократичні принципи (конвенційні стандарти) і забезпечити їх застосування в судах. Пріоритетом влади, обраної народом демократичної держави, є охорона прав і свобод кожної людини, а на здійснення обмежень прав і свобод людини цю владу громадяни не уповноважували. Заради громадянського суспільства обмеження прав і свобод людини допустимі, але вони мають бути мінімальними, це вимога демократії.

Контроль за обмеженням прав і свобод людини відповідно до вимог демократії (на мінімальному рівні) повинні здійснювати суди. ЄСПЛ вважає, що суди – це органи, покликані підтверджувати юридичні права й обов'язки та вирішувати суперечності про них, широка публіка повинна сприймати їх у такій якості та з повагою і довірою ставитися до здатності судів виконувати цю функцію [246, п.55]. Іншим прикладом може слугувати витяг із Декларації принципів побудови інформаційного суспільства: «...при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна підпадати лише під такі обмеження, які

встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та загального добробуту в демократичному суспільстві» [14]. З цього слідує, що наявність, обсяг і мета можливих обмежень інформаційних прав і свобод людини визначаються сутністю демократичного суспільства.

Водночас, ступінь державного втручання визначено Судом у його доктрині, пов'язаній із межами свободи розсуду держави (про це йтиметься в підрозділі 4.2.7. Принцип «межі розсуду»), яка, зазначає голова ЄСПЛ Ж.-П. Коста, може бути більшою або меншою, залежно від певної галузі [233, с.14]. На думку цього ж судді, захист матеріальних прав був би ілюзорним без назалежної, неупередженої та прозорої судової системи [233]. Щодо прозорості судової системи додамо: прозорість трактують стосовно суспільства, яке обрало судову владу. Отже, прозорість національних судів – одна з вимог демократії: суспільство хоче знати, як працює судова система в кожному конкретному випадку.

Підписання Конвенції державами означає визнання юрисдикції ЄСПЛ.

Результатом підписання Конвенції виявилось створення конвенційної системи, яка: 1) зобов'язує Договірні Держави дотримуватись прав та обов'язків, які закріплені у Конвенції; 2) закріпила механізм судового контролю (ЄСПЛ) за дотриманням Конвенції [4, ст.19]; 3) ЄСПЛ уповноважений констатувати порушення Конвенції у своїх рішеннях; 4) створено механізм контролю Комітетом Міністрів за виконанням рішень Суду [4, ст.46, п.2], який відображає важливість ефективного виконання рішень Суду [318, п.84].

Основна мета ЄСПЛ, як і мета судових органів держав-учасниць Конвенції, – забезпечення прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї [233,с.12]. Інтерлакенська конференція вбачає роль Суду так: «Зважаючи на велику кількість неприйнятних заяв, Конференція закликає Комітет Міністрів обміркувати заходи, що уможливлять Суду

сконцентруватись на своїй важливій ролі як гаранта прав людини та приймати незалежно обґрунтовані рішення з достатньою швидкістю, зокрема ті, у яких стверджується про серйозне порушення прав людини » [249].

Україна, з моменту ратифікації Конвенції, поповнила національне законодавство унікальним законодавчим актом, Конвенцією. Варто відзначити, посилаючись на Суд, що Конвенція діє для всіх Договірних Сторін винятково стосовно тих подій, які відбулися після набуття чинності Конвенцією щодо цієї Сторони [292, п. 2].

Згідно зі статтею 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1]. Із цього ж моменту часу в Україні визнається юрисдикція Суду. Підтвердженням слугує ст.32 Конвенції: «Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї» [4]. Попри те, що в Конституції України [1] не передбачено визнання практики ЄСПЛ, воно обов'язковим: Конвенція – динамічний (неусталений) документ; її еволюція простежується через усю практику Суду [386,с.66] (від окремих прецедентів ЄСПЛ може й відмовитися).

Якщо не враховувати судову практику наднаціонального суду, яким є ЄСПЛ, то Конвенція буде закостенілим документом, який не завжди відповідає сьогоденню. Доказ цього: «Прецеденти Суду можуть із плином часу змінюватись, залежно від змін у суспільних відносинах відповідно до вимог сьогодення» [232, п.35]. Аналогічно: «Суд звертає увагу на те, що Конвенція має тлумачитись з точки зору умов сьогодення» [387, п.31]. Про те, що практика національних судів повинна безпосередньо спиратись на рішення ЄСПЛ дослідник прецедентів Суду, суддя КСУ С. В. Шевчук доводить так: «Рішення ЄСПЛ, у тому числі й ті, що мають нормативний (прецедентний) характер, приймаються в процесі вирішення конкретних справ та "прив'язані"

до їх фактичних обставин. З цієї перспективи суди загальної юрисдикції більш придатні до застосування практики ЄСПЛ, оскільки вони також вирішують конкретні справи, а фактична прив'язка є найважливішим фактором, який визначає прецедентний характер рішень ЄСПЛ» [388, с. 90]. До цього варто додати й аргумент, який пропонує суддя ЄСПЛ Г. Юдківська: «...очевидно, що Суд опинився між двома функціями – необхідність розгляду індивідуальної справи та виконання конституційних функцій – роз'яснення, конкретизація, розвиток правових стандартів, які держави мають впровадити у свій правовий порядок» [209,с.77]. Якщо не впроваджувати згадані стандарти у правовий порядок держав-підписантів Конвенції, то визнання Судом порушень буде однозначним і неминучим.

Обов'язковість визнання і урахування судової практики Європейського суду з прав людини передбачено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [238]. Спираючись на сказане, діяльність ЄСПЛ сприяє правильному застосуванню положень Конвенції в національній правозастосовній практиці і забезпечує безпомилковість у роботі національних судів.

Отже, є усі підстави стверджувати, що ЄСПЛ сприяє забезпеченню і розвитку прав людини й основоположних свобод завдяки дієвій політичній демократії та суспільному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать [4, Преамбула]. Рішення Європейського суду з прав людини – це не лише демонстрація відповідності висновків національного правосуддя Конвенції, а дороговказ у дотриманні демократії.

Висновок про пріоритетність Конвенції в роботі національних судів можна зробити на підставі прецеденту: «...Суд повинен давати оцінку "необхідності" в поняттях Конвенції; його роль полягає в тому, щоб перевірити відповідність національних правових актів нормам даного договору» [246, п.60]. Справді, оскільки Суд здійснює перевірку відповідності національних законів Конвенції, то без пріоритетності ЄСПЛ порушення неминучі. Крім того,

якби Конвенції не надавався пріоритет, то Суд не міг би бути наднаціональним органом. Інакше б його робота ґрунтувалась на другорядному документі.

Права людини універсальні для кожної людини світу, незалежно ні від яких факторів. Універсальність прав людини потребує однакових гарантій для всіх людей, де б вони не проживали. Права кожної людини реалізуються через свободи, які визначені межами національних законодавств. ЄКПЛ зближає права й основоположні свободи людини через демократизм та верховенство права (див. підрозділ 4.2.2. Принцип верховенства права). Зразком дотримання ідеї демократії та верховенства права у Європі став Європейський Союз. Бажання держав жити в кращих умовах та мати справедливу владу приваблює все більше країн вступити до ЄС. У країнах-членах ЄС судова система в змозі забезпечити довіру до держави як гаранта справедливого розв'язання соціальних, економічних, політичних конфліктів, адже вона суворо дотримується Конвенції.

Оскільки інформаційні права людини мають бути універсальні (через свою фундаментальність), то все сказане стосується їх повною мірою. Зокрема, основою гарантування інформаційних прав людини в країнах-членах ЄС є судова влада, діяльність якої ґрунтується на цінностях демократії (верховенство права, законність, справедливість, обмеженість державної влади, незалежність судочинства, пріоритет фундаментальних прав і основоположних свобод людини, моральна автономія). Розвиток демократичного суспільства без інформаційних прав і свобод людини неможливий. Ці права лежать в основі демократичного суспільства, що впливає з Декларації принципів побудови інформаційного суспільства [14], про що зазначалось раніше.

Бажання інших країн вступити до європейської структури, якою є ЄС, з кожним роком зростає. Одного бажання країн вступити до Європейського Союзу недостатньо. Їх уряди повинні піти на демократичні перетворення. До цих перетворень, серед багатьох, належать ті, що пов'язані з законодавчим

забезпеченням прав людини та справедливим судочинством. Цей процес досить тривалий, визначається багатьма факторами (Копенгагенські критерії [100]), головні із яких – універсальні принципи та механізми захисту прав людини.

Універсальні принципи та механізми захисту прав людини виробляються не лише на основі впровадження ЄКПЛ, але й на основі міжнародних договорів у галузі прав людини. Країна-претендент на вступ до ЄС повинна вдосконалити національне законодавство та демократизувати судочинство, ураховуючи міжнародні договори у галузі прав людини; аналогічні зміни вносять і країни-члени ЄС.

Отже, законодавства країн-партнерів ЄС та країн-претендентів на вступ до ЄС, їх судочинство повинні постійно вдосконалюватись, наближаючись усе ближче до демократії в дотриманні прав людини в усіх сферах життя. Саме тоді кожній людині, у разі порушення її прав і свобод, буде забезпечений доступ до правосуддя, відшкодування заподіяної шкоди та притягнення винних до відповідальності. При цьому судова влада не тільки забезпечить захист прав і свобод людини, а й сприятиме усуненню наслідків таких порушень, здійснюючи вплив на законодавчу та виконавчу влади в ім'я прав і свобод людини, сприяючи розбудові дійсного (а не декларативного) демократичного суспільства, у якому пануватиме верховенство права (Рис.4.10.).

Визнання Судом порушення Конвенції є не просто визнанням «прорахунку» національних судів; це набагато серйозніше: простежується відхід держави від демократичного курсу її розвитку. Відповідно до цього, рішення Суду є обов'язковим для виконання кожною державою-учасницею Конвенції. У разі нехтування рішенням Суду чи його частковим виконанням держава притягується до міжнародно-правової відповідальності. Підтвердженням слугує прецедент: «... держава-відповідач, яка порушила Конвенцію або Протоколи до неї, зобов'язана виконати рішення Суду в будь-

якій справі, стороною в якій вона є. Тобто часткове або повне невиконання рішення Суду є підставою для міжнародно-правової відповідальності Договірної Держави. Відповідно Договірна Держава зобов'язана ... вжити заходи індивідуального характеру та/або, за необхідності, заходи загального характеру, спрямовані на припинення встановленого Судом порушення та усунення його негативних наслідків» [318, п. 85; 389, п. 249; 390, п. 198].

Уся діяльність ЄСПЛ спрямовується на дотримання та розвиток демократії в країнах-учасниках Конвенції: «Наглядові функції зобов'язують Суд приділяти пристальну увагу принципам, які характеризують "демократичне суспільство"» [243, п. 49]. Цього ж мають дотримуватись і держави-підписанти Конвенції: «Суд зазначає, що Договірні Держави зобов'язані формувати свої судові системи таким чином, щоб суди мали змогу виконувати вимоги Конвенції» [318, п.97; 391, п.22]. Правовий зміст процитованого полягає в наступному. Якщо Суд приймає рішення відносно конкретної держави і ця сама проблема трапляється

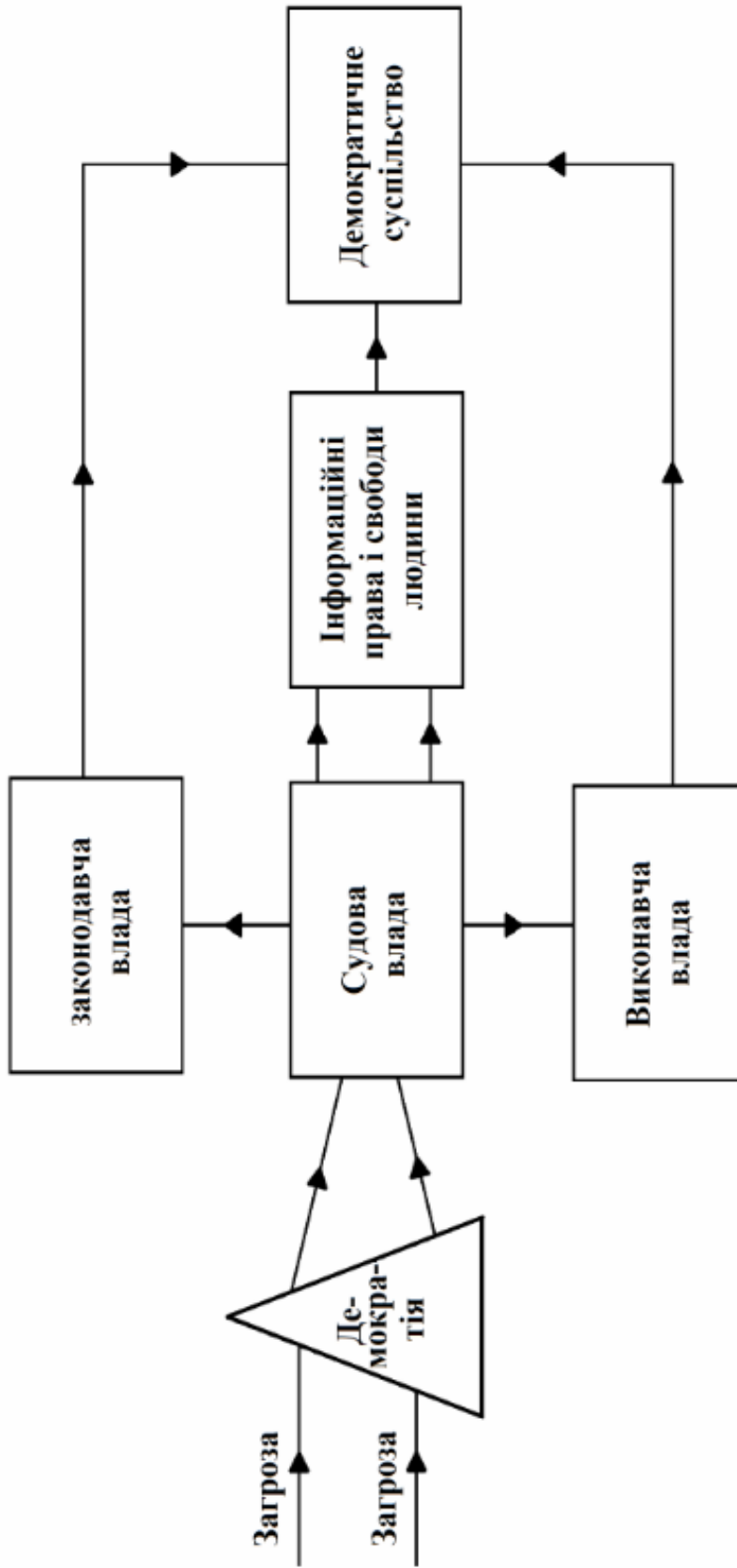

Рис. 4.10. Судова влада в демократичній державі
(випадок захисту інформаційних прав і свобод людини)

в правовій системі іншої держави, використовується прецедент: відбувається взаємовплив правових систем одна на одну через Суд. Правові системи наближаються до демократичних.

Отже, для узгодження вітчизняного законодавства з правовими системами інших демократичних держав щодо питань захисту фундаментальних прав і основоположних свобод людини, українські суди повинні постійно проводити оцінку можливих порушень конвенційних прав і свобод і, крім того, безпосередньо спиратись на прецеденти Суду. Завдяки цьому судочинство України сприятиме розвитку демократії (правова система України наближається до демократичних) в державі. Як вкотре стверджує Суд: «Демократія – єдина модель, передбачена Конвенцією і лише така форма правління сумісна з нею» [378, п.61].

Висновок. Інформаційні права і свободи людини належать до фундаментальних і разом з іншими конвенційними правами і свободами визначають основу побудови демократії. Хоча в більшості країн-членів ЄС вони є уніфікованими, все ж їх обмеження державами допускається, причому, різною мірою (у різних країнах є свої правові та культурні традиції). Для того, щоб державні обмеження інформаційних прав не перетворились у свавілля, ЄСПЛ на основі Конвенції виробив спільний для всіх країн-учасників Конвенції єдиний демократичний підхід. Сутність цього підходу полягає в тому, що держави не повинні втручатись (або якомога менше втручатись) у конвенційні права людини. При цьому держави повинні вживати необхідні заходи для захисту людей від посягань на права, передбачені Конвенцією.

ЄСПЛ, оцінюючи законність державного втручання в інформаційні права людини спирається на принципи, вироблені ним же (стандарти), які забезпечують відповідність розгляду справ цінностям демократії. Суд став наднаціональним органом; саме Суд визначає демократичний шлях розвитку держави на основі дотримання конвенційних прав і свобод людини.

Щорічно на сайті «Судова влада в Україні» розміщується статистика, що свідчить про якість здійснення вітчизняного судочинства судами загальної юрисдикції. Статистика, яка стосується аналізу впровадження демократичних принципів ЄСПЛ у вітчизняне судочинство не ведеться (і це протягом 2008 – 2018 років). Введення до судової статистики аналізу впровадження демократичних принципів ЄСПЛ у вітчизняне судочинство дало б змогу оцінити ефективність роботи судів, породило б здорову конкуренцію судів України у дотриманні демократичних принципів судочинства, викликало б масову потребу у вивченні вітчизняними суддями практики ЄСПЛ. В кінцевому результаті, це дало б змогу вітчизняним суддям приймати рішення, які б надійно відстоювали конвенційні права і свободи, тобто були б справедливими.

4.2. Базові принципи відстоювання ЄСПЛ інформаційних прав і свобод

Конвенція [4] сприяла утворенню нового правового порядку, незалежно від правових систем інших країн. Цей порядок обов'язковий до виконання в усіх країнах-учасниках Конвенції, тому його мають дотримуватись національні суди. Новий порядок ґрунтується як на писаному праві (власне – Конвенція), так і на прецедентному праві, що виробилось практикою ЄСПЛ. Взаємозв'язок обох прав у тому, що Конвенція гарантує права і основоположні свободи людини в демократичному суспільстві, а прецедентне право забезпечує динамізм (варіативність) Конвенції в конкретних умовах. Цим самим обидва права в єдності забезпечують розвиток нового правового порядку в напрямі, що є невідворотній від демократії. Щоб не відійти від демократичного розвитку, національні суди країн-підписантів Конвенції суворо дотримуються певних орієнтирів, якими є демократичні принципи в роботі Суду (Рис. 4.11.).

Рисунок 4.11 ілюструє судовий порядок в демократичному суспільстві. Відстоюючи інформаційні права і свободи людини національні суди підкоряються національному законодавству з дотриманням демократичних принципів ЄСПЛ. Це забезпечить надійний захист згаданих прав і свобод, а від них залежить розвиток демократичного суспільства сучасної держави.

Якщо ж національні суди приймають помилкове рішення в захисті інформаційних прав і свобод, його «виправляє» ЄСПЛ, діяльність якого ґрунтується на Конвенції, який і забезпечує розвиток демократичного суспільства.

Отже, загроз інформаційним правам і свободам людини вдається уникнути завдяки національним судам або ЄСПЛ. В сучасній державі встановлюється судовий порядок, результатом якого є розвиток демократичного суспільства.

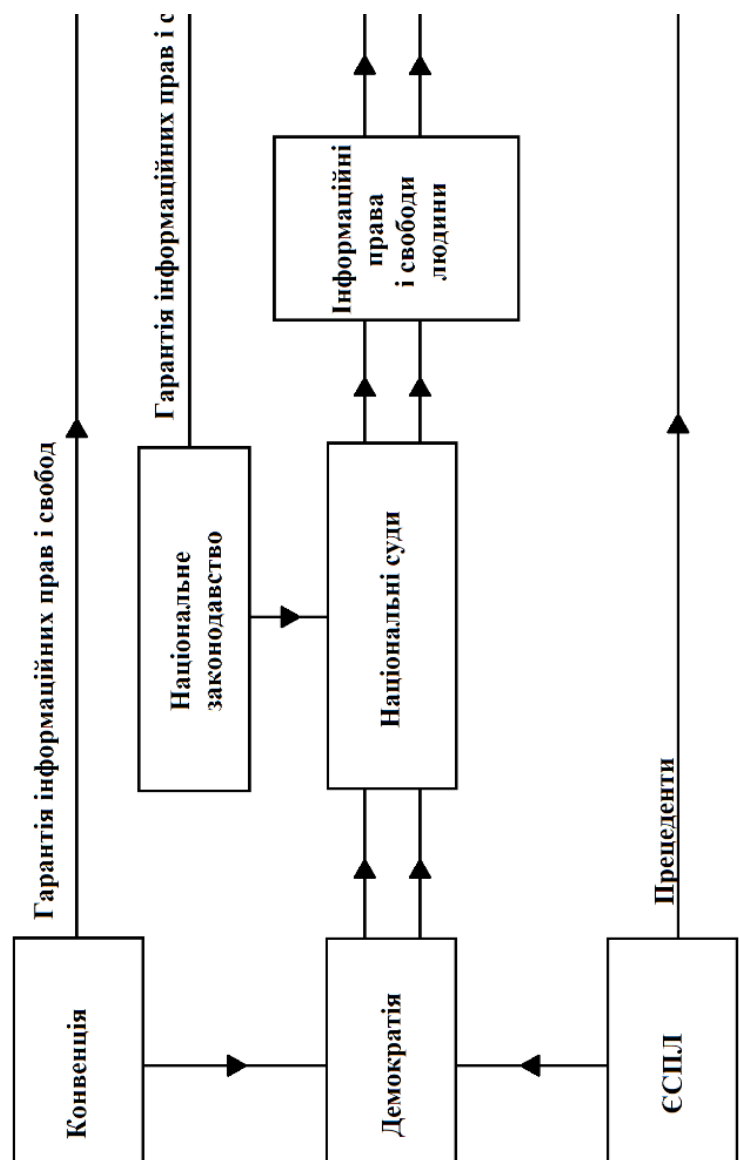

Рис. 4.11. Судовий порядок в демократичному суспільстві (випадок захисту інформаційних прав і свобод людини)

Нами досліджувалось розуміння правової суті демократичних принципів захисту Судом інформаційних прав і свобод людини суддями судів загальної юрисдикції. З'ясування здійснювалось шляхом анкетування 912 суддів (анкета наведена в додатку Ж). Зведена статистика проведеного опитування 750 суддів першої інстанції і 162 суддів апеляційної інстанції наведена в таблиці 4.4 та зображена гістограмою на рис. 4.12.

Отримані результати дослідження вказали на нагальну потребу термінового вивчення суддями правової суті демократичних принципів захисту ЄСПЛ інформаційних прав і свобод людини. Розуміння суддями окремих принципів ЄСПЛ характеризується низьким рівнем. Зокрема, принцип субсидіарності розуміють 28% суддів першої інстанції та 54% – другої; рівень

розуміння принципу верховенства права становить, відповідно, 38% та 75%, а ефективності прав – 55% та 77%.

На нашу думку, низький рівень розуміння демократичних принципів, які лежать в основі роботи ЄСПЛ, є причиною частих помилкових судових рішень у вітчизняних судах та зростанням числа скарг від українців до Страсбургу. Зроблені висновки підтверджуються самими суддями: вони самі відмічають потребу у спеціальній підготовці щодо правової суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини. Крім того, судді потребують методичних рекомендацій у піднятій проблемі від суддів вищих інстанцій, спеціальної літератури, в якій би висвітлювалась правова сутність демократичних принципів.

Аналіз зведеної статистики розуміння суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини показав, що жоден анкетований суддя в повному обсязі не розуміє правової суті всіх згаданих принципів.

Таблиця 4.4.

Зведена статистика розуміння суддями судів загальної юрисдикції правової суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини

№ п/п	Судді Принципи ЄСПЛ	районних, районних у містах, міськрайонних, окружних адміністративних судів (опитано 750 суддів)			апеляційних судів (опитано 162 суддів)		
		так	ні	вагають	так	ні	вагають
1.	субсидіарності	206 28%	224 30%	320 42%	88 54%	52 32%	22 14%

2.	верховенства права	284 38%	148 20%	318 42%	121 75%	34 21%	7 4%
3.	ефективності прав	411 55%	69 9%	270 36%	124 77%	18 11%	20 12%
4.	передбачуваності	710 95%	27 3%	13 2%	118 73%	26 16%	18 11%
5.	пропорційності	663 88%	31 4%	56 8%	92 57%	34 21%	36 22%
6.	щодо рамок політичних дискусій	604 80%	37 5%	109 15%	87 54%	60 37%	15 9%
7.	«межі розсуду»	431 58%	47 6%	272 36%	79 49%	54 33%	29 18%
8.	правової певності	583 78%	39 5%	128 17%	84 52%	26 16%	52 32%
9.	тиску	674 90%	29 4%	47 6%	96 59%	18 11%	48 30%
10.	завбачення	557 74%	42 6%	151 20%	112 69%	23 14%	27 17%
11.	справедливого судового провадження та рішення	618 82%	34 5%	98 13%	123 76%	14 9%	25 15%
12.	автономності	318 43%	130 17%	302 40%	67 42%	88 54%	7 4%
13.	справедливої сатисфакції (справедливості)	680 91%	20 2%	50 7%	116 72%	16 9%	30 19%
13.	відшкодування судових витрат	684 91%	14 2%	52 7%	132 82%	0 0%	30 18%

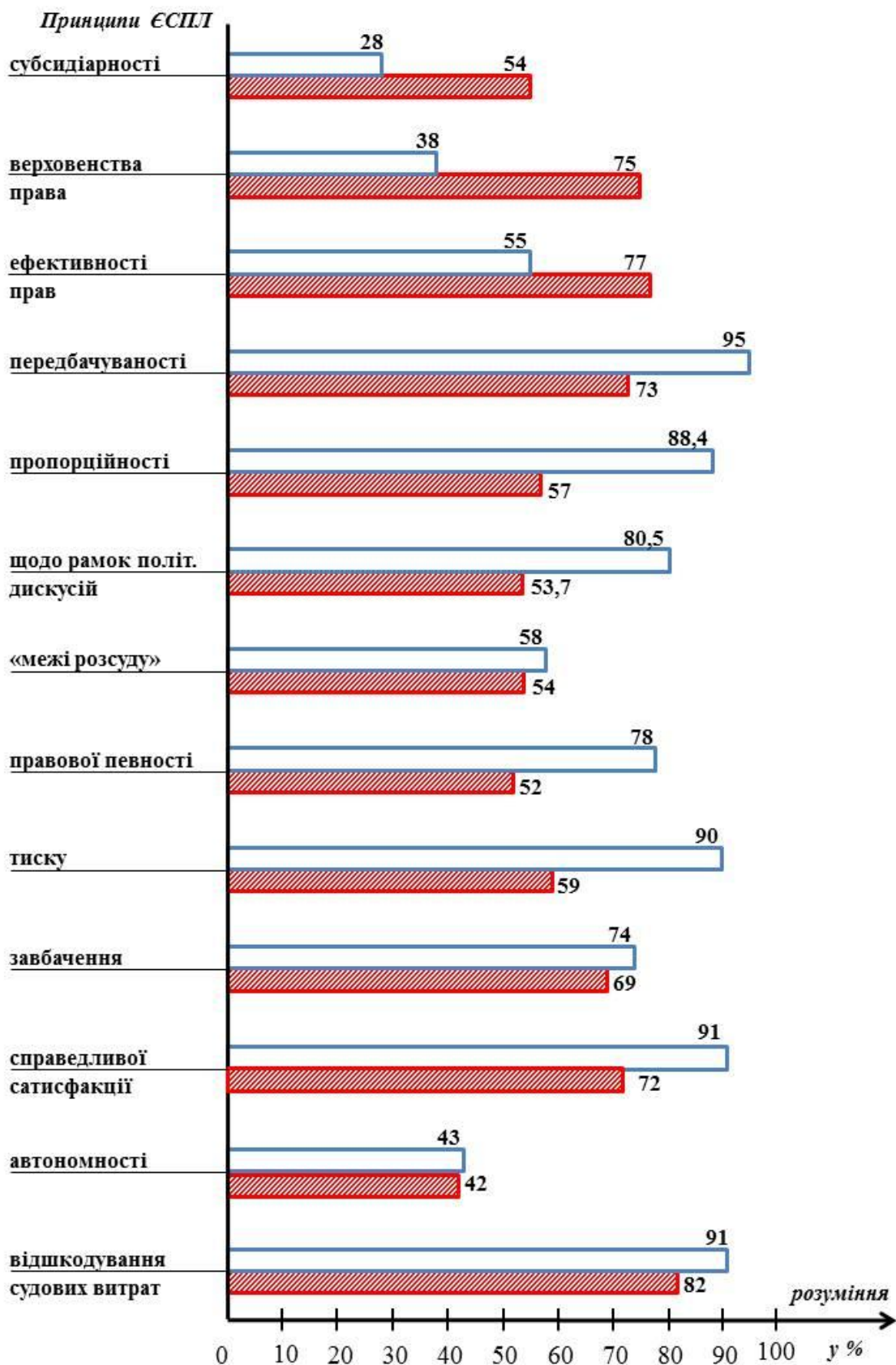

Рис. 4.12. Зведена статистика розуміння суддями правової суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини:

□ - судді I інстанції судів загальної юрисдикції;

▨ - судді апеляційної інстанції судів загальної юрисдикції.

Правову суть окремих демократичних принципів судді першої інстанції розуміють краще, ніж другої: принцип передбачуваності, пропорційності, щодо рамок політичних дискусій, «межі розсуду», правової певності, тиску, завбачення, справедливої сатисфакції, автономності, відшкодування судових витрат. Розбіжність у розумінні правової суті принципів ЄСПЛ судьями першої та другої інстанції суттєво різниться в межах кожного принципу: субсидіарності – 54% - 28% = 26%, верховенства права – 37%, пропорційності – 31,4%, тиску – 31% (часто ця розбіжність не на користь судів другої інстанції). Сказане дозволяє стверджувати, що судові помилки в справах про захист інформаційних прав і свобод людини допустимі як в судах першої інстанції, так і в судах апеляційної інстанції, це по-перше.

По-друге, юридичні факультети та школи суддів терміново повинні включити до програм підготовки випускників питання правової суті усіх (без винятку) принципів ЄСПЛ щодо захисту інформаційних прав і свобод людини. Контроль над якістю засвоєння правової суті згаданих принципів випускників повинен сягати 100%. На нашу думку, кількість помилкових рішень судів зведеться до нуля, і відповідно, суттєво зменшиться кількість звернень громадян України до ЄСПЛ.

4.2.1. Принцип субсидіарності

Правова сутність цього принципу полягає в тому, що система наднаціонального контролю додаткова (субсидіарна) щодо національної [208, с.69]. Так вважає суддя ЄСПЛ А. Ковлер, посилаючись на ст. 1 ЄКПЛ, у якій ідеться: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [4]. На думку цього ж судді, основна «тяжкість» правозахисної діяльності лежить на суверенних державах. Умовно кажучи, на державі лежить

«відповідальність за результат», а от вибір засобів досягнення результату Конвенція віддає на розсуд держави» [208, с.69].

Значною мірою правова суть принципу субсидіарності зрозуміла з практики Суду: «Суд нагадує, що його юрисдикція у перевірці відповідності до внутрішнього законодавства обмежена [392, п.47] і що його завдання не полягає в заміні національних судів. Вирішення проблеми тлумачення внутрішнього законодавства належить головним чином національним органам, зокрема судам» [393, п.27; 394, п.54].

Іншим прецедентом Суд показує, що його роль не пасивна стосовно рішень національних судів: «Хоча Суд не може замінити своїм рішенням рішення національних судів... його функцією є перевірка обґрунтування національних судів з точки зору Конвенції» [395, п.43; 396, п.105; 397, п.39].

Необхідність в існуванні наднаціонального органу, яким є ЄСПЛ, ним же пояснюється в ряді рішень: «Щоб захистити особу від свавілля, недостатньо забезпечити формальну можливість мати загальне провадження для оскарження застосування положення закону в її справі. Якщо ухвалене рішення не містить обґрунтування або доказової бази, виникле втручання у гарантоване Конвенцією право може стати непередбачуваним та, як наслідок, не відповідати вимозі законності» [395, п.43; 398, пп.41-42; 399, пп.42, 46, 49–50]. З наведеного видно, що рішення національних судів повинні містити обґрунтування правильності втручання держави в конвенційні права (доказову базу цього) особи. Саме на це, передовсім, звертає увагу Суд. За відсутності згаданого обґрунтування Суд визнає порушення права, гарантованого Конвенцією: порушена вимога демократії.

На нашу думку, якщо національні суди не в змозі (через відсутність законодавства; через нерозуміння правової суті демократичних принципів; через відсутність спеціальної підготовки відстоювання прав і свобод людини з допомогою демократичних принципів ЄСПЛ; через відсутність методичних рекомендацій щодо впровадження демократичних принципів у вітчизняне

судочинство) захистити права й основоположні свободи людини, то їм допомога (правова субсидія) надається наднаціональним органом, яким є ЄСПЛ. Таку допомогу може надавати Суд, і через прецеденти, і з допомогою законодавства іншої держави-члена ЄС, адже прецеденти формуються через аналіз національних законодавств країн-підписантів Конвенції відповідно до принципів демократії. На користь сказаного наведемо прецедент, який аналізує поняття «житло» в різних країнах і дає підґрунтя для його тлумачення і розвитку: «Що стосується слова "житло" ("home" в англійському тексті), Суд відмічає, що в деяких державах-учасниках, а саме в Німеччині, воно поширюється на службові приміщення. Більше того, таке тлумачення повністю співзвучне французькому варіанту тексту, так як слово "domicile" має навіть більш широке значення, ніж "home", і може поширюватись на діловий офіс типу адвокатського» [293, п.30].

За відсутності законодавства від нової інформаційної загрози (розвиток інформаційної сфери суттєво випереджає розвиток правової сфери), суди вправі спиратися на принципи демократії, закладені в Конвенції (це і є розсуд держави). Оскільки Конвенція і діяльність Суду ґрунтуються на принципах демократії, то використання демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини не вийде за межі Конвенції, воно не тільки допустиме, а й потрібне. «Національна влада вільна у виборі правових заходів, які вона вважає доцільними у передбачених Конвенцією рамках. Суд розгляне лише відповідність цих правових заходів вимогам Конвенції» [279, п.10] – так прецедент тлумачить сутність принципу субсидіарності.

Використання національними судами законодавств інших держав-членів ЄС, у разі відсутності власного законодавства від нової загрози, допустиме, якщо на це законодавство посилався Суд і не помітив у ньому суперечність Конвенції. Підтвердити сказане можна певною мірою висловом Голови ЄСПЛ Ж.-П. Кости: «... суди можуть надати перевагу положенням Конвенції над національним законодавством у більш швидкий і гнучкий спосіб, ніж

законодавець, коли це стосується скасування або внесення змін до законодавчих актів, які є несумісними з Європейською конвенцією» [233, с.13].

Отже, використання законодавства інших країн-членів ЄС, яке пройшло експертизу Суду на відповідність демократії (чи Конвенції) допустиме, адже «вибір засобів досягнення результату Конвенція віддає на розсуд держави» [208, с.69]. Крім того, це сприятиме гармонізації правового захисту прав людини у Європі.

Розвиваючи правову суть принципу субсидіарності суддя А. Ковлер посилається на те, що Суд виокремив дві сторони субсидіарності в контексті Конвенції – практичну й теоретичну. «У практичному плані ЄСПЛ... не може бути ні апеляційним, ... не може повторно розглядати справи, ... не може ... як національні інстанції, визначати фактичні обставини справи, ... уникає порушувати правові питання, що належать до компетенції національних судів (наприклад, тлумачення матеріального та процесуального законодавства), хоча і враховує їх» [208, с.69]. Наведені узагальнення підтверджуються прецедентами ([243, п.48; 400, п.54; 401,п.52; 402, п.33-39; 251, п.79; 297, пп.49-50).

Теоретичну сторону принципу субсидіарності суддя А. Ковлер пов'язує саме із суворим дотриманням основ демократії і Судом, і національними судами: «Оскільки права і свободи, гарантовані Конвенцією, є дітищем демократичного суспільства, поняття демократії і верховенства закону є взаємопов'язаними. За логікою прецедентів Суду обрана в демократичному порядку влада держав-учасниць Конвенції наділена відповідною легітимністю, що вимагає від міжнародного Суду, яким є Європейський суд, деякого самообмеження (self-restraint) при оцінці того, чи є втручання у здійснення прав і свобод, які захищаються Конвенцією, "необхідним в демократичному суспільстві", і дає державі якесь "поле оцінки" (margin of appreciation). Але при цьому будь-які форми такого втручання повинні, по-перше, бути передбачені законом, а не бути результатом довільного розсуду осіб, а по-друге,

переслідувати легітимну мету (наприклад дотримання балансу приватного і загального інтересу). Зрозуміло, що межі такої оцінки не є нескінченними і не можуть виходити за межі демократичного процесу» [208, с.70].

На Суд не покладається функція тлумачення національного законодавства (бо, інакше, Суд підміняв би національне законодавство, що суперечило б прецеденту [401]); водночас, Суду відводиться «мінімальне поле оцінки», визначене суттю демократії.

Отже, Європейський суд з прав людини використовує принцип субсидіарності як основу наднаціонального контролю за дотриманням демократії. Оскільки демократія і верховенство закону тісно пов'язані, то ігнорування принципу субсидіарності негативно відіб'ється на верховенстві закону. Це, своєю чергою, зобов'язує національні суди у справах, де має місце порушення прав людини й основоположних свобод, окреслених Конвенцією, обов'язково здійснювати оцінку державного втручання на відповідність демократії. У разі, коли національні суди не здійснюють такої оцінки, вони нехтують верховенством закону. Це, на нашу думку, є однією з найвагоміших причин того, що ЄСПЛ приймає протилежні національним судам рішення.

До сказаного додамо, що цього вдається уникнути, коли судді національних судів напряду використовуватимуть Конвенцію і постійно вивчатимуть і спиратимуться на прецеденти ЄСПЛ. Вивчення рішень Суду проти України показало, що в справах, де українські суди спирались на норми Конвенції в захисті прав людини й основоположних свобод, наднаціональний орган погоджувався з їх рішеннями. Значною мірою сказане підтверджує прецедент: «... там, де вищі національні суди проаналізували в достатній і переконливій манері точну природу оскаржуваного обмеження, на основі відповідної конвенційної судової практики та прецедентів, які з неї впливають, цей Суд повинен мати вагомі причини для іншого висновку, ніж той, що зроблено національними судами» [403, п.101; 404, п.83].

В екологічних справах субсидіарна позиція ЄСПЛ більш «жорстка»: «Коли скарги стосуються політики держави щодо промислових підприємств-забруднювачів ... Суд може розглянути суть відповідних рішень і дійти висновку, що мала місце явна помилка. Однак складність питань, що стосуються екологічної політики, призводить до того, що роль Суду головним чином є субсидіарною. В першу чергу він повинен визначити, чи був процес прийняття рішення справедливим, і лише за виняткових обставин він може перейти цю межу та переглянути матеріально-правові висновки національних органів влади» [270, п.105; 268, п.142]. В обох справах існувала загроза життю громадян. У справі «Дубецька та ін. проти України» [268] – загроза від виробничої діяльності шахти та фабрики на господарства заявників, а у справі «Фадєєва проти Росії» [270] – ризики життю були викликані забрудненням атмосфери отруйними хімікатами від сталеплавильного заводу. Найкращим шляхом вирішення проблеми було відселення мешканців у безпечну зону. Спираючись на факти кожної із справ, Суд встановив, що дійсно мала місце загроза життю та здоров'ю мешканців, а держава, знаючи про загрозу, не прийняла ефективних мір (не виконала свій позитивний обов'язок). Крім того, Судом здійснювалась оцінка того, чи вдалось державі досягнути справедливого балансу між інтересами осіб, які зазнали шкідливого екологічного впливу, та суспільства в цілому. У кожній справі Суд визнав порушення ст.8 Конвенції.

«Жорстка» позиція Суду в екологічних справах у тому, що особа має право знати (від держави) про небезпеку для її життя та здоров'я, пов'язану з умовами, в яких вона проживає. Не повідомлення державою особі про екологічну небезпеку для її життя і здоров'я є підставою визнання Судом порушення державою екологічних прав.

Визначене ст.50 Конституції України право на справедливе довкілля та інформацію про його стан у Конвенції не закріплене. Проте ЄСПЛ розглядає справи цієї категорії (справи нами класифіковані таблицею в додатку В). Аналіз екологічних справ, які розглянув ЄСПЛ показав, що окрім здійснення

наднаціональної перевірки і проведення правової оцінки екологічної діяльності держави, коли екологічна шкода заподіяна державними підприємствами, ним розглядаються ще й випадки, коли винуватцем порушення довкілля є приватні підприємства (суб'єкти економічної діяльності), не пов'язані з державою. В обох випадках Суд пов'язує заподіяну шкоду із невиконанням обов'язків державою.

Статтями Конвенції, які використовує Суд у відстоюванні права на справедливе довкілля та інформацію про його стан є: 1) ст. 2 «Право на життя»; 2) ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя»; 3) ст. 10 «Свобода вираження поглядів»; 4) ст.1 Протоколу № 1 до Конвенції «Захист права власності».

Згадані вище виняткові обставини встановлює Суд не спонтанно, а лише на основі процесуального механізму: 1) чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності [269, п.128; 273, п.86]; 2) чи виробили органи влади адекватну політику *vis-à-vis* підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації; 3) чи було вжито необхідних заходів для своєчасної реалізації згаданої політики [273, п.104; 272, п.86]; 4) в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес ухвалення рішення виключно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади [339, п.60; 269, п.127; 282, п.119; 268, п.143].

Лавиноподібне надходження скарг від громадян країн, які стають на шлях демократії, наявність системних порушень у роботі судів цих країн, спонукало еволюціонувати принцип субсидіарності й відійти від тієї практики, коли Суд ні на кого не покладав суворих зобов'язань: з'явилися пілотні та квазіпілотні рішення.

Пілотні рішення Суду – це ті, у яких виявилися системні, структурні проблеми, що викликають «повторювані порушення» і в яких держави-

відповідачі зобов'язалися Судом у стислі строки прийняти відповідні законодавчі акти, що виправляють це порушення [208, с.71].

Пілотним рішенням Суду проти України може бути рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», у якому, зокрема, йдеться: «Коли вже прийнято рішення, в якому вказується на структурні чи загальні недоліки в національному праві або практиці ("пілотна справа"), а велика кількість заяв до Суду з такою самою проблемою ("аналогічні справи") вже перебувають на розгляді або, ймовірно будуть подані, держава-відповідач у разі потреби повинна забезпечити для потенційних заявників ефективний засіб правового захисту, який дає їм змогу звернутися до компетентного національного органу і який може також застосовуватися й тими заявниками, які вже звернулися до Суду. Такий швидкий та ефективний засіб захисту дав би можливість відновити їхні права на національному рівні відповідно до принципу субсидіарності конвенційної системи» [209, п.36].

Інший випадок пілотного рішення: «Суд повторює, що стаття 46 Конвенції ... покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок вжити під наглядом Комітету Міністрів відповідних заходів загального та/або індивідуального характеру для забезпечення права заявника, порушення якого було констатоване Судом. Таких заходів держава-відповідач повинна вжити і стосовно інших осіб, ситуація яких аналогічна ситуації заявника, а саме усунути проблеми, які призвели до таких висновків Суду ... В принципі Суд не зобов'язаний визначати, які саме заходи для виправлення ситуації доцільно вжити державі, аби виконати свої зобов'язання за статтею 46 Конвенції. Проте Суд зацікавлений у тому, щоб сприяти швидкому та ефективному усуненню недоліку, виявленого в національній системі захисту прав людини» [210, п.97].

З наведених прецедентів видно, що Суд дотримується принципу субсидіарності (не вказує, які саме заходи має прийняти держава-відповідач). Водночас, Суд настоює на швидкому (щоб звести час виходу держави за межі демократії до мінімуму) усуненню недоліків. Крім того, Суд вимагає, щоб

Україна забезпечила потенційних заявників ефективним засобом правового захисту, що відповідає принципу ефективності (див. підрозділ 4.2.3. «Принцип ефективності прав»), який належить до демократичних принципів захисту прав людини в суді.

Квазіпілотні рішення Суду – це ті, в мотивувальній частині яких міститься наказ про вжиття загальних заходів [257, с.76].

Квазіпілотні рішення: 1) приймаються у справах, що лідирують, а виявлені в них порушення норм Конвенції можуть призвести до потоку справ-клонів у майбутньому; 2) встановлюють поширену або системну дисфункцію у правовій системі держави-сторони Конвенції; 3) нагадують державі-відповідачеві про її зобов'язання по комплексному вирішенню проблеми; 4) в резолютивних положеннях рішення не вказуються конкретні заходи загального характеру (див. рішення ЄСПЛ від 10.05.2011 р. у справі «Харченко проти України» [210, п.62]).

Еволюцію принципу субсидіарності можна пояснити, виходячи з того, що консервативна процедура розгляду справ у Суді стає обмеженням у його роботі; поява нових викликів (наприклад, інформаційної сфери) потребує швидкого реагування, а оскільки закон консервативний, то втілення принципу субсидіарності сприяє реагуванню на нові виклики: через наднаціональний контроль. У цьому контексті суддя ЄСПЛ А. Ковлер, посилаючись на рекомендації конференції міністрів країн Ради Європи в Інтерлакені (18–19 лютого 2010 року), нагадує про «фундаментальне значення принципу субсидіарності, який передбачає відповідальність держав-учасниць на національному рівні, в застосуванні Конвенції як основоположного інструменту європейського публічного порядку, а держав-учасниць закликають максимально робити висновки з рішень Суду, що встановлюють порушення Конвенції іншою державою, особливо тоді, коли в правовій системі іншої держави існують ті ж самі проблеми» [208, с.72].

Розмежовуючи значення національних судів та ЄСПЛ у захисті конвенційних прав і свобод, Інтерлакенська декларація: «Повторює зобов'язаність Держав-Сторін стосовно того, що права і свободи, викладені у Конвенції, мають бути повністю забезпечені на національному рівні та вимагає посилити принцип субсидіарності. Наголошує, що цей принцип передбачає поділ відповідальності між Державами-Сторонами та Судом» [249].

Спираючись на тлумачення принципу субсидіарності Інтерлакенською декларацією, стверджуємо: національні суди мають повністю забезпечити захист конвенційних прав і свобод, а Суд, через наглядовий контроль, оцінити цей захист відповідно до принципів демократії.

Не можна не погодитись із думкою дослідника прецедентної практики і судді КСУ С.В. Шевчука, який стверджує, що Суд втручається лише у виняткових випадках, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні й не припиняють порушення цих прав і свобод, які, зазвичай, мають системний характер. Це також значно підсилює потребу узгодження практики українських судів із практикою ЄСПЛ [388, с.31].

ЄСПЛ, оцінюючи конкретне порушення фундаментальних прав і свобод людини в державі-учасниці Конвенції, проводить оцінку захисту цих прав на основі національного законодавства. При цьому він спирається на принципи демократії, закладені в Конвенції та прецедентах Суду. Відповідно проводиться оцінка національного законодавства на демократичність, національна правозастосовна практика отримує тлумачення норм із позицій демократії або конкретних шляхів удосконалення законодавства. Якщо розглядуване національне законодавство не порушує норм Конвенції, то фактично воно визнане Судом як таке, на яке можуть спиратись суди іншої держави, якщо в цій державі подібне законодавство відсутнє (бо є прецедент, у якому проведена експертиза Судом на демократію), хоча б з позиції тлумачення.

З'ясовуючи сутність принципу субсидіарності, суддя ЄСПЛ Г. Юдківська наголошує, що хоча Суд не має змоги оцінити правильність рішення

національних органів та враховуючи, що саме вони займають кращу позицію для прийняття таких рішень, Суд залишає за собою можливість перевірити досконалість самої процедури прийняття рішень. Розвиток процедурного аспекту виступає таким чином обмежувальним складником свободи розсуду держави [211, с. 77]. Висловлена суддею Г. Юдківською думка відповідає суті роботи Європейського суду, а саме: спрямованості на демократію. Справді, якби держава мала повну (абсолютну) свободу розсуду, то здійснювані нею обмеження прав, гарантованих Конвенцією, виходили б далеко за межі того, що дозволяє демократичне суспільство й могли б породити державне свавілля. Таке не можливе, адже демократія зобов'язує державу звести обмеження конвенційних прав до мінімуму. Для цього Суд виробив чіткий механізм, який не дозволяє національним судам вийти за межі дозволеного демократією: установив єдину процедуру оцінки свободи розсуду держави на відповідність демократії. Суди країн-підписантів Конвенції повинні дотримуватись згаданої процедури, інакше Суд визнає порушення прав, відображених у Конвенції. За таких умов «втручання Суду в суть справи буде вкрай обмежене у ситуації, коли національні судові органи в своєму аналізі використали конвенційні принципи» [211, с. 78].

Аналіз Судом відповідності демократії, ним же розробленої процедури, є критерієм свободи розсуду держави (див. підрозділ 4.2.7. Принцип «межі розсуду»).

Г. Юдківська вважає, що тлумачення норм національного законодавства крізь призму Конвенції зобов'язує суди «зважувати» конфліктні інтереси [211, с. 78]. На нашу думку, останнє потребує теж здійснення відповідності демократичним принципам Конвенції: суспільство наділяє державу можливістю обмеження прав і основоположних свобод, застосування яких до окремих громадян не повинне виходити за межі, які державі встановило громадянське суспільство. Це обмеження повинне відповідати основам

демократії: бути мінімальним і тільки тоді, коли це потрібно громадянському суспільству.

«Процедуралізація» фундаментальних прав – ще одне втілення субсидіарності [211, с.77]. Ідея процедуралізації полягає в тому, що праву, яке є консервативним за своєю суттю, надається можливість без втрати свого змісту та обсягу швидко реагувати на нові процеси та явища, що виникають в суспільстві [405, с.85-110]. Отже, національні суди дотримуються спільної з ЄСПЛ процедури аналізу законності порушеного конвенційного права, мають можливість захистити ці права від нових загроз.

Варто відзначити, що зобов'язання ЄСПЛ держав-відповідачів і держав-підписантів Конвенції змінити національне законодавство відповідно до Конвенції, – одне із завдань принципу субсидіарності щодо демократизації національних законодавств [406].

Вбачаючи глобалізацію громадянського суспільства суддя ЄСПЛ А. Ковлер передбачає значення принципу субсидіарності для глобального громадянського суспільства: «слід пам'ятати, що пафос створення міжнародної системи захисту прав людини був і ... залишається пріоритет прав людини над інтересами держави. Невипадково термін "субсидіарність" прийшов у правовий ужиток з ужитку церковного, де він означав "виплата", коли, здавалося б, втрачена остання надія» [208, с.72]. Отже, для незмінності курсу держави-підписанта Конвенції в напрямі демократії, суди повинні провести перевірку на предмет демократії (не допустити свавілля держави), а коли цього не вдається досягнути, останньою надією виступає Суд.

Підтвердження. «... Більше того, необхідно зважити, що зазвичай національні органи мають перевагу у безпосередньому спілкуванні з особами, яких стосується справа. Виходячи з цих міркувань, завдання Суду полягають не в виконанні обов'язків національних органів щодо визначення питань ..., а в дослідженні рішень, які виносились державними органами, здійснюючи свої дискреційні повноваження, на предмет їх відповідності Конвенції» [407, п.55;

408, п.59; 409, п.53]. Із процитованого видно, що основна роль ЄСПЛ зводиться до дослідження рішень суду держави, яка здійснює обмеження конвенційних прав людини, на відповідність Конвенції (демократії).

Висновок. Розглянуто еволюцію принципу субсидіарності і його використання Судом у відстоюванні демократії. Основна функція Суду зводиться до встановлення відповідності рішень національних судів вимогам Конвенції. При цьому рішення національних судів повинне містити обґрунтування чи доказову базу правильності державного втручання. Для захисту від нових загроз, не передбачених національним законодавством, Суд рекомендує спиратись на принципи демократії, закладені в Конвенції.

Встановлено, що принцип субсидіарності дозволяє державам обмеження, проте в передбачених Конвенцією рамках. Суд уникає питань, що належать до компетенції національних судів (окрім права на життя, екологічних прав). Тлумачення внутрішнього законодавства здійснюють національні суди, а ЄСПЛ оцінює це тлумачення на відповідність Конвенції, тобто Суду відводиться «мінімальне поле оцінки», визначене суттю демократії. Пілотні та квазіпілотні рішення Суду спрямовані на удосконалення національних законодавчих актів відповідно до вимог демократії і не є втручанням в рішення цих судів. Принцип субсидіарності передбачає поділ відповідальності між державами-сторонами та Судом.

4.2.2. Принцип верховенства права

Практика ЄСПЛ не пропонує визначення принципу верховенства права. Його правова суть проявляється в конкретних справах Суду.

У справі «Голдер проти Сполученого Королівства» зустрічаємо: «...Преамбула не включає верховенство права до переліку завдань і цілей

Конвенції, а лише вказує на нього як на характерну рису спільної духовної спадщини держав-членів Ради Європи» [410, п.24]. Ураховуючи, що метою створення ЄС є побудова демократичного суспільства, а також те, що дотримання і подальша реалізація прав людини та основоположних свобод найкраще забезпечується ефективним функціонуванням демократії, стверджуємо: згаданою характерною рисою спільної духовної спадщини є демократія. Сказане дозволяє наголошувати на наявності стійкого зв'язку між верховенством права і демократією: верховенство права проявляється в тих країнах, які прагнуть до демократії.

Сформульований висновок підтверджує суддя ЄСПЛ у відставці В. Буткевич: «Уряди, які підписали Конвенцію, виходили з глибоких переконань, що "рішення зробити перші кроки на шляху до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації, є абсолютною вірою у застосування верховенства права"» [234, с.59]. Із процитованого можна зробити висновок: колективне забезпечення фундаментальних прав людини в демократичному суспільстві без застосування верховенства права неможливе. Ще одне підтвердження: «Проте Суд, як і Комісія, вважає, що було б помилкою бачити у цьому посиланні "не більш ніж риторику", що не складає інтересу для тлумачення Конвенції. Уряди, що підписали Конвенцію, виходили з глибокої віри у верховенство права» [410, п.24].

Тільки в країнах, які прагнуть до демократії, проявляється принцип верховенства права. Його окремі окремі сторони видно з прецедентів:

1. «...Суд чітко визначив лише одне завдання утвердження принципу верховенства права: право людини має більш широкий сенс, аніж право, надане їй державою. Більше того, цей принцип має захистити людину від всесильності держави» [410, п. 24]. Фундаментальне право ставиться над державою, тобто фундаментальне право верховенствує над тим правом, для якого держава встановила певні межі. Тоді очевидно, що в абсолютному демократичному суспільстві державні обмеження фундаментальних прав і свобод, визначених

Конвенцією, зведуться до нуля. У такому, суто теоретичному, демократичному суспільстві поняття «верховенство права» буде зайвим: гарантування фундаментальних прав забезпечується повністю (на 100 %).

Для того, щоб суспільство стало абсолютно демократичним, необхідно виховати суспільство в дусі демократії. На основі сказаного можна стверджувати, що верховенство права є вічним принципом, який лежить в основі оцінки судами правильності обмеження державою конвенційних прав і свобод людини з позиції демократії. Інакше кажучи, це базовий принцип судів, який сприяє зведенню до мінімуму державного втручання в права і свободи, гарантовані Конвенцією. На основі викладених міркувань стверджуємо, що верховенство права і є тією духовною спадщиною держав-членів Ради Європи, яка регулює державне втручання в конвенційні права і свободи в умовах демократичного суспільства. Або: під час захисту прав і основоположних свобод людини, гарантованих Конвенцією, у роботі судів повинен панувати дух верховенства права щодо недопустимості будь-якого надлишкового їх обмеження, попри межі, визначені побудовою демократичного суспільства [411].

2. «Якість закону вимагає того, щоб він був сумісний з верховенством права, положення, яке властиве і поширюється на всі статті Конвенції» [412, п.50]. Із прецеденту видно, що захист будь-якого гарантованого Конвенцією права людини вимагає застосування принципу верховенства права, для цього межі державного втручання мають бути чітко встановлені (звужені) законом, у чому й полягає його якість (про оцінку якості законодавства йшлося в підрозділі 2.1).

3. «Стаття 8 п. 2 Конвенції ... не обмежується тим, що відсилає до внутрішнього права, але говорить також про якість закону, який має відповідати принципу "верховенства права". Дане положення "припускає ..., що у внутрішньому праві мають існувати обмежувальні міри від свавільного втручання влади в здійснення своїх прав, гарантованих пунктом 1 ..."» [245,

пп.26,27; 251, п.79]. Наведений прецедент повністю узгоджується з міркуваннями, які ми виклали в пункті 1.

4. «...Кожній людині, права якої можуть бути обмежені державою, повинен бути "...гарантований мінімальний ступінь захисту, на який мають право громадяни в умовах верховенства права в демократичному суспільстві"» [251, п.79; 245, п.36].

Окрім наведених прецедентів, які розкривають правовий зміст принципу «верховенства права», варті уваги й ті, в яких захищаються інформаційні права та свободи людини.

5. «Більше того, Суд має бути впевненим щодо існування адекватного захисту від зловживання, оскільки система заходів таємного спостереження, що розроблена для захисту національної безпеки та громадського порядку, пов'язана з ризиком порушення або навіть зруйнування принципів демократії на підставі її захисту [204, п.52; 251, пп.49–50]. Такі гарантії мають бути встановлені законом та мають застосовуватись до нагляду за діяльністю відповідних органів або служб. При наглядових провадженнях мають дотримуватись цінності демократичного суспільства настільки добросовісно, наскільки це можливо, зокрема верховенство права, про що прямо говориться у Преамбулі Конвенції. Верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватись судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення незалежного провадження» [251, п.55]. Наведений прецедент показує, що в демократичному суспільстві обмеження фундаментальних прав і свобод людини допустиме із суспільною метою. Для того, щоб не було зловживань з боку держави в обмеженні фундаментальних прав і свобод людини, в національному законодавстві повинен бути закладений механізм захисту від свавілля держави. Цей механізм захисту має бути прописаний в законах, які надають повноваження відповідним

органам здійснювати втручання. У згаданому механізмі кожен процесуальний крок втручання державних органів, які здійснюють обмеження, повинен підлягати судовому контролю. Саме судовий контроль може надати найкращі гарантії, адже в демократичному суспільстві він незалежний, безсторонній та здійснює незалежне провадження. Якщо механізм захисту фундаментальних прав і свобод відсутній, Суд визнає факт державного свавілля. Свавільне втручання є на стільки шкідливе для демократії, що може призвести до зруйнування принципів демократії під виглядом її захисту.

6. «...Оскільки здійснювані на практиці заходи таємного спостереження за обміном інформації є закритими для їх ретельного аналізу з боку осіб, яких це стосується, або з боку громадськості загалом, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права. Отже, закон має з достатньою чіткістю визначити межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети даного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання» [204, п.49; 251, п.67; 413, п.56]. Особа чи громадянське суспільство не в змозі встановити правильність державного втручання (бо питання можуть торкатися національної безпеки чи порушення громадського порядку). Надані компетентним державним органам повноваження на обмеження (зокрема, на таємне спостереження) повинні здійснюватися тільки в конкретних рамках (межі дискреції). При цьому порядок здійснення втручання повинен бути законодавчо прописаний (як алгоритм, крок за кроком) відповідно до мети втручання. Тільки за таких умов суд зможе здійснити належний контроль за законністю втручання. Це надасть особі належний захист від свавілля держави, а саме втручання буде сумісним з принципом верховенства права.

7. «Враховуючи обставини даної справи, Європейський Суд розглядає той факт, що заявник направив свою скаргу в особистому листі на адресу представника органу державної влади, компетентного розглядати подібні

питання, як такий, що має вирішальне значення при оцінці співрозмірності втручання. Сама можливість інформувати органи державної влади про поведінку державних службовців, яка ними розглядається як невірна чи незаконна, є однією із складових принципу верховенства права. У зв'язку з цим Європейський Суд звертає увагу на недвозначне положення, що міститься в Постанові Пленуму Верховної Ради Російської Федерації, відносно "повідомлення відомостей особі, якої вони торкаються", яка не може визнаватись її поширювачем і, відповідно, не є основою для звернення до суду з позовом про дифамацію...» [371, п.26].

Із наведеного прецеденту видно, що однією із складових принципу верховенства права, є можливість судів інформувати органи державної влади про незаконність поведінки державних службовців. Особам, які перебувають в ув'язненні, держава може видозмінити право на звернення. Це право повинне регулюватись законодавчо, причому порядок звернення ув'язнених регулюється положеннями, які є недвозначними. Порухення ув'язненим Постанови Пленуму Верховної Ради РФ, в якій прописано порядок звернення і яка не є поширювачем інформації, не є підставою вважати, що мала місце дифамація. Це і є підставою відмови Судом у позові про дифамацію.

На основі аналізу прецедентної практики Суду, колишній суддя ЄСПЛ В. Буткевич пропонує, урахувавши на відсутність визначення верховенства права, спиратись на п'ять основних цінностей, які відображають верховенство права і яких цей принцип вимагає дотримуватися: 1) захист прав і свобод людини; 2) функціонування держави та її органів, пов'язаних виконанням права, заборона державного свавілля; 3) дотримання принципу рівності суб'єктів права (фізичних і юридичних осіб) перед законом; 4) забезпечення законності та порядку в суспільстві; 5) наявність ефективного і передбачуваного правосуддя (право на доступ до суду, право на справедливий судовий розгляд та ін.) [234, с.61].

Випадком порушення принципу верховенства права з прецедентної практики Суду може бути такий: «...пану Крюслену не був гарантований мінімальний ступінь захисту (від прослуховування через третю особу – *К.М.*), на який мають право громадяни в умовах верховенства права в демократичному суспільстві» [251, п.79].

Висновок. Верховенство права властиве тим країнам, які прагнуть до демократії. Без дотримання цього принципу колективне забезпечення прав людини в суспільстві неможливе. Правова сутність принципу верховенства права полягає в тому, що право людини має більш широкий сенс, аніж право, надане їй державою. Помічено тенденцію: зростання рівня демократії в державі зводить до мінімуму державне обмеження інформаційних прав і свобод людини. Будь-який закон має відповідати принципу верховенства права, тобто містити механізм захисту від свавільного втручання держави. Зловживання державою права на втручання в конвенційні права людини руйнує демократію, тому суди повинні здійснювати ефективний контроль за втручанням органів влади у права осіб, а межі правової дискреції мають бути чітко прописані в законі.

До основних цінностей, які характеризують принцип верховенства права, відносяться: 1) захист прав і свобод людини; 2) заборона свавільного втручання держави в ці права; 3) рівність суб'єктів права перед законом; 4) законність та правопорядок в суспільстві; 5) ефективне та передбачуване правосуддя.

4.2.3. Принцип ефективності (ефективного захисту) прав

Загальна декларація прав людини [36] проголосила основною метою забезпечення справедливості й миру в усьому світі. Цього можна досягнути, визнає цей важливий історичний документ, через загальне (в усьому світі) та ефективне визнання і дотримання проголошених у ній прав. На основі

Загальної декларації було створено інший фундаментальний документ, який стосувався Європи – Конвенцію [4].

Принцип ефективності прав – один із основоположних принципів конвенційної системи. Його правова основа закладена в Преамбулі Конвенції, у якій ідеться: «Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, беручи до уваги те, що ця Декларація має за мету забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод,...» [4, Преамбула].

Щоб забезпечити ефективне визнання і дотримання проголошених прав та основоположних свобод, Конвенція вбачає два шляхи: 1) дієва політична демократія; 2) спільне розуміння і додержання прав людини [4, Преамбула]. Перший шлях потребує мінімального обмеження конвенційних прав і свобод (умова демократичного суспільства), а другий – відповідного виховання громадян у суспільстві щодо розуміння цих прав і їх дотримання. Отож, тільки прагнення країн до демократичного суспільства забезпечить мінімальні обмеження конвенційних прав людини, що означає їх максимальний ефект у становленні демократії. Цей висновок саме й повинен бути покладений в основу використання національними судами принципу ефективності прав; саме тоді країни-підписанти Конвенції наблизатимуться до демократичного суспільства.

Принцип ефективності прав, як «стовп» Страсбурзької системи (висловлення голови ЄСПЛ Ж.-П. Кости [233,с.14]), Суд почав використовувати з перших днів роботи. На цей принцип ЄСПЛ посилається в кожній справі. Розвиток принципу ефективності прав проявляється в ряді прецедентів Суду, зокрема:

1. «Конвенція гарантує не теоретичні та ілюзорні права, а права, які мають практичний вплив і є ефективними» [414, п.24].

2. «...предмет і мета Конвенції як правового інструменту, що забезпечує захист прав людини, вимагає, щоб її норми тлумачилися й застосовувалися таким чином, щоб зробити її гарантії реальними й ефективними» [415, п.87].

3. «Суд відзначає, що розслідування не буде ефективним доти, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані» [297, п.67; 416, п.131].

Спираючись на згаданий вище шлях забезпечення ефективності конвенційних прав через політичну демократію, стверджуємо, що ефективними ці права будуть тоді, коли вони спрямовані на розвиток демократії в суспільстві (саме тоді згадані права проявляють відповідний ефект). Як підтвердження сказаному, можна навести прецеденти Суду, пов'язані зі справами про захист інформаційних прав і свобод людини:

1. «Як зазначив Суд у рішенні в справі "Маркс проти Бельгії" [235, п.31] та "Янг, Джеймс та Вебстер проти Сполученого Королівства" [417, п.43], додатково до переважно негативних обов'язків держави утримуватися від втручання в конвенційні гарантії, останні можуть бути також підставою для позитивних зобов'язань.

Ураховуючи зазначене, Суд наголошує на важливості свободи вираження поглядів як однієї з передумов функціонування демократії. Реальне "дієве" використання цієї свободи не просто залежить від обов'язку держави не втручатися, а й може потребувати вжиття позитивних заходів» [318, пп.79–80; 259, пп. 42–46; 418, п.38].

З наведеного прецеденту очевидний динамізм принципу ефективності прав: для того, щоб свобода вираження поглядів забезпечувала становлення демократії в певній державі, принцип ефективності зобов'язує цю державу (через рішення Суду) вжити таких позитивних заходів, які б забезпечили

дійсну (а не ілюзорну) свободу; лише тоді згадана свобода сприятиме розвитку демократії. Яскравим прикладом, який ілюструє здійснення державою позитивних заходів, може бути забезпечення сторони розгляду захисником: «Суд нагадав, що Конвенція покликана гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їх практичне та ефективне здійснення; це особливо справедливо стосовно права на захист, яке займає видне місце в демократичному суспільстві, як і саме право на справедливий судовий розгляд, з якого воно випливає» [419, п.33].

З наведеного видно, що в демократичному суспільстві обов'язок забезпечення ефективним захистом покладається на державу. При цьому ефективному захисту належить на стільки суттєва роль, що це право Суд ставить на один рівень із правом на справедливий судовий розгляд. Водночас, Суд застерігає від того, що ефективний захист потрібно відрізнити від «призначення захисника». Як справедливо підкреслювали представники Комісії «...призначення ще не забезпечує ефективної допомоги...» [419, п.33].

2. «Європейський Суд відзначає, що чинне на даний період законодавство Російської Федерації ... не робило розмежувань між оціночними судженнями та твердженнями про факти, оскільки воно одноманітно посилялось на "відомості" і виходило з того, що будь-які відомості підлягають доказовості в рамках цивільно-правового судового розгляду. Незалежно від фактичного характеру "відомостей" особа, яка поширила "відомості", повинна переконати суд в їх достовірності» [371, п.29]. Тобто відповідно до логіки Суду, свобода вираження поглядів у Російській Федерації не відповідає конвенційному принципу ефективності прав. Ця свобода не забезпечувалась законодавством Російської Федерації, а тому не могла бути ефективною. Для того, щоб свобода вираження поглядів була ефективною (а не ілюзорною), законодавство Російської Федерації повинно розмежовувати оціночні судження (які не потребують доведення)

та твердження про факти. У протилежному разі подібні порушення свободи вираження поглядів у Російській Федерації фіксуватимуться ЄСПЛ як системні.

3. «...Суд має бути впевненим щодо існування адекватного та ефективного захисту від зловживання, оскільки система таємного спостереження ... пов'язана із ризиком або навіть зруйнуванням принципів демократії на підставі її захисту. Такі гарантії захисту мають бути чітко встановлені законом та мають застосовуватись до нагляду за діяльністю відповідних органів» [204, п.52; 251, пп. 49–50].

Прецедент показує, що для будь-якого, навіть законного державного втручання в конвенційні права, мусить існувати адекватний (відповідно до втручання) і ефективний захист. Без такого захисту державне втручання перетворюється на свавільне, що унеможлиблює становлення демократії. Саме тому творці Конвенції передбачили в цьому важливому документі ще й статтю 13 («Право на ефективний засіб правового захисту»): «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [4].

Здійснюючи оцінку національного законодавства (в кожному конкретному випадку) на предмет наявності ефективного захисту, Суд з'ясовує: 1) чи існує процесуальний порядок правильності врахування принципу ефективності відповідно до вимог демократії; 2) чи заслухана кожна зі сторін із погляду доказовості фактів; 3) чи відведено кожній стороні належний час на висвітлення власних аргументів. У разі, коли процесуальний порядок доказу ефективного використання засобів захисту (як цього потребує демократичне суспільство) заявником відсутній, його встановлює Суд. Підтвердженням може слугувати такий випадок із практики ЄСПЛ:

«Суд нагадав, що мають бути вичерпані лише ті засоби, які є ефективними. Це обов'язок Уряду ... довести Суду, що засіб був ефективним та доступним в теорії та на практиці. Після виконання цієї вимоги заявник має довести, що засіб захисту, запропонований Урядом, було вичерпано, або з певних причин він був невідповідним або неефективним за обставин справи, або існували певні обставини, які позбавляли заявника від обов'язку дотримання цієї вимоги [420, п.107]. Суд підкреслює, що п.1 статті 35 ("Умови прийнятності") Конвенції має застосовуватись з певною мірою гнучкості та без надмірного формалізму. Більше того, правило вичерпання національних засобів захисту не є абсолютним, та не має бути вжито автоматично. При розгляді того, чи було дотримано цього правила, необхідно зважити на існування формальних засобів захисту в правовій системі відповідної держави, на загальний правовий та політичний контекст, в яких вони діють, а також на особливі обставини справи та на те, чи вдався заявник до всіх доступних засобів захисту» [421, п.58].

Вирішальним фактором в оцінці ефективності засобу захисту стосовно скарги на погане поводження, вважає Суд, є можливість заявника подати скаргу до національних судів з цього питання з метою отримати пряме та своєчасне відшкодування, а не суто непрямий захист прав [422, п.67].

Правову суть ефективності засобу захисту видно з прецедентної практики. Щоб бути ефективним, засіб захисту: 1) має бути незалежним від будь-якої вжитої на розсуд державних органів дії; 2) має бути безпосередньо доступним тим, кого він стосується [423, п.59]; 3) повинен бути спроможним запобігти виникненню або продовженню стверджуваного порушення чи надати належне відшкодування за будь-яке порушення, яке вже мало місце [424, п.158; 251, п.5].

Принцип ефективності прав постійно еволюціонує. Сказане підтверджується постійними рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи

щодо пошуку ефективних національних засобів правового захисту. Потреба в цьому, зазначає Комітет Міністрів, хоча б у тому, що завдяки вдосконаленню національних засобів правового захисту Суду буде легше розглядати заяви, якщо перед цим національний орган розглядав справи по суті...» [209, п.36].

Важливо врахувати застереження Суду: позов до прокуратури не можна розглядати як ефективний та доступний засіб захисту, враховуючи те, що статус органів прокуратури за національним законодавством не передбачає ефективних гарантій для належного та безстороннього перегляду скарг заявника [423, п.63; 425, п.116; 212, п.58; 422, п.69].

Узагальнивши практику судового захисту екологічних справ, Суд зробив важливий висновок, який суттєво розширив правову сутність принципу ефективності прав: «Оскільки призначення Конвенції захищати реальні, а не ілюзорні права людини, справедливу рівновагу між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином [280, пп.56,61]. Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визначені неіснуючими, а держава – нести відповідальність за порушення Конвенції, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним [282, пп.124–125].

Загалом, держава, використовуючи детальні та точні дані, повинна виправдати ситуацію, коли окремі особи несуть важкий тягар від імені решти суспільства» [270, п.128; 268, пп.144–145].

Наведений прецедент Суду дає підстави стверджувати, що, попри існуюче законодавство, у якому передбачено захист від свавільного втручання держави в конвенційні права людини, коли їх не дотримуються належним чином (включаючи бездіяльність), необґрунтовано (або штучно) затягується процедура прийняття рішення. Це теж своєрідне «від'ємне» втручання держави в конвенційні права, що не відповідає становленню демократії [426].

Особливий випадок щодо відсутності в заявника ефективного захисту Судом розглядається тоді, коли заявник оскаржує законодавчу норму: «Суд зауважує, що... суди загальної юрисдикції в Україні, включаючи Верховний Суд України, не мають повноважень визнавати закони нечинними. Крім того, за законодавством України фізична особа не має права на подання заяви до Конституційного Суду України, який має виключні повноваження визнати законодавчу норму неконституційною. Отже, у разі, якщо скарга заявника безпосередньо стосується законодавчої норми, яка є чіткою та не двозначною, Суд дійде висновку, що в такого заявника не було засобу юридичного захисту, який можна було б вважати ефективним за обставин його справи» [427]. Згідно Закону України «Про Конституційний Суд України» (2136-19) від 17 липня 2017 року фізична особа має право на подання скарги до КСУ, який має виключні повноваження визнавати законодавчу норму неконституційною.

Будь-яка особа, яка вважає, що її конвенційне право порушене державою, яка не мала засобів юридичного захисту може звернутися до ЄСПЛ в такі терміни: 1) протягом 6-місячного строку з дати оскаржуваної дії [256, п.4]; 2) протягом 6-місячного строку після того, як заявник, використовуючи національний засіб юридичного захисту, дізнався про його неефективність [204, п.37; 428, п.77].

Інший випадок. Доведення факту невичерпання засобу юридичного захисту Суд покладає на Уряд: саме Уряд повинен переконати Суд у тому, що у відповідний час такий засіб був ефективним і існував як у теорії, так і на практиці [333, п.76].

При розгляді справ ЄСПЛ щодо законності державного втручання у кореспонденцію (зокрема, ув'язненого), правомірність такого втручання доводиться державою-відповідачем із обов'язковим посиленням на відповідний закон. Остання повинна переконати Суд у тому, що особа, в кореспонденцію якої втрутилась держава мала ефективний (як у теорії, так і на практиці) засіб юридичного захисту. Звернення до прокурора,

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи суду не відноситься до ефективного захисту, адже вони не уповноважені скасувати законодавчий припис, що дозволяє обмежувати право ув'язненого на таємницю кореспонденції [334, pp.74-76]. Згідно Закону України «Про Конституційний Суд України» (2136-VIII) норма ст.13 Закону України «Про попереднє ув'язнення» (3352-XII) могла б оскаржуватись до КСУ (на момент розгляду ЄСПЛ – ні).

Висновок. Демократизм принципу ефективності полягає в тому, що проголошені Загальною декларацією прав людини цілі можуть бути досягнуті, коли забезпечено ефективне визнання і додержання конвенційних прав. Це можливо завдяки дієвій політичній демократії і спільному розумінню й додержанню прав людини. Встановлено, що тільки прагнення країн до демократичного суспільства забезпечить мінімальні обмеження, що означає їх максимальний ефект у становленні демократії.

Обґрунтовано динамізм принципу ефективності прав: для того, щоб свобода вираження поглядів забезпечувала становлення демократії в певній державі, принцип ефективності зобов'язує цю державу (через рішення Суду) вжити таких позитивних заходів, які б забезпечили дійсну (а не ілюзорну) свободу; лише тоді згадана свобода сприятиме розвитку демократії.

Доведено, що здійснюючи оцінку національного законодавства на предмет ефективного захисту, Суд з'ясовує наявність в ньому процесуального порядку встановлення вимог ефективності. Як правило, Суд дотримується таких процесуальних кроків: 1) чи існує процесуальний порядок правильності врахування принципу ефективності відповідно до вимог демократії; 2) чи заслухана кожна зі сторін із погляду доказовості фактів; 3) чи відведено кожній стороні час на висвітлення власних аргументів.

Принцип ефективності реалізується повною мірою тоді, коли використано конвенційний правовий інструмент захисту прав людини. Суди, захищаючи конвенційні права людини, забезпечують розвиток демократії в країні. У своїй роботі суди з'ясовують, що зробила держава для становлення демократії і через негативні, і через позитивні обов'язки. Обов'язок ефективного захисту прав людини покладається на державу. Від будь-якого, навіть законного втручання державою в конвенційні права, повинен існувати ефективний захист. Без останнього державне втручання стає свавільним, що унеможлиблює становлення демократії.

4.2.4. Принцип передбачуваності (юридичної визначеності)

Правова суть принципу передбачуваності в тому, що до законів, які використовують влади держав-підписантів Конвенції для обмеження прав та основоположних свобод людини, Суд в усіх справах ставить вимогу передбачуваності. Вона включає: «...норма не може вважатись "законом", якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю щоб громадянин міг регулювати свою поведінку: за необхідності за належної правової допомоги – передбачити наслідки, до яких може привести певна дія» [205, п.48; 431, п.34; 432, п.56; 204, п.49]. Інший прецедент тлумачить: «...яка (особа – *К.М.*) повинна передбачити його наслідки (закону – *К.М.*) для себе...» [263, п.25; 295, п.155].

Суттєво, що принцип передбачуваності не виконується як абсолют. Так, у справі «Крюслен проти Франції» [245, п.30], де судові слідчі за дозволом суду перехопили інформацію з телефону третьої особи, ця особа не може в абсолютній формі передбачити факт прослуховування для коректування власних дій. Ураховуючи наведену ситуацію, Суд уточнює: що рівень

передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, кого він стосується [205, п.49; 250, п.68].

Згаданий принцип не відображений у ЄКПЛ; він є наслідком тлумачення Конвенції Судом і ним органічно використовується на практиці. Правову сутність і динаміку принципу видно з низки прецедентів. Зокрема: « слово "закон" у формулі "передбачено законом" охоплює не лише статuti, але й неписане право. Відповідно, Суд не надає уваги тій обставині, що інститут неповаги до суду є дітищем загального права, не відноситься до "передбачений законом" лише на тій підставі, що воно не закріплене в законодавстві, то це позбавляє державу-учасника Конвенції, де діє загальне право (common law), захисту ст. 10 п. 2 і підрубує самі корені правової системи цієї держави» [246, п.47].

Отже, передбачуваність закону (його юридична визначеність) стосується і писаного, і неписаного права, по-перше. По-друге, хоча передбачуваність не прописана в системі загального права, її потрібно там вбачати, оскільки вона породжена нормами Конвенції. У притилежному разі, тобто коли результати використання закону не дають змогу передбачити результат його дії за конкретних умов, є серйозна загроза свавілля, тобто порушення норм демократії.

Прецедентом визнається не обов'язковість у кожному законі використання формули «передбачено законом». Допускається її відсутність, яку можна замінити іншою формулою, а саме: «відповідність нормам демократії».

Гене́за розвитку принципу передбачуваності простежується в інших справах Суду: «Недостатньо, щоб оспорюване втручання належало до категорії винятків, перерахованих у п. 2 статті 10, недостатньо і те, що втручання відбулось із-за того, що зміст статті виявився в сфері дії правової норми, що втручання було необхідним із врахуванням фактів і обставин конкретної розглядуваної ним справи» [246, п.65]. Передбачуваність Судом

встановлюється на основі оцінки фактів і обставин розглядуваної справи, тобто на основі того, на скільки державне втручання допустиме в межах демократії.

Сказане підтверджують справи Суду.

Зокрема (щодо часу подання скарги до касаційної інстанції): «Загалом Суд приходять до висновку, що заявниця та її представник діяли у справі з належною сумлінністю та що не було вини заявниці в тому, що вона не подала касаційну скаргу в межах строку, встановленого законодавством ... за обставин цієї справи застосування процесуальних обмежень національним судом не було очевидним та передбачуваним для заявниці і тому не відповідало принципу юридичної визначеності» [433, п.47].

В іншій справі: «В світлі цих обставин Суд приходять до висновку, що обмеження ... не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам другого параграфу статті 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати з впевненістю, чи застосовувались до нього обмеження ... стосовно кількості посилок та бандеролей, які ув'язненим було дозволено отримувати від родичів.

Суд зауважує, що Інструкція була внутрішнім документом, який не був доступний громадськості ...

Суд має взяти до уваги логічну проблему, яка включає обробку необмеженої кількості посилок, що надходять до пенітенціарної установи (утримувалось більше 3 тисяч в'язнів) ... В той же час має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і правом ув'язненого підтримувати контакти з зовнішнім світом. ... заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам. ... статтю 8 Конвенції ... порушено не було» [260, пп.13–14, 20, 22, 23].

Принцип передбачуваності не виконується як абсолют; потребу в ньому можна пояснити на основі цінностей демократичного суспільства: щоб держава могла прозвітуватись перед суспільством про законність втручання (наприклад, прослуховування). Саме для громадянського суспільства закон, що дозволяє санкції щодо телефонних розмов, має бути чітким та зрозумілим; з його

допомогою суспільство контролює правильність дій держави. Підтвердженням слугує прецедент: «...формулювання закону мають бути достатньо чіткими та зрозумілими для того, щоб надати громадянам необхідну інформацію відносно обставин та умов, при яких публічній владі надаються повноваження для таємного та потенційно небезпечного втручання в здійснення права індивіда на повагу до його особистого життя та кореспонденції» [245, п.30].

В окремих справах Суду знаходимо, що обмеження прав людини та основоположних свобод дозволено державам на власний розсуд: «У законі, який надає власний розсуд, мають бути вказані його межі» і «дотримання норм та процедур не обов'язково мають бути вказані в законі» [252, пп.88–89]. Власний розсуд державних органів не безмежний, а залежить від конкретної ситуації у справі. Межі свободи розсуду повинні визначатись цінностями демократичного суспільства: якби закон надав виконавчій владі право самостійно встановлювати межі розсуду, то він вступив би в протиріччя з принципом верховенства права [245, п.30].

Відсутність чітких меж втручання в національному законодавстві Суд обґрунтовує їх розвитком: «Необхідні чіткі та детально розроблені правила проведення подібних оперативних заходів, тим більше, що відповідна технологія постійно розвивається та ускладнюється» [245, п.33].

Достатні гарантії передбачуваності забезпечують державне втручання тільки у вкрай необхідних випадках і при цьому на мінімальному рівні; це є важливою умовою демократії.

Суттєвою особливістю принципу передбачуваності є те, що Суд вимагає надання достатніх гарантій можливості різного роду зловживань: 1) визначені категорії осіб, телефони яких можуть бути прослухані за постановою Суду; 2) визначений характер правопорушень, при якому можливе прослуховування; 3) тривалість даного заходу; 4) порядок складення підсумкових протоколів, які фіксують прослухані розмови; 5) міри обачності, які повинні прийматися для збереження записів у цілісності та збереженості на випадок перевірки їх суддею

чи адвокатом; 6) обставини, при яких записи можуть чи повинні бути розмагнічені; 7) коли необхідно знищувати плівки з записами» [252, п. 35].

В інших прецедентах Суд і далі продовжує наголошувати на важливості принципу передбачуваності, розвиваючи його тлумачення: 1) норму не можна вважати законом у контексті п.2 ст. 10 Конвенції, якщо її не сформульовано з достатньою чіткістю, яка дає змогу будь-якій особі – якій за потребою може бути надана відповідна консультація – передбачити достатньою за даними обставинами мірою, наслідки, які може спричинити дана дія; 2) немає потреби в передбачуваності наслідків з абсолютною певністю; 3) незважаючи на бажаність визначеності, її наслідком може виявитися надмірна ригідність, а закон повинен мати здатність відповідати обставинам, що змінюються. Отже, чимало законів формулюються у термінах, які більшою чи меншою мірою є нечіткими і тлумачення та застосування яких є питанням практики [434, п.35; 251, п.66; 375, п.55]. Стає зрозумілим, що, попри сталість передбачення наслідків у законах, принцип передбачуваності має відповідати конкретним обставинам, а забезпечити це тлумачення повинні суди.

Вимога принципу передбачуваності до закону, який би надавав змогу кожному прогнозувати наслідки від вчинення певної дії у такому: « право має володіти здатністю йти в ногу з обставинами, які змінюються. Відповідно, в багатьох законах неминуче використовуються більш чи менш розпливчасті терміни: їх тлумачення та застосування – завдання практики» [246, п.49]. Прецедент вкотре підтверджує, що в основі принципу передбачуваності лежить і загальне право, і прецедентне. Перше визначає постійний складник (незмінний) принципу, а друге – динамічний, саме від якого значною мірою залежить прогрес демократії в питаннях захисту конвенційних прав і свобод людини.

Аналізуючи вираз «передбачено законом» у французькому й англійському текстах пункту 2 статей 9, 10 та 11 Конвенції (*prevues par la loi* та *prescribed by law*), Суд помітив, що коли у французькому тексті той самий

вираз використано в п. 2 статті 8 Конвенції, ..., то англійський текст, відповідно, каже по-іншому: «згідно із законом» (in accordance with the law), «передбачено правом» (provided by law) та «згідно з правом» (in accordance with law). У цьому випадку Суд настоює на визнанні аутентичності виразів і пропонує «дати їм таке тлумачення, яке зблизило б їх наскільки це можливо і сприяло б реалізації цілей та досягненню завдань договору» [246, п. 48]. Попри неабсолютну відмінність французького й англійського значення виразу «передбачено законом», суди на перший план повинні винести обстоювання ідей демократії, як цього вимагає Конвенція.

Станом на сьогодні неможливо запропонувати єдине визначення принципу передбачуваності. Передбачуваність визначається багатьма правовими параметрами.

Справами Суду, в рішеннях яких є посилання на передбачуваність, можуть бути наступні:

1. «Взявши до уваги свою практику щодо вимог чіткості та передбачуваності (див. [435, п.30; 436, п.29]) та з огляду на той факт, що існує значна національна судова практика з цього питання (див. [205, пп.27–31]), Суд вважає, що втручання у право заявника було "передбачене законом" в розумінні п. 2 статті 10 Конвенції" [205, п.50].

Оцінюючи чіткість та передбачуваність закону (норми), Суд враховує національну судову практику, а тоді робить висновок чи було втручання «передбачене законом» в розумінні певної конвенційної статті.

2. «Ступінь чіткості значною мірою залежить від змісту розглядуваної норми, галузі, якої вона торкається, кількості та статусу тих, кому вона адресована [250,п.68; 313, п.36]. Закон, який надає дискреційні повноваження, сам по собі може відповідати вимозі "передбачено законом" за умови, що рамки цих дискреційних повноважень та спосіб їх здійснення прописані з достатньою ясністю, щоб передбачити належний захист від свавілля» [437, п.31; 313, п.36].

Ступінь чіткості пов'язується з кількома факторами, серед яких: зміст норми; галузь, якої вона торкається; кількість та статус тих, кому ця норма адресована. Закон, який допускає державне втручання, може відповідати вимозі «передбачено законом» сам по собі, якщо рамки і спосіб втручання прописані з достатньою ясністю, щоб передбачити свавілля держави.

3. «... Суд підкреслив, що вимога того, що назва газети "відповідала дійсності" (йдеться про російську газету "Листи Президенту" – К. М.), повинна бути заснована на статті закону, яка це чітко прописує ..., Суд встановив порушення ст.10 Конвенції, оскільки дане внутрішньодержавними судами тлумачення вводило нові критерії, які неможливо було передбачити, виходячи з тексту закону, що визначає ситуації, коли в реєстрації назви може бути відмовлено. ...втручання в права заявника не було "передбачено законом" за змістом п.2 ст.10 Конвенції. ... мало місце порушення ст.10 Конвенції» [321, п.43; 313, пп.39–40].

Отже, введення національними судами при здійсненні тлумачення норми закону, що дозволяє втручання, нових критеріїв (яких немає в законі), визнається Судом як державне втручання, яке не було передбачено законом і визнає порушення певного конвенційного права.

4. Журналістові п. Гзелю відмовлено у присутності на Світовому економічному форумі.

«... відповідно до судової практики Федерального суду заходи щодо обмеження свободи зборів мають застосовуватись тільки до осіб, котрі ініціюють заворушення. А це аж ніяк не стосувалося п. Гзеля.

Отож, компетентні органи не мали повноважень вдаватися до застосування поліційного застереження для того, щоб не дозволити заявнику потрапити на Форум. Відтак, втручання у свободу вираження поглядів не було передбачено законом, а тому порушувало ст.10 Конвенції» [438, пп.60–62].

Якщо журналіст ініціює заворушення, то втручання держави в його перебування на зборах (форумі) допустиме; навпаки – порушення ст.10 Конвенції.

Здійснюючи тлумачення права доступу до суду, ЄСПЛ стверджує, що це право «не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийняття скарги. Тим не менше, право доступу до суду не може бути обмежено ... у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями» [422, п.22].

«Правила регулювання строків подання скарги, безумовно, має на меті забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності ... У той же час такі правила в цілому або їх застосування не повинні перешкоджати сторонам використовувати доступні засоби захисту (див. [439, п.45]). Суд підкреслює, оскільки питання стосується принципу юридичної визначеності, це піднімає не лише проблему трактування правових норм у звичному сенсі, а також і проблему недоцільного формулювання процесуальних вимог, яке може перешкоджати розгляду позову щодо суті, тим самим спричиняючи порушення права на ефективний судовий захист» (див. [402,п.37])» [422, п.23].

Строки подання скарги до суду регулюються принципом юридичної визначеності. Проте, якщо неякісне формулювання процесуальних вимог, щодо згаданих строків, перешкоджає розгляду справи по суті, то це є порушенням права на ефективний судовий захист (порушена сутність права).

Подібно до права на доступ до суду, інформаційні права людини теж можуть обмежуватися. Обмеження не повинні призводити до порушення суті інформаційних прав, здійснюватись із законною метою, пропорційно використаним засобам та досягнутим цілям. Ці обмеження не повинні анулювати доступні засоби захисту. При цьому суди повинні не тільки керуватись чинними правовими нормами, які дозволяють обмеження, а й звести

до мінімуму негативний вплив процесуальних вимог. Останнє може перешкоджати розгляду позову по суті, тим самим порушуючи сутність прав, що не допустимо в умовах демократії (звуження інформаційних прав через процесуальні вимоги не передбачено статтями 8 та 10 Конвенції). У цьому полягає «прихована» сторона тлумачення принципу правової (юридичної) визначеності з позиції демократії. Наполягання Суду на тому, що «... необхідно дослідити, чи можна вважати перебіг строку прогнозованим з точки зору заявниці (заявниця клопотала про дозвіл на касаційне оскарження, яке згідно зі ст. 321 ЦПК (2503-06) визнано неприйнятним вітчизняним судом)» [422, п. 26].

Саме оцінка на прогнозованість наслідків правової події судами й визначає значення процесуального аспекту як складника принципу правової визначеності. На основі правової визначеності можна стверджувати, що, попри відсутність законодавства від нової інформаційної загрози правам людини, можливе державне втручання в межах демократії. Це дасть змогу зберегти сутність прав людини і, принаймні, нейтралізувати інформаційні загрози.

Попри те, що ми не проводили розмежування між принципом передбачуваності та принципом юридичної визначеності, вважаємо другий більш загальним. Розгляд згаданих принципів як один здійснюється лише з тих міркувань, щоб забезпечити єдність писаного права та судової практики [440].

В окремих справах Суду спостерігаються принципи, які є складовими частинами принципу передбачуваності. До таких відноситься принцип доступності, основою якого є аналіз обмежувального законодавства на його публічність, та принцип якості, основою якого є аналіз обмежувального законодавства на відповідність здійснення втручання державними органами.

Висновок. Встановлено, що принцип передбачуваності ставить до законів держави-учасниці Конвенції вимогу, щоб кожна особа могла передбачити їх наслідки, а рівень передбачуваності може бути різний і визначається багатьма факторами. Цей принцип охоплює і писане, і неписане право, вироблене практикою ЄСПЛ. Ігнорування цим принципом веде до державного свавілля,

що призводить до порушення норм демократії. Передбачуваність встановлюється Судом на основі оцінки фактів і обставин конкретної справи, тобто на допустимості державного втручання в межах демократії. Цей принцип ставить державу в такі умови, щоб вона могла прозвітуватись перед суспільством про законність втручання (у цьому є потреба в принципі передбачуваності).

Доведено, на основі практики Суду, що закон, який дозволяє санкції, має бути чітким і зрозумілим. З його допомогою суспільство контролює дії держави. Якщо в обмеженні прав людини закон дозволяє власний розсуд, то межі розсуду повинні визначатись цінностями демократії: обмеження має здійснюватись у край необхідних випадках і на мінімальному рівні.

З'ясовано, що важливою особливістю принципу передбачення є те, що Суд вимагає від закону гарантій від зловживань; цей принцип має відповідати конкретним обставинам, а забезпечити тлумачення закону мають суди. Крім того, Судом враховується національна судова практика і тоді робиться висновок про те, чи передбачене законом втручання захищає особу від свавілля.

Встановлено: якщо суди, здійснюючи тлумачення закону, вводять нові критерії, яких немає в законі, то це порушення Конвенції. «Прихована» сторона тлумачення принципу правової визначеності в тому, щоб не допустити негативний вплив процесуальних вимог на порушення сутності прав.

4.2.5. Принцип пропорційності

Правова суть принципу пропорційності зрозуміла з позиції демократії: у демократичному суспільстві державні органи обрані суспільством і їх мета – захист прав і свобод людини; якщо держава обмежує права конкретної особи, то це вона здійснює в інтересах суспільства. Сказане не означає, що особа,

права якої обмежені, залишається без прав; її конкретне право звужене («зменшене») частково: мінімум звуження не менший за обов'язковий конвенційний рівень. Як наслідок конвенційне право за змістом збережене, а держава виступає захисником суспільства. Сказане породжує справедливий (розумний) баланс між загальними інтересами суспільства і правом індивіда відповідно до легітимної мети.

Обмеження державою певних прав допускається, коли мета можливого обмеження чітко встановлена в законі (легітимна) і здійснюване обмеження забезпечує баланс інтересів суспільства й особи.

Принцип пропорційності полягає в забезпеченні рівноваги між правами окремого індивіда та суспільними (державними) інтересами; настільки засоби захисту інтересів одних осіб не порушують права інших і є пропорційними для досягнення легітимної мети [251, с.46]. «...визначення справедливої рівноваги використовується як засіб, спрямований на благо обох сторін» [258, п.86].

Прецедент ЄСПЛ тлумачить цей принцип так: «в основі всієї Конвенції лежить пошук справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами фундаментальних прав окремої особи ... Тому мають бути витримані розумні пропорції між використаними засобами і досягнутими цілями» [393, п.28].

Про те, що Суд практично в кожній справі проводить оцінку справедливого балансу інтересів суспільства й особи (вимога демократії) засвідчує прецедент: «...Незважаючи на доводи заявника, суди не визнали, що у справі, яку вони розглядали, мав місце конфлікт між правом на свободу вираження поглядів і необхідністю захисту репутації та прав інших осіб, не кажучи вже про необхідність забезпечення балансу інтересів, про які йдеться (детальний опис у [374, п.50]).

Отже, національні суди не навели відповідних і достатніх підстав для свого висновку про те, що висловлювання, яке було приписано заявникові, мало наклепницький характер для позивачів.

Не зважаючи на те, що застосовані до заявника санкції (національний суд зобов'язав заявника принести вибачення за образу і опублікувати в газеті спростування – *К.М.*) були незначними, Суд вважає, що це не може компенсувати зазначений недолік.

... мало місце порушення ст.10 Конвенції» [373, пп.50, 53].

Оцінити законність обмеження конвенційних прав людини державою мають національні суди; їм належить основна функція в забезпеченні дотримання державою принципу пропорційності. «...Свобода оцінювання, тим не менше, йде пліч-о-пліч з Європейським наглядом. Тому Суд повинен впевнитись, чи були надані Урядові межі розсуду перевищені, тобто чи було доктрину *ultra vires* (хоча і законну саму по собі) застосовано ... з урахуванням принципу пропорційності» [393, п.29].

На думку дослідника прецедентів і голови КСУ судді С.В. Шевчука, принцип пропорційності – це вимога, щоб захід, який вживається, був пропорційним меті цього заходу [239, с. 478].

Узагальнивши наведені вище правові аргументи та прецедентну практику Суду, стверджуємо, що принцип пропорційності – це вимога Конвенції, яка ставиться до вживаного державою заходу з обмеження прав людини, пропорційно до мети цього заходу з обов'язковим дотриманням балансу інтересів суспільства та індивіда.

Легітимними цілями статті 8 Конвенції є інтереси національної та громадської безпеки чи економічний добробут країни, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб [4]. Про те, що ЄСПЛ враховує легітимність мети за статтею 8 Конвенції, видно із справ:

1. Із місць ув'язнення лист відправлено незаконним способом (в обхід дискреційних органів), адресований органіві державної влади, до відання якого належить установа, у якій заявника тримали під вартою. «Тобто цей лист не погрожував ризику перешкоджання правосуддю з боку заявника чи будь-якого

потенційного ризику... До того ж, заявник ... відносно незначне правопорушення, тим часом як йому призначили за це найсуворіше дисциплінарне покарання.

За цих обставин Суд вважає, що в справі, яка розглядається – навіть якщо врахувати звичайні та обґрунтовані вимоги режиму тримання під вартою, – відповідні посадові особи вийшли за межі наданої їм свободи розсуду і що втручання не було пропорційним» [430, пп. 91–92].

Порушення принципу пропорційності у розглядуваній Судом справі полягає у такому: 1) лист ув'язненого був спрямований до державного органу (вищестоячого), за що автора було піддано найсуворішому покаранню; 2) своїм вчинком ув'язнений не порушував права інших; 3) покарання ув'язненого не було засобом, спрямованим на благо обох сторін (особи і держави).

2. «Суд зауважує, що ст.31 Конституції України, ст.187 Кримінального процесуального кодексу України та ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" передбачають можливість накладення арешту на кореспонденцію в ході кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності.

Отже, існувала законна підстава для такого втручання» [204, п.46].

Накладення арешту на кореспонденцію повністю відповідало принципу пропорційності: 1) засіб арешту кореспонденції підозрюваного відповідав інтересам суспільства; 2) засіб був передбачений законодавством України, тому межі розсуду перевищені не були; 3) захід, який був використаний, був пропорційним меті цього заходу (кримінальному провадженню).

3. «...Суд визнає, що втручання переслідувало правомірні цілі за змістом ст. 8 п.2, а саме попередження злочину та захист прав інших осіб, зокрема, честі судді, якому був адресований лист (з погрозами – *К. М.*)» [293, п.36].

4. «Суд зважує, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні 6 тижнів може бути розцінена як такий баланс, беручи до уваги, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одяг, їжу та медикаменти для всіх ув'язнених

протягом позбавлення волі. На додаток Суд посилається на свідчення Уряду, що немає обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші, щоб придбати продукти харчування в магазині слідчого ізолятора.

На фоні цих обставин та маючи на увазі межі розсуду, що має Уряд при врегулюванні в'язничного життя, Суд зауважує, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням чи злочинам» [292, пп.17–18].

Легітимними цілями статті 10 Конвенції є інтереси національної безпеки, територіальна цілісність або громадська безпека, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі, захист репутації, прав і свобод інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету і безсторонності суду [4].

Практика ЄСПЛ врахування легітимної мети за статтею 10 Конвенції:

1. «Суд погоджується з Урядом, що втручання, яке є предметом спору, переслідувало законну мету – забезпечення виборців правдивою інформацією в ході президентської кампанії 1999 р.» [212, п.110].

Право критикувати політиків сприяє демократичній організації країни: без цього вільні вибори стають неможливими. Свобода вираження поглядів виступає важливою засадою демократичного суспільства: сприяє розвитку і особи, і суспільства. Проте, якщо це право використовується на шкоду іншим особам (неправдива інформація, наклеп), то держава в змозі його обмежити. В даному випадку державне втручання стало на захист суспільства: забезпечити виборців правдивою інформацією.

2. Заявник надіслав листи до КРУ і прокуратури щодо зловживань пані П.

«Суд вважає незаперечним те, що засудження заявника за наклеп за частиною третьою статті 125 Кримінального кодексу становило втручання в його права, гарантовані статтею 10 Конвенції, і таке втручання було здійснене згідно до закону і переслідувало легітимну мету – захистити репутацію пані П.» [369, п.44].

Держава не може втручатись у права й основоположні свободи людини лише на тій підставі, що втручання допустиме у законодавстві. Сказане може призвести до свавілля державних органів: права і свободи людини можуть бути обмежені коли завгодно й на будь-який термін. Це, своєю чергою, зведе вимоги демократії (наприклад, розвиток прав і основоположних свобод) нанівець [441]. Щоб запобігти цьому, Суд керується принципом пропорційності, піддає аналізу відповідність двом факторам, які обмежують втручання: винятковості та тимчасовості.

Особливості встановлення винятковості та тимчасовості зрозуміло з тлумачення Суду: 1) вимоги "пропорційності" втручання, його винятковий та тимчасовий характер повинні бути в положеннях законодавства та передбачати механізм додержання принципів на практиці; 2) містити вказівки щодо осіб, до яких застосовуються ці заходи; 3) характеризувати обставини, за яких вони вживаються; 4) визначати строки, які мають бути встановлені такими, щоб забезпечити відповідний захист від неналежного втручання органів державної влади [204, п.51].

Отже, винятковість і тимчасовість державного втручання – це механізм контролю суспільства за втручанням державних органів. Підтвердженням сказаному слугує прецедент: «...Суд зауважує, що вимоги "пропорційності" втручання, його винятковий та тимчасовий характер передбачені у статті 31 Конституції та статті 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"» [204, п.51].

Крім факторів винятковості та тимчасовості, які беруться до уваги під час встановлення пропорційності втручання, Суд рекомендує ще й інші: 1) природа та суворість покарання [350, п.37; 334, п.69]; 2) чи була змога вдатися до інших засобів у відповідь на критику його противників за дифамаційні звинувачення, що позбавлені підстав чи небросовісно сформульовані [345, п.46].

Зрозуміти практику Суду в оцінюванні законності державного втручання відповідно до принципу пропорційності дозволяють прецеденти.

1. «... Суд вважає, що звинувачення заявника (за висловлені в пресі думки – *К. М.*) та покарання у вигляді 2 років позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій у засобах масової інформації, строком на 2 роки, призначене за наслідком судового розгляду, що тривав декілька років, могли мати "охолоджуючий ефект" для свободи вираження заявника ...

З огляду на вищезазначене, Суд приходить до висновку, що обґрунтування, надане Урядом, є недостатнім для того, щоб продемонструвати, що оскаржуване втручання було пропорційним переслідуваній законній меті. Отже, воно не було "необхідним в демократичному суспільстві".

... мало місце порушення ст.10 Конвенції» [344, pp.57–59].

2. Морський військовий журналіст п. Пасько надав інформацію про діяльність газети «Бойова вахта» японським журналістам. Усі контакти з японськими журналістами він здійснював із власної ініціативи й не доповідав керівництву. Військовий трибунал Тихоокеанського флоту засудив військового журналіста строком на 4 роки.

«...Суд відзначив, що п. Пасько, як військовослужбовець у званні офіцера, був пов'язаний обов'язком зважувати все, що стосувалось виконання його професійних завдань. Національні суди ретельно оцінили аргументи заявника... Суди встановили, що п. Пасько зібрав та зберігав з метою передачі іноземним громадянам інформацію військового значення, яка визначалася як таємна та могла заподіяти значної шкоди національній безпеці... Суд підкреслив те, що заявника було засуджено за зраду не як журналіста, а як офіцера Збройних сил.

... Суд визнав, що національні суди досягли належного балансу (пропорційності) між ціллю гарантування національної безпеки та засобами,

використаними державою для цього. ... не було порушення статті 10 Конвенції» [361, pp. 85–88].

3. «... Платна реклама на телебаченні була для неї (йдеться про Партію пенсіонерів – *К. М.*) єдиною можливістю заявити про себе громадськості шляхом цього засобу масової інформації. ...Конкретна спірна реклама, а саме коротка характеристика Партії пенсіонерів і заклик голосувати за неї на майбутніх виборах, не містила елементів, здатних знизити якість політичної дискусії чи зачепити будь-які чутливі питання. За подібних обставин прямий і потужний вплив телебачення не може виправдати заборону та штраф, накладений на компанію "ТВ Вест". Таким чином, була відсутня розумна пропорційність правомірної мети заборони і засобів, використаних для її досягнення. Обмеження, які заборона та штраф наклали на здійснення заявниками права на свободу вираження поглядів, відповідно, не може розглядатись як необхідне в демократичному суспільстві.

... у справі мало місце порушення вимог статті 10 Конвенції» [376, п.78].

Висновок. Принцип пропорційності, сформований Судом, забезпечує справедливий (розумний) баланс між загальними інтересами суспільства і правом індивіда відповідно до легітимної мети. Цей принцип надає змогу державі обмежувати певні права людини (зокрема, інформаційні) в інтересах суспільства. При цьому мінімум звуження права особи не може бути меншим за конвенційний рівень. Справедлива рівновага, про яку йдеться, використовується як засіб, спрямований на благо обох сторін. Дотримання цього принципу є вимогою демократії; принцип передбачений Конвенцією і розвинутий Судом в багатьох рішеннях. Суд допускає обмеження за принципом пропорційності на основі факторів винятковості та тимчасовості, які забезпечують відповідний захист прав людини від свавільного втручання держави (це і є характерною особливістю демократичного суспільства); враховується також природа та суворість прокарання.

4.2.6. Принципи щодо рамок політичної дискусії

Політики – це категорія громадян, які або перебувають у владі, або прагнуть бути у владі. Цю категорію громадян обирає суспільство, і вони повинні служити цьому суспільству в ім'я розвитку демократії. В умовах демократії суспільству не байдуже, хто входить у владу, чи здатен той чи інший політик сприяти прогресу суспільства, захисту прав і основоположних свобод кожного. Суспільна зацікавленість цією категорією осіб викликала особливі умови ведення дискусії з ними, передовсім як з представниками влади чи претендентами до влади, тобто політичної дискусії. Для демократичного суспільства це природно, адже громадяни прагнуть обрати таку владу, кожен представник якої має бездоганні риси й готовий чесно працювати в ім'я суспільства. «Проникнення» в особисте життя політика стає глибшим, свобода висловлювання про нього стає ширшою, сприяючи тому, щоб він ширше «розкрився», адже органи влади в демократичному суспільстві мають бути підконтрольні громадськості. З'явилися особливі рамки (межі) політичної дискусії. Однак права й основоположні свободи кожного політика від цього не звузились.

Конвенція не виділяє політиків як окрему категорію громадян і не присвячує їм окремі статті. Водночас, ЄСПЛ, як наглядова інстанція за дотриманням демократичних принципів державами-підписантами Конвенції, сформував єдину практику захисту особи в процесі політичної дискусії. В основу цієї практики лягли принципи щодо рамок політичної дискусії. Ці принципи не можна пронумерувати чи здійснити їх рейтинг. Їх використання зумовлене особливостями конкретної справи та фактами цієї справи. Спільним у їх використанні є те, що ці принципи визначають рамки політичної дискусії в умовах демократії і не порушують конвенційні права та свободи політика.

Зазвичай, політична дискусія ведеться через пресу. В основі функціонування преси закладена свобода вираження поглядів. На думку Суду, «свобода вираження поглядів являє собою одну з важливих засад демократичного суспільства та одну з базових умов його прогресу та самореалізації кожного» [345, п.41]. Оскільки Суд визнає важливу роль преси в демократичному суспільстві, тому, і захист преси в суді має здійснюватись із позиції відповідності демократії. Ураховуючи, що право на свободу вираження поглядів згідно зі ст.10 Конвенції «включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [4], стверджуємо, що від нього значною мірою залежить становлення демократії. Оскільки згадане право реалізується і через пресу, то преса відіграє важливу роль у демократичному суспільстві [345, п.41; 203, п.38; 341, п.37].

Попри важливість ролі преси в демократичному суспільстві, Суд наголошує: преса не повинна переступати "певні межі", зокрема, що стосується захисту репутації та прав інших, а також розголошувати конфіденційну інформацію [345, п.41]. Оскільки свобода вираження поглядів може бути обмежена згідно з п. 2 ст.10 Конвенції, то поширення інформації чи ідей пресою також має відбуватись в межах цієї статті. Сказане підтверджується прецедентом: «Предмет п.2 ст.10 застосовується не тільки до "інформації" чи "ідей", які були отримані зі згоди чи розглядаються як необразливі чи як малозначущі, але й до тих, які можуть образити, шокувати чи непокоїти. Таким є вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе "демократичне суспільство"» [337, п.31; 358, п.30; 314, п.43; 349, п.43; 345, п.41; 243, п.49]. Деталізуючи особливості критики політиків пресою, варто врахувати прецедент: «Суд вважає, що публікації містили критику двох політиків, яка була викладена жорсткою, полемічною, саркастичною мовою. Немає сумніву, що для позивачів вони були образливими і навіть шокуючими. Проте, обираючи свою професію, вони залишили себе відкритими для суворой

критики і пильного нагляду; це той тягар, який політики мають прийняти в демократичному суспільстві» [205, п. 67].

Обов'язком преси в демократичному суспільстві є поширення інформації та ідей у спосіб, сумісний з її обов'язком і відповідальністю, щодо всіх питань, що становлять громадський інтерес [341, п.37; 325, пп.92–110; 345, п.41]. Розвиваючи роль преси в демократичному суспільстві, Суд підкреслює, що це не тільки завдання преси – поширювати подібну інформацію та ідеї – суспільство також має право отримувати їх. Інакше преса не змогла б відігравати життєво важливу роль «вартового пса демократії» [355, п.63; 345, п.41]. Отже, преса має слідкувати і реагувати на усі антидемократичні прояви і про ці прояви повідомляти громадськість. У демократичному суспільстві громадськість повинна теж знати про це, щоб відповідним чином усунути загрози демократії. На думку Суду, свобода преси надає громадськості один з найкращих засобів отримання інформації, формування ідей та ставлення до політичних лідерів [312, п.42].

Виражені пресою погляди можуть здійснюватись у різній формі (форму, в якій повідомляються ідеї чи інформація захищає ст. 10 Конвенції [343, п.57; 345, п.41]). На думку Суду, свобода журналістських висловлювань також припускає певний ступінь (межі, які в конкретній справі можуть бути інші) перебільшення чи навіть провокацій [315, п.38; 346, пп.45–46; 345, п.41; 315, п.39].

Оскільки преса стоїть на захисті демократичного суспільства, то стосовно політиків межі припустимої критики відповідно ширші, ніж коли йдеться про пересічного громадянина. Кожне слово та дія політика стає об'єктом ретельного вивчення з боку журналістів та громадськості, тому він повинен виявляти вищий ступінь толерантності [312, п.42]. Це необхідно тому, що «свобода політичних дебатів перебуває в самому серці побудови демократичного суспільства, що наскрізь пронизує Конвенцію» [312, п.42].

Іншим прецедентом Суд уточнює межі допустимої критики політиків: «Пункт 2 ст.10 Конвенції майже не надає можливостей для обмеження свободи вираження поглядів, коли йдеться про виступи політиків або про питання, які становлять суспільний інтерес [205, п.61]. До того ж, межа допустимої критики щодо такої публічної особи, як політик є ширшою, ніж щодо приватної особи. На відміну від останнього, перший неминуче та свідомо йде на те, щоб усі його слова та вчинки були об'єктом пильної уваги з боку журналістів та широкого загалу, тому має виявити більшу толерантність» [312, п.42; 374, п.54; 207, п.46].

Надаючи журналістам широкі (майже без обмежень) можливості для критики політиків, очевидна націленість журналістів на тому, що згадана майже «безмежність» допустима тільки в абсолютному демократичному суспільстві. Слово «майже», яке використане у наведеному вище прецеденті Суд конкретизує так: 1) право журналістів розголошувати інформацію, яка становить громадський інтерес, буде захищене ст.10 Конвенції тоді, коли вони діють сумлінно та використовують перевірену фактичну базу; 2) надана журналістами інформація має бути достовірною та точною, як цього вимагає журналістська етика; 3) свобода вираження поглядів пов'язана з "обов'язками та відповідальністю", які застосовуються до засобів масової інформації навіть щодо питань великого суспільного значення; 4) обов'язки та відповідальність журналістів мають особливе значення, коли йдеться про посягання на репутацію публічної особи та порушення прав інших осіб [442, п.67; 450, п.78; 207, п.46].

Суд виділяє форми передачі інформації пресою (повідомлення новин, інтерв'ю, відтворювання інших осіб, відредагованих чи ні [322, п.58]) та особливості цієї передачі. Зокрема, слід розрізняти ситуації, коли такі висловлювання належать журналісту, і коли були цитатою висловлювання іншої особи, оскільки покарання журналіста за участь у розповсюдженні висловлювань інших осіб буде суттєво заважати пресі сприяти обговоренню питань суспільного значення [355, п.77; 354, п.65; 337, п.35; 207, п.46].

Якщо преса надає інформацію «нейтрально, без додавання власних коментарів або неналежних наголосів», вона не порушує закон (зокрема ст.10 Конвенції). У цьому разі Суд наголошує на необхідності розмежування звинувачень, висунутих проти ЗМІ та журналіста; не допускається винним у поширенні статті обох суб'єктів. Коли здійснено згадане розмежування, тоді стає зрозумілим, у чому звинувачується засіб масової інформації: за зміст опублікованої статті чи за факт опублікування цієї статті. Якщо інформація про конкретного політика, який виступає, викладена точно, хоча вона є недостовірною, преса звільняється від відповідальності. Підтвердженням слугує прецедент: «Однак, національні суди не пояснили, чи полягає приписувана підприємству-заявнику дискреція у змісті опублікованого звинувачення, чи у тому, що підприємство-заявник опублікувало його. Суд зазначає, що національне законодавство передбачає за певних умов звільнення ЗМІ від відповідальності за поширення недостовірної інформації» [207, п. 52].

Із позиції демократії висновок Суду можна пояснити так. Без розмежування відповідальності ЗМІ й автора інформації затушовується роль преси в становленні демократії; преса не може звинувачуватись у тому, що вона точно передала громадськості інформацію відомого автора, бо це її прямий обов'язок в демократичному суспільстві. Носій інформації не є журналістом, як і будь-який поширювач недостовірної інформації, він несе відповідальність за те, що негативно вплинув на репутацію іншої особи (хоча й політика).

У справах, у яких з'ясовують питання законності поширення ЗМІ інформації про політика, суттєва роль належить питанню забезпечення балансу між потребою в захисті репутації політика та правом журналіста поширювати суспільно необхідну інформацію. До того ж, рішення судів залежить і від ступеня поширення інформації до її опублікування. Суттєве значення для захисту в суді репутації політика, якщо про нього поширена недостовірна інформація, має (і це повинен враховувати суд) надання ЗМІ політику змоги відповісти на оскаржувану в статті інформацію. Підтвердженням переліченим

процесуальним діям слугує прецедент: «Суд не вбачає жодних доказів того, що національні суди в своїх рішеннях забезпечили баланс між потребою захищати репутацію пана Я. та правом підприємства-заявника розголошувати інформацію, яка становить суспільний інтерес у контексті виборчих дебатів. Суди не надали достатніх підстав для того, аби прирівняти пана М., який висловив дискредитуючі твердження, та підприємство-заявника, яке його опублікувало, а також для неврахування того факту, що оскаржувана інформація була широко розповсюджена до її публікації підприємством-заявником. Суди не розглядали пропорційність втручання на той факт, що підприємство-заявник надало позивачу можливість відповісти на оскаржувану публікацію» [207, п. 53].

Стосовно державного службовця межі критики можуть бути ширшими, ніж стосовно пересічного громадянина, проте вужчі, ніж у політика. На це вказує Суд: «Межі припустимої критики за певних обставин можуть бути ширшими, коли йдеться про державного службовця, що виконує свої повноваження, ніж коли йдеться про фізичних осіб» [358, п.48].

Порівнюючи межі критики державного службовця і політика, Суд установлює відмінність: 1) державні службовці свідомо не піддають ретельному обстеженню кожне своє слово чи дію, як це роблять політики; 2) до державних службовців застосовуються ті самі механізми, що й до політиків, коли йдеться про критику їх діяльності; 3) державні службовці повинні користуватися громадською довірою в умовах, що зробить вдалим виконання ними своїх завдань. Може постати необхідність у їх захисті від образливих словесних нападок під час виконання ними своїх обов'язків [358, п.48; 345, п.41; 353, п.48].

При здійсненні критики політиків Суд розмежовує факти та оціночні судження. Він вважає, що існування фактів може бути підтверджене (продемонстроване) [345, п.41], а правдивість оціночних суджень не підлягає доведенню: «Вимога довести правдивість оціночних суджень є

нездійсненою і порушує свободу висловлення думки як таку, що є фундаментальною частиною права, яке охороняється ст.10 Конвенції» [312, п.46; 205, п.41; 343, п.63; 373, п.49]. Із наведеного прецеденту видно, що оціночне судження може висловити будь-хто (не кажучи вже, про журналістів). Оціночне судження формується, зазвичай, із незначної інформації, яку вдалось добути. Висловлене оціночне судження захищене правом на свободу вираження поглядів, тобто права, гарантованого ст.10 Конвенції [4]. Потреба в оціночних судженнях необхідна в демократичному суспільстві, оскільки з окремих суджень формується суспільна думка про політика загалом. Наявність відкритих думок у громадян (у тому числі – преси) – одна з вимог демократичного суспільства, суспільства, яке завдяки відкритості думок самовдосконалюється і прагне до ідеального демократичного.

Попри те, що висловлення є оціночним судженням, Суд допускає втручання: «...пропорційність втручання має залежати від того, чи існує достатній фактичний базис для оспорюваного висловлювання. Залежно від обставин конкретної справи, висловлювання, яке є оціночним судженням, може бути перебільшеним за відсутності будь-якого фактичного підґрунтя» [341, п.47].

Наведені прецеденти є стандартами, які визначають принципи щодо рамок (меж) політичної дискусії, їх використання національними судами – одна з умов, застосування якої вимагає Суд під час з'ясування правильності прийняття останніми рішення на відповідність статті 10 Конвенції. Тобто, національні суди мають встановити: 1) чи було втручання пропорційним законним цілям, що переслідувалися; 2) чи були причини, наведені національними органами для виправдання такого втручання відповідними та достатніми (критерії); 3) чи застосували національні органи стандарти, що відповідали положенням ст.10; 4) чи провели національні органи належну оцінку відповідних фактів [335, п.33].

Варто зазначити й те, що Суд оцінює рамки політичної дискусії, аналізуючи національне законодавство на відповідність Конвенції. Зокрема, аналізуючи статтю 227 ЦК України, яка встановлює, що «негативна інформація про особу є недостовірною», Суд стверджує: «...будь-що правдиве, але негативне твердження вважатиметься недостовірним. Це не може бути виправдане, оскільки поширення негативних фактів, так само як і думок про людей, часто-густо буде справою значного громадського інтересу. Наприклад, викриття корупції вимагає обох згаданих аспектів» [205, п.35].

Варті уваги випадки, коли Суд використовує принципи щодо рамок політичної дискусії:

1. Оціночне судження: «Отже, твердження заявника про те, що зазначене звільнення було незаконним та зумовлене особистою неприязню з боку пана Дурдинця, є оціночними судженнями, висловленими під час публічної дискусії, що не потребують доведення» [345, п.50].

«Суд вважає, що всі 4 статті було викладено в надзвичайно жорстких термінах. Проте, з огляду на той факт, що вони були написані з питань серйозного суспільного інтересу та стосувалися публічних осіб та політиків Суд вважає, що застосована термінологія не може вважатись надмірною» [345, п. 56].

2. Оціночне судження: «...Висунуті журналістами звинувачення являють собою їх думку, та думка за визначенням не може бути доведена» [341, п.42].

3. Оціночне судження: «Суд визнав оспорюваний коментар (що в генерала Шаманова, який балотувався на посаду губернатора, «ні стида, ні совісті» – *К.М.*) найбільш суттєвим прикладом оціночного судження, який представляє суб'єктивну оцінку моральної поведінки пана Шаманова. Визнання заявника винним за нанесення уявних збитків репутації пана Шаманова ґрунтувалось виключно на тому, що заявник не

продемонстрував, що в пана Шаманова дійсно немає "ні стида, ні совісті", а це довести просто неможливо. ...оспорюване твердження зроблено в рамках статті, що торкається серйозного громадсько-значимого питання – питання свободи масової інформації. У ній критикувалась поведінка професійного політика, у відношенні якого межі допустимої критики ширші, ніж у випадку приватної особи. Факти, які стали основою для критики, не були оспорювані, а заявник висловив свою думку в досить звичній і не образливій манері» [339, pp.31–32].

ЄСПЛ тлумачить, що ч.2 ст. 10 дозволяє захищати репутацію кожного, в тому числі політиків, навіть коли вони виступають не в особистій якості; проте в таких випадках противагою подібному захисту виступає інтерес суспільства до відкритої дискусії з політичних питань» [312, п. 42; 339, п. 25].

Часто в практиці Суду зустрічається принцип «підвищеної терпимості» публічних фігур. Цей принцип постає як складова частина більш загального принципу щодо рамок політичної дискусії. Належність цього принципу до демократичних можна пояснити тим, що уряд чи політики повинні бути підконтрольні народу. Згадана підконтрольність влади в демократичній державі здійснюється зх допомогою гарантій, наданих кожному статтею 10 Конвенції. В основі принципу «підвищеної терпимості» публічних фігур лежить колізія між правом захисту честі, гідності, ділової репутації та свободою масової інформації. Як приклад, ЄСПЛ вказав, що уряд повинен мати ще більший рівень терпимості до критики, ніж політики [319].

Висновок. Принципи щодо рамок політичної дискусії зумовлені тим, що громадяни демократичного суспільства прагнуть мати таку владу, кожен представник якої має бездоганні риси і готовий працювати в ім'я суспільства. Ці принципи вироблені практикою Суду для захисту особи в політичній дискусії. Згадані принципи визначають рамки політичної

дискусії в умовах демократії і не порушують права і свободи політика. В основу цих принципів закладена свобода вираження поглядів, що є однією з засад демократичного суспільства та умовою самореалізації кожного. Іншими словами, рамки політичної дискусії визначаються рамками демократії. Розглянуто конкретні принципи, вироблені і розвинуті Судом, які регулюють поширення інформації про політика з допомогою різних носіїв.

4.2.7. Принцип «межі розсуду»

Правова природа принципу «межі розсуду» стає зрозумілою, якщо виходити із засад демократії: державні органи, обрані суспільством, приймають закони, погоджуючи їх із суспільством (через обнародування). У демократичному суспільстві ці закони дозволяють державі певні обмеження (в ім'я цього ж суспільства). Держава не має права вийти за межі цих обмежень; у протилежному разі втручання держави стає свавільним, а громадянське суспільство перестає бути демократичним.

Оскільки ЄКПЛ призначена для захисту прав і основоположних свобод людини, які лежать в основі розбудови демократії у Європі, то обмеження державою згаданих прав і свобод допустиме, проте в межах демократії, тобто визначено рамками Конвенції. Суд розробив принцип оцінки можливості обмеження національними владами конвенційних прав і свобод. Цей принцип став називатись «межі розсуду» (або «межі національного розсуду»). Його не виділяє Конвенція, він зародився в практиці Суду. Правова суть цього принципу стає зрозумілою тільки в поєднанні з принципом субсидіарності, що видно з прецеденту: «завдання Суду полягає не у виконанні обов'язків національних органів..., а в

дослідженні рішень, які виносилися державними органами, в межах їх свободи розсуду, на предмет їх відповідності Конвенції» [407, п.55; 408, п.59]. Розвиток природи цього принципу видно із вислову судді ЄСПЛ А. Ковлера: «На державі лежить "відповідальність за результат", а от вибір засобів досягнення результату Конвенція віддає на розсуд держави» [208, с.69].

Розсуд держав-учасників Конвенції визначається рамками демократії, він не є постійним. Ідеться про межі розсуду, а не про межі взагалі. Для окремих конвенційних прав розсуд не може бути застосований; такими правами є право на життя (ст.2), заборона катувань (ст.3), заборона рабства (ст.4), які вважаються абсолютними та універсальними [233, с.14]. Стосовно права на справедливий судовий розгляд про межі розсуду держави говорити беззмістовно, адже це право ґрунтується на принципах незалежності та неупередженості національних судів, які не можуть підпадати під розсуд (вони безсумнівні). Основним аргументом на адресу останнього, вважає Голова ЄСПЛ Ж.-П. Коста, є таке: «Захист матеріальних прав був би ілюзорним без незалежної, неупередженої та прозорої судової системи» [233, с.14]. На думку цього ж судді, Страсбурзький суд не вбачає можливості уніформувати правовий захист людини (різним країнам характерні свої правові і культурні традиції), він прагне його гармонізувати у Європі. Отже, у різних країнах-підписантах Конвенції межі розсуду будуть різні, причому залежатимуть вони від галузі конвенційного права.

Спираючись на принцип «межі розсуду» та інші принципи демократії, факти справи, зважуючи конфліктні інтереси, Суд виносить свої рішення.

1. «Беручи до уваги відповідні тексти в цілому і зважуючи конфліктні інтереси, Суд знаходить, що українські суди перейшли межу розсуду, надану національним органам Конвенцією. Визнання заявника

винним у наклепі було вочевидь непропорційним меті (повідомити громадськість про політичні погляди П. Симоненка та Н. Вітренко у передвиборчій кампанії – *К. М.*), що переслідувалась» [205, п.68].

2. «Таким чином, Суд приходять до висновку, що заявник не був залучений у провадження, в результаті яких приймалися рішення, в тій мірі, яка є достатньою для забезпечення його інтересів, а державні органи вийшли за межі своєї свободи розсуду і не забезпечили справедливу рівновагу між інтересами заявника та інших осіб. Отже, у цій справі права заявника, гарантовані статтею 8 Конвенції, були порушені» [409, п.60].

Очевидно, що аналізуючи прийняте національними судами рішення, ЄСПЛ досліджує, чи не виходять межі розсуду держав за межі Конвенції або ті, які ним же встановлені.

Акцентуючи увагу на захисті інформаційних прав і свобод людини, більшу увагу приділимо статтям Конвенції, які гарантують ці права і свободи та зупинимось на особливостях меж розсуду в них. Зокрема, відзначимо, що в окремих випадках ст.8 Конвенції може бути порушена, хоча держава не вийшла за межі розсуду (це фактично «негативний розсуд» – вислів наш). Яскравим прикладом є такий прецедент: «Суд не вважає, що можна говорити про "втручання" Ірландії в приватне і сімейне життя пані Ейрі, яка скаржиться по суті не на дії держави, а на її бездіяльність. Проте, хоча основним завданням ст.8 є захист індивіда від свавільного втручання з боку органів державної влади, вона не просто зобов'язує державу утриматись від такого втручання: окрім цього негативного припису з неї можуть слідувати і позитивні зобов'язання, невіддільні від реальної поваги до приватного чи сімейного життя (заявниця в Ірландії не мала засобів правового захисту, щоб звернутись до Верховного Суду)» [254, п.32].

Отже, національні суди, здійснюючи захист гарантованих Конвенцією прав і свобод, мають різні межі розсуду залежно від того, про які саме права йдеться. Крім конкретних (фіксованих) меж розсуду (включаючи будь-яку відсутність меж розсуду), можливі й такі, які змінюються з плином часу (варіативні межі розсуду – вислів власний). Як доказ, посилаємось на прецедент: «неможливо відшукати у внутрішньодержавному праві різних Договірних Держав універсальну європейську концепцію моральності. Відношення до вимог моральності, викладене у відповідних законах, змінюється час від часу, та від місця до місця, особливо в нашу еру, яка характеризується стрімкою та далеко йдучою еволюцією поглядів з даного питання» [243, п.48].

Варіативність меж розсуду під час захисту національними судами окремих конвенційних прав Суд пояснює так: «з принципових міркувань в деяких демократичних суспільствах може вважатись необхідним піддавати санкціям чи не допускати недоцільні нападки на об'єкти релігійного культу при обов'язковому дотриманні вимог, що будь-які "формальності", "умови", "обмеження" чи "санкції" будуть співрозмірні з переслідуваною правомірною метою» [243, п. 49].

З наведеного видно, що, здійснюючи захист прав, аналогічно до тих, які пов'язані з мораллю, національні суди повинні з'ясувати, чи державне втручання необхідне. Якщо ж буде встановлено потребу в державному втручанні, то національні суди мають з'ясувати ступінь цього втручання, орієнтуючись на мінімальність: перераховані форми втручання від мінімального до максимально можливого (формальності, умови, обмеження чи санкції). Посилання Суду, у наведеному прецеденті, на деякі демократичні суспільства, дає підстави зробити два висновки. Перший – втручання держави не повинно виходити за конвенційні гарантії (Конвенція – це основний документ, який спрямований на формування демократичного суспільства); другий – вислів «у деяких» наведений Судом для того, щоб

наголосити на можливості згаданого втручання в якомога меншому числі держав-учасників Конвенції.

Щоб не допустити свавільність держави щодо втручання, для окремих конвенційних прав Суд уточнює правовий зміст принципу «межі розсуду». Зокрема: пункт 2 ст.10 залишає за Договірними Державами певні межі розсуду. Ці межі розсуду надані як внутрішньому законодавцю ... так і органам, в тому числі і судовим, які покликані тлумачити та застосовувати чинне законодавство [246, п.59; 243, п.48]. Перше речення ст.10 сприяє зведенню державного втручання до мінімуму, адже зобов'язує країни-підписанти Конвенції регламентувати в законодавстві особливості державного втручання. Це уточнюють прецеденти, у яких йдеться: «Відповідно, пункт 2 статті 10 залишає за Договірними Державами певну сферу розсуду. Ця сфера розсуду надана як законодавцю ("передбачено законом"), так і органам, судовим у тому числі, покликаним тлумачити та приводити закони в дію» [243, п.48; 443, п.100; 248, п.93; 410, п.45].

Надаючи свободу розсуду стосовно деяких прав, Суд уточнює, що цей розсуд не може бути безмежний. Це можна пояснити тим, що безмежність розсуду породжує свавілля держави. Підтвердженням сказаному слугує: «Тим не менш, пункт 2 статті 10 "не дає їм (йдеться про країни-учасники Конвенції – *К.М.*) необмеженої свободи розсуду"». «Нинішній Суд ... вправі виносити остаточне рішення про те, наскільки те чи інше обмеження сумісне із свободою слова в тому вигляді, як вона охороняється ст.10. Таким чином, сфера внутрішнього розсуду йде пліч-о-пліч з Європейським контролем, який "охоплює як закон, що лежить в основі рішення, так і саме рішення, в тому числі винесене незалежним судом"» [246, п.59; 243, п.49]. Отже, що межі розсуду держави згідно зі ст.10 контролює Суд на використання права на свободу слова як однієї з основ демократичного суспільства, причому і через закон держави (вони повинні передбачити згадані межі розсуду), і через прийняття національними судами рішення, відповідно до

регламентованих у законі меж розсуду (подвійний контроль Судом меж розсуду).

В іншій справі, стверджуючи на тому, що п.2 статті 10 не надає договірним державам абсолютної свободи розсуду, ЄСПЛ наголошує: «До повноважень Суду ... входить винесення остаточного рішення про відповідність будь-якого "обмеження" чи "санкції" свободі вираження думки, як її гарантує ст.10. Таким чином, сфера розсуду державних органів йде пліч-о-пліч з Європейським контролем. Цей контроль торкається як мети, яку дана міра переслідує, так і її необхідності. Європейський контроль поширюється не тільки на основні закони, але і на рішення, що їх застосували, навіть якщо вони були винесені незалежним судовим органом» [243, п.49; 443, п.100].

Суд, здійснюючи контроль за обсягом меж розсуду країн-підписантів Конвенції, оцінює розумність, старанність і добросовісність цих держав при здійсненні розсуду. Водночас, основна увага Суду спрямована на відповідність дій національних судів захисту конвенційних прав і свобод людини. Як підтвердження спираємось на прецедент: «Це не означає, що Суд обмежився встановленням того, чи діяла держава-відповідач при здійсненні своєї свободи розсуду розумно, старанно та добросовісно. Навіть коли держава-відповідач діє саме таким чином, вона залишається під контролем Суду у відношенні сумісності його дій з обов'язками, що витікають для нього з даної Конвенції» [246, п.59].

Суттєво відзначити, що навіть рамках однієї статті Конвенції межі розсуду можуть суттєво відрізнитись. Зокрема, розсуд держав-учасників Конвенції щодо обмежень, пов'язаних із «запобіганням заворушенням чи злочинам», суттєво відрізняється від обмежень, які стосуються «підтримання авторитету і безсторонності суду» згідно статті 10 Конвенції. Очевидно, що для другого випадку характерне звуження меж розсуду держав.

Крім відзначеного, межі розсуду можуть відрізнитись у різних справах, у яких однакова мета обмеження. Це добре видно з такого

прецеденту: «Суд вважає, що загальна мета включення цих слів ("для підтримання авторитету і безсторонності суду" – *К. М.*) полягає в тому, щоб "повага до суду" вважалась правомірною в розумінні ст.10 п.2, а не в тому, щоб перетворити цей інститут в еталон, за яким буде проводитись оцінка "необхідності" тієї чи іншої конкретної міри. Навіть якщо в певній мірі останні слова статті 10 п.2 були "підказані" англійськими нормами про неповагу до суду ..., Суд не може прийняти їх у такому ж вигляді, так як вони переносяться в автономний правовий контекст. Суд повинен давати оцінку "необхідності" в поняттях Конвенції» [246, п. 60].

Отже, головним завданням Суду під час здійснення нагляду за межами розсуду національних судів є чітка відповідність нормам демократії, відображених у конкретних статтях Конвенції. Прикладом може слугувати такий витяг із рішення: «...до завдань Суду, ні в якому разі, не входить підміна собою компетентних державних судів, а швидше перевірка того, що при здійсненні своєї сфери розсуду, вони винесли рішення у відповідності до статті 10» [243, п.50].

Здійснюючи оцінку меж розсуду держав щодо втручання в конвенційні права чи свободи, Суд проводить дослідження рішень всеохоплююче: 1) розглядає їх у світлі усієї справи в цілому, включаючи оспорювану публікацію; 2) вивчає доводи та докази, надані заявникам в державних, а потім і в міжнародних судах; 3) виносить рішення про те, чи є підстави, на які посилаються органи державної влади для виправдання фактичного "втручання", вагомими та достатніми в рамках п.2 ст.10 [243, п.50; 444, п.12; 445, п.3; 446, п.3; 447, п.104; 246, п.60]. Без всеохоплюючого дослідження контроль Суду був би ілюзорним: «Проте нагляд Суду був би, в цілому, ілюзорним, якщо б він вивчав лише деякі рішення в ізоляції» [243, п.50].

Для розуміння правової суті меж розсуду суттєву роль відіграє і той факт, що втручання держави в конвенційні права не залежить від

правових систем країн-учасниць Конвенції. Оскільки головним фактором, за яким Суд оцінює межі розсуду держав, є відповідність нормам Конвенції, то це не залежить від правових систем держав. Саме в цьому і є міжнародний стандарт держав-підписантів Конвенції. Водночас: «Сказане не означає вимоги абсолютної одноманітності: Договірні Держави є вільними у виборі засобів, які вони вважають належними, а Суд не може забувати про особливості їх матеріального і процесуального права» [385, pp.34–35; 246, p.61]. До сказаного варто додати й думку судді Європейського суду з прав людини Г. Юдківської: «Суд залишає за собою можливість перевірити досконалість самої процедури прийняття рішень. Розвиток процедурного аспекту виступає таким чином обмежуючою складовою свободи розсуду держави» [211, с.77].

Варто відзначити, що принцип «межі розсуду» Суд використовує не як абсолют, а діалектично, спираючись на наявну в країнах демократії практику, тобто на так званій європейський консенсус. Особливістю згаданого консенсусу є те, що він породжений кількарізковими рішеннями судів демократичних держав у подібних ситуаціях. Саме тому принцип «межі розсуду» діалектично «підлаштовується» (може звужити межі розсуду; їх розширення недопустиме згідно з чинними в країнах демократії конституціями: не допускається звуження прав і основоположних свобод).

Отже, наявний європейський консенсус є теж своєю «межею розсуду», особливістю якого є те, що перший усталений судовою практикою демократичних країн.

Спираючись на практику ЄСПЛ, можна стверджувати, що «межі розсуду» держави-учасниці Конвенції встановлюються такими, що не порушують суті демократичного суспільства. Вочевидь, «межі розсуду» змінюються залежно від особливостей конкретної справи, але спільним

для усіх випадків є те, що «межі розсуду» держав-підписантів Конвенції (у кожній країні вони свої) визначені основами демократії.

Зокрема: «Завдання Суду при здійсненні його контролюючої функції полягає не в тому, щоб розглянути в світлі статті 10 і всієї справи в цілому рішення, яке вони прийняли у відповідності з їх правом на розсуд» [333, п.38; 339, п.27].

В практиці Суду зустрічається принцип співрозмірності санкцій заподіяному. Цей принцип постає як складова частина більш загального демократичного «межі розсуду» і розглядається окремо. Потреба у ньому зводиться до того, що часто національні суди виносять рішення, яким створюють перешкоди розвитку демократії. Наприклад, зобов'язують ЗМІ виплачувати значні суми, що на думку Суду «рівносильно свого роду осуду, який, ймовірно може відбити в нього бажання займатись подібною практикою у майбутньому».

«Свобода висловлювання думки – це вартовий пес демократії» [312,п.44].

Висновок. Правова суть принципу «межі розсуду» пов'язана з тим, що Конвенція призначена для захисту прав і основоположних свобод людини, а обмеження окремих з них (зокрема, інформаційних) допустиме, тільки в межах демократії. Тобто, принцип «межі розсуду» передбачений Конвенцією (хоча і не виділений), а зародився він у практиці Суду. Держава відповідальна за захист прав людини і основоположних свобод; вибір засобів забезпечення згаданих прав і свобод Конвенція покладає на державу. Державі надається певний розсуд у виборі засобів захисту прав і основоположних свобод. Цей розсуд визначається рамками демократії, з часом він еволюціонує. У кожній державі-учасниці Конвенції «межі розсуду» різняться, бо різним країнам характерні національні правові і культурні традиції. Суд виносить свої рішення, спираючись на принцип

«межі розсуду», інші принципи демократії, факти справи, зважуючи конфліктні інтереси.

4.2.8. Принцип правової певності

Правову суть цього принципу можна зрозуміти із засад демократії. Саме демократія найкращим чином забезпечує ті основні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі [4, Преамбула]. Разом із суспільним розумінням і дотриманням прав людини, від яких ці свободи залежать, можливе колективне гарантування прав, проголошених у Загальній декларації [4, Преамбула]. Захист згаданих прав і основоположних свобод гарантує Європейський суд з прав людини. У своїй діяльності Суд керується принципом верховенства права (див. підрозділ 4.2.2. Принцип верховенства права), він є незалежний (нікому не підкоряється), неупереджений (щодо національних влад), його робота є справді прозорою і своїми рішеннями виробляє стандарти розуміння конвенційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократичного суспільства.

Суворо дотримуючись стандартів розуміння конвенційних прав і свобод у всіх справах, Суд став справді (реально) ефективним і справедливим (він не може відійти від стандартів). Тим самим рішення Суду посилюють засади демократії, забезпечуючи справедливість стосовно кожного громадянина країн-учасників Конвенції. У справах, пов'язаних із захистом конвенційних прав і свобод, Суд приймає подібні (аналогічні) рішення, передбачливі наперед. Це сприяє додатковому зміцненню засад демократії.

Отже, чітко дотримуючись демократичних традицій стосовно всіх країн-учасників Конвенції, Суд зарекомендував себе так, що в істинності його рішень ні в кого не може виникнути сумнів (наступає правова певність). Суд став справді справедливим відповідно до пункту 1 статті 6 («Право на справедливий суд») Конвенції: «1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом,

встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4].

На думку Суду, право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п.1 ст.6, повинне тлумачитися в світлі преамбули Конвенції, яка проголошує принцип верховенства права як елемент спільної спадщини держав-учасниць. Принцип правової певності, вважає Суд, є одним із основних елементів верховенства права. На його думку, принцип правової певності передбачає, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлене під сумнів [382, п.54; 448, п.61; 447, п.61].

Розвиваючи правову суть принципу правової певності, Суд наголошує, що згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі [449, п.72]. Як нагадування для національних судів апеляційної та касаційної інстанції Суд уточнює: «Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. ... існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини» [449, п.52].

Отже, наголосивши на основній меті національних судів вищих інстанцій, Суд допускає перегляд справи ними тільки в особливих випадках: коли наявні вагомі й непереборні обставини. Крім цього, як додатковий критерій контролю здійсненого національними судами апеляційної та касаційної інстанцій, Суд з'ясовує: «... чи органи влади здійснювали свої повноваження порушити та провести екстраординарну процедуру перегляду судової справи таким чином, щоб забезпечити, наскільки це можливо, справедливу рівновагу між інтересами

відповідної особи та необхідністю підтримання системи судочинства» [450, п.57; 451, п.23].

Випадки встановлення Судом порушення принципу правової певності:

1. Верховний Суд Румунії на основі скарги Генерального прокурора скасував остаточне рішення суду.

«У цій справі Суд зазначає, що на час її розгляду Генеральний ... прокурор був уповноважений згідно зі ст.330 Цивільно-процесуального кодексу звернутися до суду з вимогою скасувати остаточне судове рішення. Суд зазначає, що здійснення цього повноваження Генеральним прокурором не підлягало жодному часовому обмеженню і тому судові рішення могли оскаржуватися нескінченно.

... дозволивши прийняття такої вимоги в межах зазначених повноважень, Верховний Суд звів нанівець увесь судовий процес ... порушив принцип правової певності. Судячи з фактів цієї справи, така дія порушила право заявника на справедливий судовий розгляд згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції» [448, п.62].

2. Голова Верховного Суду України скасував судову постанову, посилаючись на статтю 294 Кодексу про адміністративні правопорушення, хоча згідно з цим же Кодексом накладення адміністративного стягнення не підлягає оскарженню.

«Суд бере до уваги, що згаданий вище перегляд справи міг ініціюватися або з огляду на протест, внесений прокурором, або з огляду на клопотання, подане головою суду вищого рівня. Тобто така процедура не була безпосередньо доступною для сторони у справі, оскільки цій стороні дозволялося лише звернутися до відповідних посадових осіб з проханням переглянути справу. Повноваження з перегляду судових постанов за цією процедурою не обмежувалися в часі і не залежали від наявності особливих підстав, тому остаточні та обов'язкові до виконання судові рішення могли бути поставлені під сумнів у будь-який час. Отже, в умовах такої процедури

перегляду принцип юридичної визначеності опинився в надзвичайно вразливому становищі.

Суд далі зауважив, що з матеріалів у справі не видно, що існували будь-які "вагомі та нейтральні обставини", які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову ... було переглянуто і скасовано. ... такий перегляд був замаскованим оскарженням.

... Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності» [452, пп.36–37].

З наведеної справи Суду випливає, що принцип правової певності є складником більш загального принципу, а саме принципу юридичної визначеності.

Висновок. Суворо дотримуючись демократичних стандартів розуміння конвенційних прав і свобод, Суд став справді (реально) ефективним і справедливим. Рішення Суду посилюють засади демократії. В істинності рішень Суду ні в кого не може виникнути сумнів (наступає правова певність). Вироблений практикою Суду принцип правової певності є елементом верховенства права: у будь-якому спорі судові рішення, яке вступило в законну силу, не може бути поставлене під сумнів.

4.2.9. Принцип тиску

Правова суть цього принципу полягає в тому, що «... актом неповаги до суду є спроба здійснити громадський тиск на одну із сторін процесу з метою вплинути на врегулювання спору ("принцип тиску")» [246, п.50]. Цей принцип зародився в практиці Верховного Суду Великобританії, і ЄСПЛ погодився з цією практикою. Саме відповідно до демократичних засад судочинства, Суд визнає дефініцію: «Ця стаття, навіть якщо вона і чинить тиск на одну із сторін (у статті йшлося про медичний препарат талідомід,

випущений компанією "Дістиллерс", від вживання якого у вагітних народжувалися діти з серйозними фізичними вадами – *К.М.*), зовсім не є неповагою до суду, вищий громадський інтерес служить громадським захистом від того, що за інших обставин було б неповагою до суду» [246, п. 51].

У наведеному визначенні наголошено, що громадськість повинна глибоко вникнути в особливості цього судового процесу, адже препарат талідомід поширювався серед значної кількості людей і призвів до серйозних наслідків. Прагнення громадськості знати особливості судового розгляду справи, пов'язаної з згаданим препаратом, є природним й не виходить за межі демократії. Тому суспільство потребувало такої статті, відповідно, її вихід у світ не може бути розцінений як неповага до суду.

У будь-якій іншій судовій справі, у якій суспільство не виявляє прагнення в масовій обізнаності, стаття, яка чинить тиск на одну з сторін судового процесу, розцінювалася б як неповага до суду. Це видно із прецеденту: "...спроба збудити громадське невдоволення проти однієї із сторін є серйозною неповагою до суду» [246, п.51].

В аспекті проблеми неповаги до суду, відображеної в прецедентній практиці Великої Британії, ЄСПЛ визнав формулювання «принципу тиску» як точне й передбачливе, а саме: «Поява коментарів в довільній формі, здатній спричинити шкоду справедливому розгляду справи, буде з боку будь-якої газети неповагою до суду» [246, п.51]. Серед форм здійснення тиску на суд через ЗМІ, ЄСПЛ виділяє: 1) коментар завадить стороні вести судовий процес; 2) коментар може спонукати сторону погодитись на мирову угоду на таких умовах, які вона в інших обставинах не стала б розглядати; 3) вплине на ведення справи, де вона повинна бути вільною у виборі засобів звинувачення та захисту, користуючись при цьому порадами, але не підпадаючи під тиск [246,п.51].

Становлення демократичного суспільства в жодному разі не забороняє висвітлення в пресі особливостей ходу судового процесу, особливо такого, який цікавить широку громадськість (інакше заборона суперечила б ст.10 Конвенції). Для висвітлення перебігу судових процесів ЄСПЛ користується принципом «межі розсуду» (див. підрозділ 4.2.7) та враховує принцип завбачення (див. підрозділ 4.2.10).

Заслуговує на вивчення перелік окремих випадків, коли, на думку лордів Сполученого Королівства, можливий тиск на суд через пресу, наведений Комісією у справі «"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства». Серед таких випадків: 1) односторонні коментарі до завершення судових слухань можуть завадити належній та безпристрасній відправі правосуддя впливом на сам суд та створенням у нього упередження на користь однієї із сторін; 2) односторонні коментарі можуть впливати на свідків, які мають постати перед судом; 3) згадані коментарі можуть викликати вплив на свободу вибору і поведінку однієї зі сторін судового процесу [246, п.51].

Тиск на сторону з боку преси не тільки порушує свободу її дій і надію на справедливий розгляд справи, вважає ЄСПЛ, а виявляє ознаки злочинної неповаги до суду. Критерієм неповаги до суду є те, чи створюють коментарі серйозний ризик втручання в процес здійснення правосуддя, не залежно від намірів автора чи достовірності наведених ним відомостей, при врахуванні усіх обставин конкретної справи. Суд не повинен встановлювати баланс між суперницькими інтересами відправлення правосуддя та бажанням громадськості отримати інформацію про хід процесу. До завершення судового процесу необхідно утриматися від коментарів, що викликають серйозний ризик втручання в судовий розгляд [246, п.23].

Суд не відкидає статтю категорично, хоча в ній наводяться переконливі докази свідків проти компанії «Дістиллерс»; заради справедливості Судом відмічено і те, що в статті резюмуються і доводи на виправдання компанії «Дістиллерс» [246, п.25]. Позиція Суду щодо висвітлення спору, по якому

ведеться активне провадження така: ніхто не повинен коментувати його таким чином, щоб це являло реальну та серйозну загрозу справедливому судовому розгляду даної справи. Суд вбачає загрозу в тому, що коментарі можуть здійснювати вплив на суддю, присяжних чи свідків, або створювати в населення упередження проти однієї зі сторін в спорі. В окремих випадках, коли особа, щиро вірячи в правильність своїх зауважень, завбачає судові рішення, то Суд все одно визнає це неповагою до суду. На думку Суду, неповагою до суду є тиск через пресу на одну із сторін з метою відмовитись від своєї скарги, чи від захисту, чи піти на мирову угоду на нових умовах [246, п.26].

Суд категорично проти «суду газетами». Позиція Суду по відношенню до преси така: варто співставляти громадський інтерес з питаннями, які викликають стурбованість країни, з зацікавленістю сторін у справедливому судовому розгляді чи мирному врегулюванні спору (в даному випадку суспільний інтерес в обговоренні проблеми переважає потенційну шкоду, яка може бути заподіяна будь-якій із сторін справи) [246, п.26].

На думку Суду, законодавець не перешкоджає коментувати обставини справи, коли вона перебуває в "сплячому стані" і по ній не відбувається активних дій. Більше того, оскільки закони не забороняють коментувати судові процеси, які вже завершилися чи ще не почалися. Суд вважає, що « запланована стаття не являла б собою неповагу до суду: вона була чесним коментарем з питання, що цікавить громадськість; вона не заподіювала шкоди незакінченому судовому процесу, тому що протягом кількох років судовий процес перебував у сплячому стані; а тиск, який прагнула здійснити стаття, був правомірним» [246, п.26].

Істотним є зауваження Суду про те, що окрім газети «Санді Таймс», обговорення велось у Парламенті та інших газетах; тому заборона у відношенні «Санді Таймс» є дискримінаційною [246, п.26].

Ураховуючи повторюваність фактів можна говорити про їх прецедентність у британському судочинстві. Як згадували раніше (див. підрозділ 4.2.7. Принцип «межі розсуду»), наявний європейський консенсус є теж своєю «межею розсуду», що дає змогу стверджуватись про усталеність судової практики демократичних країн.

Висновок. Правова суть принципу тиску в тому, що неповагою до суду є спроба здійснити громадський тиск на одну із сторін процесу з метою впливу на врегулювання спору. Спираючись на демократичні засади судочинства, Суд допускає висвітлення в пресі перебігу судового процесу, якщо цього вимагає високий громадський інтерес. Проте, Суд проти такого висвітлення, яке спричинить шкоду справедливому розгляду справи. Останнє викличе неповагу до суду, тобто матиме місце випадок здійснення тиску на суд.

4.2.10. Принцип завбачення

Принцип завбачення полягає в тому, що неповагою до суду є публікація матеріалів, що прогнозують (передбачають) судові рішення чи здатні створити в громадськості передчасне уявлення про наслідки судового спору [246, п.50]. Хоча цей принцип зародився в Палаті Лордів Великої Британії, Суд погодився з ним і посилається на англійське прецедентне право і перераховує випадки, які є неповагою до суду: 1) письмові висловлювання, які викликають упередження громадськості проти чи на користь сторони у справі; 2) публікація статті з коментарем про тривалий процес у цивільній справі (варто врахувати шкоду, яку наносить тенденція підміняти судом газет розгляд у судах країни). На думку Суду, процедуру винесення покарання за неповагу до суду варто застосовувати тоді, коли велика ймовірність того, що дана публікація може серйозно завадити справедливому судовому розгляду; 3) якщо будь-хто стане

обговорювати в газеті особливості справи чи покази свідків, які можуть бути дані по ньому до того, як справа буде розглянута судом (для наявності втручання достатньо, щоб стаття заважала належному розгляду справи судом) [246, п.52].

На основі переліченого Суд вважає, що державне втручання в заборону статті було «передбачене законом» в розумінні статті 10 пункту 2. Отже, Суд визнає існування принципу завбачення в судовій практиці, керується ним у власній практиці й на основі цього вбачає втручання в заборону статті таким, що відповідає п. 2 статті 10 (для підтримання авторитету й безсторонності суду).

Спираючись на прецедентну практику англійських судів, Суд тлумачить принцип завбачення так: «Якщо питання, які впливають у ході розгляду спору в суді, піддаються розголосу таким чином, що це заздальгідь веде до формування в громадськості своєї власної щодо них думки, то вона може втратити довіру та повагу до судів. Не можна забувати про те, що звичка громадськості до регулярних видовищ псевдосуду в засобах масової інформації може мати в кінцевому випадку пагубні наслідки для сприйняття судів як належного місця вирішення правових спорів» [246, п. 63].

Стверджуючи, що Конвенція не збирається заборонити публікації, які посягають на "авторитет правосуддя", Суд допускає публікацію статей, які висвітлюють судові процеси. До таких статей ставляться вимоги: 1) статті мають бути витримані в помірних висловленнях; 2) не подавати докази однобоко; 3) не настоювати на тому, що існує лише один можливий результат розгляду даної справи, до якого має дійти суд; 4) детально аналізувати докази на захист іншої сторони і робити висновки на зразок: "Схоже, в даній справі немає ясних відповідей». Якби так була опублікована стаття, вважає Суд, то це це не мало б негативних наслідків для "авторитету правосуддя"[246, п.63].

З цього видно, що статті про судові процеси, які цікавлять широку громадськість не тільки допустимі, а й потрібні. У демократичному суспільстві

їм має бути характерна помірність висловлювань, відсутність однобічності в аналізі доказів, розгляд і негативних, і позитивних фактів. Суд проти завбачного прийняття за суд рішення, адже прийняте судом інше (від газетного) рішення автоматично викличе неповагу до суду. Основою демократичного підходу в оцінці неповаги до суду слугує прецедент ЄСПЛ: «...інститут неповаги до суду властивий країнам загального права, і ... заключні слова п.2 ст.10 призначались саме для того, щоб охопити цей інститут.

Проте якщо навіть так і було, Суд вважає, що загальна мета включення цих слів полягала в тому, щоб "повага до суду" вважалась правомірною в розумінні статті 10 п. 2, а не в тому, щоб перетворити цей інститут в еталон, за яким буде проводитися оцінка "необхідності" тієї чи іншої конкретної міри» [246, п. 60].

Отже, ЄСПЛ визнає можливість висвітлення ходу судового процесу в пресі, але із суворим дотриманням пункту 2 статті 10. При цьому, висвітлення перебігу судового процесу повинне бути нейтральне, яке б не допускало вплив і на одну із сторін спору, і на суд.

Висновок. Правова суть принципу завбачення полягає в тому, що неповагою до суду є публікація матеріалів, які прогнозують судові рішення чи здатні створити в громадськості передчасне уявлення про наслідки судового спору. Спираючись на прецедентне право Великої Британії, Суд визнає існування принципу завбачення в судовій практиці. Практика Суду виробила низку критеріїв, відповідно до яких допустиме висвітлення перебігу судового процесу в умовах демократії: помірність висловлювань, відсутність однобічності в аналізі доказів, розгляд і негативних, і позитивних фактів.

4.2.11. Принцип справедливого судового провадження та рішення

Преамбула Конвенції [4] вбачає, що основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі (мета демократії – *К. М.*), найкращим чином забезпечуються завдяки дієвій політичній демократії. Країни, які прагнуть побудувати демократичне суспільство, повинні дотримуватися справедливості в усіх сферах життя, у тому числі й у судочинстві. Саме тому творці Конвенції передбачили в ній статтю 6 («право на справедливий суд»), яка «гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом,...» [4, Преамбула].

Оскільки судовий розгляд включає судове провадження та рішення, то можна стверджувати, що гарантоване в ст. 6 Конвенції право на справедливий суд стало основою принципу, який сформулювався ЄСПЛ у його прецедентах, а саме: принципу справедливого судового провадження та рішення. Виходячи з того, що Конвенція гарантує права й основоположні свободи, характерні кожному в демократичному суспільстві, а ЄСПЛ захищає ці права і свободи з позиції демократії, стверджуємо, що принцип справедливого судового провадження та рішення породжений вимогами демократії.

Серед прецедентів Суду, які визначають правовий зміст розглядуваного принципу є: «Суд повинен оцінити – у контексті всієї справи загалом – чи були мотиви, наведені на виправдання втручання, доречними і достатніми для цілей пункту 2 статті 8 Конвенції і чи був відповідний процес прийняття рішень справедливим і здатним забезпечити належний захист інтересів, як цього вимагає стаття 8 (див. [453, п.65; 454, п.65])» [455, п.48].

З наведеного тлумачення випливає, що справедливе судове провадження буде тоді, коли впродовж розгляду усієї справи простежується відповідність державного втручання пункту 2 статті 8 Конвенції: національні суди повинні оцінити факт втручання впродовж усього процесу, адже втручання держави може бути багаторазовим. До того ж, суди мають з'ясувати, щодо кожного втручання, мотиви цих втручань згідно з критеріями доречності та достатності.

Суттєвою особливістю справедливого судового рішення є те, чи прийняте рішення належно захистило інтереси особи згідно з вимогами демократії. Прецедентом може слугувати такий: «Суд також повторює, що ... відповідне рішення має підкріплюватися достатньо переконливими і зваженими аргументами ... і саме держава-відповідач повинна переконатися в тому, що було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу...» [389, п.148; 455, п.49].

Наведений прецедент більше стосується другої частини розглядуваного принципу. Він зобов'язує національні суди при прийнятті рішення спиратись на переконливі та зважені аргументи розгляду. У ретельності проведеного аналізу та в наслідках пропонованих судом заходів має переконатись держава, яка є відповідачем у справі. Тільки після цього, вважає Суд, прийняте рішення буде справедливим і відповідатиме вимогам демократичного суспільства.

Висновок. Принцип справедливого судового провадження та рішення породжений вимогами демократії. Правовий зміст цього принципу зводиться до оцінки судом (в контексті всієї справи) наявності доречних та достатніх мотивів державних втручань для цілей обмежуючих норм Конвенції (торкаємось лише інформаційного аспекту), чи був справедливим процес прийняття рішення і здатним забезпечити захист відповідних прав. Однією з основних характеристик справедливості судового рішення є відповідність прийнятого рішення вимогам демократії, а обов'язковою особливістю справедливого судового рішення – врахування переконливих та зважених аргументів справи.

4.2.12. Принцип автономності

Прагнучи ввійти до складу Європейського Союзу, країни-учасники Конвенції вдосконалили своє національне законодавство відповідно до конвенційних вимог. Результатом стало те, що всі країни-підписанти Конвенції своїм національним законодавством гарантували конвенційні права. Водночас,

наявність у цих країнах власних правових і культурних традицій призвела до того, що ступінь обмеження конвенційних прав виявився різним (див. підрозділ 4.2.7. Принцип «межі розсуду»). Крім того, межі розсуду змінні залежно від «... характеру питань, що є предметом спору в тій чи іншій справі, і від важливості інтересів, яких вони торкаються» [244, п.70]. Як наслідок, у різних країнах-учасниках Конвенції трактування різних юридичних термінів виявилось різним.

Щоб уникнути плутанини, пов'язаної з національними трактуваннями юридичних термінів, ЄСПЛ застосовує принцип автономності. Правову сутність цього принципу вдало сформулював суддя ЄСПЛ А. Ковлер: «... у тлумаченні змісту положень Європейської конвенції Суд застосовує принцип автономності. Говорячи більш прямолінійно, застосовуючи положення Конвенції з позицій загального права, Суд не зобов'язує себе положеннями національного законодавства, інакше він виявився б у полоні юридичних визначень, дуже різних в окремих правових системах» [208, с.70].

На нашу думку, положення Конвенції є саме тими, які характеризують права і свободи людини в демократичному суспільстві. Якби Суд «пов'язав» себе з положеннями національного законодавства, то більша частина часу його діяльності зводилася б до зіставлення національних і конвенційних визначень. Керуючись ним же розробленим принципом автономності, Суд має змогу пропонувати власні визначення, розвивати їх із плином часу, що відповідатиме вимогам сьогодення для застосування Конвенції, тобто для обстоювання демократичного курсу.

Хоча Суд не «пов'язаний» із трактуванням юридичних термінів країн-учасниць Конвенції, він допускає деякий ступінь "гнучкості" в інтерпретації термінів. При цьому він дотримується двох умов: 1) розумності; 2) відповідності змісту Конвенції. Підтвердженням слугують прецеденти:

1. «... Поняття "житло" в сенсі ст.8 Конвенції є автономним поняттям і містить не тільки житло, в якому громадянин зареєстрований, але і в якому він

фактично проживає. Житло – це автономна концепція, яка не залежить від класифікації в національному праві» [456, п.36].

2. «Суд вважає, що п.Боуман може ... вимагати, щоб її вважали безпосередньо потерпілою в результаті застосування до неї Акту 1983 р. і може вважати себе жертвою порушення Конвенції в розумінні статті 25 пункту 1» [457, п.29; 458, п.31].

3. Право на повагу до "кореспонденції" є правом на комунікації з іншими людьми, що не перериваються і є непідцензурними. Однак це право перестає діяти, як тільки лист досяг адресата. Поняття "кореспонденція" включає, щонайменше, листи і телефонні комунікації. Захист відноситься до засобів комунікацій, а не до їхнього змісту (що зазвичай відноситься до компетенції статті 10 Конвенції» [458, п.67].

Той факт, що Суд абстрагувався від термінів національних законодавств, дав йому змогу дотримуватися прецедентів, прийнятих в аналогічних справах (зазначимо, що підходи Комісії в подібних справах можуть відрізнитись). Підтвердженням може слугувати прецедент: «Суд вважає, що, не дивлячись на те, що він формально не пов'язаний своїми попередніми рішеннями, в інтересах правової точності та передбачуваності, а також рівності перед законом, він не повинен – без серйозних підстав – відступати від прецедентів, встановлених у попередніх справах. Оскільки Конвенція є основою та вищою системою захисту прав людини, Суд повинен брати до уваги зміну ситуації в державах-учасниках та реагувати, наприклад, на будь-який одноразовий прояв стосовно стандартів, які мають бути досягнуті» [459, п.70; 232, п.35].

Іншим прецедентом Суд тлумачить принцип автономності так: «Автономність полягає в незалежності висновків ЄСПЛ від розуміння того чи іншого терміну, поширеного в окремих державах, хоча ЄСПЛ санкціонує і деякий рівень "гнучкості" при здійсненні такої інтерпретації правоохоронними органами країн-учасниць за умови, що їх інтерпретація буде досить "розумною" та такою, що відповідає змісту Конвенції» [456; 458].

З наведеного випливає, що, дотримуючись принципу автономності, Суд не відступає від прецедентів. Це забезпечує рівність усіх людей перед законом у країнах-підписантах Конвенції. Крім того, будь-який відхід від стандартів (єдиних для всіх європейських країн демократичного спрямування), вироблених на основі Конвенції, спонукає Суд на такі рішення, які зобов'язують усіх дотримуватись вимог демократії.

Можливе ще й таке тлумачення принципу автономності. Основним правовим документом, на основі якого відстоюється демократія в ЄС, є Конвенція [4]. Запропонована Конвенцією модель забезпечує захист фундаментальних прав і основоположних свобод, які властиві ідеальному демократичному суспільству. Так як ЄСПЛ забезпечує динаміку запропонованої Конвенцією моделі, то його рішення орієнтовані на ідеальну демократію, а тому носять узагальнюючий характер, якого повинні дотримуватись усі країни-підписанти Конвенції. Тобто, рішення ЄСПЛ орієнтовані на демократію усієї Спільноти, і це попри те, що ним розглядаються справи відносно конкретних держав. Якби Суд не був орієнтований на демократію Спільноти, спостерігалася б залежність фундаментальних прав і основоположних свобод від національних особливостей. Незмінність позиції Суду в дотриманні ідеальної демократії не залежить від практики конкретних країн. У протилежному випадку Конвенція не була б основним правовим документом у становленні правосуддя, характерного для демократичного суспільства. Підтвердження: «...Суд не погоджується з доказами держав-відповідачів у випадках тривалого судового розгляду чи невиконання рішень національних судів, якщо ці затримки пов'язані з неефективністю судової системи, суб'єктивними факторами, ефективними труднощами і т.п.» [460].

Крім того, орієнтація держав-підписантів Конвенції на вироблені Судом принципи демократії «нейтралізує» недосконалі національні закони і тим самим забезпечить безпомилковість національних судів у відстоюванні фундаментальних прав і основоположних свобод людини.

Висновок. Правова суть принципу автономності в тому, що застосовуючи положення Конвенції з позиції загального права, Суд не зобов'язує себе положеннями національного законодавства. Тим самим він безпосередньо спирається на норми Конвенції як такі, що характеризують права і свободи людини в демократичному суспільстві. Це дає змогу Суду пропонувати власні визначення, розвивати їх з плином часу у відповідності до обстоювання демократичного курсу.

4.2.13. Принцип справедливої сатисфакції (принцип справедливості)

Принцип справедливої сатисфакції ґрунтується на статті 41 «Справедлива сатисфакція» Конвенції, яка передбачає: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію» [4].

Правова основа цього принципу впливає із суті демократії: держава повинна забезпечувати права кожної людини в демократичному суспільстві; якщо, натомість, держава порушила права особи, вона має їх поновити й відшкодувати нанесені збитки. Європейський суд установлює порушення (незаконне втручання) лише тих прав, які гарантовані Конвенцією (конвенційних).

Установлюючи наявність державного втручання, Суд спирається на свою практику: має бути чіткий причинний зв'язок між порушенням Конвенції та збитками, на які скаржився заявник [461, пп.16–20; 462, п.127]. Як і у вітчизняному законодавстві, Суд досліджує можливість призначити і матеріальну, і моральну шкоду. Зокрема:

1. «Заявник вимагав компенсацію у розмірі 232 400 Євро за матеріальну і моральну шкоду.

Суд вважає цю суму надмірною і безпідставною.

Суд зазначає, що розмір збитків від незаконного обшуку помешкання заявника був встановлений 28 серпня 2000 року Новозаводським судом. На цій підставі Суд вважає справедливим призначити заявнику компенсацію у розмірі 2315 Євро за матеріальну шкоду. Крім того, Суд вважає за доцільне призначити компенсацію у розмірі 3000 Євро за моральну шкоду» [265, пп.86–88].

2. «Суд визнає, що заявники зазнали моральної шкоди внаслідок невиконання державою свого обов'язку із забезпечення права заявників на повагу до своєї сім'ї. Суд вважає, що висновок про наявність порушення Конвенції не становить достатнє відшкодування моральної шкоди. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявникам 5000 Євро як спільне відшкодування моральної шкоди» [455, п.74].

3. «Стосовно нематеріальної шкоди, Уряд визнав, що надмірна тривалість кримінального провадження може привести до того, що обвинуваченому буде завдано нематеріальної шкоди.

Суд не вбачає жодного причинного зв'язку між визначеним порушенням і стверджуваною заявником шкодою, якої він нібито зазнав. Він не присуджує нічого за цим пунктом. Проте, на його думку, можна вважати, що заявник перебував у певному стані фрустрації і зазнав страждань через довгий період невизначеності, який він пережив і продовжує переживати внаслідок надмірної тривалості розгляду кримінальної справи. Тому Суд, керуючись принципом справедливості, присуджує заявникові 2500 Євро як компенсацію за моральну шкоду» [361, пп.83–84].

Варто відзначити, що належне відшкодування за будь-яке порушення конвенційних норм, яке вже мало місце, Суд розглядає як один із ефективних засобів захисту (див. підрозділ 4.2.3. Принцип ефективності прав).

Важливо, що в окремих справах, у яких встановлено причинно-наслідковий зв'язок між шкодою, заявленою жертвою, та положеннями Конвенції: ця шкода в деяких випадках може включати виплату компенсації за втрачений заробіток [461, пп.16–20]. Компенсація, встановлена Судом,

незважаючи на значне число факторів, що не піддаються обліку, пов'язаних із підрахунком майбутніх збитків [463, п.426].

У випадках, пов'язаних із нанесеними чи майбутніми збитками, які потрібно відшкодувати заявникові, розмір справедливої компенсації визначається Судом на його розсуд на основі принципу справедливості [246, п.15; 464, пп.22–23].

4. Заявник був засуджений за надсилання скарги в особистому листі на адресу представника органу державної влади, що призвело до втрати ним роботи, – це порушення ст.10 Конвенції:

«Заявник вимагав 12250 Євро як компенсацію моральних збитків, викликаних втратою роботи... Він також вимагав 137200 Євро в якості компенсації моральної шкоди.

Влади Російської Федерації стверджували, що вимога заявника є "необґрунтованою і нечуваною". Вони також не встановили причинно-наслідковий зв'язок між порушенням та втратою роботи.

Європейський Суд відмічає, що заявник не надав ніякої інформації, яка б вказала на зв'язок між втратою ним роботи у 2003 році та судовим розглядом за позовом, представленим до нього про захист честі і гідності. Суд вважає, що заявник не довів існування причинно-наслідкового зв'язку між порушенням його права на поширення інформації та матеріальною шкодою, яка вимагається відшкодуванням. Європейський Суд залишає без задоволення вимогу заявника про відшкодування матеріальної шкоди. Тим не менш він визнає, що заявнику було завдано моральної шкоди, яка виразилась у моральному потрясінні та розчаруванні в результаті прийняття судового рішення, несумісного зі ст.10 Конвенції, яке не може бути в достатній мірі компенсоване визнанням порушення Конвенції. Беручи до уваги принцип справедливості, Європейський Суд присуджує заявнику 1000 Євро в якості компенсації моральної шкоди, а також будь-яку суму податків, які підлягають стягненню з присуджених коштів» [371, пп.33–35].

5. Мав місце факт таємного спостереження з боку держави, що визнано Судом як втручання в сімейне життя, – порушено статтю 8 Конвенції:

«Заявниця вимагала 75 000 Євро, і заявник вимагав 50 000 Євро як відшкодування шкоди без будь-якого уточнення.

«Суд, здійснюючи свою оцінку на засадах справедливості, присуджує заявниці та заявнику по 1000 Євро як відшкодування моральної шкоди» [204, пп.63–65].

6. Мав місце факт незаконного перегляду кореспонденції державними органами, – порушено статтю 8 Конвенції. Заявники вимагали 500 000 гривень відшкодування моральної шкоди:

«Суд не має сумнівів, що заявники мали зазнати моральної шкоди в результаті втручання у право на повагу до кореспонденції. Суд, здійснюючи свою оцінку на засадах справедливості відповідно до статті 41 Конвенції, присуджує кожному заявнику по 1200 Євро відшкодування моральної шкоди» [263, пп.33–35].

7. Суд визнав порушення ст. 8 Конвенції за певний період ув'язнення у зв'язку з обмеженням кількості посилок та бандеролей на рік:

"Заявник не надав жодних вимог стосовно матеріальної шкоди або видатків. Однак він вимагав через свою матір 3 000 000 американських доларів (3 064 038 Євро) для компенсації нематеріальної шкоди.

Суд, маючи на увазі свої висновки стосовно скарг заявника відповідно до статей 3 та 8 Конвенції, погоджується, що заявник відчув певні моральні переживання у зв'язку з загальними умовами його утримання та обмеженнями з боку державних органів його права на повагу до його кореспонденції. Визначаючи суму справедливої сатисфакції на справедливій основі, Суд присуджує заявнику 2000 Євро за нематеріальну шкоду...» [260, пп.25–27].

8. «Заявник вимагав 20 000 Євро відшкодування моральної шкоди, оскільки, за його твердженням, порушення (перегляд кореспонденції, якою заявник обмінювався із Судом. – *К.М.*) має серйозний характер.

Уряд висунув заперечення проти цієї вимоги, вважаючи її надмірною.

Суд вважає, що констатація сама по собі становить достатньо справедливую сатисфакцію за моральну шкоду, якої, можливо, зазнав заявник» [253, пп.84–86].

9. «Заявник вимагав 120000 Євро як відшкодування моральної шкоди (мало місце втручання в сімейне життя – порушено статтю 8 Конвенції).

Суд зазначає, що заявник безперечно зазнав моральної шкоди, однак сума, яку він вимагав, є надмірною. Таким чином, Суд присуджує заявнику 10000 Євро як відшкодування завданої моральної шкоди» [409, пп.68, 70].

10. Мало місце порушення статті 10 Конвенції, оскільки українське законодавство з дифамації не розмежовувало оціночні судження та факти і заявник був засуджений за наклеп на двох політиків: «Заявник вимагав 3000 гривень (588,12 Євро) компенсації матеріальної і 33 000 Євро компенсації моральної шкоди. Він стверджував, що в результаті винесення рішень національними судами редакторський склад видання та журналісти були піддані тиску та цензурі і не могли вільно висловлювати свої погляди стосовно головних спеціальних та політичних подій, які сталися в країні. Відповідно газета втратила свою гостроту і глибокі аналітичні погляди. Як наслідок, тираж газети впав, декілька провідних журналістів і працівників залишило газету. Більше того, винесення судами таких рішень означало, що заявник опублікував неправдиву інформацію, що негативним чином позначилося на його репутації як засобу масової інформації.

Суд знаходить, що існує причинно-наслідковий зв'язок між встановленим порушенням та матеріальною шкодою, яку зазнав заявник в результаті порушення його прав, передбачених статтею 10 Конвенції. Відповідно Суд присуджує заявнику повну суму вимоги, тобто 3000 грн. (588,12 Євро) як компенсацію матеріальної шкоди. Крім того, керуючись принципом справедливості та враховуючи всі обставини справи, Суд присуджує заявнику суму 33 000 Євро за завдану моральну шкоду» [205, пп. 72–75].

Висновок. Правова суть принципу справедливої сатисфакції в тому, що держава повинна забезпечувати права кожної людини в демократичному суспільстві. Якщо ж держава порушила права особи, вона повинна їх поновити й відшкодувати завдані збитки. Головною вимогою згаданого принципу є чіткий причинний зв'язок між порушенням Конвенції та збитками, завданими заявникові.

Оцінюючи завдану заявникові шкоду, Суд з'ясовує, чи сума компенсації, яку вимагає заявник, не є надмірною та безпідставною, тривалість провадження, можливі майбутні втрати, наявність моральних потрясінь та розчарувань в результаті прийняття судового рішення, компенсацію за втрачений заробіток, інфляційні втрати, документальне підтвердження розрахунків компенсації.

4.2.14. Принцип відшкодування судових витрат

Європейський суд з прав людини призначає відшкодування судових витрат тільки в тому разі, коли ним же встановлено порушення державою-учасником Конвенції прав людини і основоположних свобод. Відшкодування судових витрат може бути призначене будь-кому із суб'єктів звернення до Європейського суду. Суб'єкти звернення до Суду визначені в його справах, зокрема, «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін Конвенції або Протоколів до неї» [253, п.63].

Демократичні основи відшкодування судових витрат полягають у такому. Держава, яка повинна захищати конвенційні права і свободи особи (суб'єкта), допустила їх порушення. Суб'єкт звернення, природно, звертався до національних судів, адже Суд розглядає справи за дотримання умови

допустимості: вичерпання внутрішніх засобів правового захисту [1, с.13]. При цьому в суб'єкта звернення були неминучі витрати: на правову допомогу, судові збори, довідки, квитанції тощо. Ці витрати пов'язані з виною держави, яка не захистила право (права), гарантоване Конвенцією, тому вони й підлягають відшкодуванню державою.

У процесі забезпечення понесених суб'єктом звернення витрат, Суд дотримується принципу відшкодування судових витрат. Цей принцип тісно поєднаний із принципом справедливої сатисфакції (див. підрозділ 4.2.15), адже забезпечується статтею 41 «Справедлива сатисфакція» Конвенції [4].

Правову суть принципу відшкодування судових витрат видно із прецедентів: 1. «Суд нагадує: для того, щоб судові витрати було включено в суму виплати згідно зі статтею 41, має бути встановлено, що вони були фактичними і необхідними, з огляду на запобігання порушенню Конвенції чи для того, щоб одержати відшкодування у зв'язку з тим, що було визнано порушення Конвенції; до того ж витрати мають бути розумними за розміром» [260, п.62; 421, п.88].

2. Недотримання вище згаданих критеріїв: «Суд вважає, що цих вимог не було дотримано в даній справі. Суд визнав, що адвокати заявника завищили кількість годин, витрачених ними на підготовку справи. Суд не переконався, що судові витрати, сума яких відображається нібито в 400 годин ефективної роботи і становить 76137,61 Євро, були фактичними чи розумними у зв'язку з підготовкою скарг, поданих до Суду. Однак зрозуміло, що заявник поніс певні витрати на виплату гонорарів адвокатам, виходячи з документів, поданих його адвокатами до Суду.

З урахуванням наявної інформації та зазначених вище критеріїв, Суд вважає прийнятним присудити заявникові 1500 Євро як компенсацію за судові витрати [421, п.88].

... Суд одночасно постановляє, що держава-відповідач повинна виплатити заявникові 2500 Євро як компенсацію за моральну шкоду та 1500 Євро як компенсацію за судові витрати» [421, п.88].

3. «Заявники не вимагали судових та інших витрат. Тому Суд не присуджує відшкодування» [253, п.87].

4. «Заявник не надав жодної скарги за цим пунктом протягом встановленого періоду часу; отже, Суд не призначає компенсації щодо цього» [265, п.89].

5. «Заявник також вимагав 8,50 грн. відшкодування за втрати, понесені в національних судах.

Відповідно до прецедентної практики Суду заявник має право на відшкодування витрат тільки, якщо буде доведено, що вони були необхідні та фактично понесені, а також є обґрунтованими за розміром. В даній справі, враховуючи надану інформацію та вищезгадані критерії, Суд вважає за доцільне присудити суму, яку вимагає заявник, з її перерахунком в 1,40 Євро" [409, пп.71–73].

Отже, принцип відшкодування судових витрат застосовується за умов дотримання критеріїв:

- 1) фактичності (фактично понесених витрат);
- 2) необхідності (неминучості);
- 3) розумності (обґрунтованості).

6. «Європейський Суд визнав, що заявниця понесла деякі витрати для відновлення її прав як на національному, так і в європейських органах. Розмір судових витрат не представляється надмірним чи необґрунтованим. Проте Європейський Суд відзначив, що на стадії розгляду питання щодо прийнятності скарги одна з частин скарги заявника була оголошена непринятною. Таким чином, варто лише частково компенсувати судові видатки та витрати, вказані заявником. Беручи до уваги матеріали, які є в його розпорядженні, Європейський Суд присудив заявнику 120 Євро як

компенсацію судових витрат, понесених на національному рівні та під час розгляду в Європейському Суді ...» [456, п.52].

Висновок. Правова суть принципу відшкодування судових витрат полягає в тому, що Суд призначає відшкодування судових витрат тільки у випадку, коли ним же встановлено порушення державою-учасником Конвенції прав людини і основоположних свобод. При цьому до суб'єктів відшкодування він відносить будь-яку особу, неурядову організацію чи групу осіб, які вважають себе потерпілими від порушення державою Конвенції чи протоколів до неї. Неодмінною умовою для призначення відшкодування є вичерпання національних засобів правового захисту. Документальним підтвердженням неминучих витрат заявника Суд вважає витрати на правову допомогу, судові збори, довідки, квитанції тощо, тобто ті, що пов'язані з виною держави, яка не захистила конвенційне право.

4.3. Загальнозживані принципи ЄСПЛ у відстоюванні прав, гарантованих Конвенцією

Потреба в необхідності використання демократичних принципів у вітчизняному судочинстві доступно відображена в Конституції Португалії, країні, у якій сформована повноцінна демократія (див.табл.1.3.), статтею 9 «Основні завдання держави»: «...в) гарантія основних прав і свобод та повага до принципів демократичної правової держави;

с) захист політичної демократії, забезпечення та стимулювання демократичної участі громадян у вирішенні національних проблем» [117].

Констатуючи незмінність демократичного курсу, Конституція Португалії ставить принципи демократичної правової держави в один ряд з основними правами і свободами.

Вивчення прецедентної практики ЄСПЛ показало, що неможливо окремо розділити принципи Суду на ті, якими він користується під час відстоювання інформаційних прав і свобод людини і загальнозживаними, які ним використовуються під час захисту інших конвенційних прав. Зроблений нами поділ є наближеним, умовним. Як правило, кожна справа, яка розглядається Судом, поєднує різні принципи, що забезпечує єдиний, найбільш оптимальний підхід до захисту порушених конвенційних прав у відповідності до вимог демократії. Характерним для принципів ЄСПЛ є те, що вони між собою пов'язані. Нами встановлено, що чим частіше принципи ЄСПЛ національні суди використовують під час відстоювання прав і свобод людини, тим менша ймовірність їх оскаржити і тим більше їх рішення відповідають демократії у судочинстві. До них відносимо наступні.

4.3.1. Принцип презумпції невинуватості

Належність принципу презумпції невинуватості до демократичних видно із його правової суті, яка полягає в тому, що ніхто не може бути визнаним винним у скоєнні злочину, доки його вина не буде доведена в суді. Принцип презумпції невинуватості закладає підґрунтя справедливого правосуддя, а так як справедливе правосуддя можливе лише в демократичному суспільстві, тому цей принцип відносимо до демократичних. Крім того, стверджувати, що згаданий принцип є демократичний можна і на основі демократичного законодавства, яким він передбачений. Зокрема, в Декларації прав людини і громадянина французької Конституції: «Кожен передбачається невинним, поки не встановлено обернене» [113, Декларація, ст.9]; в Загальній декларації прав людини: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатись невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному

порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [36, ст.11]; в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права: «Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом» [193,ст.14]; ЄКПЛ гарантує: «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» [4, ст.6, п.2].

Принцип презумпції невинуватості передбачений в Конвенції і його діалектика спостерігається в прецедентах ЄСПЛ. Так, «...пункт 2 статті 6 Конвенції, вимагає зокрема, щоб члени суду, виконуючи свої обов'язки, не керувались упередженою думкою про те, що обвинувачений вчинив дію, яку йому інкримінують; необхідність доведення переважає в обвинуваченні, а сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого» [461]. На сторону обвинувачення Суд покладає обов'язок: «... інформування особи про висунуті обвинувачення, щоб вона могла підготувати та належним чином представити аргументи на свій захист» [461].

Із наведеного видно, що тільки фактами можна довести вчинення обвинуваченим конкретної дії, тобто судовий розгляд зводиться до обґрунтування вини обвинуваченого на основі беззаперечних фактів.

На думку Суду, щоб визнати вину звинуваченого, вимагаються переконливі й конкретні причини позбавлення свободи [465, п.43]. До моменту доведення беззаперечності вини обвинувачений вважається невинним. Доказом є прецедент: «...обов'язок держави визнавати правовий статус обвинуваченого як невинуватого на всіх стадіях, що передують визнанню вини» [465, п.43].

У подальшому Суд уточнює згаданий обов'язок держави, розмежовуючи його на обов'язок суду і обов'язок посадовців: «...враховуючи право отримувати і передавати інформацію, передбачене статтею 10 Європейської конвенції, п.2 ст. 6 не забороняє органам влади повідомляти громадськість про

порушення кримінальних справ, але вимагає робити це розсудливо і обережно, щоб при цьому не порушувати принцип презумпції невинуватості» [466].

Як відповідь на бажання заявника п. Пантелеєнка отримати компенсацію за незаконне кримінальне переслідування, спираючись на п.2 ст. 6 Конвенції, Суд дав пояснення, що гарантія прав згаданої статті повинна бути практичною і ефективною протягом усього судового розгляду. Підтвердження: «Суд нагадує, що Конвенцію треба тлумачити таким чином, щоб гарантія цих прав була практичною та ефективною, а не теоретичною та ілюзорною [467, п.44]; це також стосується права, закріпленого у пункті 2 статті 6» [466, п.35].

Можливість надання компенсації заявнику Суд відхилив, обґрунтовуючи своє рішення тим, що жодна стаття Конвенції не дає права особі, обвинуваченій у здійсненні злочину, на відшкодування його збитків або права на його незаконне попереднє затримання, якщо провадження проти нього було закрито [468, п.36; 469, п.25]. З'ясувавши випадок, який розмежовує компенсацію у зв'язку з непорушенням принципу презумпції невинуватості (провадження припинено), ЄСПЛ вказує на випадки, коли порушується принцип презумпції невинуватості: 1) коли судові рішення відносно особи, звинуваченої у вчиненні кримінального злочину, відображає думку про те, що вона винна без доведення її провини у відповідності до закону; 2) коли за відсутності будь-яких формальних даних досить припущень, що суд вважає особу винною; 3) пункт 2 ст. 6 не обмежується кримінальними провадженнями, що тривають, але поширюється також на судові рішення, прийняті після того, як кримінальне провадження було припинене [470, пп.34-35; 468; 471, п.36; 472, п.25]; 4) п.2 ст.6 поширюється на судові рішення, прийняті після винесення обвинувального вироку [469; 473, п.31; 474; 475; 476; 265, п.67].

Щодо тривалості дії принципу презумпції невинуватості в конкретній справі, то Суд вважає вирішення питання відносно невинуватості обвинуваченого можливе до тих пір, поки кримінальний процес не закінчується прийняттям обвинувального вироку [469; 265, п.70].

4.3.2. Принцип незалежності особи

Належність даного принципу до демократичних пояснюється тим, що Суду важливо встановити факт порушення певної норми Конвенції стосовно особи, причому однаково для всіх громадян; однаковість прав кожної особи можлива лише в демократичному суспільстві. Підтвердженням може слугувати прецедент: «...В кожній із розглядуваних ним справ Суд не визнавав, що в статті 8 Конвенції міститься право на самовизначення особи як таке. Не дивлячись на це, Суд вважає, що поняття незалежності особи є важливим принципом, що лежить в основі інтерпретації гарантій, які надає дана стаття Конвенції» [244, п.61].

4.3.3. Принцип належного здійснення правосуддя

Те, що принцип належного здійснення правосуддя відноситься до демократичних, можна пояснити так. Своєю практикою Суд виробив єдиний підхід до здійснення правосуддя; такого підходу дотримується Суд у всіх справах, тому кожній особі, яка відстоює в судовому засіданні конвенційні права, забезпечуються однакові (справедливі) умови судочинства. Так як справедливість судочинства характерна риса демократичного суспільства, то можна стверджувати, що і принцип належного правосуддя відноситься до демократичних.

Правову суть принципу належного здійснення правосуддя видно із прецедентів. Зокрема, згідно з усталеною практикою Суду, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя: 1) у рішеннях судів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються; 2) хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не

можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент; 3) міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення [477, п.29]; 4) попри певну свободу розсуду національного суду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень [478, п.36]; 5) суд має продемонструвати сторонам, що вони були почуті; 6) вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищестоячою інстанцією; 7) лише винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль здійснення правосуддя [479, п.30; 480, п.58].

Вмотивованість судового рішення, Суд тлумачить так: 1) судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються; 2) межі висвітлення можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватися в світлі обставин кожної справи [477, п.42]; 3) так як Конвенція не гарантує захист теоретичних і ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних [419], то право буде ефективним, тільки тоді, коли зауваження сторін насправді заслухані, тобто належним чином вивчені судом [481, пп.32,35; 482, п.33].

Практика Суду, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя в судовому розгляді, нами узагальнена блок-схемою, зображеною на рис. 4.13.

4.3.4. Принцип рівності сторін у судовому розгляді

Це принцип, демократизм якого полягає в забезпеченні однакових умов сторонам у судовому процесі (особі і державі) і, на думку Суду, «вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невігідне становище відносно другої сторони» [484, п.38]. Цей принцип Суд визначає як один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду: кожна сторона повинна мати розумну

можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставили б цю сторону в суттєво невідгідне становище по відношенню до протилежної сторони [483]. При цьому Суд переходить від вислову «передбачає» до вислову «вимагає», що підсилює обов'язковість процесуальної міри.

Практика Суду, яка відображає принцип рівності сторін у судовому розгляді, нами узагальнена блок-схемою, зображеною на рис. 4.14.

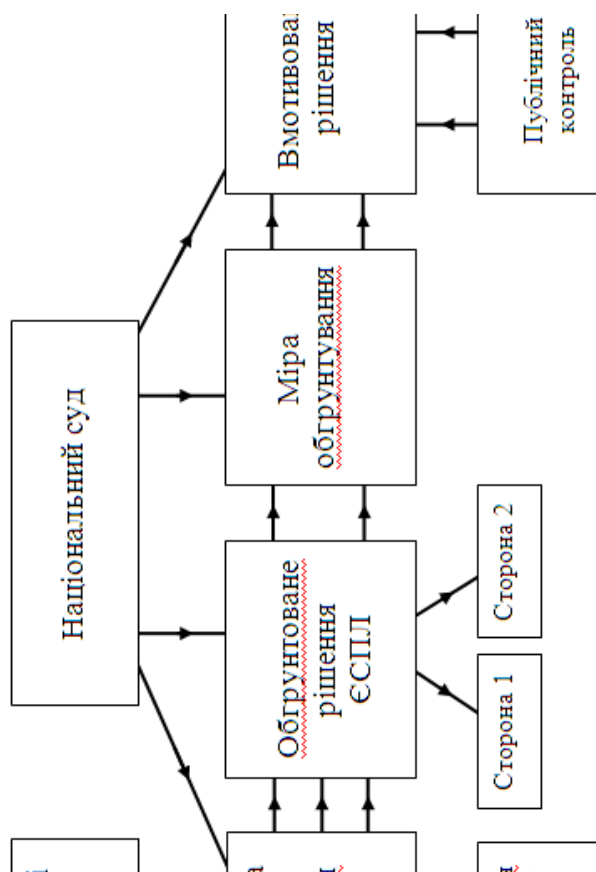

Рис. 4.14. Практика Суду, яка відображає принципи належного здійснення пі

4.3.5. Принцип процесуальної справедливості (процесуальної рівності)

На цей принцип Суд посилається тоді, коли в справі фігурує значне число свідків. Демократизм принципу процесуальної справедливості нами встановлено на основі вивчення практики Суду і обґрунтовується наступним

чином: 1) право відбору певного числа свідків із великої кількості надається державі-відповідачеві; 2) Комісія не проти збільшення числа свідків у справі; число свідків визначається значенням наведених доказів на момент заслуховування свідків; 3) Комісія не проти збільшення числа свідків, якщо держава-відповідач на цьому енергійно настоює; 4) умови відбору свідків пропонуються без притиску однієї із сторін, добровільно, виважено, відповідно до стану справи [489, п.10].

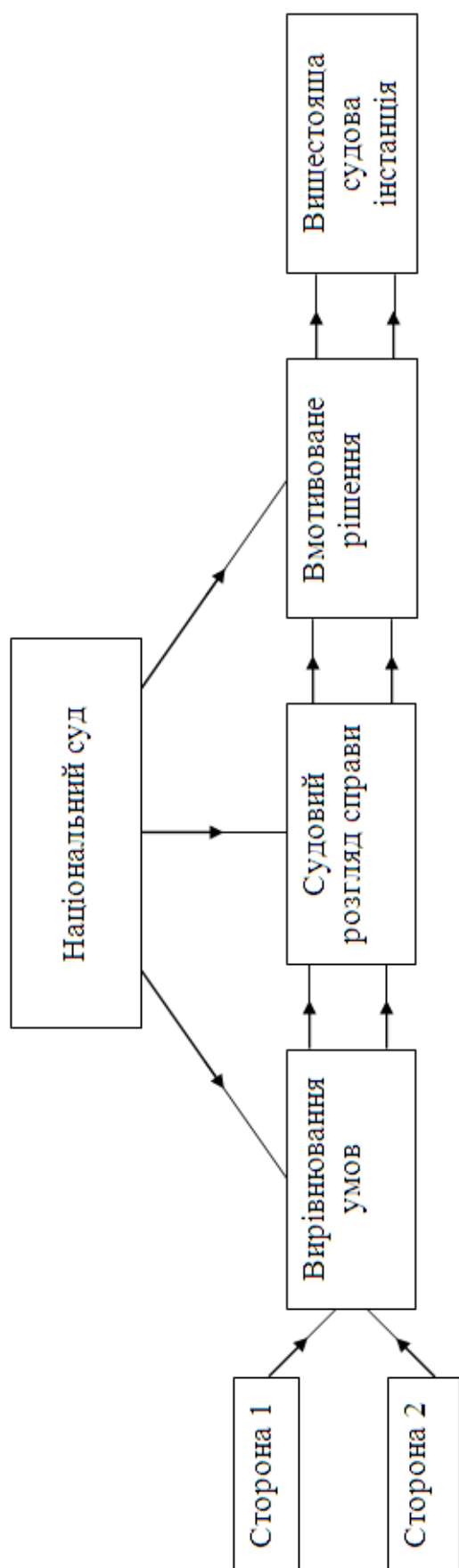

Рис. 4.14. Практика Суду, яка відображає принцип рівності сторін у судовому розгляді

Практика Суду, яка відображає принцип процесуальної справедливості, нами узагальнена блок-схемою, зображеною на рис. 4.15.

4.3.6. Принцип наявності засобу правового захисту

Цей принцип ґрунтується на ст.13 Конвенції: «Кожен, чий права та свободи, визначені в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [4]. Його правова суть полягає в тому, що для кожної особи захист прав і свобод має здійснюватися не довільно (хаотично), а на основі закону, в якому прописана процедура захисту. Згідно згаданої статті, вважає Суд: 1) на національному рівні має бути наявним засіб правового (підкреслено – *К.М.*) захисту для реалізації прав і свобод, незалежно від форми забезпечення; 2) національний засіб захисту має відповідати суті «небезпідставної скарги» за Конвенцією та гарантувати належну допомогу; 3) у виконанні своїх конвенційних зобов'язань в рамках цього положення Договірні сторони вільні (Конвенція допускає їх власний розсуд)» [265, п.76; 488, п.106-107]; 4) зобов'язання Договірних держав за ст.13 залежать від природи скарги заявника, але засіб захисту має бути ефективним як на практиці, так і за законом [424, п.157]; 5) цього засобу має бути достатньо як в теорії, так і на практиці, інакше він не буде доступним та ефективним [265, п.77; 402, п.15].

Зокрема, на згаданий принцип посилається Суд у недопущенні розголосу інформації про психічний стан: «...закон зобов'язує органи влади вжити всіх необхідних заходів для захисту особистого життя осіб від зайвого втручання.

Більше того, присутність громадськості у судовій залі під час зачитування суддею інформації, отриманої від психіатричної лікарні, була лише одним з елементів, що негативно вплинули на особисте життя заявника. Зокрема, такий запит, навіть дозволений, не міг ані гарантувати конфіденційність інформації,

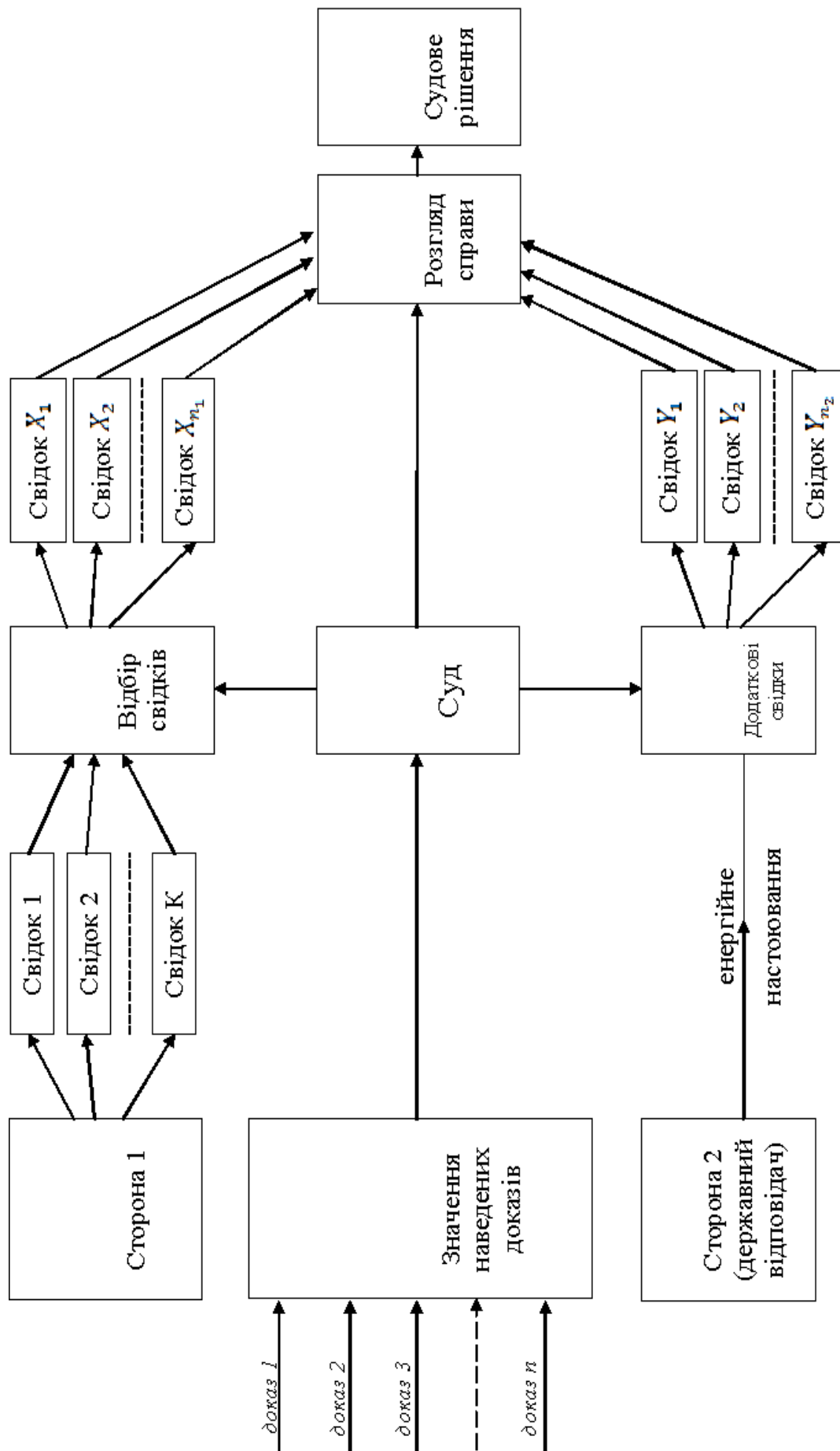

Рис. 4.15. Практика Суду, яка відображає принцип процесуальної справедливості (процесуальної рівності).

розголошеної сторонам та їх представникам, ані обмежити доступ до матеріалів справи.

Зважаючи на це, Суд постановляє, що мають місце порушення статті 13 Конвенції» [265, пп.82-83].

Блок-схема реалізації в Суді принципу наявності засобу правового захисту представлена на рис. 4.16.

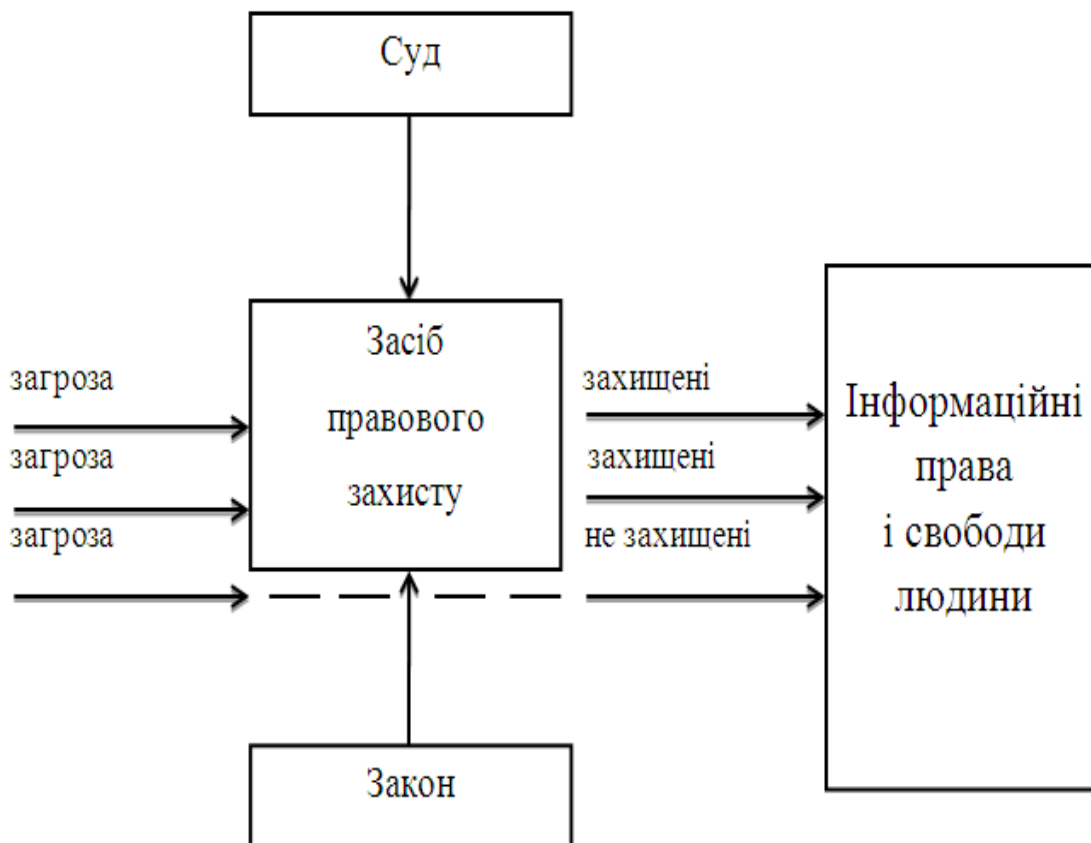

Рис. 4.16. Блок-схема реалізації в Суді принципу наявності засобу правового захисту.

Висновок. Наведені принципи роботи ЄСПЛ, які використовуються для відстоювання конвенційних прав і свобод людини (а не тільки інформаційних) та обґрунтовано, що кожен із розглянутих принципів належить до демократичних. Запропоновано блок-схеми, які спираються на практику Суду,

що відображає принцип належного здійснення правосуддя, принцип рівності сторін у судовому процесі та принцип наявності засобу правового захисту. Доведено, що дотримання судами правового порядку, визначеного Конвенцією, є обов'язковим в усіх країнах-учасниках Конвенції. Саме тому його мають дотримуватися вітчизняні суди. Згаданий правовий порядок ґрунтується як на писаному праві, так і на прецедентному праві, що виробилося практикою ЄСПЛ. Встановлено, що взаємозв'язок обох прав у тому, що Конвенція гарантує права і основоположні свободи людини в демократичному суспільстві, а прецедентне право забезпечує динамізм (варіативність) Конвенції в конкретних умовах. Цим самим обидва права в єдності забезпечують розвиток нового правового порядку в напрямі, що є невідворотній від демократії. Щоб судочинство відповідало демократії, українські суди повинні суворо дотримуватися орієнтирів, якими є принципи роботи Суду. Досліджено правову суть принципів, з допомогою яких ЄСПЛ відстоює інформаційні права і свободи людини, дотримуючись незмінного напрямку на розвиток демократії (чим і забезпечує безпомилковість судових рішень).

4.4. Модель захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії

Завдяки опитуванню суддів судів загальної юрисдикції виявлено проблеми, пов'язані з епізодичністю використання демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини в суді.

Для вирішення вказаних проблем, а також з метою домогтись безпомилкових рішень вітчизняних судів у відстоюванні інформаційних прав і свобод людини, комп'ютеризувати роботу суддів, що дасть їм змогу вільно орієнтуватись у величезному масиві інформаційних законів (відкинувши суперечливі), впровадити практику ЄСПЛ, врахувати тенденції захисту в суді згаданих прав і свобод, захистити ці права і свободи від нових загроз, дотримуватись вимог демократії (демократизувати судочинство України) нами була розроблена модель захисту інформаційних прав і свобод людини в суді відповідно до вимог демократії.

Під моделлю захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії розуміємо систему поглядів, яка являє собою сукупність конструктивних ідей, що ґрунтується на поєднанні вітчизняного законодавства та практики ЄСПЛ і забезпечує засоби, методики та інструменти захисту згаданих прав і свобод правосуддям.

В основу моделі закладено закономірності математичної логіки: будь-яка повна, незалежна і несуперечлива множина тверджень деякої галузі має модель [491]. Множиною тверджень обрано ті норми Конституції України, які нами покладено в основу визначення інформаційних прав і свобод людини (наведені у Передмові). Повнота обраної множини (системи) конституційних тверджень (норм) в тому, що саме вони повністю визначають гарантії інформаційних прав і свобод людини (інших норм для визначення не потрібно). Незалежність цих конституційних норм в тому, що жодна норма не є складовою іншої і не впливає з неї як наслідок (встановлено конституціоналістами). Несуперечливість конституційних норм

доведена судовою практикою, а тому і відібрані нами норми, на основі яких запропоновано визначення інформаційних прав і свобод людини, є теж несуперечливі.

Отже, повна, незалежна і несуперечлива сукупність конституційних норм, які гарантують інформаційні права і свободи людини, за законами логіки має модель.

Запропонована нами модель носить доктринальний характер, вона зображена на рис. 4.17. Теорія побудови згаданої моделі зводиться до наступного. Запропонована на мал.4.17, вона умовно поділена на ліву та праву частини.

Правова сутність лівої частини моделі полягає в тому, що на державу в демократичній країні покладається як обов'язок забезпечення інформаційних прав і свобод, так і право їх обмежувати (йшлося у підрозділі 2.2, рис.2.8). Здійснюючи і забезпечення, і обмеження згаданих прав і свобод людини, держава не повинна порушувати вимог демократії. Правову оцінку цьому дає суд, використовуючи для оцінки принципи роботи ЄСПЛ (на моделі факт використання принципів Суду зображено трикутником, в якому вписано «Демократія»). Ліва частина моделі для судді є нагадуванням (застереженням) того, що державне втручання можливе тільки (підкреслено – *К.М.*) крізь призму демократії.

Правова сутність правої частини моделі полягає в тому, що для кожної конституційної норми, яка визначає певне інформаційне право та межі його реалізації, відбирають можливі загрози. Для кожної загрози добирають вітчизняні закони (правове забезпечення), які регулюють захист цього інформаційного права. У нашому визначенні: права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, відображеного в ст.31 Конституції України [1].

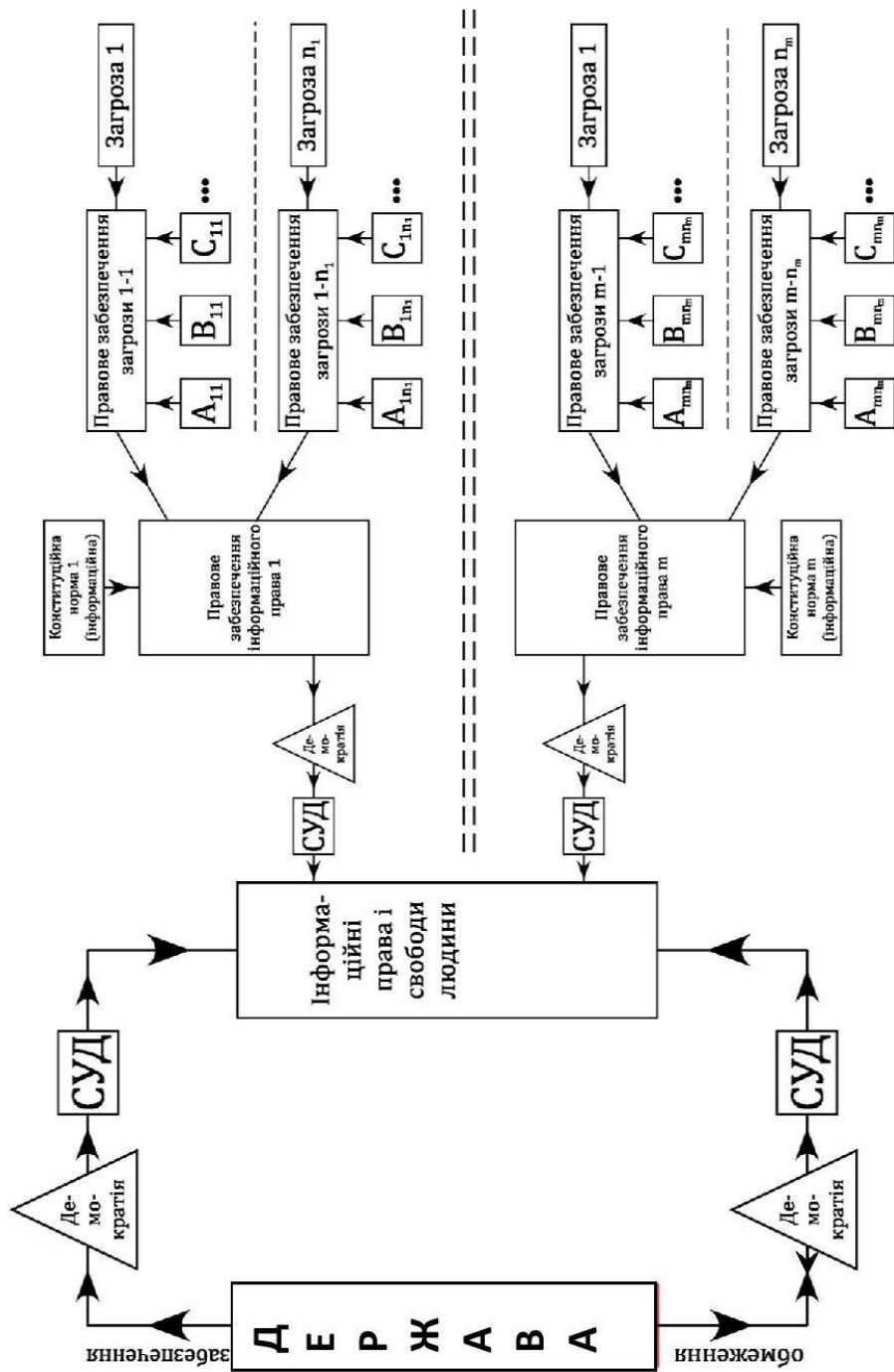

Рис 4.17 Модель захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії

Аналогічно відбирається законодавство від другої загрози, цього ж інформаційного права. Такий самий відбір законодавства проводиться від усіх інших загроз цього ж права. Сукупність правових забезпечень від загроз розглядуваного становить правове забезпечення конституційного права, гарантованого ст.31 Конституції України.

Подібним чином формується правове забезпечення наступного, у нашому визначенні, інформаційного права: права на недоторканість особистого і сімейного життя, відображеного ст.32 Конституції України [1].

За аналогією формуються правові забезпечення від загроз інших інформаційних прав, виділених нами з Конституції України (у Вступі).

Практичне застосування моделі зводиться до того, що суддя, готуючись до розгляду справи про відстоювання конкретного інформаційного права від певної загрози, відразу отримує оптимальне число законодавчих норм (йому не потрібно здійснювати пошук потрібних законів із величезної множини законів інформаційної сфери), що в разі полегшує його роботу.

Частина отриманого резерву часу можна використати на з'ясування відповідності власного рішення демократичним принципам ЄСПЛ (про особливості процесуального розгляду відповідно до кожного демократичного принципу йдеться в розділах 4 та 5). Наведений процесуальний крок на моделі зображено трикутником, в якому вписано слово «Демократія».

Отже, конкретне інформаційне право буде захищене судом, причому відповідно до принципів ЄСПЛ: відбувається узгодження вітчизняного судочинства з демократичними принципами (демократизується правосуддя України), в оскарженні прийнятого рішення не буде потреби, так як воно буде безпомилковим.

У разі появи нової загрози (не прописаної вітчизняним законодавцем), суди можуть спиратись на принципи ЄСПЛ. Унеможлиблюється випадок,

коли через відсутність вітчизняного законодавства від нової загрози, певне інформаційне право не буде захищеним. Доказом цьому може бути таке.

ЄСПЛ, захищаючи інформаційні права і свободи людини, проводить аналіз на відповідність демократії тих законів, які забезпечують захист порушених прав і свобод, країни, де мало місце порушення. Якщо проведений ЄСПЛ аналіз показує, що конкретні закони відповідають демократії і Суд, посилаючись на них не вбачає порушення, то такі рішення набувають прецедентності і можуть використовуватись українськими судами (хоча аналогічне законодавство в Україні – відсутнє). Спираючись на такі прецеденти ЄСПЛ, вітчизняні суди можуть захистити інформаційні права і свободи людини, хоча відповідне законодавство ще не розроблене.

В питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини суди стануть доступними, адже запропонована модель буде зрозуміла кожному пересічному громадянину, і на основі демократичних принципів кожен зможе наперед вбачати результат. Відповідність прийнятого рішення тому, яке передбачене пропонованою моделлю, суттєво підніме довіру до суду.

Запропонована нами модель потребує тривалого часу формування (це теоретична модель), тобто модель на перспективу: її доцільність, ефективність і потребу для судочинства встановлювалась методами прогнозування (Додаток 3).

Цінність запропонованої моделі полягає в тому, що вона усуває різноманіття в застосуванні принципів ЄСПЛ суддями вітчизняних судів (одні судді цитують прецедент ЄСПЛ як підтвердження; інші – як посилення на рішення без належного обґрунтування у справі, яку розглядав ЄСПЛ; треті – хаотично використовують окремі вислови ЄСПЛ). На перший план роботи національного суду у відстоюванні інформаційних прав і свобод людини виходить демократія. Це забезпечує єдино правильний підхід до розгляду справ про порушені інформаційні права і свободи людини, результатом якого є безпомилкове рішення, що підтверджено експертами.

Висновки. Шляхом опитування суддів судів загальної юрисдикції встановлено проблеми, пов'язані з епізодичністю використання демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини в суді. Запропоновано модель захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії. Дана модель усуває згадані проблеми, може бути комп'ютеризована, забезпечує узгодження українських законів із прецедентами ЄСПЛ, що виключить помилковість у роботі судів. Ефективність запропонованої моделі з'ясована методом експертних оцінок; до складу експертів входили судді, адвокати, науковці з досвідом роботи в питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

ЄКПЛ сприяла утворенню нового унікального правового порядку, незалежного від правових систем інших країн. В основу цього правового порядку закладено демократичні принципи, вироблені Судом під час відстоювання прав і основоположних свобод людини. Вдалось виділити ті з них, які використовуються Судом як під час захисту інформаційних прав і свобод людини, так і низку загальнозживаних принципів відстоювання прав, гарантованих Конвенцією.

1. Помічено, що принципи, які вироблені Судом під час захисту прав людини і основоположних свобод, мають чітку спрямованість на дотримання країнами-підписантами Конвенції демократичного напрямку розвитку.

2. Розкрито правову суть принципів, які виробив Суд для відстоювання як інформаційних прав і свобод людини, так і загальнозживаних, що використовуються Судом для відстоювання інших конвенційних прав і свобод людини (поділ наближений). Це принципи субсидіарності, верховенства права, ефективності, передбачуваності, пропорційності, щодо рамок політичної дискусії, «межі розсуду», правової певності, тиску, завбачення, справедливого судового провадження та рішення, автономності, справедливої сатисфакції, відшкодування судових витрат, презумпції невинуватості, незалежності особи, належного здійснення правосуддя, рівності сторін у судовому розгляді. Кожен із принципів розглянуто в еволюційному розвитку на основі вивчення практики Суду.

3. Розроблено блок-схеми, які відображають практику Суду у використанні принципів належного здійснення правосуддя, рівності сторін у судовому розгляді, процесуальної справедливості, наявності засобу правового захисту.

4. Встановлено, що держава, яка проголосила демократичний шлях розвитку, окрім гарантії основних прав і свобод, повинна забезпечувати повагу до принципів демократичної правової держави, в тому числі і в судочинстві.

5. Досліджено, що перелік наведених демократичних принципів, які виробив Суд для захисту прав і свобод людини у відповідності з вимогами демократії, не є вичерпним. Так як рішення ЄСПЛ забезпечують динамізм Конвенції, то можлива поява нових принципів демократії. Крім того, повна картина переліку демократичних принципів могла б бути наведена лише після вивчення усієї, більш ніж піввікової практики Суду, що вимагає багато часу.

6. Шляхом опитування суддів встановлено проблеми, пов'язані з епізодичністю використання ними демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини в суді.

7. Створено модель захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії. Дана модель усуває проблеми, пов'язані з епізодичністю використання демократичних принципів під час захисту інформаційних прав і свобод людини, може бути комп'ютеризована, забезпечує узгодження українських законів із прецедентами ЄСПЛ, виключає помилковість у роботі вітчизняних судів.

8. Доведено, що оволодіння суддями національних судів правовою суттю демократичних принципів дає змогу переорієнтувати українське судочинство в напрямі демократизації, що забезпечить безпомилковість у роботі судів. Суди не залежатимуть від політики держави, а орієнтуватимуться лише на демократію; це забезпечить їм реальну незалежність.

9. Внесено правову пропозицію:

Ввести до щорічної статистики, розміщеної на сайті «Судова влада в Україні», статистику впровадження принципів ЄСПЛ у вітчизняне судочинство. Це дало б змогу оцінити ефективність роботи судів,

породило б здорову конкуренцію судів України у дотриманні демократичних принципів судочинства, викликало б масову потребу у вивченні вітчизняними суддями практики ЄСПЛ. В кінцевому результаті, це дало б змогу вітчизняним суддям приймати рішення, якими надійно відстоювалися б конвенційні права і свободи людини.

Результати досліджень розділу 4 відображені автором у працях: [144; 149; 164; 168; 406; 411; 426; 440; 441; 493].

РОЗДІЛ 5

ІМПЛІЦИТНІ ПРОЦЕДУРИ ОЦІНКИ СУДОМ ЗАКОННОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ

У демократичному суспільстві держава зобов'язана захищати конвенційні права людини. В окремих випадках допустиме державне втручання в згадані права задля суспільства. Це втручання не може бути свавільним (хаотичним); воно не позбавляє людину фундаментальних прав. Сутність конвенційного права залишається, хоча саме право дещо звужене. Звуження деяких конвенційних прав людини (в тому числі тих, що пов'язані з інформацією) допустиме, але до певного мінімального рівня; подальше зниження рівня недопустиме, адже втрачається сенс демократії.

Для того, щоб державне втручання не виходило за межі демократії, творці Конвенції розробили вимоги, за якими суди встановлюють справедливість (допустимість у демократичному суспільстві) державного втручання у права людини. Стосовно інформаційних прав людини таких конвенційних вимог є три. Недотримання цих вимог до справедливості державного втручання призводить до свавілля: країна відхиляється від демократичного напрямку розвитку. Сутність згаданих конвенційних вимог щодо справедливого державного втручання в інформаційні права людини відображена в обмежувальних частинах статей 8 та 10 Конвенції [4] і включає такі:

- 1) відповідність легітимній меті (цілям);
- 2) здійснення «згідно з законом»;
- 3) відповідність критерію «необхідно в демократичному суспільстві».

На перелічені конвенційні вимоги посилається Суд, оцінюючи справедливість державного втручання в усіх випадках, які торкаються

інформаційних прав і свобод людини. Сказане підтверджено справами Суду:

1. Мав місце перегляд кореспонденції ув'язненого і, крім того, ув'язнений був покараний за надсилання кореспонденції в обхід існуючого в установі порядку відправлення кореспонденції.

«Суд ... зазначає, що втручання суперечитиме ст. 8 Конвенції, якщо воно здійснюється не "згідно з законом", не має однієї або кількох легітимних цілей, зазначених у п.2 ст. 8 Конвенції, а також не є "необхідним у демократичному суспільстві" для досягнення цих цілей» [252, п.84;289, п.34; 290, п.28; 261, п.36; 430, п.81].

2 Підприємство-заявник було засуджене національними судами за публікацію недостовірної та дискредитуючої інформації пана Я., який балотувався на посаду міського голови.

«Суд вважає,... що рішення національних судів і присуджена сума відшкодування, яку повинно було сплатити підприємство-заявник, становить "втручання" органів державної влади у право підприємства-заявника на свободу вираження поглядів згідно з п.1 ст. 10 Конвенції. Таке втручання призведе до порушення ст.10, якщо воно не "передбачене законом", не має легітимної за п. 2 ст.10 Конвенції мети (чи кількох) та не є "необхідним у демократичному суспільстві" для досягнення згаданої мети» [207, п.47].

Більше ніж піввікова практика Суду довела, що кількість конвенційних вимог, наведених в обмежувальних частинах статей 8 та 10 Конвенції, є оптимальною і достатньою для проведення оцінки справедливого державного втручання. Усі три конвенційні вимоги, як видно з вище наведених справ, розглядаються в Суді комплексно. Про здійснювану оцінку Судом правильності державного втручання в конвенційні права, гарантовані статтями 8 та 10 Конвенції, кажуть: «Суд здійснює імпліцитні процедури».

Термін «імпліцитний» має латинське походження, він тлумачиться як внутрішній, невиражений і, водночас, безумовний [494]. Імпліцитність стосовно процедур статей 8 та 10 Конвенції можна пояснити тим, що в Конвенції процедура прописана (тому вона є внутрішньою), на ній в явній формі не наголошено, що вона є імпліцитна (тому вона є невираженою), а про те, що її дотримання є обов'язковим (безумовним), видно із обмежувальних частин статей 8 та 10 (випадок інформаційних прав).

Конвенційні вимоги щодо з'ясування справедливого державного втручання чітко визначені у Конвенції і їх дотримується Суд; з усією впевненістю можна стверджувати на справедливості такої дефініції: «Імпліцитні процедури – це сукупність поглядів Суду, які лежать в основі регулювання державного втручання в конвенційні права (зокрема, в інформаційні) людини» (визначення – *власне*).

Дослідниками імпліцитних теорій встановлено (в дужках подаємо власні коментарі): імпліцитним процедурам характерне те, що вони перевіряються практикою (Суд це здійснював багаторазово), базуються на зборі доказового матеріалу (з оцінки фактів починається будь-який розгляд справи у Суді), забезпечують відкритість пошуку (відкритість є однією із засад судочинства), виконують регулятивну (через свої рішення Суд впливає на національні законодавства) і прогностичну (дотримання згаданих конвенційних вимог щодо справедливого державного втручання в інформаційні права людини дає змогу передбачити законність втручання), їм властива гнучкість (рішення Суду можуть еволюціонувати із плином часу відповідно до умов сьогодення) та жорсткість (Суд працює в межах демократії, однозначно) в проведенні оцінки [339, с.18-20].

Потребу у дотриманні імпліцитних процедур, про які йдеться, можна обґрунтувати, спираючись на здобутки дослідників імпліцитних теорій: «Якщо дії дослідників вкладатимуться у їх пояснювальні імпліцитні схеми, то йтиметься про автентичність отриманих даних, якщо ні, то соціальна

бажаність та інші ризики потребуватимуть ретельнішого контролю» [339, с.21].

Отже, конвенційні вимоги щодо з'ясування законності державного втручання в інформаційні права людини реалізуються Судом як імпліцитні процедури. Водночас, їх дотримання дає змогу отримати правильний результат (автентичність отриманих даних). Якщо ж не дотримуватись імпліцитних процедур, то довести законність державного втручання в інформаційні права людини буде значно проблематичніше (наявні інші ризики, які потребують ретельного контролю). Останнє вказує, що самий оптимальний шлях з'ясування справедливого державного втручання в інформаційні права людини – це дотримання імпліцитних процедур, визначених статтями 8 та 10 Конвенції. Варто відмітити і те, що імпліцитні процедури оцінки Судом законності державного втручання є не що інше, як процесуальні вимоги, яких дотримується Суд, встановлюючи законність втручання.

Якщо Суд, здійснюючи імпліцитні процедури, встановить, що хоча б одна із згаданих конвенційних вимог порушена, він приймає рішення про порушення державою-відповідачем конвенційного права, гарантованого частиною 1 статей 8 чи 10 Конвенції, відповідно. Доказами слугують прецеденти:

1. «За цих обставин (перлюстрація усієї кореспонденції ув'язненого – *К.М.*) Суд вважає, що не можна сказати, що втручання в право заявника на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденції було здійснене "відповідно до закону", як вимагається статтею 8 § 2 Конвенції.

З огляду на цей висновок Суд, як і Комісія, вважає зайвим розглядати, чи у цій справі втручання було необхідним в демократичному суспільстві...

Таким чином, статтю 8 Конвенції було порушено» [286, пп.140-142].

2. «З огляду на викладені міркування Суд приходить до висновку, що чинні положення національного законодавства не визначали з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного

повноваження, наданого органом державної влади стосовно перевірки кореспонденції осіб, узятих під варту. Тобто оскаржуване втручання здійснювалося не "згідно із законом". Тому Суд не вважає за необхідне з'ясувати, чи було дотримано в цій справі інших вимог п.2 ст.8, і постановляє, що було порушено це положення» [264, п.86].

3. Заявники були працівниками колонії, а не засудженими, проте їх кореспонденція переглядалась органами колонії.

«...Суд звертає увагу на те, що заявники не належали до зазначеної категорії осіб. Беручи до уваги мету та формулювання вищезгаданих положень законодавства, вони не мали бути застосовані до заявників, враховуючи лише той факт, що заявники не відбували покарання в колонії.

... втручання у право заявників на повагу до кореспонденції не мало підстав відповідно до національного законодавства. Таким чином, Суд вважає, що у цій справі не було дотримано вимогу законності у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.

З огляду на попередні висловлювання, Суд не вважає за необхідне розглядати, чи було втручання "необхідне в демократичному суспільстві" для досягнення однієї з законних цілей у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції» [263, пп.27, 29, 30].

4. «Суд відмічає, що обидві сторони згодні з тим, що судові рішення, винесені в ході процесу щодо захисту честі і гідності, є "втручанням" в здійснення права заявника на свободу вираження. Ніким не оспорюється і те, що втручання було "передбачено законом" – а саме статтею 152 Цивільного кодексу (Росії – *К.М.*) – і "переслідувало правомірну мету", а саме захист репутації чи прав інших осіб. Спір між сторонами викликало питання про те, чи було "втручання" зумовлене "нагальною суспільною потребою"» [339, п.26].

5. «Беручи до уваги той факт, що з 21 грудня 2005 року діє чітко сформульована заборона перегляду кореспонденції, якою ув'язнені обмінюються із Судом ..., Суд визнає, що перевірка листування заявника із

Судом після зазначеної дати ... суперечила національному законодавству, а отже, таке втручання здійснювалося не "згідно з законом" у значенні пункту 2 статті 8 Конвенції.

Тому Суд не вважає за необхідне з'ясувати, чи було дотримано в цій справі вимогу пункту 2 статті 8, і постановляє, що мало місце порушення цього положення у зв'язку з переглядом кореспонденції, якою заявник обмінювався із Судом після 21 грудня 2005 року» [253, pp.60-61].

5.1. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання "відповідно до легітимної мети"

У демократичному суспільстві державна влада забезпечує усім її громадянам однакові права і свободи. Деякі з них (зокрема, інформаційні) можуть бути обмежені державою. Згадане державне втручання в конкретні конвенційні права можливе за однакових для усіх громадян цілей. Це є однією з вимог демократії, адже недотримання цієї вимоги призведе до того, що не всім будуть гарантовані однакові права; порушується демократичний напрям розвитку країни. Крім того, наявність однакових вимог щодо втручання держави у права людини не дасть можливості будь-кому із державних службовців чинити свавілля. Усе сказане закладено в основу тих конвенційних прав, які можуть бути обмежені державою. Фактично, конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «відповідно до легітимної мети» зобов'язує суди встановити баланс між інтересами особи (осіб) та гарантованим Конвенцією правом, враховуючи особливості втручання та відповідні факти справи.

Таким чином, якби факти справ, в яких мало місце державне втручання, були однакові, то оцінка Суду зводилася б до наявності в обмежувальній частині норм конкретної цілі (з повного переліку). На нашу думку, це постійна складова оцінки щодо справедливого державного втручання "відповідно до легітимної мети". Проте, факти (початкові умови) в різних справах суттєво відрізняються, тому Суд змушений проводити аналіз відповідного втручання із врахуванням конкретних фактів (змінна складова оцінки), встановлюючи баланс між інтересами особи та змістом конвенційного права. У цьому випадку,

Суд встановлює згаданий баланс посилаючись на принципи демократії. Це не дає змогу державам вийти за межі демократії, а тому рішення Суду буде справедливим.

Цілі обмеження прав, гарантованих статтею 8 Конвенції (які включають права, пов'язані з інформацією), визначено її частиною 2:

- 1) в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни;
- 2) для запобігання заворушенням чи злочинам;
- 3) для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [6].

Цілі обмеження інформаційних прав, гарантованих статтею 10 Конвенції (є інформаційні), визначено частиною 2 цієї статті:

- 1) в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки;
- 2) для запобігання заворушенням чи злочинам;
- 3) для охорони здоров'я чи моралі;
- 4) для захисту репутації чи прав інших осіб;
- 5) для запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- 6) для підтримання авторитету і безсторонності суду [4].

ЄСПЛ встановивши, що має місце державне втручання в фундаментальні права людини, гарантовані статтями 8 та 10 Конвенції, в обов'язковому порядку з'ясовує, чи це втручання відповідало вище перерахованим цілям. Згадані цілі Суд називає легітимними, а процес дослідження на справедливість державного втручання називається «Чи мало втручання легітимну мету» (зокрема, в рішеннях Суду [207; 369]). В окремих прецедентах згаданий процес з'ясування Суд називає «Чи мало втручання законну мету» [375; 205], «Чи переслідувало втручання правомірну мету» [212], «Чи переслідувало дане втручання правомірні цілі» [294], «Законна мета» [409], «Чи було втручання виправданим» [204], «Чи ця міра переслідувала законну мету» [345].

Вивчення практики Суду переконує, що попри різні перелічені назви, усі вони аутентичні.

Типовими справами, в яких Суд проводить оцінку на справедливість державного втручання відповідно до легітимної мети, слугують наступні.

1. «Суд погоджується з Урядом, що втручання, яке є предметом спору, переслідувало законну мету – забезпечення виборців правдивою інформацією в ході президентської кампанії 1999 року» [212, п.110].

2. «Подібно Комісії Суд визнає, що втручання переслідувало правомірні цілі в сенсі статті 8 пункту 2, а саме запобіганню злочину чи захисту прав інших осіб, зокрема, честі судді, якому було адресовано лист (з погрозами – *К.М.*)» [293, п.36].

3. Заявника було визнано винним у наклепі на Прем'єр-міністра та високопосадовця з органів внутрішніх справ.

«Суд зазначає, що ... втручання покликане захищати "репутацію чи права інших осіб", і немає жодних підстав вважати, що воно мало на меті щось інше.

Отже, обвинувачення ... мало легітимну мету пункту 2 статті 10 Конвенції» [345, пп.45-46].

4. Вітчизняні суди покарали автора двох статей за наклеп на політиків:

«Суд погоджується з Урядом і встановлює, що втручання, що є предметом спору, переслідувало законну мету – захист репутації та прав інших осіб, тобто п. Симоненка та п. Вітренко» [207, п.53].

5. Суди Швейцарії заборонили рекламу, в якій йшлося про особливості вирощування свиней:

«Суд зважає на посилення Федерального суду до парламенту Швейцарії, в якому він пояснив, що заборона політичної реклами в пункті 5 статті S.18 Закону про федеральне радіо та телемовлення має перешкоджати могутнім фінансовим групам набувати переваг у політичній конкуренції. У своєму рішенні від 20 серпня 1997 року Федеральний суд зауважив, що заборона мала також забезпечувати незалежність радіо і телевізійних компаній; звільнити політичний процес від непотрібного комерційного впливу; забезпечити повну

рівність можливостей між різними силами в суспільстві; та забезпечити підтримку преси, зберігаючи за нею право вільно публікувати політичну рекламу.

Отже, Суд визнав, що мета полягала в "захисті ... прав інших", як цього вимагає п. 2 ст.10 Конвенції» [375, пп.61-62].

Якби для з'ясування справедливості державного втручання в інформаційні права людини, гарантовані статтями 8 та 10 Конвенції, Суд використовував би лише одну імпліцитну процедуру («відповідно до легітимної мети»), то будь-яке втручання держави можна було б вважати справедливим. Держава, при цьому, посилалась би на одну з легітимних цілей, наприклад, для захисту прав і свобод інших осіб. Будь-яке втручання було б «замасковане» легітимною метою. Фактично, це привело б до повного свавілля, що неможливо в умовах демократії. Саме тому творці Конвенції передбачили і пропонують ще дві імпліцитні процедури (конвенційні вимоги «згідно з законом» та «необхідність в демократичному суспільстві»), про що йтиме мова нижче.

Висновок. Розглянуто особливості імпліцитної процедури (конвенційної вимоги), пов'язаної із дослідженням Судом справедливого державного втручання «відповідно до легітимної мети». Розкрито демократичний зміст згаданої процедури, яка встановлює баланс між інтересами особи та змістом інформаційного права, що, в кінцевому результаті, призводить до справедливого судового рішення. Розглянуто витяги із справ, з яких видно як Суд проводить оцінку на справедливість державного втручання відповідно до легітимної мети.

5.2. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «згідно з законом»

В умовах демократії обрані суспільством державні органи видають закони, які регулюють поведінку кожного і є обов'язковими для всіх. Ці закони публікуються і кожен член суспільства їх дотримується. За таких умов розквітає демократія, розвиваються права та основоположні свободи кожного члена суспільства, суспільство стає справедливим, у ньому забезпечено мир і додержання прав кожного. Допускається обмеження прав і основоположних свобод людини державою, але в ім'я суспільства, в однаковій мірі для кожного. Ця міра обмеження не спонтанна, не довільна, не свавільна. Вона визначена рамками закону і цей закон повинен надавати кожному засіб правового захисту від державних зловживань.

Так як демократія передбачає владу народу, то всі дії державних органів, зокрема, щодо обмеження прав і основоположних свобод, мають бути підконтрольні народу (громадськості) або певній категорії осіб, які представляють громадськість. Влада не може довільно звужувати права і свободи тих, хто її обрав. Мусить існувати межа звуження, меншою від якої звуження недопустиме з тієї причини, що саме суспільство перестане бути демократичним або розвиток суспільства відбуватиметься не в демократичному напрямі. Межі обмеження прав і основоположних свобод людини визначено Конвенцією, бо саме ЄКПЛ є фундаментальним документом, який гарантує права і свободи людини в демократичному суспільстві. Зауважимо, лишень, що окремі конвенційні права зовсім не підлягають обмеженням (право на життя, право на заборону катування, право на заборону рабства).

Для регулювання законності державного втручання у конвенційні права і свободи творці Конвенції включили до обмежувальних частин окремих статей конвенційну вимогу «згідно з законом». Між терміном «закон» та конвенційною вимогою «згідно з законом» існують відмінності. Визначення «закон» в Конвенції не прописане, його зустрічаємо в конкретних справах Суду. Поняття «закон» Суд тлумачить згідно п.2 ст.8 Конвенції: 1) закон, який діє в конкретній правовій системі (наприклад, у поєднанні писаного права та судової практики); 2) первісне джерело права [245, п.28]; 3) «закон» в його «суттєвому», а не «формальному» розумінні; 4) включає до терміну «закон» акти більш низької категорії, ніж закон [248, п.93; 495, п.93]; 5) включає неписане право [496, п.29]; 6) включає судову практику [496, п.29]; 6) у сфері дії писаного права "законом" є діючий правовий акт, як він тлумачиться компетентними судовими органами в світлі нових практичних обставин [496, п.29]; 7) має бути адекватним чином доступним: громадяни повинні мати до обставин можливість знати, які норми права застосовуються до даної справи» [246, п.49] (випадок тлумачення поняття «закон» наведений у підрозділі 4.2.4. Принцип передбачуваності).

Щодо конвенційної вимоги «згідно із законом», то Суд її тлумачить низкою прецедентів. Основний зміст конвенційної вимоги в тому, що не лише межі державного втручання повинні бути прописані в національному законодавстві. У ньому, в першу чергу, має бути передбачений чіткий механізм захисту прав і свобод людини від незаконних дій держави. Саме на цьому наголошує Суд, стверджуючи: 1) фраза "відповідно до закону" вимагає, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному праві» [496, п.99]; 2) в національному законодавстві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані п. 1» [204, п.49].

Згадані обидва фактори (складові) конвенційної вимоги «згідно із законом» зустрічаємо і в прецеденті: «Закон, який надає дискреційні повноваження, сам по собі може відповідати вимозі "передбачений законом" за умови, що межі цих дискреційних повноважень і способів їх здійснення

прописані з достатньою ясністю, щоб надати належний захист від свавілля» [313, п.96; 437, п.31].

Порівнюючи обидва тлумачення конвенційної вимоги «згідно із законом» Судом, бачимо, що наявність чіткого механізму захисту прав і свобод людини від незаконних дій держави включає спосіб здійснення нею дискреційних втручань (процесуальний механізм), причому останній має бути досить чітким (щоб було зрозуміло: коли держава може втручатись, які послідовні кроки переслідує це втручання, на який термін тощо). Тільки на основі згаданого процесуального механізму суспільство може здійснювати оцінку законності втручання. Саме цього вимагає демократичне суспільство. Наявність чіткого процесуального механізму в оцінку законності втручання виключить можливі помилки національних судів у згаданій ситуації.

Інший прецедент дає змогу зрозуміти конвенційну вимогу «згідно з законом» ще більш глибоко: «Суд підкреслює, що вислів "згідно з законом" у пункті 2 статті 8 Конвенції по суті відсилає до національного законодавства і закріплює його обов'язок дотримуватись його матеріальних і процесуальних норм» [298, п.697; 265, п.49]. З наведеного видно, що однієї констатації факту втручання недостатньо; повинні бути процесуальні норми, які гарантують недопустимість державного свавілля через процесуальний контроль.

Випадком недотримання конвенційної вимоги «згідно з законом» у розумінні наведеного прецеденту може бути такий: «...Суд відмічає, що... запит Новозаводським судом інформації (про психічний стан особи – *К.М.*) був непотрібним, оскільки інформація не була "важливою для розслідування, судового слідства чи слухання", і, таким чином, був незаконним згідно ст.6 Закону України "Про психіатричну допомогу" 2000 року» [265, п.61].

Інший випадок: «... оскільки здійснювані на практиці заходи таємного спостереження за обміном інформацією є закритими для їх

ретельного аналізу з боку осіб, яких це стосується, або з боку громадськості загалом, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним із принципом верховенства права. Отже, закон має з достатньою чіткістю визначити межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети цього заходу, щоб забезпечити собі належний захист від свавільного втручання» [265, п.61].

Так як ЄСПЛ не є судом 4-ї інстанції, а національні суди мають переваги над ним щодо дослідження фактів (див. підрозділ 4.2.1. Принцип субсидіарності), то для перевірки законності обмеження державою конвенційних прав і свобод Суд використовує механізм, в основі якого додержання процесуального порядку, закладеного у конвенційній вимозі «згідно з законом» (в окремих випадках Суд називає вимогу «виразом», «висловом», «словосполученням», «фразою», «формулою»; у деяких рішеннях Суду вимога «згідно з законом» ще називається «відповідно до закону», «вимога законності»). Для того, щоб процес демократії був безупинним, тобто щоб крізь кожен закон, на який спираються національні суди, спостерігався безповоротний курс на демократію, конвенційна вимога «згідно з законом» вимагає проведення оцінки якості відповідного закону. Сказане підтверджується прецедентом: «Словосполучення “згідно з законом” не лише вимагає дотримання національного закону, а й стосується якості такого закону» [498, п.49; 385, п.52].

Механізм контролю ЄСПЛ за процесуальним порядком розгляду законності обмеження державою конвенційних прав і свобод, що лежить в основі імпліцитної процедури «згідно з законом», включає:

1) оцінку національного законодавства на наявність у ньому підстави для того, щоб держава могла обмежити певне конституційне право. Якщо підстава для втручання відсутня, Суд визнає порушення Конвенції;

2) оцінку якості застосовуваного законодавства на відповідність демократії: в законі мають бути чітко встановлені межі та спосіб

втручання держави. Використовуваний державою закон може містити підстави для обмеження, але це обмеження може виходити за рамки, які встановлюють демократичні принципи судочинства (Суд визнає порушення);

3) законодавство, спираючись на яке держава здійснює втручання, повинне бути доступним кожній людині (бути опубліковане);

4) згадане законодавство має бути таке, щоб кожна особа могла передбачити для себе наслідки втручання (має дотримуватись принцип передбачуваності);

5) якщо розглядуване законодавство не відповідає принципу верховенства права, то воно може дозволяти державі здійснювати обмеження прав людини в такій мірі, що викличе звуження самої суті права: право, надане державою матиме більш широкий сенс, ніж право людини; в демократичному суспільстві це має бути навпаки [292, п.5; 245, п.27; 497, п.26; 295, п.155; 286, п.135];

6) в законодавстві має існувати адекватний та ефективний захист від зловживання; відсутність такого може призвести до зруйнування демократії [242, пп.49-50; 204, п.51].

Наведеного процесуального порядку повинні дотримуватися вітчизняні суди оцінюючи правильність здійснюваного державою обмеження прав і основоположних свобод людини на основі імпліцитної процедури «згідно з законом». Запропонований Судом процесуальний порядок не дасть змоги державі знехтувати вимогами демократичного суспільства.

Отже, розглядувана конвенційна вимога «згідно з законом» потребує поєднання таких демократичних принципів, як принципу передбачуваності (підрозділ 4.2.4.Принцип передбачуваності) та принципу верховенства права (підрозділ 4.2.2. Принцип верховенства права). У підрозділі 4.2.4. розглядався принцип передбачуваності, який ми виділяємо з конвенційної

вимоги «згідно з законом» саме з тих міркувань, що у багатьох рішеннях Суд часто посилається на цей принцип, як на автономний.

ЄСПЛ розпочинає оцінку дотримання національними судами конвенційної вимоги «згідно з законом» з того, що переконується у відповідності причин можливих санкцій тим, які передбачені в обмежувальній частині відповідного конвенційного права. У протилежному випадку, Суд відразу констатує порушення державою конкретного права. Доказом може бути витяг із рішення Суду: «Питання полягає в тому, чи це втручання виправдане згідно з п. 2 статті 8 та, зокрема, чи було цей захід здійснено "згідно із законом" у розумінні цього пункту» [265, п.48].

Отже, оцінка Судом якості закону, на який посилається держава, здійснюючи обмеження прав і основоположних свобод людини, є оцінкою закону на відповідність цінностям демократичного суспільства. Національний закон, який допускає наявність елементів втручання держави в конвенційні права і свободи, повинен містити гарантії, які не допустять нівелювання прав і свобод людини, унеможливають їх зведення до рівня, меншого ніж це допускається в демократичному суспільстві. У справах Суду знаходимо підтвердження сказаному: «Такі гарантії мають бути встановлені законом та повинні застосовуватись до нагляду за діяльністю відповідних органів або служб. При наглядових провадженнях мають дотримуватись цінності демократичного суспільства настільки добросовісно, наскільки це можливо...» [242, п.55].

Цілеспрямований рух до демократії вимагає, щоб цей напрям прослідковувався в кожному законі, тобто має бути визначений той мінімальний (підконтрольний суспільству) правовий коридор втручання, що не порушує демократію. Для цього Суд вказує: «необхідно розглянути "якість" правових положень, які були застосовані в даній справі, зокрема необхідно визначити чи достатньо чітко вони встановлюють обставини (рамки втручання – *К.М.*), за яких правоохоронні органи могли

здійснювати перегляд кореспонденції» [204, п.50]. Як розвиток правового змісту вимоги «згідно з законом», інший прецедент уточнює: «Суд нагадує, що національне законодавство має з достатньою чіткістю визначити межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві» [499, п.33; 430, п.82].

Окрім мінімального коридору державного втручання (рамок втручання), закон, який передбачає згадане втручання, досліджується Судом на наявність механізму засобів правового захисту особи від свавільного втручання держави. Потребу у такій судовій оцінці видно із прецеденту: «Щодо справи, що розглядається (обшук нотаріальної контори – *К.М.*), Суд зазначає, що заявника було звинувачено у зловживанні службовим становищем та підробці офіційних документів, тобто в злочинах, що підпадають під дію Кримінального кодексу 1960 року.

Суд однак, відмічає, що ... цей обшук "було проведено незаконно", оскільки органи влади не дотримались засобів правового захисту, передбачених законодавством. Отже, слідчі органи ... не спробували вручити ... ордер на обшук. Більше того, замість вибору доказів, суттєвих для розслідування, вони вилучили всі документи з офісу та певні особисті речі, що належать заявнику, які не мали жодного відношення до справи.

... мало місце порушення статті 8» [265, пп.50-51,53].

Випадком врахування Судом достатньої чіткості закону може бути такий. «У відповідних положеннях національного закону додатково не проводилося розмежування між різними категоріями осіб, з якими було дозволено листуватися в'язням, наприклад між правоохоронними та іншими національними органами, родичами, адвокатами та ін. До того ж, оскільки перевірка здійснювалася в автоматичному режимі, органи влади не були зобов'язані виносити вмотивовані рішення із зазначених підстав, на яких перевіряється кореспонденція. У законі також не уточнювалося, чи

особа під вартою мала право бути поінформованою про ті чи інші зміни в листах, які вона відправляла. У ньому не передбачалося й конкретних засобів юридичного захисту, за допомогою яких особа, взята під варту, могла б оскаржити спосіб чи межі застосування заходів перевірки, передбачених законом».

«...Суд дійшов висновку, що чинні положення національного законодавства не визначили з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного повноваження, наданого органам державної влади стосовно перевірки кореспонденції осіб, узятих під варту. Тобто оскаржуване втручання здійснювалось не "згідно з законом"» [430, пп.85-86; 253, п.57].

Процесуальна вимога доступності стає зрозумілою з позиції демократії. Зокрема, державні органи, обрані суспільством, зобов'язані захищати права і основоположні свободи кожного. Обмеження окремих з цих прав допускаються законом на благо суспільства. Ці обмеження не можуть здійснюватися таємно від суспільства: усі закони та нормативні акти, на які посилається держава, здійснюючи обмеження, повинні бути донесені до широкої громадськості, тобто опубліковані. У протилежному випадку, посилення на різного роду внутрішні інструкції, постанови чи укази, з якими не знайоме суспільство, відведуть країну від демократичного напрямку розвитку. Якщо закони відомі громадськості, тоді усі дії держави будуть регламентовані і спрямовані на захист демократії.

Випадками врахування Судом доступності закону можуть бути наступні:

1. «Суд вважає, що вимога "доступності закону" була дотримана, оскільки всі вказані нормативні акти були опубліковані» [204, п.48].

2. «Суд зазначає, що національні суди встановили, що кореспонденція заявників відкривалася та передавалася на підставі національного законодавства.

... Щодо інструкції з діловодства Міністерства внутрішніх справ та Державного департаменту з питань виконання покарань, на які також спиралися суди під час розгляду справи заявників, Суд зазначає, що ці інструкції були для внутрішнього користування та не опубліковані, а тому були недоступні для громадськості» [263, пп.26-28].

Розуміння складових вимоги «згідно із законом», а саме передбачуваності особою обмежувальних державою заходів та умови відповідності законодавства принципу верховенства права розглядалась раніше. Обмежимося лише кількома випадками із практики Суду, де враховуються згадані умови.

1. «Заявник стверджував, що дане втручання (обшук приміщення – *К.М.*) не було "передбачене законом", так як воно було засноване на підозрах, а не на фактах і, таким чином, не відповідало вимогам статті 103 Кримінально-процесуального кодексу; крім того, воно прагнуло обійти правові норми, які захищають професійну таємницю.

Суд згоден з думкою Комісії та Уряду, що ця аргументація повинна бути неприйнятна. Він відмічає, що 1-й Земельний суд Мюнхена та Федеральний Конституційний Суд визнали обшук законним у розумінні статті 103 вищеназваного Кодексу, і Суд не бачить основ висловлення відмінної від цих судів думки» [293, п.34].

2. «Суд у своїй практиці вже визнав, що перевірка кореспонденції в'язнів, здійснювана в автоматичному режимі на підставі правових норм, які сформульовані в досить загальній формі і які надають адміністрації місце позбавлення волі широкі дискреційні повноваження у цьому зв'язку, становлять практику, яка не відповідає статті 8 Конвенції» [430, п.83; 288, пп.81-84; 291, п.97].

Зауважимо, що широка дискреція державних органів непідконтрольна суспільству, тому порушує принципи демократії.

3. «Суд нагадує принципи своєї прецедентної практики, згідно з якими слова "згідно з законом" не лише вимагають для оскаржуваного

заходу наявності певних підстав у національному праві, а й передбачають певний якісний рівень такого закону, вимагаючи його доступності для відповідної особи і передбачуваності його наслідків (див. [500, п.55; 375, п.52]). Однак у більшості випадків саме національні органи, зокрема суди, мають тлумачити і застосовувати національне законодавство» [375, п.52; 245, п.29; 501, п.59].

Висновок. Розкрито особливості імпліцитної процедури (конвенційної вимоги), пов'язаної з дослідженням Судом справедливості державного втручання «згідно з законом». Встановлено демократичний зміст згаданої процедури, який полягає в тому, що межі державного втручання в інформаційні права мають передбачений чіткий механізм захисту цих прав людини від незаконних дій держави. Наведено випадки проведення Судом оцінки на справедливість державного втручання «згідно з законом».

5.3. Конвенційна вимога щодо справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві»

Країни, які підписали Конвенцію [4], однозначно обрали демократичний шлях розвитку, тобто шлях, який найкращим чином забезпечує побудову справедливого суспільства, в якому права і основоположні свободи людини є найвищою цінністю. Разом з тим, у згаданих країнах періодично відбуваються вибори державних органів влади. Як правило, владу очолюють нові політичні сили, які приносять свої політичні погляди і прагнуть спрямувати розвиток країни за своїм сценарієм. Відповідно закони, які видаються новою владою, несуть в собі «відтінок» інших політичних поглядів. Для того, щоб курс на демократію залишився незмінним, адже до обраного демократичного напрямку прагне громадянське суспільство, усі законодавчі зміни, як і дії держави, повинні дотримуватися демократичного напрямку розвитку. Не виключається

можливість втручання держави в права і основоположні свободи людини. Щоб згадане втручання не призвело до свавілля, ЄКПЛ містить оцінку державного втручання за критерієм «необхідно в демократичному суспільстві».

У значній мірі сказане підтверджується практикою Суду: «...неможливо досягнути абсолютної точності у розробці законів, особливо в галузях, в яких ситуація змінюється залежно від пануючих поглядів суспільства. Необхідно уникати надмірної жорсткості та йти в ногу з обставинами, які змінюються, означає, що більшість законів неодмінно сформульовано в термінах, які, в більшій чи меншій мірі, є невизначеними» [436, п.29]. Із наведеного прецеденту видно, що свавільне державне втручання в права і основоположні свободи людини можливе з кількох причин.

1. Нова влада прагне якомога швидше реалізувати свою програму, яка була обіцяна громадськості під час виборів. Часто запропоновані нею закони не є «абсолютно точними», такими, що приймаються в «недосконалому вигляді». На основі цього свавільне втручання держави в права і основоположні свободи людини можливе.

2. Терміни, які вживаються в законах, є невизначеними, часто двозначними, не перевіреними судовою практикою. Це, в свою чергу, допускає порушення державою (хоча законодавець цього не хотів) фундаментальних прав і свобод людини.

Щоб уникнути перелічених негативних факторів, які породжують незаконні обмеження прав і основоположних свобод людини, Суд, як наглядова інстанція за дотриманням принципів демократії, при захисті окремих конвенційних прав і свобод, використовує вимогу (критерій) щодо справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві». Згадана вимога включена до обмежувальних частин статті 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя», статті 9 «Свобода

думки, совісті і релігії», статті 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції [4].

У ряді справ Суд пропонує процесуальний порядок оцінки того, що здійснене державою втручання було насправді «необхідне в демократичному суспільстві» за ст.8 Конвенції:

1) здійснення оцінки (у контексті всієї справи загалом) наявності мотивів на виправдання втручання, доречних і достатніх для цілей п.2 ст.8 Конвенції;

2) встановлення того, чи був відповідний процес прийняття рішень справедливим і здатним забезпечити належний захист інтересів, як цього вимагає стаття 8 [455, п.48; 453, п.65; 454, п.66].

Випадок, який показує проведення оцінки Судом того, чи було втручання «необхідним в демократичному суспільстві», може бути такий: «...ордер містив надто загальні приписи знайти та вилучити, без будь-яких обмежень, "документи", які розкривають особу автора образливого листа; цей факт має особливе значення, оскільки обшук адвокатської контори не супроводжувався спеціальними процедурними гарантіями, такими як присутність незалежних спостерігачів. Більше того, ... обшук зазіхав на професійну таємницю в тій мірі, яка не відповідає даним обставинам; у зв'язку з цим необхідно нагадати, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки при вчиненні правосуддя і тим самим порушувати права, гарантовані статтею 6 Конвенції ("Право на справедливий суд"). ...розголос міг чинити негативний вплив на професійну репутацію заявника в очах як його клієнтів, так і громадськості в цілому.

... Суд вважає, що мало місце порушення статті 8» [293, пп.37-38].

Процесуальний порядок оцінки Судом справедливості державного втручання в конвенційні права чи свободи людини, гарантовані статтею 10, згідно вимоги «необхідно в демократичному суспільстві» потребує з'ясування:

1) чи було втручання пропорційним легітимній меті;

2) чи були наведені національними органами підстави на виправдання цього втручання відповідними і достатніми [324, п.58];

3) правомірності рішень, ухвалених національними органами у межах наданої їм за ст.10 свободи розсуду [349, п.45];

4) факту застосування національними органами стандартів, які відповідають принципам, встановленим ст.10 Конвенції;

5) того, що національні органи керувались оцінкою відповідних фактів [246, п.31; 502, п.90];

6) характеру та суворості санкцій [365, п.49; 359, пп.41-42; 325, пп.111-124; 315, п.39; 373, пп.43,48].

Перелік наведених процесуальних кроків по з'ясуванню факту справедливого державного втручання на цьому не вичерпується. Суттєвим є і те, що гарантована статтею 10 Конвенції свобода вираження поглядів є серцевиною демократичного суспільства. Мінімальність у її можливому державному обмеженні доводиться прецедентом: «Відповідно до п. 2 статті 10 Конвенції свобода вираження поглядів стосується не тільки "інформації" чи "ідей", які сприймаються зі схваленням чи розглядаються як необразливі або нейтральні, але й тих, які можуть образити, шокувати чи непокоїти. Такими є вимоги парламентаризму, толерантності та відкритості думок, без яких немає "демократичного суспільства". ... ця свобода має винятки, які, проте, повинні тлумачитись чітко, а потреба в будь-яких обмеженнях має бути переконливо встановлена» [314, п.43; 373, п.42].

Щоб оцінити ступінь образливості, шокованості та занепокоєння, Суд розмежує факти та оціночні судження. Це розмежування ним здійснюється на основі того, що наявність фактів може бути продемонстрована, в той час як достовірність оціночних суджень не піддається доведенню. Вимогу довести правдивість оціночного судження виконати неможливо, і така вимога порушує свободу вираження думки як таку, а вона є складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції» [373, п.49; 312, п.46; 343, п.63]. Суд вимагає визнання наявності конфлікту між

правом на свободу вираження поглядів і необхідністю захисту репутації та прав інших осіб, з врахуванням «необхідності» забезпечення балансу інтересів, про які йдеться [373, п.50] (про розмежування фактів і оціночних суджень йшлося у підрозділі 4.2.6. Принципи щодо рамок політичної дискусії).

Крім усього сказаного, державне втручання оцінюється Судом ще й на основі того, чи його потребує саме суспільство. Зокрема, Суд вказує на те, що слово "необхідно" в розумінні статті 10 п. 2 не є синонімом слова «незамінно», «допустимо», «звично», «доцільно», «розумно», «бажано»; воно означає існування «невідкладної суспільної потреби» [243, п.48; 246, п.59]. Як доказ того, що «необхідно» визначається з позицій демократії, варто навести таку позицію Суду: «Суд повинен давати оцінку "необхідності" в поняттях Конвенції; його роль полягає в тому, щоб перевірити відповідність національних правових актів нормам даного договору» [246, п.60].

Правовий зміст необхідності втручання розвинуто Судом у його практиці. Суд вважає, що прикметник «необхідний» у розумінні п.2 ст.10 Конвенції передбачає існування «нагальної суспільної необхідності». Хоча при здійсненні оцінки, чи існує така необхідність, Договірні Держави користуються певною свободою розсуду, все ж ця свобода супроводжується Європейським наглядом, який поширюється як на законодавство, так і на рішення про його застосування (навіть на ті, що ухвалені незалежним судом). Отже, Суд повноважний виносити остаточне рішення щодо сумісності обмеження зі свободою вираження поглядів, гарантованих статтею 10 Конвенції» [358, п.30; 207, п.46].

Аналізуючи справедливість державного втручання на основі критерію «необхідно в демократичному суспільстві» варто дотримуватись основної мети Конвенції: Договірні Держави в їх взаємовідносинах з особами, що перебувають під їх юрисдикцією, повинні дотримуватися міжнародних стандартів Суду [246, п.62; 279, п.19]. Додамо, що використання

міжнародних стандартів Суду є запорукою успіху національних судів у правильності прийняття рішень і відповідає незмінності демократичного курсу держави-учасниці Конвенції. Практика ЄСПЛ пропонує процесуальні дії національним судам у здійсненні оцінки щодо справедливості втручання держави згідно критерію «необхідно в демократичному суспільстві». Відмінність справ, розглядуваних ЄСПЛ щодо оцінки згаданої конвенційної вимоги, полягає в тому, що в кожній з них суди мають переконатися в тому, що втручання було необхідним з врахуванням фактів та обставин конкретної розглядуваної ними справи [246, п.65]. Сказане підтверджується практикою Суду.

1. Врахування Судом конвенційної вимоги «необхідно в демократичному суспільстві»: «Суд передусім зазначає, що заявник прямо звинувачував пані П. у привласненні державних коштів і майна, а також у зловживанні нею своїм службовим становищем директора державної школи-інтернату. Незважаючи на ... те, що його заяви щодо дій державного службовця становили суспільний інтерес, Суд вважає, що заявник був зобов'язаний діяти, не виходячи за встановлені межі, *inter alia*, в інтересах "захисту репутації і прав інших осіб", включаючи презумпцію невинуватості [503, п.72]. Більше того, заявник був зобов'язаний виявляти лояльність, обережність та обачливість по відношенню до свого роботодавця [326, п.73].

Суд також зазначає, що право працівника державного сектору повідомляти про факти незаконних дій чи правопорушень, учинених за місцем роботи, має бути захищене ..., а тому він ... здатний діяти в інтересах суспільства, попереджаючи про це роботодавця чи громадськість [326, п.72]. З огляду на вищезгаданий обов'язок обачливості, така інформація має повідомлятися передусім керівникові або іншій компетентній інстанції або організації. І лише у випадку, коли це неможливо, як останній засіб, така інформація може бути повідомлена громадськості [326, п.73].

У світлі цих принципів Суд вважає, що у зв'язку з підписанням заявником кількох листів, адресованих КРУ та прокуратурі, з вимогою порушити кримінальну справу щодо дій пані П. як посадової особи, йому не можна дорікати на недобросовісність такого вчинку, зокрема, оскільки він діяв від імені своєї профспілки і надавав документи на підтвердження своїх тверджень. Тому Суд визнає, що в тій частині, в якій втручання у право заявника на свободу вираження поглядів було здійснене у зв'язку зі згадуваними листами, адресованими компетентним органам, його "необхідність" у справі, що розглядається, не було встановлено.

... Як свідчать матеріали справи, ані заявник, ані його прихильники ніколи не вдавались до процесуальних засобів, передбачених національним законодавством для оскарження неефективності перевірок КРУ чи розслідувань ...

... У той же час, деякі плакати ... містили особливо різкі висловлювання, які прямо звинувачували пані П. ... які, за відсутністю доказів їхньої обґрунтованості, цілком могли вважатись наклепницькими і такими, що порушують право пані П. на презумпцію невинуватості у вчиненні серйозних правопорушень.

... З цього приводу Суд зазначає, що окрім стягнення з заявника штрафу та грошової суми по відшкодуванню шкоди, заподіяної пані П., суд засудив його до одного року позбавлення волі.

... У підсумку Суд визнає, що засудивши заявника за листи, які він надіслав до КРУ та прокуратури, і призначивши йому ... тривалий строк позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку, національні суди вийшли за межі того, що визнається як "необхідне" втручання у право заявника на свободу вираження поглядів.

Отже, мало місце порушення статті 10 Конвенції» [326, пп.44-54].

2. «Національні суди не могли переконливо продемонструвати наявність якої б то не було нагальної суспільної потреби в тому, щоб поставити захист репутації політичного діяча вище права заявника на

свободу вираження та загального інтересу в прослуховуванні цієї свободи, коли мова йде про питання великої суспільної значимості. Зокрема, з рішень національних судів зовсім не зрозуміло, що висловлювання заявника будь-яким чином відбилось на політичній кар'єрі пана Шаманова чи на його професійному житті.

В результаті, Суд приходить до висновку, що оскаржуване втручання не було "необхідним в демократичному суспільстві" і, тому, мало місце порушення статті 10 Конвенції» [339, пп.33-34].

3. «Визначаючи, чи був захід, який оскаржується "необхідним в демократичному суспільстві", Суд бере до уваги справу в цілому, буде розглядати підстави, наведені для виправдання застосування заходу, на предмет їх відповідності та обґрунтованості відповідно до п. 2 ст.8 Конвенції.

... звертаючись до усталеної прецедентної практики Суду щодо ст.8, яка включає імпліцитні процедурні вимоги, необхідно визначити, чи був заявник залучений до процесу прийняття рішень, розглядаючи провадження в цілому, в тій мірі, яка є достатньою для забезпечення відповідного захисту його інтересів, беручи до уваги обставини справи, а також важливість прийнятих рішень» [504, п.52; 279, п.119; 267, п.91; 505, п.64; 496, пп.53,56].

4. «У рішенні від 28 червня 2001 року Суд дійшов висновку, що відповідний захід не був "необхідним в демократичному суспільстві", оскільки органи влади "належно та достатньо" не вмотивували, чому підстави, якими зазвичай обґрунтували заборону політичної реклами, було вказано на підтримку втручання у права організації заявника» [358, п.62; 375, п.75].

5. Журналістка опублікувала статтю, в якій звинуватила В. та К., двох державних службовців, у неналежному використанні державних коштів та у тому, що цих службовців поєднує гомосексуальний зв'язок.

Службовці подали позов за образу та наклеп. Журналістку було засуджено на півтора року, а потім – амністовано.

«Суди, проігнорувавши обвинувачення службовців у вчиненні розтрата, визнали, що стаття зашкодила репутації В. та К. як державним службовцям.

... Суд зауважив, що стаття стосувалась використання державних ресурсів. Суд визнав, що це питання було предметом справедливого громадського занепокоєння. Заявниця, будучи журналісткою, мала право про них інформувати.

... Суд дійшов висновку про те, що головний наголос у статті робився не на приватному житті цих службовців, а на використанні ними грошей платників податків для здійснення сумнівних фінансових операцій.

... Суд нагадав, що межі допустимої критики щодо цієї категорії осіб є ширшими, аніж щодо приватних осіб.

Зважаючи на суворість покарання ... Суд визнав, що національні суди не навели належних та достатніх підстав, аби виправдати втручання у свободу вираження поглядів у справі. Тому це втручання не було "необхідним у демократичному суспільстві" ... було порушено ст.10 Конвенції» [506, пп.44-51].

6. Трьох журналістів оштрафовано за статті про незаконне витрачання державних ресурсів шляхом неофіційного продажу деревини китайським компаніям.

«Суд зауважив, що статті стосувались використання державних ресурсів. Суд визнав, що це питання було предметом справедливого громадського занепокоєння. Заявники, будучи журналістами, мали право про них інформувати.

Суд відзначив, що у справі предметом допитливої журналістської уваги був державний орган і його службовці, котрі діяли в ролі офіційних посадових осіб. Суд нагадав, що межі допустимої критики щодо цієї категорії осіб є ширшими, аніж щодо приватних осіб.

Суд також звернув увагу на те, що у справі не оспорювалися факти, котрі були описані в листі (опублікованого журналістами – *К.М.*), зокрема факт отримання управлінням незвично великої квоти на купівлю деревини або факт неліцензованого функціонування оптових ... компаній, що придбали ліс.

... Зважаючи на суворість покарання, Суд визнав, що національні суди не навели належних та достатніх підстав, аби виправдати втручання у свободу вираження поглядів у справі. Тому це втручання не було "необхідним у демократичному суспільстві". ... було порушено ст.10 Конвенції» [507, пп.46-50].

Попри те, що наведений перелік процесуальних дій, які вчиняє Суд (доводячи відповідність державного обмеження відповідно конвенційній вимозі «необхідність в демократичному суспільстві») є досить громіздкий і вимагає значних витрат часу, все ж відмітимо, що це сукупність міжнародних стандартів, які сприяють прийняттю правильних рішень національними судами у суворій відповідності до основ демократії.

Якщо стосовно однієї особи держава обмежила кілька прав, то контроль Суду щодо справедливого державного втручання згідно конвенційної вимоги «необхідно в демократичному суспільстві» відбувається по кожному з них. Підтвердженням слугує прецедент: «Суд наголошує на тому, що навіть якщо природа становища особи, яка тримається під вартою, передбачає застосування різноманітних обмежень, тим не менш, повинно бути виправдане як необхідне у демократичному суспільстві» [508, п.34; 509, п.94].

Можливий і такий випадок, коли на певне обмеження прав відсутнє національне законодавство: у цьому випадку ЄСПЛ однозначно визнає згадані обмеження такими, що не є необхідними у демократичному суспільстві [508, п.35].

У практиці Суду зустрічаються випадки недотримання механізму з'ясування процесуальної доцільності обмеження, яким зазвичай доводять

«необхідність у демократичному суспільстві». Прикладом може слугувати справа, в якій йшлося про рекламний ролик, у якому демонструвались умови вирощування свиней і їх «накачування» медикаментами. Суди Швейцарії прагнули звести зміст рекламного ролика до «політичної» реклами: «... Суд у рішенні від 28 червня 2001 року вже констатував, що відповідне втручання (заборона телетрансляції рекламного ролика – *К.М.*) не було необхідним у демократичному суспільстві, оскільки органи влади не навели достатньо доводів на підтримку позиції, що підстави, якими зазвичай обґрунтовують заборону "політичної" реклами, могли обґрунтувати втручання у цій справі» [430, п.75; 318, п.94].

Висновок. Розглянуто особливості імпліцитної процедури (конвенційної вимоги), пов'язаної з дослідженням Судом справедливості державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві». Розкрито демократичний зміст згаданої процедури, який полягає в тому, що державне втручання в права і основоположні свободи людини не повинне виходити за межі демократії. Виявлено тенденцію, суть якої полягає в тому, що з роками перелік процесуальних кроків по з'ясуванню факту справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві», відповідно до вимог демократії, збільшується.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

1. З позиції демократії обґрунтовано потребу в необхідності оцінки судами законності державного втручання в інформаційні права людини.

2. Розкрито правову сутність імпліцитних процедур оцінки ЄСПЛ законності державного втручання в інформаційні права людини; доведено, що їх кількість, відображена в Конвенції, є оптимальною для оцінки того, щоб державне втручання не вийшло за межі демократії.

3. Показано, що дотримання імпліцитних процедур українськими судами дає їм змогу приймати безпомилкові рішення під час захисту інформаційних прав і свобод людини.

4. Запропоновано власне визначення імпліцитних процедур як сукупності поглядів Суду, які лежать в основі регулювання державного втручання в інформаційні права людини.

5. Розкрито демократичний зміст імпліцитної процедури, пов'язаної із дослідженням Судом справедливого державного втручання «відповідно до легітимної мети», яка встановлює баланс між інтересами особи та змістом інформаційного права.

6. З'ясовано демократичний зміст імпліцитної процедури «згідно з законом», суть якої полягає в тому, що межі державного втручання в інформаційні права мають бути прописані в національному законодавстві і в ньому має бути передбачений чіткий механізм захисту інформаційних прав людини від незаконних дій держави.

7. З'ясовано демократичний зміст імпліцитної процедури «необхідно в демократичному суспільстві», суть якої в тому, що державне втручання в інформаційні права людини не повинне виходити за межі демократії.

8. Виявлено тенденцію: з роками перелік процесуальних кроків по з'ясуванню факту справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві», відповідно до вимог демократії, збільшується.

9. Підтверджено демократичну сутність кожної імпліцитної процедури практикою Суду.

Результати досліджень розділу 5 відображені автором у монографії: [168].

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми – розроблено наукову концепцію захисту інформаційних прав людини в судах України та створено правову модель захисту в суді згаданих прав відповідно до вимог демократії.

Автором вирішено такі завдання.

1. Встановлено правову сутність інформаційних прав і свобод людини та їх значення для демократії в сучасній державі та глобальному громадянському суспільстві.

Доведено, що інформаційні права і свободи людини є одними з основних, які забезпечують становлення демократії в державі. Обрання Україною безповоротного напрямку на демократію є стратегічним і потребує надійного захисту з боку держави згаданих прав і свобод людини в ім'я демократії. Констатовано, що права і свободи людини, яким в демократичній державі надано пріоритет, слугують регулятором

державного втручання або обмежувачем дій влади. Будь-яке порушення прав і свобод людини є свавіллям (втручанням) з боку держави. Встановлено, що норми суспільної моралі також є регулятором обмеження інформаційних прав і свобод людини.

Запропоновано власне визначення інформаційних прав людини; до них віднесено ті, які гарантуються розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України в галузі інформації і включають: 1) право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31); 2) право на недоторканість особистого і сімейного життя (ст.32); 3) право на свободу думки і слова, вільно збирати, зберігати, використовувати інформацію в будь-який спосіб (ст.34); 4) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади і місцевого самоврядування (ст.40); 5) право на безпечне довкілля та інформацію про його стан (ст.50); 6) право на свободу творчості і доступу до культурних цінностей (ст.54).

Сформульовано авторське визначення понять «права людини», «інформація», «інформаційна війна»:

права людини – це гарантована міра свободи людини, яка здатна забезпечити її існування та розвиток, закріплена як міжнародний стандарт, однаковий для всіх осіб глобального громадянського суспільства;

інформація – це не лише зібрані дані чи відомості, це ресурс глобального громадянського суспільства, цінність якого полягає в задоволенні людських потреб;

інформаційна війна – це гібридна війна, яка здійснюється в інформаційному полі з метою впливу на масову свідомість (соціум), кінцевою метою якої є знищення держави, суспільної моралі та спонукання до нової поведінки.

Доведено, що захист суспільства від наслідків інформаційних воєн потребує комплексу заходів, спрямованих на забезпечення необхідного

рівня інформаційної безпеки України, в тому числі – готовності вітчизняних судів відстоювати інформаційні права людини.

Проведено диференціацію функцій, через які реалізуються інформаційні права і свободи людини в демократичному суспільстві; встановлено місце цих прав у загальній класифікації прав людини. Наголошено, що завдяки функціям, які виконують інформаційні права в Україні, кожна особа стає будівничим демократії, що суттєво наблизить нашу Вітчизну до вступу у Європейський Союз. Встановлено, що реалізація згаданих функцій залежить від захищеності інформаційних прав і свобод людини вітчизняними судами; від захищеності судами інформаційних прав і свобод людини залежить розбудова демократії в Україні.

2. Здійснено історико-правовий огляд становлення та розвитку українського судочинства в питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини з позиції демократії.

У системі джерельної бази дослідження посилались на документи, закони, проекти конституцій, міжнародні документи, конституції. Проводилась оцінка зародження демократизму в Україні, і в судочинстві зокрема, з моменту його зародження, орієнтуючись на найважливіші цінності правової демократичної держави: гідність людини, права і обов'язки громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість та політичний плюралізм. Наголошено на впливі міжнародних інституцій на реформування українського судочинства з метою його демократизації, що відповідає одвічним прагненням народу України.

Доведено необхідність використання судами України, поряд із нормами закону, принципів ЄСПЛ.

3. Доведено, що демократичні принципи судочинства створюють найбільш сприятливі умови для розгляду обставин справи та винесення справедливого рішення.

Встановлено, що часто суди не в змозі захистити права і свободи людини через свавільне тлумачення правових норм чи наявних колізій між

нормами. Доведено, що вихід із ситуації, яка склалася: використовувати демократичні принципи судочинства.

Запропоновані, виходячи із порівняння структур відомих, авторські визначення понять «демократія», «демократичні принципи судочинства»:

демократія – це форма організації державно-політичного устрою, при якій влада неподільно належить народу, кожній особі забезпечується справедливість та рівність умов як в управлінні державою, так і у вирішенні загальнозначущих проблем людства;

демократичні принципи судочинства – це сукупність правових ідей захисту конвенційних прав і свобод людини, порядок реалізації яких у суді регулюється рамками демократії.

Доведено, що від того, на скільки надійно вітчизняні суди захистять інформаційні права людини, залежить участь громадян України в розбудові демократичного суспільства. Обґрунтовано розуміння цінності використання практики ЄСПЛ для захисту інформаційних прав і свобод людини вітчизняними судами.

Наголошено на ролі суду в демократичному суспільстві:

- 1) захисник прав і свобод людини від будь-яких посягань на основі закону;
- 2) орган влади з компетенцією здійснювати правосуддя від імені народу;
- 3) захисник прав людини як особи і члена суспільства з метою досягнення соціального прогресу в умовах свободи та справедливості на основі закону;
- 4) гарант участі кожного в управлінні державою;
- 5) гарант зведення можливих обмежень інформаційних прав і свобод людини до мінімуму.

Обґрунтовано роль держави в забезпеченні та обмеженні інформаційних прав і свобод людини (позитивні та негативні обов'язки). Запропоновано модель, яка показує місце судової влади в демократичному

суспільстві, і модель, яка характеризує судовий порядок в демократичному суспільстві.

4. Проаналізовано досвід країн-членів ЄС та США у сфері захисту інформаційних прав людини. Відібрано принципи ЄСПЛ та розкрито їх правову суть для використання в українських судах для захисту інформаційних прав і свобод людини.

Встановлено, що принципи, вироблені Судом для захисту прав людини і основоположних свобод, мають чітку спрямованість на дотримання країнами-підписантами Конвенції демократичного напрямку розвитку.

Виділено ті з демократичних принципів, які використовуються Судом як під час захисту інформаційних прав і свобод людини (субсидіарності, верховенства права, ефективності, передбачуваності, пропорційності, щодо рамок політичної дискусії, «межі розсуду», правової певності, тиску, справедливого судового провадження та рішення, автономності, справедливої сатисфакції, відшкодування судових витрат), так і низку загальних принципів Суду у відстоюванні прав, гарантованих Конвенцією (презумпції невинуватості, незалежності особи, належного здійснення правосуддя, рівності сторін у судовому розгляді, наявності засобу правового захисту); наведений поділ є умовним, адже окремі з перших можуть розглядатись як загальні принципи (верховенства права, ефективності, передбачуваності та інші).

Обґрунтовано, що правове тлумачення Судом кожного з демократичних принципів судочинства еволюціонує з часом. Доведено, що наведений перелік демократичних принципів, які виробив Суд для захисту прав і основоположних свобод людини, не є вичерпним. Оскільки рішення ЄСПЛ забезпечують динамізм Конвенції, то можлива поява нових демократичних принципів.

Розроблено блок-схему, яка відображає практику Суду у здійсненні належного правосуддя, та блок-схему, яка ілюструє практику Суду у використанні принципу рівності сторін у судовому розгляді.

Здійснено поділ типових справ, в яких Суд розглядає державне втручання до статей 8 та 10 Конвенції за можливими загрозами.

5. Обґрунтовано потребу та вказано шляхи оцінки якості судами України вітчизняного інформаційного законодавства на відповідність демократії як запозичений досвід ЄСПЛ; запропоновано шляхи захисту в суді прав і свобод людини від нових інформаційних загроз спираючись на досвід країн з розвинутою демократією; доведено потребу в розширенні числа суб'єктів законодавчої ініціативи у законотворчості для забезпечення вітчизняних судів необхідними законами захисту інформаційних прав і свобод людини.

Доведено доцільність внесення ряду законодавчих пропозицій для захисту судами інформаційних прав і свобод людини від нових загроз, однією з яких є розширення числа суб'єктів законодавчої ініціативи. Констатовано на необхідності здійснення судами оцінки дій держави на відповідність демократії навіть тоді, коли має місце відстоювання нових інформаційних прав і свобод людини, не передбачених законодавством конкретної країни-члена ЄС.

Встановлено тенденції законодавчого забезпечення інформаційних прав і свобод людини та тенденції захисту в суді згаданих прав і свобод, врахування яких сприяє становленню демократії в Україні.

6. Розкрито правову сутність імпліцитних процедур та доведено, що вони визначають оптимальний процесуальний шлях розгляду судами справ про порушення інформаційних прав і свобод людини, на підставі узагальнення практики ЄСПЛ.

Сформульовано авторське визначення поняття «імпліцитні процедури»:

імпліцитні процедури – це сукупність поглядів ЄСПЛ, які лежать в основі регулювання державного втручання в інформаційні права і свободи людини.

Встановлено демократичний зміст імпліцитних процедур, пов'язаних із справедливістю державного втручання:

«відповідно до легітимної мети», яка включає баланс між інтересами особи та змістом інформаційного права;

«згідно з законом», суть якої в тому, що межі державного втручання в інформаційні права і свободи людини мають бути прописані в національному законодавстві і в ньому має бути передбачений чіткий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини від незаконних дій держави;

«необхідно в демократичному суспільстві», суть якої в тому, що державне втручання в інформаційні права і свободи людини не повинне виходити за межі демократії.

Помічено тенденцію: із роками перелік процесуальних кроків у з'ясуванні факту справедливого державного втручання «необхідно в демократичному суспільстві», відповідно до вимог демократії, збільшується.

Констатовано кореляцію між обмеженням інформаційних прав і свобод людини та рівнем демократії в країнах ЄС: чим вищий ступінь демократії держави, тим менше обмежені в ній інформаційні права і свободи людини. Наголошено на ролі судів у з'ясуванні відповідності обмеження і забезпечення прав і свобод людини (зокрема, інформаційних) вимогам демократії.

Розроблено блок-схеми, які дають змогу:

1) показати незахищеність інформаційних прав і свобод людини українськими судами, викликану розширенням згаданих (чи появою нових загроз цим правам і свободам);

2) проілюструвати динаміку захищеності інформаційних прав і свобод людини, викликану їх розширенням (чи появою нових загроз), вітчизняними судами з допомогою національного законодавства та демократичних принципів ЄСПЛ;

3) зрозуміти практику ЄСПЛ, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя;

4) узагальнити практику Суду, яка відображає принцип рівності сторін у судовому розгляді;

5) відобразити принцип процесуальної справедливості згідно практики Суду;

6) продемонструвати шлях реалізації в Суді принципу наявності засобу правового захисту.

7. Створено теоретичну розробку моделі захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії, практична реалізація якої забезпечить можливість вітчизняним судам приймати безпомилкові рішення у відстоюванні інформаційних справ, докорінно зменшить число скарг від громадян України до Страсбургу та підніме довіру до вітчизняних судів.

Підтверджено, що пропонована модель усуває проблеми, визначені вітчизняними суддями, пов'язані з епізодичністю використання демократичних принципів під час захисту інформаційних прав людини. Констатовано і підтверджено, що розроблена модель може бути комп'ютеризована (автоматизована), забезпечує узгодження законів України в інформаційній сфері із практикою ЄСПЛ, що виключає помилковість у роботі вітчизняних судів.

8. Доведено, що головним завданням демократичної держави стає створення ефективної системи судового захисту прав і свобод людини, яка не допустить свавілля держави; правильність державного обмеження покладається на суд.

Встановлено, що дотримання демократизму судами під час захисту інформаційних прав і свобод людини сприяє побудові демократичного суспільства. Доведено, що відстоювання інформаційних прав і свобод людини в судах повинно здійснюватися із дотриманням духу демократії, спираючись на однакове розуміння правової суті інформаційних прав людини.

Встановлено, що демократичні ідеї повинні бути спрямовуючими в усіх випадках захисту в суді інформаційних прав і свобод людини. Будь-які обмеження згаданих прав і свобод можливі з цілями, допустимими в демократичному суспільстві.

Підтверджено, що дотримання ідей демократизму у захисті інформаційних прав і свобод людини сприяє такому розгляду справ у суді, коли рішення судів набувають прецедентності, гарантується верховенство права та реалізується принцип швидкого суду.

9. Обґрунтовано, що демократизація судочинства є одним із пріоритетів у забезпеченні демократизації усього суспільного життя; доведено потребу у спеціальній підготовці суддів через широку освітню роботу на юридичних факультетах та школах підготовки суддів щодо практичного використання принципів ЄСПЛ та імпліцитних процедур, вироблених ним же для відстоювання інформаційних прав і свобод людини.

Встановлено, що динамізм Конвенції проявляється в його рішеннях: з плином часу рішення Суду можуть змінюватися, так як цього вимагають умови сьогодення; рішення Суду можуть змінюватися і залежно від зміни законодавчої бази країн-учасників Конвенції. Констатовано, що динамічність Конвенції з одного і того ж питання проявляється в різних прецедентах взаємодоповнююче. З'ясовано, що на користь динамізму Конвенції вказує і те, що на питаннях вдосконалення правосуддя постійно концентрується увага Ради Європи, ЄСПЛ, вносяться пропозиції Комітетом Міністрів. Усі згадані вдосконалення та рекомендації миттєво

впроваджуються Судом. Саме тому судді вітчизняних судів повинні постійно вивчати практику ЄСПЛ.

Доведено, що оволодіння суддями вітчизняних судів демократичними основами захисту в суді інформаційних прав і свобод людини дасть змогу переорієнтувати українське судочинство в напрямі демократизації, що забезпечить безпомилковість у роботі судів (судді вітчизняних судів отримують надійний інструментарій захисту інформаційних прав і свобод людини). Суди не залежатимуть від політики держави, а орієнтуватимуться лише на дотримання демократії, що забезпечить їм реальну незалежність. Суттєво зменшиться число скарг громадян України до Страсбургу.

Внесено правові пропозиції щодо захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії. Серед них:

1. Регламент Верховної Ради України потребує внесення пункту, який зобов'язує відповідні комітети Верховної Ради України під час обговорення законопроектів здійснювати їх аналіз на відповідність демократичним принципам роботи ЄСПЛ.

2. Ввести до щорічної статистики, розміщеної на сайті «Судова влада в Україні», статистику впровадження принципів ЄСПЛ у вітчизняне судочинство. Це дало б змогу оцінити ефективність роботи судів, породило б здорову конкуренцію судів України у дотриманні демократичних принципів судочинства, викликало б масову потребу у вивченні вітчизняними суддями практики ЄСПЛ. В кінцевому результаті, це дало б змогу вітчизняним суддям приймати рішення, якими надійно відстоювалися б конвенційні права і свободи людини.

3. Ввести до Регламенту Верховної Ради України норму, яка б дозволяла прийняття законів термінової дії для забезпечення інформаційних прав і свобод людини. Вітчизняні суди оперативно отримали б закони, які дали їм змогу захистити права і свободи людини від нових інформаційних загроз.

Список використаних джерел

1. Україна. Конституція України: чинне законодавство станом на 01 вересня 2018 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2018. – 80 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 469 – 8.

2. Резолюция 59(1) Генеральной Ассамблеи ООН «Созыв международной конференции по вопросу о свободе информации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.advocet.ru/news/38/843/.
3. Доктрина інформаційної безпеки України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/9570.html>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. – Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини. – 2010. – 24 с – (Український переклад).
5. Полетило К.С. Судовий захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина [Текст]: монографія / Катерина Сергіївна Полетило. – Луцьк: Вежа-Друк, 2012.– 306 с. – ISBN 978 – 966 – 2750 – 03 – 4.
6. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. – Basingstoke: Macmillan, 1997. – 329 p.
7. Бистрицький Е. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє. – К.: Дух і Літера, 2015. – 451 с.
8. Костицький В.В. Соціологія права як наука / В.В. Костицький. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kostytsky.com.ua/Upload/doc/kostytsky-soc-prava.pdf.
9. Тихомиров Ю.А. Государство: преемственность и новизна / Ю.А. Тихомиров // Государство в меняющемся мире: материалы VI Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2011 г.) / отв. редактор В.И. Лифитский. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2012. – С.60.
10. Костицький В.В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kostytsky.com.ua/Upload/doc/partnerstvo.pdf.
11. Парижская хартия для новой Европы 1990 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.osce.org/documents/1990/11/4045_ru.pdf.

12. Franck T. The Emerging Right to Democratic Governance/T.Franck//Am J Int Low. – 1992. – № 86. – P.46-91.

13. Bodansky D. The Legitimacy of International Couermance: A Coming Challenge for International Enviromental Law. – 1999. – № 93. – 596 p.

14. Костицький В.В. Теорія розподілу влади: громадянське суспільство і держава в епоху глобалізації / В.В. Костицький. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kostytsky.com.ua/Upload/doc/rozp_vlody2.pdf

15. Токвіль А. Про демократію в Америці / Алексіс де Токвіль. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с. – ISBN 966 – 95607 – 0 – 5.

16. Капитонов С.А. Юридический парадокс государства. Монография/ С.А. Капитонов. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – 317 с.

17. Шустров Д.Г. Прирученный Левиафан: Государство как объект конституционно-правового регулирования. Монография / Д.Г. Шустров. – СПб.: Алеф Пресс, 2014. – С.379.

18. Харин А.Г. Государство в условиях глобализации: новые подходы / А.Н. Харин // Власть. – 2013. – № 6. – С.69.

19. Костицький В.В. До питання про сучасну державу / В.В. Костицький// Соціологія права. – К. – 2016. – С.3-11.

20. Орлов И.Б. Государство социального гуманизма – от теории к практике. Монография / И.Б. Орлов // Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования. – М.: Научный эксперт, 2008. – 224 с.

21. Костицький В.В. Влада народу: сім функціональних гілок влади (проблема ренесансу в теорії права) / В.В. Костицький // Малий і середній бізнес. Право, держава, економіка. – К. – 2010. – № 1. – С.4 – 14.

22. Коваленко Є Г. Кримінальний процес України: навч. посібник / Є.Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 576 с. – ISBN 966-667-136-0.

23. Маляренко В.Т., Пилипчук П.П. Про межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи / В.Т. Маляренко, П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 2. – С.39.

24. Мігоряну С.Д. Забезпечення права на судовий захист – передумова формування правової держави в Україні / С.Д. Мігоряну // Актуальні проблеми політики: зб.наук.пр. / голов.ред. С.В. Ківалов; відп.за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2006. – Вип.29. – С.387 – 390.

25. Крижанівський В.Я. Судова влада в механізмі захисту прав громадян України / В.Я. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права: зб.наук.пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов.ред.), В.М. Дьомін (заст.голов.ред), Ю.П. Аленін [та ін.] : МОН молодь спорт України НУ «ОЮА». – Одеса: Юрид. л-ра, 2011. – Вип. 59. – С.643 – 650.

26. Вінокурова Л.В. Судова влада як правовий механізм захисту та реалізації прав громадян / Л.В. Вінокурова // Вісник Вищої ради юстиції. – № 2. – С.31 – 37.

27. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М. Філософія права / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М. Панов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 476 с.

28. Україна. Закон. Про судоустрій і статус суддів: Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 12.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 116 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 050 – 8.

29. Багірова І.О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя / І.О. Багірова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minjust.dov.ua/0/9254.

30. Нестеровський О.І. Судовий захист прав і свобод громадян в Російській Федерації / О.І. Нестеровський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.allpravo.ru/diploma/doc29p/instrum53-12/item5314.html.

31. Философский словарь / под. ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
32. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1985. – 796 с.
33. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
34. Правознавство [Текст]: підручник / ред. В.В. Копейчиков. – 7-ме вид.стер. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
35. Москвич Л.М. Принципи ефективної судової системи / Л.М. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 2(61). – С.103 – 111.
36. Загальна декларація прав людини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/russian/documents/declarat/declhr.htm.
37. Нерсисянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до Декларации 1789 г.) / В.С. Нерсисянц // Права человека в истории человечества и современном мире. – М.,1989. – С.21 – 29.
38. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. – 570 с.
39. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави [Текст]: навч.посіб. – 6-те вид. – Х.: Консул, 2002. – 160 с.
40. Иваненко В.А., Иваненко В.С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. – СПб: Юридический центр Пресс, 2003. – 404 с.
41. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с.
42. Кравченко В. Конституційне право України [Текст]: навч.посіб. – 3-те вид., випр. та доповн. – К.: Атака, 2004. – 512 с. – ISBN 966 – 667 – 136 – 0.
43. Шаповал В.М. Конституційні статуси людини і громадянина / В.М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 5. – С.57 – 75.

44. Костицький М.В., Годованець В. Проблеми судового захисту прав людини і громадянина в Конституційному Суді України / М.В. Костицький, В. Годованець // Вісник КСУ. – 2002. – № 3. – С.53 – 65.

45. Шаповал В.М. Роль Конституційного Суду України в захисті прав людини / В.М. Шаповал // Україна: права людини в перехідний період; під ред. В.І. Евінтова. – К.: Сфера, 2001. – С.27 – 42.

46. Скакун О.Ф. Теория государства и права / О.Ф. Скакун. – Харьков: Консум; У-тет. внутр. дел. – 2000. – 704 с.

47. Лукашева Е.А. Предмет и задачи теории прав человека // Права человека: Учебник для вузов / Под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: НОРМА ИНФРА, 1999. – 573 с.

48. Шаповал В.М. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні / В.М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду. – 1998. – № 2. – С.83 – 102.

49. Бессарабов В.Г., Кашаев К.А. Защита российской прокуратурой прав и свобод человека и гражданина / В.Г. Бессарабов, К.А. Кашаев. – М.: Издательский дом «Городец», 2007. – 464 с.

50. Андріїв В.М. Права та свободи людини і громадянина як визначальні категорії правничої науки / В.М. Андріїв // Форум права. – 2006. – № 3. – С.4 – 8.

51. Манукян В.И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии: Научно-практ. пособие / В.И. Манукян. – К.: Истина, 2010. – 480 с. – ISBN 978 – 966 – 8909 – 09 – 48 – 1.

52. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/go/945_042.

53. Дашковська О.Р. Покоління прав людини як соціальна форма опосередкування свободи / О.Р. Дашковська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2016. – № 2. – С.4 – 7.

54. Малевич Ю.И. Права человека в глобальном мире / Ю.И. Малевич. – М.: АСТ, 2004. – 368 с.
55. Авдеенкова М.П. Право на физическую свободу / М.П. Авдеенкова, Ю.А. Дмитриев // Государство и право. – 2005. – № 3. – С.21.
56. Бистрицький Є.К. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє / Є.К. Бистрицький. – К.: Дух і Літера, 2015. – 451 с.
57. Віденська Декларація та Програма дій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504.
58. Боер В.М. Информационное право: учеб. пособие. – Ч.1./ В.М. Боер, О.Г. Павельева. – СПб, 2006. – 116 с.: ил.
59. Новицька Н.Б. Захист суспільної моралі в інформаційному суспільстві / Н.Б. Новицька // Інформація і право. – 2011. – № 3. – С.28 – 33.
60. Шеляженко Ю. Мораль без культури vs культура без морали / Ю. Шеляженко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sprotiv.org.livejournal.com/469110.html.
61. Костицький В.В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави / В.В. Костицький // Малий і середній бізнес. Право, держава, економіка. – К. –2010. – № 3-4. – С.12.
62. Концепція захисту суспільної моралі в Україні (проект). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zoda.gov.ua/files/WP_Article.File/jriginal/000014/14533.doc.
63. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни / Г.Г. Почепцов. – Київ: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
64. Семен Н.Ф. Поняття «інформаційна війна» в контексті соціальних комунікацій / Н.Ф. Семен // Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації», 2016. – № 1(25). – С.24.
65. Малик Я. Й. Інформаційна війна і Україна. – [Електронний ресурс] / Я. Й. Малик // Демократичне врядування. – 2015. – Вип. 15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2015_15_3.pdf

66. Бабенко Ю. Інформаційна війна – зброя масового знищення. – [Електронний ресурс] / Інститут масової інформації. – Режим доступу: www.telekritika.ua/.

67. Pomerantsev P. Can Win Its Information War With Russia? [Elektronic resource] / Peter Pomerantsev // The Atlantic.-Mode of acctss: www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/can-ukraine-win-its-information-war-with-russian/372564/

68. Приєшкіна О.В. Конституційний лад України та його роль у становленні та розвитку місцевого самоврядування: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Ольга Василівна Приєшкіна. – Одеса, 2009. – 499 с.

69. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.

70. Словська І.Є. Правові обмеження функціонування державної влади в контексті захисту національної безпеки / І.Є. Словська // Право та державне управління. – К.:2015. – № 1(18). – С.40 – 43.

71. Арутюнян А. Ограничение основных прав и ограничение государственной власти как конституционный компромисс между свободой и государством. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zakon.kz/4478374-.

72. Оноре Т. Про право / Т. Оноре; пер. з англ. Н. Комарової; ред. Л. Логвиненко. – Київ: Сфера, 1997. – 124 с.

73. Волович А.И. Ограничение государственной власти: сокращение сфер и видов деятельности, полномочий государственной власти; защита прав и интересов граждан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.Jornal.org/articles/2011/uri35.html.

74. Лукашева Е.А. Права человека / Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2004. – 576 с.

75. Комарова В.В. Формы непосредственной демократии в России / В.В. Комарова. – Москва: Ось-89, 1998. – 304 с.

76. Марцеляк О.В. Конституційні засади виборчого права України (загальнотеоретична характеристика) / О.В. Марцеляк // Право України. – 2013. – № 5. – С.38 – 45.

77. Словарь иностранных слов. 12-е изд. / под. ред. А.Г. Спиркина. – М.: Русский язык, 1985. – 646 с.

78. Цивільний кодекс України: Чинне законодавство із змінами та допов.на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 312 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 085 – 0.

79. Україна. Постанова Пленуму Верховного Суду України. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main?nreg=vd970530vn7.

80. Габуния И.Т. О защите прав и свобод граждан в судах и средствах ее реализации / И.Т. Габуния. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mka-spb.ru/o_Kollegii/nashi_advocati/zaschita_prav_i_svobod_v_sudah.php.

81. Цивільний процесуальний кодекс України: Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 240 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 052 – 2.

82. Україна. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. №1. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main/cgi?nreg=v001700-09.

83. Господарський процесуальний кодекс України: Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019.– 186 с. – ISBN 978 – 566 – 093 – 0.

84. Господарський кодекс України: Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 172 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 042 – 3.

85. Україна. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28.03.2007 р. № 01-8/184. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07.

86. Україна. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24.10.2011 р. № 10. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11>.

87. Кодекс адміністративного судочинства : Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 206 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 045 – 4.

88. Україна. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №3 від 01.03.2013 р. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>.

89. Україна. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України №8 від 20.05.2013 р. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>.

90. Україна. Закон. Про доступ до публічної інформації : Закон України №2939-VI в ред. від 01.05.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32.

91. Кримінальний кодекс України : Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 05.03.2019 р. (відпов. офіц. текстові). – К.: Центр навчальної літератури, 2019. – 168 с. – ISBN 978 – 966 – 937 – 590 – 2.

92. Кримінальний процесуальний кодекс України : Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 05.03.2019 р. (відпов. офіц. текстові). – К.: Центр навчальної літератури, 2019. – 254 с. – ISBN 978 – 617 – 624 – 047 – 1.

93. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Чинне законодавство із змінами та допов. станом на 01.03.2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. – 308 с. – ISBN 978 – 617 – 566 – 047 – 8.

94. Україна. Закон. Про Конституційний Суд України: чинне законодавство станом на 15 грудня 2017 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2017. – 48 с.

95. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців 3, 4, 5 ст. 248-3 ЦПК України та за конституційними зверненнями громадян Будинської С.О. і Ковриги С.В. щодо офіційного тлумачення положення абзацу 4 ст. 248-3 ЦПК України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001 у справі № 1-17/2001) // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 3. – С. 3–10.

96. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та ст. 12 Закону України "Про прокуратуру" (Справа К. Г. Устименка) від 30.10.1997 р. № vd 971030 vn 5-зп // Рішення Конституційного Суду України: в 3-ох т. – Т.2. / упоряд. А.С.Кузьмін. – К. : Паливода А. В., 2010. – 552 с.

97. Полетило К.С. Підвідомчість судів України у справах про захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина / Катерина Сергіївна Полетило // Наука і правоохорона. – 2012. – № 1. – С.97 – 102.

98. Полетило К.С. Судовий захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина [Текст]: дис...канд.юрид.наук; 12.00.10: захищена 19.04.2013 р: підтв.14.02.2014 р. / Катерина Сергіївна Полетило; Східноєвропейський нац. у-тет ім.. Лесі Українки; ПВНЗ «Львівський у-тет бізнесу та права». – Львів, 2013. – 195 с. – Бібліограф.: С.196 – 215. – 215 с.

99. Декларация принципов Построения информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gov.Karelia.ru/Leader/Inform/Egov/tunis.html.

100. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774.

101. Відповідь Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 29 липня 2016 року на інформаційний запит (№ 2/13 – 001479.16/31 – 09).

102. Відповідь Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 20 серпня 2017 року на інформаційний запит (№ 17/13 – 003519.18/31 – 42).

103. Швеція. Конституція (1974). REGERINGSFORMEN // SVERIGES RIKES LAG. GILLAD OCH ANTAGEN PÅ RIKSDAGEN ÅR 1734, STADFÄST AV KONUNGEN DEN 23 JANUARI 1736. MED TILLÄGG INNEHÅLLANDE FÖRFATTNINGAR SOM UTKOMMIT FRAN TRYCKET FRAM TILL BÖRJAN AV JANUARI 2012 HUNDRATRETTIOTREDJE UPPLAGAN UTGIVEN AV JOHAN MUNCK. – STOCKHOLM: NORSTEDTS JURIDIK, 2012. – Sid.III-CLXX. – ISBN 978 – 91 – 39 – 01579.

104. Данія. Конституція (1953). Конституция Дании // Конституции государств Европы: В 3т. Т.1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.761 – 773. – ISBN 5 – 89123 – 521 – 8.

105. Фінляндія. Конституція (2000). Конституция Финляндии // Конституции государств Европы: В 3т. Т.3 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.371 – 400. – ISBN 5 – 89123 – 523 – 4.

106. Нідерланди. Конституція Королівства Нідерландів (1983). Grondwet van de Republiek Nederland drie modellen/Hans Ulrich Jessurun d'Oliveira, Meine Henk Klinsma, Jan Herman Reestman, Pierre Vinken, Wim Voermans. – 2004. – Promethe Amsterdam. – 1881 p. – ISBN 90 – 446 – 0566 – 6.

107. Люксембург. Конституція (2004). Конституция Великого герцогства Люксембурга // Конституции государств Европы: В 3 т. Т.2 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.402 – 418. – ISBN 5 – 89123 – 522 – 6.

108. Ірландія. Конституція (1937). Конституция Республики Ирландия // Конституции государств Европы: В 3т. Т.1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.646 – 696. – ISBN 5 – 89123 – 521 – 8.

109. Німеччина. Конституція (1949). Bundesrepublik Deutschland. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe. Stand: Juli 2002. Herausgeber: Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn. Umschlag: Norbert Josef Rseese. Satz: Medianhaus Fraitsheim AG, Bonn, Berlin. Druck: Chausen & Bosse, Leck. – 2004. – 96 s.

110. Австрія. Конституція (1994). Die österreichische Bundesverfassung. Bundes-Verfassungsgesetz in der gegenwärtigen Fassung mit wichtigen Nebenverfassungsgesetzen herausgegeben von DDr. Christoph Crabenwarter, Dr. Brigitte Ohms. – Wien: Manzsche Verlags- and Universitätsbuchhandlung. – 12 Auflage. – 2008. – 528 p. – ISBN 978 – 3 – 214 – 01260 – 1.

111. Мальта. Конституція (1964). Конституция Республики Мальта // Конституции государств Европы: В 3 т. Т.2 / Под общей редакцией и со

вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – ISBN 5 – 89123 – 522 – 6.

112. Испания. Конституция (2011). Constitución española. Con el Nuevo texto del artículo 135 (boe del 27 de SEPTIEMBRE de 2011) Edición preparada por LUIS LÓPEZ GUERRA. Catedrático de Derecho Constitucional de la Universidad Carlos III Madrid. – Madrid: tecnos, 2011. – 172 p. – ISBN 978 – 84 – 309 – 5404 – 9.

113. Франция. Конституция (1958). Constitution française du 4 octobre 1958 après la révision de juillet 2008. Impression: Journaux officiels Imprimé en France. Dépôt legal: 4 trimestre 2008. – 56 p. – (La documentation Française). – ISBN 9 – 782 – 110 – 074 – 676.

114. Чехия. Конституция (1993). ÚSTAVA ČESKÉ REPUBLIKY. LISTINA ZAKLADNÍCH PRÁA SVOBOD. PARLAMENT, MINISTERSTVA, OMBUDSMAN. ANTIDISKRIMINAČNÍ ZÁKON podle stavu k 11.9.2009.- Ostrava-Hrabůvka: sagit. – 2009.– 201 s. – ISBN 978 – 80 – 7208 – 755 – 6.

115. Бельгия. Конституция (1997). Sous la direction de Marc Verdussen. La Constitution Belge. Lignes & entrelignes. – Bruxelles. – 2004. – 455 p. – ISBN 2 – 87106 – 343 – 5.

116. Италия. Конституция (1967). La Costituzione Della Repubblica Italiana (1 gennaio 1948). Un classico giuridico. Finito d'I stampore nel settembre 2008 presso il Nuovo Istituto d'Arti Grafiche-Bergamo. Printed in Itale. – 213 p. – (Lettura ds Ernesto Bettinelli). – ISBN 978 – 88 – 17 –00962 – 1.

117. Португалия. Конституция (1976). Constituição da República Portuguesa. Atualizada de acordo com a Lei Constitucional no. 1/2005. Declaração Universal dos Direitos do Homen. Lei do Tribunal Constitucional. Iniciativa Legislativa de Cidadãos Estatutos Político-Administrativos das Regiões Autónomas. – Biblioteca Nacional de Portugal-Catálogo na Publicação. – 2010. – 343 p. – ISBN 978 – 972 – 40 – 3967 – 1.

118. Естонія. Конституція Естонської Республіки (2011). Eesti Vabariigi põhiseadus. Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seadus. – Allikas: Riigi Teataja Kujundánud Enno Piir. – 2011. – С.5-66. – ISBN 978 – 9949 – 561 – 02 – 5.

119. Словенія. Конституція (2006). ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY // ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. ZÁKON O POUŽÍVANÍ ŠTÁTNYCH SYMBOLOV. LISTINA ZÁKLADNÝCH PRÁV A SVOBÔD. ZÁKON O VOL'BÁCH. – Vydáva Poradca, s.r.o. Dané do tlače 22.4.2006. – Tlač Kasico a.s. Bratislava. – s.3 – 44. – ISBN 978 – 08921 – 334 – 4.

120. Литва. Конституція (1992). Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu, įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2d. (su papildymais). – Vilnius: Briedis, 2011. – 48 p. – ISBN 978–9955 – 26 – 262 – 6.

121. Латвія. Конституція (2013). Latvijas republikas satversme. – Rīga, firma "AFS", 2008. – 2008. – 18 p. – ISBN 978 – 9984 – 787 – 45 – 9.

122. Польша. Конституція (1997). KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ (z dnia 2 kwietnia 1997 r.). – Łódź. - Wydawca : Oficyna Wydawniczo-Reklamowa SAGALARA. – 2010 r. – 64 s. – ISBN 978 – 83 – 922643 – 1 – 8.

123. Греція. Конституція (1975). Конституция Республики Греция // Конституции государств Европы: В 3т. Т.1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.646 – 696. – ISBN 5 – 89123 – 521 – 8.

124. Кіпр. Конституція (1960).Конституция Республики Кипр // Конституции государств Европы: В 3т. Т.2 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Россимйской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.210 – 285. – ISBN 5 – 89123 – 522 – 6.

125. Словаччина. Конституція (1992). ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY // ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. ZÁKON O POUŽÍVANÍ

ŠTÁTNYCH SYMBOLOV. LISTINA ZÁKLADNÝCH PRÁV A SLOBÔD. ZÁKON O VOL'BAČH. – Vydáva Poradca, s.r.o. Dané do tlače 22.4.2006. – Tlač Kasico a.s. Bratislava. – S. 3-44. – ISBN 80 – 89213 – 34 – 0.

126. Хорватія. Конституція (1997). Конституция Хорватии // Конституции государств Европы: В 3т. Т.3 / Под редакцией и со вступительной статьей директора института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С.437 – 490. – ISBN 5 – 89123 – 523 – 4.

127. Угорщина. Конституція Угорщини (2011). Magyarország Alaptörvényez és az átmeneti rendelkezések. 2012. szeptember 1. – Budapest: ÁRBOC Szjlgástató Kft. – 2012.– 31ol.– ISBN 978-963-9997-25-7.

128. Болгарія. Конституція (2007). Конституция на Република България. Закон за герб на Република България. – София. – Нова Звезда. – 47 с.

129. Румунія. Конституція (1991). Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României ROMÂNIA. Legislație Codul muncii: 2011. – București: Erc Press, 2011. – 80 s. – ISBN 5 – 948363 – 0325 – 7 – 1.

130. США. Конституція (1992). The Constitution of the United States of America // The Declaration of Independence and the Constitution of the United States of America. – Founding Fathers: Published by SoHo Books. – Lexington, KY 07 August 2010. – 91 p. – ISBN 978 – 1452898414.

131. Великобританія. Закон. Акт про місцеве управління 1999 року (27 липня 1999 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litsoch.ru.

132. Звіт організації «Країни перехідного періоду 2016» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>

133. Economist Intelligence Unit. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eiu.com/.

134. Крылов Б.С. Вводная статья / Б.С. Крылов // Конституции государств Европы: В 3 т. Т.1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного

правоведення при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Норма, 2001. – С.491 – 501.

135. Полетило К.С. Можливості Конституції Республіки Болгарії щодо судового захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина / Катерина Сергіївна Полетило // Малий і середній бізнес (Право, держава, економіка). – К. – № 1-2. – 2010. – С.45 – 51.

136. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи особи, їх судовий захист та особливості судочинства в Основному законі Німеччини / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів. – 2010. – № 3. – С.426 – 436.

137. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та можливості їх судового захисту в Основному законі Словаччини / Катерина Сергіївна Полетило // Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць № 18. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2010. – С.476 – 484.

138. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Франції / Катерина Сергіївна Полетило // Вісник Академії адвокатури України. Право: наука і практика. – К. – 2010. – №3 (19). – С.33 – 38.

139. Полетило К.С. Європейська конвенція про судовий захист інформаційних прав і свобод людини / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. Наук.-практ. госп.-правовий журнал. – К. – 2010. – № 11. – С.181– 185.

140. Полетило К.С. Судовий захист прав та свобод людини і громадянина від найновіших інформаційних загроз в Україні й Європейському Союзі / Катерина Сергіївна Полетило // Наука і правоохорона. – К.: Державний науково-дослідний інститут МВС України. – 2010. – № 4. – С.107 – 111.

141. Полетило К.С. Основний закон Польщі про інформаційні права і свободи людини та можливості їх судового захисту / Катерина Сергіївна Полетило // Право і суспільство. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 5. – С.89 – 94.

142. Полетило К.С. Основний закон Чехії про інформаційні права і свободи людини та можливості їх судового захисту / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 4. – С.88 – 96.

143. Полетило К.С. Закони термінової дії країн Європейського Союзу та США для судового захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина / Катерина Сергіївна Полетило // Національна академія СБУ. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – К. – 2010. – № 2(4). – С.39 – 41.

144. Полетило К.С. Пріоритет міжнародних договорів у США та країнах Європейського Союзу в контексті судового захисту інформаційних прав і свобод особи / Катерина Сергіївна Полетило // Часопис Київського університету права. – К. – 2011. – № 1. – С.203 – 206.

145. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Італії / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів. – 2011. – № 1(2). – С.97 – 102.

146. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Сполучених Штатів Америки / Катерина Сергіївна Полетило // Право України. – К. – 2011. – № 4. – С.260 – 266.

147. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини і громадянина та їх судовий захист у конституційних нормах Австрії / Катерина Сергіївна Полетило // Судова апеляція. – К. – 2011. – № 1. – С.139 – 143.

148. Полетило К.С. Інформаційні права та свободи людини та їх судовий захист в конституційних нормах Португалії / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2012. – № 7. – С.67 – 70.

149. Полетило К.С. Демократизм конституцій країн Євросоюзу та США – основа правового забезпечення інформаційних прав і свобод людини в суді / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів. – 2012. – № 2(1). – С.83 – 90.

150. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Іспанії / Катерина Сергіївна Полетило // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2012. – № 64. – С.201 – 207.

151. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист в конституційних нормах Латвії / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів. – 2012. – № 3. – С.109 – 116.

152. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Румунії / Катерина Сергіївна Полетило // Наука і правоохорона. – К.: Державний науково-дослідний інститут МВС України. – 2012. – № 3. – С.23 – 28.

153. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист в конституційних нормах Угорщини / Катерина Сергіївна Полетило // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів. – 2012. – № 4. – С.117 – 126.

154. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист в конституційних нормах Бельгії / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2013. – № 5. – С.8 – 11.

155. Полетило К.С. Гідність та честь як об'єкти судового захисту та їх зв'язок з інформаційними правами і свободами людини в конституційних нормах країн Європейського Союзу / Катерина Сергіївна Полетило // Наука і

правоохорона. – К.: Державний науково-дослідний інститут МВС України. – 2013. – № 2(20). – С.59 – 63.

156. Полетило К.С. Інформаційні права та свободи людини й їх судовий захист у конституційних нормах Нідерландів / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2013. – № 10. – С.97 – 100.

157. Полетило К.С. Інформаційні права людини і свободи та їх судовий захист у конституційних нормах Греції / Катерина Сергіївна Полетило // Правова інформатика. – К. – 2014. – № 1(41). – С.88 – 95.

158. Полетило К.С. Інформаційні права людини і свободи та їх судовий захист у конституційних нормах Фінляндії / Катерина Сергіївна Полетило // Правова інформатика. – К. – 2014. – № 2(42). – С.95 – 99.

159. Полетило К.С. Інформаційні права та свободи людини й їх судовий захист у конституційних нормах Словенії / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2014. – № 7. – С.72 – 76.

160. Полетило К.С. Інформаційні права та свободи людини й їх судовий захист у конституційних нормах Хорватії / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2014. – № 8. – С.3 – 7.

161. Полетило К.С. Інформаційні права та свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Кіпру / Катерина Сергіївна Полетило // Підприємництво, господарство і право. – К. – 2014. – № 9. – С.3 – 8.

162. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист в конституційних нормах Ірландії / Катерина Сергіївна Полетило // Часопис Академії адвокатури України. – К. – 2014. – № 1. – С.77 – 81. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_13.pdf.

163. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Мальти / Катерина Сергіївна Полетило // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький. – 2014. – № 3(51). – С.61 – 67.

164. Полетило К.С. Оцінка обмеження інформаційних прав і свобод людини судами Швеції / Катерина Сергіївна Полетило // Наука і правоохорона. – К.: Державний науково-дослідний інститут МВС України. – 2015. – № 1(27). – С.281 – 288.

165. Музичук К.С. Інформаційні права й свободи та їх судовий захист у конституційних нормах Литви / Катерина Сергіївна Музичук // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса. – 2015. – № 75. – С.405 – 411.

166. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах країн ЄС (1957-1995 роки вступу) і США [Текст]: монографія / Катерина Сергіївна Полетило. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 200 с. – ISBN 978 – 617 – 7181 – 18 – 6.

167. Полетило К.С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах країн-членів ЄС (2004-2013 роки вступу) [Текст]: монографія / Катерина Сергіївна Полетило. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 192 с. – ISBN 978 – 617 – 7181 – 47 – 6.

168. Музичук К.С. Демократичні основи захисту інформаційних прав людини в Суді [Текст]: монографія / Катерина Сергіївна Музичук. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – 164 с. – ISBN 978 – 617 – 7272 – 08 – 2.

169. Велика Хартія вольностей 1215 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XIII/1200-1200/Magna_charta2015/text2.phtml.

170. Присяга херсонеситів на вірність полісу та демократичному ладу Херсонеса з викладом ідеалів громадянського служіння демократичній державі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-996-521-524-0/11.pdf>.

171. Записи Магдебурского права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIV/...recht/text.phtml.

172. Статут Великого князя Литовського 1529 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html.

173. Другий (Волинський) Статут Великого князя Литовського 1566 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litopys.org.ua/statut2/st1566.htm.

174. Литовський статут 1588 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy/litovskiy-statut-1588-roku>.

175. Акт о лучшем обеспечении свободы подданного и о предупреждении заточений за морями (Habeas Corpus Act). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XVII/1660-1680/Akty_Parlament/act_habeas_corpus_26_05_1679.phtml?id=4891.

176. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 р. / [Пер. з латин. та приміт. М.С. Трофимука; Передм. та загальна наукова редакція О. Прицака; Післяслово О.П. Трофимук та М.С. Трофимука]; мал. О.В. Штанка. – К.: Веселка, 1994. – 77 с.:іл. – ISBN 5 – 301 – 01606 – 7.

177. Біль про права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://photos.state.gov/libraries/adana/30145/publications-other-lang/RUSSIAN.pdf>.

178. Конституціоналізм. Права людини за М. Драгомановим. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.textbooks.net.ua/content/view/6572/44.

179. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // М.Грушевський. З біжучої хвилі: Статті і замітки на тему дня (1905 – 1906). – К., 1907. – С.16 – 32.

180. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. – Філадельфія – Київ – Вашингтон, 1993. – 494 с.

181. III Універсал Української Центральної Ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikisource.org/.../Третій_Універсал...

182. Універсал Української Центральної Ради (IV). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18.

183. Закони про тимчасовий державний устрій України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18.

184. УСРР. Конституція (1919). Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn--h1aaemethbj4a4h.org.ua/istoriya-konstituci%D1%97-ukra%D1%97ni/konstituciya-ursr-1919-konstituci%D1%97-ursr-1919-r/>.

185. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html.

186. УСРР. Конституція (1929). Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/const/istoria/1929.htm>.

187. УРСР. Конституція (1937). Основний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gska2.rada.gov/site/const/istoriya/1937.html.

188. Конституція (Основний Закон) УРСР (20.04.1978 р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/=888-09.

189. Алексеев С.С. Правовое государство – судьба социализма. Научно-публицистический очерк / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1988. – 175 с.

190. Декларація про державний суверенітет України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12.

191. Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon3.rada.gov/laws/show/1927-12.

192. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/go/95-ВР.

193. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

194. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб./ П.П. Музиченко. – К.: Знання, 2001. – 429 с.

195. Висновок «Про конституційну ситуацію в Україні». Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon5.rada.gov.ua/show/994_a36.

196. Букіккіо Дж. Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство» / Дж. Букіккіо // Вісник КСУ. – 2005. – № 6. – С.7.

197. Баулин Ю. Нормативное выражение конституционных ценностей и их значение в деятельности КСУ / Ю. Баулин // Конституционный порядок в новом тысячелетии. – Ереван, 2008. – С.218-219.

198. Відповідь секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики від 29.07.2016 року № 04-32/21-26 на інформаційний запит.

199. Відповідь секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин від 2 вересня 2016 року № 94-28/17-741 (207634).

200. Відповідь секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики і правосуддя від 20 грудня 2016 року № 04-29/18-4722.

201. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К.: 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Dopovid_2015_108.pgf.

202. Жорж М., Саттон Г. Аналіз Закону України «Про захист персональних даних». – Страсбург, 19 січня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zpd.gov.ua/dszpd/doccatalog/document?id51482.

203. Гончаренко О.М. Права людини в Україні: Навч. посіб. / О.М. Гончаренко. – К.: Знання, 2008. – 207 с. – ISBN 978 – 966 – 346 – 474 – 9.
204. Рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2006 р. у справі «Волохи проти України» [Voloxyh v. Ukraine] (заява № 23543/02).
205. Рішення ЄСПЛ від 29 березня 2005 р. у справі «"Українська Пресс-Група" проти України» [Ukrainian media group v. Ukraine] (заява № 72713/01).
206. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К.: 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Dopovid_2014_b.pdf.
207. Рішення ЄСПЛ від 15 жовтня 2010 р. у справі «Газета "Україна-Центр" проти України» [Gazeta Ukraina Tsentr v. Ukraine](заява № 16695/04).
208. Ковлер А. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: субсидіарність або «суверенна воля»? (виступ на Міжнародній конференції) / А.Ковлер // Право України. – К.– 2011. – № 7. – С.69-73.
209. Рішення ЄСПЛ від 15 січня 2010 р. у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [Juriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine](заява № 40450/04).
210. Рішення ЄСПЛ від 10 травня 2011 р. у справі «Харченко проти України» [Kharchenko v. Ukraine](заява № 40107/02).
211. Юдківська Г. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини (виступ на Міжнародній конференції) / Г. Юдківська // Право України. – № 7. – С.74-79.
212. Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 р. у справі «Салов проти України» [Salov v. Ukraine](заява № 65518/01).
213. Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод / Б. Неделек // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «Віпол», 2004. – С.347 – 427. – ISBN 966 – 646 – 074 – 2.

214. Маковей М. Стаття 10 Європейської конвенції з прав людини. Основні міркування щодо статті 10 / Моніка Маковей // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «Віпол», 2004. – С.463 –562. – ISBN 966 – 646 – 074 – 2.

215. Жуковська О.Л. Право на свободу слова та інформації в українському законодавстві та судовій практиці (деякі аспекти проблеми) / О.Л.Жуковська // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «Віпол», 2004. – С.513 – 536. – ISBN 966 – 646 – 074 – 2.

216. Захаров Є. Доступ до інформації в Україні / Євген Захаров // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «Віпол», 2004. – С.537-554. – ISBN 966 – 646 – 074 – 2.

217. Гультай М., Кияниця І. Норми міжнародного права у практиці Конституційного Суду України / М. Гультай, І. Кияниця // Вісник Конституційного Суду України. – К. – 2014. – № 6. – С.82 – 89.

218. Крусян А., Мішина Н. Конституційний процес в Україні: втілення принципів європейського конституціоналізму / А. Крусян, Н. Мішина // Вісник Конституційного Суду України. – К. – 2014. – № 3. – С.72 – 79.

219. Кампо В. Європейська конвенція 1950 року та проблеми захисту прав громадянина у діяльності Конституційного Суду України / В. Кампо // Вісник КСУ. – 2011. – № 4-5. – С.111.

220. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення частини першої статті 7 ЦК Української РСР (справа про

поширення відомостей) від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 // Вісник Конституційного Суду України. – К. – 2003. – № 2. – С.29.

221. Буткевич В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. – Киев: Выща школа, 1981. – 311 с.

222. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення Закону України "Про політичні партії в Україні"» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року №2-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – С.21 – 83.

223. National Democratic Institute for International Affairs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ndi.org/.

224. Freedom House (Дім свободи). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world.2016>.

225. Reporters Without Borders, RWB (Репортери без кордонів). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rst.orglen>.

226. Інститут Медіа Права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.medialaw.org.ua.

227. Права людини в Україні 2013. Узагальнена доповідь правозахисних організацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.old.helsinki.org.ua/index.Php?id=1398047677.

228. Права людини в Україні 2014. Доповідь правозахисних організацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.old.helsinki.org.ua/index.php?r=1.4.1.11.

229. Оцінка громадянами стану демократії (Фонд демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dif.org.ua/publications/prees-relizy/KjKgijetetonjlbjdfjbojbojrlbj.htm.

230. Швеція. Закон 1949:105. Акт о свободе печати / Конституция Швеции. Русский перевод / Шведская Пальма. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1020191.

231. Велика Британія. Акт про права людини 1998 року; Керівництво для департаментів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litsoch.ru.

232. Рішення ЄСПЛ від 27 серпня 1990 р. у справі «Коссі проти Сполученого Королівства» [Cossey v. The United Kingdom] (серія А, № 184).

233. Коста Ж.-П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі (виступ на Міжнародній конференції) / Жан-Поль Коста // Право України. – К. – 2011. – № 7. – С.11 – 15.

234. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України / В. Буткевич // Право України. – К. – 2011. – № 7. – С.48 – 63.

235. Рішення ЄСПЛ від 13 червня 1979 р. у справі «Маркс проти Бельгії» [Marckx v. Belgium](заява № 6833/74).

236. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Горшков В.П. проти України» [Gorshkov v. Ukraine](заява № 67531/01).

237. Україна. Закон. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=552-14.

238. Україна. Закон. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/go/3477-15.

239. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-е, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – 848 с. – ISBN 978 – 966 – 8058 – 26 – 4.

240. Рішення ЄСПЛ від 17 грудня 2006 р. у справі «Іванов проти України» [Ivanov v. Ukraine](заява № 15007/2).

241. Заявление генерального секретаря Совета Европы Турбьерна Ягланда 22.04.2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.coe.ru/news/index.php?ELEMENT_ID=300.

242. Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 1978 р. у справі «Класс та інші проти Німеччини» [Klass and Others v. Germany](заява № 5029/71).

243. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 7 грудня 1976 р. у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» [Handyside v. the United Kingdom] [GC] (заява № 5493/72).

244. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2002 р. у справі «Претті проти Сполученого Королівства» [Pretty v. the United Kingdom] (заява № 5129/03).

245. Рішення ЄСПЛ від 24 квітня 1990 р. у справі «Круслен проти Франції» [Kruslin v. France](серія А, № 176-А, № 176-В).

246. Рішення ЄСПЛ від 6 квітня 1979 р. у справі «"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства» [The Sanday Times v. the United Kingdom] (заява №6538/74).

247. Рішення ЄСПЛ від 30 травня 1981 р. у справі «Даджен проти Сполученого Королівства» [Dudgeon v. the United Kingdom] (заява № 7525/76).

248. Рішення ЄСПЛ від 18 червня 1971 р. у справі «Де Вільд, Оомс та Версіп проти Бельгії» [De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium](заява №2832/66).

249. Рада Європи. ЄСПЛ. Інтерлакенська декларація. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_048.

250. Рішення ЄСПЛ від 28 травня 1990 р. у справі «Гроппера Радіо АГ та інші проти Швейцарії» [Groppera Radio AG and Others v. Switzerland](заява №10890/84).

251. Рішення ЄСПЛ від 2 серпня 1984 р. у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства» [Malone v. The United Kingdom] (заява № 8691/79).

252. Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1983 р. у справі «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» [Silver and Others v. The United Kingdom] (заява №7136/75).

253. Рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2010 р. у справі «Глінов проти України» [Glinov v. Ukraine](заява № 13693/05).

254. Рішення ЄСПЛ від 9 жовтня 1979 р. у справі «Ейрі проти Ірландії» [Airey v. Ireland](заява № 6289/73).

255. Рішення ЄСПЛ від 26 березня 1985 р. у справі «Х і У проти Нідерландів» [X and Y v. Netherlands](заява № 8978/80).

256. Рішення ЄСПЛ від 16 серпня 2013 р. у справі «Гарнага проти України» [Garnaga v. Ukraine](заява № 20390/07).

257. Рішення ЄСПЛ від 6 червня 2007 р. у справі «Юхансон проти Фінляндії» [Johansson v. Finland](заява № 10163/02).

258. Рішення ЄСПЛ від 22 лютого 2005 р. у справі «Новоселецький проти України» [Novoseleckiy v. Ukraine](заява № 47148/99).

259. Рішення ЄСПЛ від 16 березня 2000 р. у справі «Озгюр Гюндем проти Туреччини» [Özgür Gündem v. Turkey](заява № 23144/93).

260. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2003 р. у справі «Назаренко проти України» [Nazarenko v. Ukraine](заява № 39483/98).

261. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1998 р. у справі «Петра проти Румунії» [Penra v. Romania](заява № 27273/95).

262. Рішення ЄСПЛ від 1 червня 2001 р. у справі «Нарінен проти Фінляндії» [Narinen v. Finland](заява № 45027/98).

263. Рішення ЄСПЛ від 15 грудня 2009 р. у справі «Михайлюк та Петров проти України» [Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine](заява № 11932/02).

264. Рішення ЄСПЛ від 24 липня 2001 р. у справі «Волошинас проти Литви» [Valasinas v. Lithuania](заява № 44558/98).

265. Рішення ЄСПЛ від 20 червня 2006 р. у справі «Пантелеєнко проти України» [Panteleyenko v. Ukraine](заява № 11901/02).

266. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 13 червня 2000 р. у справі «Ельсгольц проти Німеччини» [Elsholz v. Germany] [GC] (заява № 25735/94).

267. Рішення ЄСПЛ від 17 грудня 2002 р. у справі «Венема проти Нідерландів» [Venema v. Netherlands](заява № 35731/97).

268. Рішення ЄСПЛ від 10 травня 2011 р. у справі «Дубецька та інші проти України» [Dubetska and Others v. Ukraine](заява № 30499/03).

269. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 серпня 2003 р. у справі «Хаттон проти Сполученого Королівства» [Hatton v. the United Kingdom] [GC] (заява №36022/97).

270. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 2005 р. у справі «Фадеева проти Росії» [Fadeyeva v. Russia](заява № 55723/00).

271. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 р. у справі «Лopez Остра проти Іспанії» [Lopez Ostra v. Spain](заява № 16798/90).

272. Рішення ЄСПЛ від 21 жовтня 2011 р. у справі «Гримковська проти України» [Grimkovskaya v. Ukraine](заява № 38182/03).

273. Рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2006 р. у справі «Джакомеллі проти Італії» [Giacomelli v. Italy](заява № 59909/00).

274. Рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 2006 р. у справі «Ледяєва, Доброхотова, Золотарева і Ромашина проти Росії» [Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotaryeva and Romashina v. Russia](заяви №№ 53157/00, 53247/00, 53695/00, 56850/00).

275. Рішення ЄСПЛ від 29 червня 1996 р. у справі «Гуерра та інші проти Італії» [Guerra and Onhers v. Italy](заява № 14967/89).

276. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхутська конвенція). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14.

277. Рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1990 р. у справі «Пауел і Райнер проти Сполученого Королівства» [Powell and Rayner v. the United Kingdom] (заява №9301/81).

278. Рішення ЄСПЛ від 26 травня 1994 р. у справі «Кіган проти Ірландії» [Keegan v. Ireland](заява № 16969/90).

279. Рішення ЄСПЛ від 17 жовтня 1986 р. у справі «Ріс проти Сполученого Королівства» [Rees v. the United Kingdom] (серія А, № 106).

280. Рішення ЄСПЛ від 16 листопада 2004 р. у справі «Морено Гомес проти Іспанії» [Moreno Gomez v. Spain](заява № 4143/02).

281. Рішення ЄСПЛ від 29 вересня 1996 р. у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» [Buckley v. the United Kingdom] (заява № 20348/92).

282. Рішення ЄСПЛ від 10 листопада 2004 р. у справі «Ташкін та інші проти Туреччини» [Taskin and Others v. Turkey](заява № 46117/99).

283. Рішення ЄСПЛ від 19 квітня 2001 р. у справі «Пірс проти Греції» [Peers v. Greece](заява № 28524/95).

284. Рішення ЄСПЛ від 2 грудня 2003 р. у справі «Матвейчук проти Польщі» [Matwiejczuk v. Poland](заява № 37641/97).

285. Рішення ЄСПЛ від 12 березня 2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України» [Sergey Volosyuk v. Ukraine](заява № 1291/03).

286. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2003 р. у справі «Кузнецов проти України» [Kuznetsov v. Ukraine](заява № 39042/97).

287. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 6 квітня 2000 р. у справі «Лабіта проти Італії» [Labita v. Italy] [GC] (заява № 26772/95).

288. Рішення ЄСПЛ від 4 липня 2000 р. у справі «Недбала проти Польщі» [Niedbala v. Poland](заява № 27915/95).

289. Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1992 р. у справі «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» [Campbell v. the United Kingdom](серія А, № 233).

290. Рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 р. у справі «Колоджеро Діана проти Італії» [Cologero Diana v. Italy](заява № 15211/96).

291. Рішення ЄСПЛ від 19 грудня 2002 р. у справі «Салапа проти Польщі» [Salara v. Poland](заява № 35489/97).

292. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2002 р. у справі «Хохлич проти України» [Khokhlich v. Ukraine](заява № 41707/98).

293. Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1992 р. у справі «Німітц проти Німеччини» [Niemietz v. Germany](заява № 13710/88).
294. Рішення ВП ЄСПЛ від 4 травня 2000 р. у справі «Ротару проти Румунії» [Rotaru v. Romania](заява № 28341/95).
295. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2003 р. у справі «Полторацький проти України» [Poltoratskiy v. Ukraine](заява № 38812/97).
296. Рішення ЄСПЛ від 25 лютого 1997 р. у справі «Z проти Фінляндії» [Z v. Finland](заява № 22009/93).
297. Рішення ЄСПЛ від 4 квітня 2006 р. у справі «Сергій Шевченко проти України» [Sergey Shevchenko v. Ukraine](заява № 32478/02).
298. Рішення ЄСПЛ від 13 листопада 2003 р. у справі «Ельджі та інші проти Туреччини» [Elçi and Others v. Turkey](заяви №№ 23145/93 та 25091/94).
299. Рішення ЄСПЛ від 11 грудня 2003 р. у справі «Бассані проти Італії» [Bassani v. Italy](заява № 47778/99).
300. Рішення ЄСПЛ від 17 липня 2003 р. у справі «Боттардо проти Італії» [Bottardo v. Italy](заява № 56298/00).
301. Рішення ЄСПЛ від 27 жовтня 2004 р. у справі «Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства» [Edwards and Lewis v. The United Kingdom] (заяви №№ 39647/98 та 40461/96).
302. Рішення ЄСПЛ від 17 жовтня 2003 р. у справі «Перрі проти Сполученого Королівства» [Perry v. The United Kingdom] (заява № 63737/00).
303. Рішення ЄСПЛ від 16 липня 2002 р. у справі «Армстронг проти Сполученого Королівства» [Armstrong v. The United Kingdom] (заява № 48521/99).
304. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 16 лютого 2000 р. у справі «Аманн проти Швейцарії» [Aman v. Switzerland] [GC] (заява № 27798/95).
305. Рішення ЄСПЛ від 18 лютого 2003 р. у справі «Прадо Бугальйо проти Іспанії» [Prado Bugallo v. Spain](заява № 58496/00).
306. Рішення ЄСПЛ від 12 травня 2000 р. у справі «Хан проти Сполученого Королівства» [Khan v. The United Kingdom] (заява № 35394/97).

307. Рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 2002 р. у справі «Тейлор-Саборі проти Сполученого Королівства» [Taylor-Sabori v. The United Kingdom] (заява №47114/99).

308. Рішення ЄСПЛ від 28 лютого 1994 р. у справі «Бургхартц проти Швейцарії» [Burghartz v. Switzerland](серія А, № 280-В).

309. Рішення ЄСПЛ від 25 листопада 1994 р. у справі «Ст'єрна проти Фінляндії» [Stjerna v. Finland](заява № 18131/91).

310. Рішення ЄСПЛ від 24 жовтня 1996 р. у справі «Гійо проти Франції» [Guillot v. France](заява № 22500/93).

311. Рішення ЄСПЛ від 11 березня 2007 р. у справі «Булгаков проти України» [Bulgakov v. Ukraine](заява № 59894/00).

312. Рішення ЄСПЛ від 8 липня 1986 р. у справі «Лінгенс проти Австрії» [Lingens v. Austria](заява № 9815/82).

313. Рішення ЄСПЛ від 27 серпня 2007 р. у справі «Джавадов проти Російської Федерації» [Dzhavadov v. Russia](заява № 30160/04).

314. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 25 листопада 2011 р. у справі «Нільсен і Йонсен проти Норвегії» [Nilsen and Johnsen v. Norway] [GC] (заява № 23118/93).

315. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 6 травня 2003 р. у справі «Перна проти Італії» [Perna v. Italy] [GC] (заява № 48898/99).

316. Рішення ЄСПЛ від 3 листопада 2011 р. у справі «Олександра Дмитрієва проти Росії» [Aleksandra Dmitriyeva v. Russia](заява № 9390/05).

317. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 28 вересня 1989 р. у справі «Озтюрк проти Туреччини» [Ayşe Öztürk v. Turkey] [GC] (заява № 22479/93).

318. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 30 червня 2009 р. у справі «Швейцарське товариство захисту тварин проти Швейцарії» [Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland] [GC] (заява № 32772/02).

319. Рішення ЄСПЛ від 23 квітня 1992 р. у справі «Кастельс проти Іспанії» [Castells v. Spain](заява № 11798/85).

320. Рішення ЄСПЛ від 25 січня 2005 р. у справі «Карадемірчі та інші проти Туреччини» [Karademirci and Others v. Turkey](заяви №№ 37096/97 та 37101/97).

321. Рішення ЄСПЛ від 28 березня 2000 р. у справі «Гаведа проти Польщі» [Gaweda v. Poland](заява № 26229/95).

322. Рішення ЄСПЛ від 26 листопада 1991 р. у справі «"Обзервер" і "Гардіан" проти Сполученого Королівства» [The Observer and Guardian v. The United Kingdom] (заява № 13585/88).

323. Рішення ЄСПЛ від 20 вересня 1994 р. у справі «Інститут Отто-Премінгера проти Австрії» [Otto-Preminger-Institut v. Austria](заява №13470/85).

324. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 20 травня 1999 р. у справі «"Бладет Тромсо" і Стенсаас проти Норвегії» [Bladet Tromso and Stensaas v. Norway] [GC] (заява № 21980/93).

325. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 17 грудня 2004 р. у справі «Кумпене і Мазаре проти Румунії» [Cumpănă and Mazăre v. Romania] [GC] (заява № 33348/96).

326. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 11 лютого 2008 р. у справі «Гужа проти Молдови» [Guja v. Moldova] [GC] (заява № 14277/04).

327. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 10 грудня 2007 р. у справі «Штоль проти Швейцарії» [Stoll v. Switzerland] [GC] (заява № 69698/01).

328. Рішення ЄСПЛ від 7 червня 2008 р. у справі «Компанія "Мелтекс ЛТД" і Месроп Мовсесян проти Вірменії» [Meltex Ltd and Mesrop Movsesyan v. Armenia](заява № 32283/04).

329. Рішення ЄСПЛ від 25 листопада 1996 р. у справі «Уінгроу проти Сполученого Королівства» [Wingrove v. The United Kingdom] (заява №17419/90).

330. Рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2006 р. у справі «Моннат проти Швейцарії» [Monnat v. Switzerland](заява № 73604/01).

331. Рішення ЄСПЛ від 28 вересня 2000 р. у справі «Лопіш Гоміш да Сільва проти Португалії» [Lopes Gomes da Silva v. Portugal](заява № 37698/97).

332. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 1999 р. у справі «Сюрек проти Туреччини» (№1) [Surek v. Turkey (no.1)] [GC](заява № 26682/95).

333. Рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р. у справі «Діханд та інші проти Австрії» [Dichand and Others v. Austria](заява № 29271/95).

334. Рішення ЄСПЛ від 6 лютого 2001 р. у справі «Таммер проти Естонії» [Tammer v. Estonia](заява № 41205/98).

335. Рішення ЄСПЛ від 27 лютого 2001 р. у справі «Єрусалем проти Австрії» [Jerusalem v. Austria](заява № 26958/95).

336. Рішення ЄСПЛ від 22 лютого 1989 р. у справі «Барфорд проти Данії» [Barford v. Danmark](серія А, № 149).

337. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1984 р. у справі «Джерсілд проти Данії» [Jersild v. Denmark](заява № 15890/89).

338. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 22 жовтня 2007 р. у справі «Ліндон, Очаковський-Лоуренс і Джулай проти Франції» [Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France] [GC] (заяви №№ 21279/02 та 36448/02).

339. Рішення ЄСПЛ від 21 липня 2005 р. у справі «Грінберг проти Російської Федерації» [Grinberg v. Russia](заява № 23472/03).

340. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 2 травня 2000 р. у справі «Бергенс Тіденде та інші проти Норвегії» [Bergens Tidende and Others v. Norway] [GC] (заява № 26132/15).

341. Рішення ЄСПЛ від 24 лютого 1997 р. у справі «Де Хаес та Жійселз проти Бельгії» [De Haes and Cijssels v. Belgium](заява № 19983/92).

342. Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2003 р. у справі «Харланова проти Латвії» [Harlanova v. Latvia](заява № 57313/00).

343. Рішення ЄСПЛ від 8 липня 1986 р. у справі «Обершлік проти Австрії (№ 1)» [Oberschlick v. Austria, no.1](серія А, № 204).
344. Рішення ЄСПЛ від 9 листопада 2004 р. у справі «Мораслі проти Туреччини» [Morasli v. Turkey](заява № 40077/98).
345. Рішення ЄСПЛ від 10 серпня 2006 р. у справі «Ляшко проти України» [Leashko v. Ukraine](заява № 21040/02).
346. Рішення ЄСПЛ від 29 березня 2001 р. у справі «Тома проти Люксембургу» [Thoma v. Luxembourg](заява № 38432/97).
347. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1995 р. у справі «Прагер і Обершлік проти Австрії» [Prager and Oberschlick v. Austria](серія А, № 313).
348. Рішення ЄСПЛ від 25 червня 2002 р. у справі «Коломбані та інші проти Франції» [Colombani and Others v. France](заява № 51279/99).
349. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 21 січня 1999 р. у справі «Фрессоз і Руар проти Франції» [Fressoz and Roire v. France] [GC] (заява № 29183/95).
350. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 1999 р. у справі «Джейлан проти Туреччини» [Ceylan v. Turkey] [GC] (заява № 23556/04).
351. Рішення ЄСПЛ від 22 травня 1990 р. у справі «Вебер проти Швейцарії» [Weber v. Switzerland](заява № 11034/84).
352. Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 1976 р. у справі «К'ельдсен, Баск Мадлен і Педерсен проти Данії» [Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark](заяви №№ 5095/71; 5920/72; 5926/72).
353. Рішення ЄСПЛ від 1 березня 2002 р. у справі «Нікула проти Фінляндії» [Nikula v. Finland](заява № 31611/96).
354. Рішення ЄСПЛ від 25 червня 1992 р. у справі «Торгір Торгірсон проти Ісландії» [Thorgeir Thorgerson v. Iceland](заява № 13778/88).
355. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 17 грудня 2004 р. у справі «Педерсен і Баадсгаард проти Данії» [Pedersen and Baadsgaard v. Denmark] [GC] (заява № 49017/99).

356. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 р. у справі «Інджал проти Туреччини» [Incal v. Turkey](заява № 22678/93).

357. Рішення ЄСПЛ від 30 січня 1998 р. у справі «Об'єднана Комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» [United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey](заява № 19392/92).

358. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 21 січня 1999 р. у справі «Яновський проти Польщі» [Janowski v. Poland] [GC] (заява № 25716/94).

359. Рішення ЄСПЛ від 27 травня 2003 р. у справі «Скалка проти Польщі» [Skalka v. Poland](заява № 43425/98).

360. Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1992 р. у справі «Хаджанастассіу проти Греції» [Hadjianastasssiou v. Greece](серія А, № 252).

361. Рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 2009 р. у справі «Пасько проти Росії» [Pasko v. Russia](заява № 69519/01).

362. Рішення ЄСПЛ від 17 липня 2001 р. у справі «Об'єднання "Екін" проти Франції» [Association Ekin v. France](заява № 39288/98).

363. Рішення ЄСПЛ від 4 березня 2003 р. у справі «С.С.У проти Туреччини» [C.S.U v. Turkey](заяви №№ 27215/95 та 36194/97).

364. Рішення ЄСПЛ від 2 жовтня 2003 р. у справі «Зараколу проти Туреччини (№ 1)» [Zarakolu v. Turkey (№1)](заява № 37059/97).

365. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 13 листопада 2003 р. у справі «Арслан проти Туреччини» [Arslan v. Turkey] [GC] (заява № 42571/98).

366. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 1999 р. у справі «Гергер проти Туреччини» [Gerger v. Turkey] [GC] (заява № 24919/94).

367. Рішення ЄСПЛ від 5 листопада 2002 р. у справі «Демут проти Швейцарії» [Demuth v. Switzerland](заява № 38743/97).

368. Рішення ЄСПЛ від 21 вересня 2000 р. у справі «"Теле-1 Приватфернсезельштаф мбХ" проти Австрії» [Tele 1 Privatfernseh Gesellschaft mbH v. Austria](заява № 32240/96).

369. Рішення ЄСПЛ від 19 травня 2009 р. у справі «Марченко проти України» [Marchenko v. Ukraine](заява № 4063/04).

370. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2004 р. у справі «Бушуек проти Молдови» [Busuioc v. Moldova](заява № 61513/00).

371. Рішення ЄСПЛ від 5 жовтня 2006 р. у справі «Захаров проти Російської Федерації» [Zakhharov v. Russia](заява № 14881/03).

372. Рішення ЄСПЛ від 6 жовтня 2009 р. у справі «Кулісь і Ружицький проти Польщі» [Kuliu and Rozyski v. Poland](заява № 27209/03).

373. Рішення ЄСПЛ від 20 серпня 2010 р. у справі «Мирський проти України» [Myrskuu v. Ukraine](заява № 7877/03).

374. Рішення ЄСПЛ від 21 жовтня 2008 р. у справі «Томаш Волек, Рафаель Каспров і Яцек Ленський проти Польщі» [Tomasz Wolek, Rafal Kasprow and Jacek Lenski v. Poland](заява № 20953/06).

375. Рішення ЄСПЛ від 28 червня 2001 р. у справі «Об'єднання "Ферайн Геген Тьєрфабрикен" проти Швейцарії» [VDT VEREIN GEGEN TIERFABRIKEN v. Switzerland](заява № 24699/94).

376. Рішення ЄСПЛ від 11 грудня 2008 р. у справі «Компанія "ТВ вест АС" та "Ругаланд пенсьонистпарти" проти Норвегії» [TV vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway](заява № 21132/05).

377. Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Part - Rojal. 1999. – 118 с.

378. Рішення ЄСПЛ від 3 травня 2007 р. у справі «Бачковський та інші проти Польщі» [Baczkowski and Others v. Poland](заява № 1543/06).

379. Україна. Закон. Про регламент Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main/cgi?nreg=1861-17.

380. Велика Британія. Закон. Акт про палату лордів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.2uk.ru/business/bus80.

381. Полетило К.С. Модель судового захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина в інформаційній сфері / Катерина Сергіївна Полетило // Малий і середній бізнес (Право, держава, економіка). – К. – 2011. – № 1-2. – С.128 – 135.

382. Рішення ЄСПЛ від 6 листопада 2002 р. у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» [Sovtransavto Holding v. Ukraine](заява № 48555/99).

383. Маланчук Б. Особливості статті 3 ЄКПЛ крізь призму основних принципів тлумачення Конвенції / Б. Маланчук // Право України. – К. – 2011. – № 7. – С.42 – 47.

384. Святоцький О. Вступне слово / О. Святоцький // Право України. – К. – 2011. – № 7. – С.5.

385. Рішення ЄСПЛ від 23 липня 1968 р. у справі «Бельгійська мовна справа» [Belgian Linguistic cases] (серія А, № 6).

386. Онопенко В.В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення (виступ на Міжнародній конференції) / В.В. Онопенко // Право України. – 2011. – № 7. – С.64 – 68.

387. Рішення ЄСПЛ від 25 квітня 1978 р. у справі «Тайєр проти Сполученого Королівства» [Tyreer v. The United Kingdom] (серія А, № 26).

388. Шевчук С.В. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики (виступ на Міжнародній конференції) / С.В. Шевчук // Право України. – К. – 2011. – № 7. – С.88 – 92.

389. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 13 липня 2000 р. у справі «Скоццарі та Джюнта проти Італії» [Scozzari and Giunta v. Italy] [GC] (заяви №№ 39221/98 та 41963/98).

390. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 квітня 2004 р. у справі «Асанідзе проти Грузії» [Assanidze v. Georgia] [GC] (заява № 71503/01).

391. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 28 липня 1999 р. у справі «Ботацці проти Італії» [Bottazzi v. Italy] [GC] (заява № 34884/97).

392. Рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1990 р. у справі «Хакансон і Стурессон проти Швеції» [Hakansson and Sturesson v. Sweden](серія А, № 171).

393. Рішення ЄСПЛ від 1 червня 2006 р. у справі «Федоренко проти України» [Fedorenko v. Ukraine](заява № 25921/02).

394. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 18 лютого 1999 р. у справі «Уайт і Кеннеді проти Німеччини» [Waite and Kennedy v. Germany] [GC] (заява №26083/94).

395. Рішення ЄСПЛ від 2 березня 2003 р. у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» [Krivitska and Krivitsky v. Ukraine](заява № 30856/03).

396. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 9 жовтня 2003 р. у справі «Слівенко проти України» [Slivenko v. Ukraine] [GC] (заява № 48321/99).

397. Рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 2009 р. у справі «Пауліч проти Хорватії» [Paulia v. Croatia](заява № 3572/06).

398. Рішення ЄСПЛ від 8 червня 2006 р. у справі «Лупса проти Румунії» [Lupsa v. Romania](заява № 10337).

399. Рішення ЄСПЛ від 24 квітня 2008 р. у справі «С.Г. та інші проти Болгарії» [S.G. and Others v. Bulgaria](заява № 13605/07).

400. Рішення ЄСПЛ від 30 березня 1989 р. у справі «Чапелл проти Сполученого Королівства» [Chappel v. The United Kingdom] (серія А, № 152).

401. Рішення ЄСПЛ від 25 лютого 2010 р. у справі «Лісіца проти Хорватії» [Lisica v. Croatia](заява № 20100/06).

402. Рішення ЄСПЛ від 25 січня 2000 р. у справі « Мірагалл Есколано та інші проти Іспанії» [Miragall Escolano and Others v. Spain](заяви №№ 38366/97, 38688/97, 40843/98, 41015/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98, 41509/98).

403. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 10 травня 2001 р. у справі «Z та інші проти Сполученого Королівства» [Z and Others v. The United Kingdom] [GC] (заява № 29392/95).

404. Рішення ЄСПЛ від 25 вересня 2008 р. у справі «К.Т. проти Норвегії» [K.T. v. Norway](заява № 26664/03).

405. Чичнева Е.А. Актуальные проблемы современного права или новое правовое мышление / Е.А. Чичнева // Вестник Московского государственного университета. Серия 7. Философия. – М. – 2001. – № 2. – С.85 – 110.

406. Музичук К.С. Значення принципу субсидіарності в дотриманні демократії / Катерина Сергіївна Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Науковий журнал, включений до наукометричної бази даних РІНЦ SCIENCE INDEX. – К.: 2015. – № 3(6). – С.16 – 35.

407. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1994 р. у справі «Хокканен проти Фінляндії» [Hokkanen v. Finland](серія А, № 299-А).

408. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 р. у справі «Бронда проти Італії» [Bronnda v. Italy](заява № 22430/93).

409. Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 2006 р. у справі «Хант проти України» [Hunt v. Ukraine](заява № 31111/04).

410. Рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1995 р. у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» [Golder v. The United Kingdom] (заява № 4451/70).

411. Музичук К.С. Верховенство права як характерна риса функціонування стійкої демократії / Катерина Сергіївна Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Науковий журнал, включений до наукометричної бази РІНЦ SCIENCE INDEX. – К. – 2015. – № 3(6). – С.36 – 44.

412. Рішення ЄСПЛ від 25 червня 1996 р. у справі «Амуур проти Франції» [Amuur v. France](заява № 19776/92).

413. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 16 лютого 2000 р. у справі «Аманн проти Швейцарії» [Amann v. Switzerland] [GC] (заява № 27798/95).

414. Рішення ЄСПЛ від 25 травня 1998 р. у справі «Курт проти Туреччини» [Kurt v. Turkey](заява № 24276/94).

415. Рішення ЄСПЛ від 7 липня 1989 р. у справі «Соєрінг проти Сполученого Королівства» [Soering v. The United Kingdom] (серія А, № 161).

416. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 6 червня 2005 р. у справі «Начова та інші проти Болгарії» [Nachova and Others v. Bulgaria] [GC] (заяви №№43577/98 та 43579/98).

417. Рішення ЄСПЛ від 13 серпня 1981 р. у справі «Янг, Джеймс та Вебстер проти Сполученого Королівства» [Yong, James and Webster v. The United Kingdom] (заява № 7601/76).

418. Рішення ЄСПЛ від 29 лютого 2000 р. у справі «Фуентез Бобо проти Іспанії» [Fuentes Bobo v. Spain](заява № 39293/98).

419. Рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 р. у справі «Артико проти Італії» [Artico v. Italy](заява № 6694/74).

420. Рішення ЄСПЛ від 29 квітня 2003 р. у справі «Данькевич проти України» [Dankevich v. Ukraine](заява № 40679/98).

421. Рішення ЄСПЛ від 30 березня 2004 р. у справі «Меріт проти України» [Merit v. Ukraine](заява № 66561/01).

422. Рішення ЄСПЛ від 28 березня 2006 р. у справі «Мельник проти України» [Melnyk v. Ukraine](заява № 23436/03).

423. Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 р. у справі «Гурепка проти України» [Gurpka v. Ukraine](заява № 61406/00).

424. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 26 жовтня 2000 р. у справі «Кудла проти Польщі» [Kudla v. Poland] [GC] (заява № 30210/96).

425. Рішення ЄСПЛ від 21 червня 1999 р. у справі «Невмержицький проти України» [Nevmerzheritsky v. Ukraine](заява № 54825/00).

426. Музичук К.С. Ефективне визнання і додержання конвенційних прав людини як основа стійкої демократії / Катерина Сергіївна Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Науковий журнал, включений

до наукометричної бази даних РІНЦ SCIENCE INDEX . – К. – 2015. – № 4(7). – С.12 – 28.

427. Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2007 р. у справі «Мірошниченко проти України» [Myroshnychenko v. Ukraine](заява № 10205/04).

428. Рішення ЄСПЛ від 19 березня 2014 р. у справі «Юрій Волков проти України» [Yuriy Volkov v. Ukraine](заява № 45872/06).

429. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 28 липня 1999 р. у справі «Селмуні проти Франції» [Selmouni v. France] [GC] (заява № 25803/94).

430. Рішення ЄСПЛ від 12 березня 2003 р. у справі «Сергій Волосюк проти України» [Sergey Volosyuk v. Ukraine](заява № 1291/03).

431. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 20 травня 1999 р. у справі «Реквеньї проти Угорщини» [Rekvenyi v. Hungary] [GC] (заява № 25390/94).

432. Рішення ЄСПЛ від 12 липня 2001 р. у справі «Фелдек проти Словаччини» [Feldek v. Slovakia](заява № 29032/95).

433. Рішення ЄСПЛ від 18 лютого 2011 р. у справі «Мушта проти України» [Mushta v. Ukraine](заява № 8863/06).

434. Рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1998 р. у справі «Гертель проти Швейцарії» [Hertel v. Switzerland](заява № 53440/99).

435. Рішення ЄСПЛ від 20 листопада 1989 р. у справі «Маркт Інтерн Верлаг СmbН і Клаус Берман проти Німеччини» [Markt Intern Verlag SmbH and Klaus Beerman v. Germany](заява № 10572/83).

436. Рішення ЄСПЛ від 24 травня 1988 р. у справі «Мюллер проти Швейцарії» [Muller v. Switzerland](заява № 10737/84).

437. Рішення ЄСПЛ від 27 березня 1996 р. у справі «Гудвін проти Сполученого Королівства» [Goodwin v. The United Kingdom] (заява №17488/90).

438. Рішення ЄСПЛ від 8 жовтня 2009 р. у справі «Гзель проти Швейцарії» [Gsell v. Switzerland](заява № 12675/05).

439. Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 р. у справі «Де Рада Каванілле проти Іспанії» [De Rada Cavanilles v. Spain](заява № 28090/95).

440. Музичук К.С. Принцип передбачуваності в роботі Суду як важлива вимога демократії / Катерина Сергіївна Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Науковий журнал, включений до наукометричної бази даних РІНЦ SCIENCE INDEX. – К. – 2015. – № 4(7). – С.40 – 56.

441. Музичук К.С. Пропорційність в роботі Суду та її зв'язок з демократією / Катерина Сергіївна Музичук // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Науковий журнал, включений до наукометричної бази даних РІНЦ SCIENCE INDEX. – К. – 2015. – № 4(7). – С.28 – 40.

442. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 22 жовтня 2007 р. у справі «Ліндон, Очаковський, Лоуренс і Джулай проти Франції» [Lindon, Otchakovsky, Laurens and July v. France] [GC] (заяви №№ 21279 та 36448/02).

443. Рішення ЄСПЛ від 8 червня 1976 р. у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» [Engel and Others v. Netherlands](заява № 5370/72).

444. Рішення ЄСПЛ від 19 листопада 2004 р. у справі «Вард проти Сполученого Королівства» [Ward v. The United Kingdom] (заява № 31888/03).

445. Рішення ЄСПЛ від 10 листопада 1969 р. у справі «Штегмюллер проти Австрії» [Stegmuller v. Austria](серія А, № 9).

446. Рішення ЄСПЛ від 10 листопада 1969 р. у справі «Мацнеттер проти Австрії» [Matznetter v. Austria](заява № 2178/64).

447. Рішення ЄСПЛ від 16 липня 1971 р. у справі «Рінгайзен проти Австрії» [Ringelsen v. Austria](заява № 2614/65).

448. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 23 січня 2001 р. у справі «Брумареску проти Румунії» [Brumarescu v. Romania] [GC] (заява № 28342/95).

449. Рішення ЄСПЛ від 24 липня 2003 р. у справі «Рябих проти Росії» [Ryabukh v. Russia](заява № 52854/99).

450. Рішення ЄСПЛ від 20 липня 2004 р. у справі «Нікітін проти Росії» [Nikitin v. Russia](заява № 50178/99).

451. Рішення ЄСПЛ від 28 лютого 2006 р. у справі «Савінський проти України» [Savinsky v. Ukraine](заява № 6965/02).

452. Рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 р. у справі «Христов проти України» [Christov v. Ukraine](заява № 24465/04).

453. Рішення ЄСПЛ від 26 лютого 2002 р. у справі «Кутцнер проти Німеччини» [Kutzner v. Germany](заява № 46544/99).

454. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 2003 р. у справі «Соммерфельд проти Німеччини» [Sommerfeld v. Germany] [GC] (заява №31871/96).

455. Рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіні проти України» [Saviny v. Ukraine](заява № 39948/06).

456. Рішення ЄСПЛ від 18 листопада 2004 р. у справі «Прокопович проти Росії» [Prokorovich v. Russia](заява № 58255/00).

457. Рішення ЄСПЛ від 19 лютого 1998 р. у справі «Боуман проти Сполученого Королівства» [Bowman v. The United Kingdom] (заява №24839/94).

458. Рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 1988 р. у справі «Норріс проти Ірландії» [Norris v. Ireland](заява № 10581/83).

459. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 18 січня 2001 р. у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» [Charman v. The United Kingdom] [GC] (заява № 27238/83).

460. Рішення ЄСПЛ від 10 грудня 1982 р. у справі «Фоті проти Італії» [Foti v. Italy](заяви №№ 7604/76, 7719/76, 7781/77, 7913/77).

461. Рішення ЄСПЛ від 13 червня 1994 р. у справі «Барбера, Месеже і Жабардо проти Іспанії» [Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain](заява №10590/83).

462. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 липня 1999 р. у справі «Чакіджи проти Туреччини» [Cakici v. Turkey](заява № 23657/94).

463. Рішення ЄСПЛ від 18 червня 2002 р. у справі «Орхан проти Туреччини» [Orhan v. Turkey](заява № 25656/94).

464. Рішення ЄСПЛ від 27 вересня 1999 р. у справі «Лустіг-Прін і Бекет проти Сполученого Королівства» [Lustig-Prean and Beckett v. The United Kingdom] (заяви №№ 31417/96 та 32377/96).

465. Рішення ЄСПЛ від 8 лютого 2000 р. у справі «Кабальєро проти Сполученого Королівства» [Caballero v. The United Kingdom] (заява №32819/96).

466. Рішення ЄСПЛ від 10 лютого 1995 р. у справі «Аллєне де Рібемонт проти Франції» [Allenet de Ribemont v. France](заява № 15175/89).

467. Рішення ЄСПЛ від 10 липня 2003 р. у справі «Мультиплекс проти Хорватії» [Multiplex v. Croatia](заява № 58112/00).

468. Рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1987 р. у справі «Енглєрт проти Німеччини» [Englert v. Germany](серія А, № 123-В).

469. Рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1993 р. у справі «Секаніна проти Австрії» [Sekanina v. Austria](серія А, № 266-А).

470. Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1983 р. у справі «Мінеллі проти Швейцарії» [Minelli v. Switherland](заява № 8660/79).

471. Рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1987 р. у справі «Нолькенболхоф проти Німеччини» [Nolkenbokhof v. Germany](серія А, № 123-С).

472. Рішення ЄСПЛ від 13 січня 2005 р. у справі «Капо проти Бельгії» [Капо v. Belgium](заява № 42419/98).

473. Рішення ЄСПЛ від 21 березня 2000 р. у справі «Рушиті проти Австрії» [Rushiti v. Austria](заява № 28389/95).

474. Рішення ЄСПЛ від 10 липня 2001 р. у справі «Ламанна проти Австрії» [Lamanna v. Austria](заява № 28923/95).

475. Рішення ЄСПЛ від 28 вересня 2015 р. у справі «О. проти Норвегії» [О. v. Norway](заява № 29327/98).

476. Рішення ЄСПЛ від 11 лютого 2003 р. у справі «Хаммерн проти Норвегії» [Hammern v. Norway](заява № 30287/96).

477. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 р. у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» [Ruiz Torija v. Spain](серія А, № 303-А).

478. Рішення ЄСПЛ від 1 липня 2003 р. у справі «Суомінен проти Фінляндії» [Suominen v. Finland](заява № 37801/97).

479. Рішення ЄСПЛ від 27 вересня 2001 р. у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» [Hirvisaari v. Finland](заява № 49684/99).

480. Рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2010 р. у справі «Серявін та інші проти України» [Serjavin and Others v. Ukraine](заява № 4909/04).

481. Рішення ЄСПЛ від 7 березня 2006 р. у справі «Донадзе проти Грузії» [Donadze v. Georgia](заява № 74644/01).

482. Рішення ЄСПЛ від 21 березня 2000 р. у справі «Долоранс проти Франції» [Dulaurans c. France](заява № 34553/97).

483. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 7 червня 2001 р. у справі «Кресс проти Франції» [Kress v. France] [GC] (заява № 39594/98).

484. Рішення ЄСПЛ від 23 жовтня 1996 р. у справі «Анкерл проти Швейцарії» [Ankerl v. Swinzerland](заява № 17748/91).

485. Рішення ЄСПЛ від 12 жовтня 1992 р. у справі «Т. проти Італії» [T. v. Italy](серія А, № 245-С).

486. Рішення ЄСПЛ від 15 травня 2008 р. у справі «Надточій проти України» [Nadtochiy v. Ukraine](заява № 7460/03).

487. Рішення ЄСПЛ від 28 серпня 1991 р. у справі «Ф.С.Б. проти Італії» [F.C.B. v. Italy](серія А, № 245-С).

488. Рішення ЄСПЛ від 8 червня 2006 р. у справі «Кайя проти Австрії» [Kaaya v. Austria](заява № 54698/00).

489. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 10 травня 2001 р. у справі «Кіпр проти Туреччини» [Chypre v. Turkey] [GC] (заява № 25781/94).

490. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 11 вересня 2002 р. у справі «Міфсуд проти Франції» [Mifsud v. France] [GC](заява № 57220/00).

491. Ершов Ю.Л., Палютин Е.М. Математическая логика: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. / Ю.Л. Ершов, Е.М. Палютин. – М.:Наука, Гл.ред.физ.-мат.лит.,1987. – 336 с.

492. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. – 2-е изд., перераб. и доп. / С.Д. Бешелев, Ф.Г. Гурвич. – М.: Статистика, 1980. – 263 с., ил.

493. Музичук К.С. Модель захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії / К.С. Музичук // Історико-правовий часопис. – Луцьк. – 2018. – № 2 (12). – С.67 – 71.

494. Pocked Oxford Dictionary. – N.Y. Oxford University Press., 2005.– 386 с. – ISBN 0198610297.

495. Рішення ЄСПЛ від 18 червня 1971 р. у справі «Версип проти Бельгії» [Versyp v. Belgium](серія А, № 12).

496. Рішення ЄСПЛ від 24 липня 2003 р. у справі «Смирнова проти Росії» [Smirnova v. Russia](заяви №№ 46133/99 та 48183/99).

497. Рішення ЄСПЛ від 24 квітня 1990 р. у справі «Ювіч проти Франції» [Huvig v. France](серія А, № 176-В).

498. Рішення ЄСПЛ від 25 червня 1997 р. у справі «Галфорд проти Сполученого Королівства» [Halford v. The United Kingdom] (заява № 20605/92).

499. Рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 р. у справі «Доменічіні проти Італії» [Domenichini v. Italy] (101/1995/607/695).

500. Рішення ЄСПЛ від 5 листопада 2002 р. у справі «Аллан проти Сполученого Королівства» [Allan v. The United Kingdom] (заява № 48539/99).

501. Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1998 р. у справі «Копп проти Швейцарії» [Kopp v. Switzerland](заява № 23224/94).

502. Рішення ЄСПЛ від 30 листопада 2000 р. у справі «Вераарт проти Нідерландів» [Veraart v. The Netherlands] (заява № 10807/04).

503. Рішення ЄСПЛ від 27 червня 2000 р. у справі «Константинеску проти Румунії» [Constantinescu v. Romania](заява № 28871/95).

504. Рішення ЄСПЛ від 13 липня 2000 р. у справі «Елшолз проти Німеччини» [Elsholz v. Germany](заява № 25735/94).

505. Рішення ЄСПЛ відж 8 липня 1987 р. у справі «В проти Сполученого Королівства» [W v. The United Kingdom] (серія А, № 121).

506. Рішення ЄСПЛ від 8 жовтня 2009 р. у справі «Парубова проти Росії» [Parubova v. Russia](заява № 8237/03).

507. Рішення ЄСПЛ від 8 жовтня 2009 р. у справі «Романенко та інші проти Росії» [Romanenko and Others v. Russia](заява № 11751/03).

508. Рішення ЄСПЛ від 12 квітня 2012 р. у справі «Фельдман проти України (№ 2)» [Feldman v. Ukraine (no.2)](заява № 42921/09).

509. Рішення ЄСПЛ від 2 червня 2008 р. у справі «Лінд проти Росії» [Lind v. Russia](заява № 25664/05).

510. Калачева В.І., Трофімова Г.Г. Правова статистика: Навч.посіб. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 300 с. – ISBN 966 – 574 – 746 – 0.

511. Правова статистика: Підручник / Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін.; За заг.ред.проф. О.М. Джужи. – К.: Атака, 2008. – 392 с. – ISBN 978 – 966 – 326 – 262 – 8.

512. Музичук К.С.Судова влада в демократичній державі / К.С.Музичук // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання. – Запоріжжя, 2017. – № 3. – С.195-198. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Isej.org.ua.

513. Музичук К.С. Глобальне громадянське суспільство, демократія та принципи судочинства / К.С. Музичук // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т.ХХІІ. – Одеса, 2018. – С.93 – 97.

514. Muzychuk K.S. The importance of human rights for democracy and their judiciary protection / K.S. Muzychuk // Paradigm of knowledge. Multidisciplinary scientific Journal. – Muscat, 2019. – №1(33). – P.16 – 30.

515. Muzychuk K.S. Democracy and justice in a globalized world / K.S. Muzychuk // Visegrad Journal on Human Rights. – 2019. – №7(1). – P.86 – 90.

**ДЕМОКРАТИЧНІ ОСНОВИ СУДОЧИНСТВА
(АСПЕКТ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ)**

ДОДАТКИ

Перелік додатків

Додаток А. Конституції країн-членів ЄС про значення інформаційних прав і свобод людини для демократії	452
Додаток Б. Дефініції інформаційних прав і свобод людини в конституціях країн-членів Європейського Союзу	466
Додаток В. Приклади типових справ, в яких Суд розглядав державне втручання згідно зі статтею 8 Конвенції (інформаційний аспект).	470
Додаток Г. Приклади типових справ, в яких Суд розглядав державне втручання в інформаційні права людини згідно зі статтею 10 Конвенції	475
Додаток Д. Захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз у конституційних нормах країн-членів ЄС	482
Додаток Е. Законодавча ініціатива в країнах-членах ЄС та її значення для захисту інформаційних прав і свобод людини в суді	501
Додаток Ж. Інформаційний запит у формі анкети суддям з метою дослідження розуміння правової суті демократичних принципів захисту Судом інформаційних прав і свобод людини	517
Додаток З. З'ясування доцільності, ефективності і потреби для судочинства моделі захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії	522

Додаток А

Конституції країн-членів ЄС про значення інформаційних прав і свобод людини для демократії

Таблиця

№ з/п	Конституція країни ЄС	Значення інформаційних прав і свобод людини для демократії	Джерело права
1	2	3	4
1	Бельгія	Гідність людини є джерелом прав людини (в тому числі, інформаційних). Інформаційні права людини торкаються різних сфер функціонування держави. <i>«Життя кожного, достойне гідності, можливе з врахуванням економічних, соціальних і культурних прав»</i>	[115, ст.23]
2	Німеччина	Інформаційні права людини належать до невідчужуваних. <i>«Німецький народ ... вважає недоторкані та невідчужувані права людини основою усякого людського співтовариства, миру та справедливості на землі».</i>	[109, ст.1]
3	Італія	Інформаційні права і свободи людини проявляються в різних галузях функціонування держави. <i>«Обмеження свободи та рівності громадян заважають повному розвитку людської особистості та ефективній участі усіх трударів в політичній, економічній та соціальній організації держави»</i>	[116, ст.3]
4	Люксембург	Інформаційні права людини входять до політичних прав, які впливають на якість життя демократичної країни. <i>«(1)Якість люксембуржця набувається, зберігається та втрачається відповідно до норм, встановлених громадянським законодавством. (2)Чинна Конституція та інші закони, які стосуються політичних</i>	[107,ст.9]

1	2	3	4
		<i>прав, визначають необхідні умови, крім цієї якості, для здійснення цих прав»</i>	
5	Нідерланди	У відстоюванні інформаційних прав і свобод міжнародні договори та акти міжнародних організацій не дають можливості вийти за рамки демократії: <i>«Діючі положення законів не застосовуються, якщо їх застосування суперечить загально нормативним положенням міжнародних договорів і актів міжнародних організацій».</i>	[106,ст.94]
6	Франція	<p>1. Участь кожного в управлінні країною: <i>«Усі громадяни мають право, особисто або через своїх представників, переконатися в необхідності суспільного оподаткування, вільно давати згоду на нього, слідкувати за його витратами та визначати його розмір, підґрунтя, порядок та тривалість стягування».</i></p> <p>2. Основа демократії – підзвітність держави перед народом: <i>«Суспільство має право вимагати звіту в кожній посадовій особі за довірену йому частку управління».</i> <i>«...нехтування прав людини і неповага до них є єдиними причинами суспільних бід і вад уряду...»</i></p> <p><i>...Щоб претензії громадян, засновані на простих і несуперечливих началах, спрямовувались на дотримання Конституції і всезагального благополуччя».</i></p>	<p>[113,ст.94]</p> <p>[22, ст.15]</p> <p>[113, Декларация прав людини та громадянина, від 26 серпня 1789 року, Преамбула]</p>

1	2	3	4
7	Велика Британія	<p>Характерним для демократичного суспільства є те, що діяльність влад спрямована на захист інтересів більшості громадян: «Будь-яке рішення, що приймається будь-якими органами, як державними, так і суспільними, має базуватись на врахуванні поглядів та інтересів як більшості, так і її опонентів, перш за все офіційної опозиції, але не тільки її. А це припускає вільну участь в обговоренні всіх питань максимально широкого кола зацікавлених осіб, а також постійний пошук допустимого компромісу.</p> <p>... це сприяє виданню законів, які враховують інтереси більшої частини населення країни».</p>	[131, с.498]
		<p>У демократичному суспільстві звуження прав і основних свобод не допустиме: <i>«Тому ми бажаємо і міцно наказуємо ... щоб люди в королівстві нашому мали і володіли усіма вище названими вольностями, правами ... незалежно і в мірі, вільно і спокійно, в повноті і в цілісності для себе і для нащадків своїх від нас і від нащадків наших в усьому і скрізь на вільні часи».</i></p>	[169, п.63]
		<p>Інформаційні права людини забезпечують справедливий розподіл фінансів у демократичному суспільстві: <i>«Основний орган управління повинен опублікувати будь-яку доповідь, отриману у відповідності з параграфом 7(5) (а) (про фінансовий обіг – К.М.)</i></p>	[131, п.91]

1	2	3	4
8	Данія	Обмеження на інформацію про підприємницьку діяльність можливе тільки для суспільного блага: <i>«Будь-яке (значить, інформаційне – К.М.) обмеження вільного і рівного доступу до підприємницької діяльності, якщо лише воно не слугує цілям суспільного блага, підлягає усуненню державою».</i>	[104, ст.74]
9	Ірландія	Інформаційні права і свободи (разом з іншими фундаментальними правами і свободами) сприяють загальному благу, розсудливості, справедливості та милосердю, забезпечують єдність країни та згоду з іншими народами: <i>«...прагнучи сприяти загальному благу з належною увагою до Розсудливості, Справедливості та Милосердя, для того, щоб були забезпечені гідності та свободи людини, досягнуті належний соціальний порядок, відновлена єдність нашої країни та досягнута згода з іншими народами, таким чином, схвалюємо, видаємо та встановлюємо для себе цю Конституцію»</i>	[108, Преамбула]
		Інформаційні права і свободи є основою суспільного блага: <i>«Держава гарантує свободу здійснення наступних прав за умови дотримання суспільного порядку і моралі: і) право громадян вільно виражати свої судження та думки. Створення суспільної думки є питанням самої великої</i>	[108, п.61°]

1	2	3	4
		<i>важливості для суспільного блага, тому держава прикладе зусилля для забезпечення таких проявів суспільної думки, як радіо, преса, кіно, зображення їх правомірної свободи висловлення, включаючи критику політики Уряду...»</i>	
10	Греція	Захист гідності (а, значить, інформаційних прав) людини є першочерговий обов'язок держави і дотримання загальновизнаних норм міжнародного права забезпечує мир, справедливість і дружбу між народами: <i>«1.Повага і захист гідності людини є першочерговий обов'язок держави. 2.Греція, дотримуючись загальновизнаних норм міжнародного права, прагне до укріплення миру, справедливості, а також розвитку дружніх відносин між народами та державами».</i>	[123,ст.2]
		Інформаційні права і свободи забезпечують всім об'єктивну інформацію, поширення витворів літератури і мистецтва, забезпечуючи культурний розвиток країни: <i>«Радіо і телебачення знаходяться під безпосереднім контролем держави; їх діяльність спрямована на об'єктивну і на рівних умовах передачу інформації та відомостей, а також поширення витворів літератури та мистецтва при забезпеченні якісного рівня передач, продиктованого їх</i>	[123, ст.15]

1	2	3	4
		<i>соціальною місією та інтересами культурного розвитку країни».</i>	
11	Португалія	Завдяки інформаційним правам і свободам громадяни контролюють діяльність держави: <i>«2. Усі громадяни мають право отримання об'єктивних відомостей про дії держави і публічних закладів, а також на отримання інформації від Уряду чи інших органів влади про управління громадськими справами»</i>	[117,ст.48]
		Багатоманітність демократичних думок, демократичного плюралізму та повага основних прав і свобод (а, значить, інформаційних) забезпечують демократію участі: <i>«Португальська Республіка – демократична правова держава, яка ґрунтується на народному суверенітеті, на багатоманітності демократичних думок і демократичному політичному плюралізмі, на повазі і на гарантіях здійснення основних прав і свобод, на поділі влади та взаємозалежності віток влади, ціллю яких є перетворення демократичних принципів в економічному, соціальному та культурному житті та поглибленні демократії участі».</i>	[117,ст.2]
12	Іспанія	Справедливість, свобода, безпека і благополуччя всіх можливе лише в умовах демократії, коли кожному забезпечуються права людини (в тому числі інформаційні – К.М.): <i>«Іспанська нація, бажаючи сприяти справедливості, свободі і безпеці, а також забезпечити</i>	[112, Преамбула]

1	2	3	4
		<p><i>благополуччя всіх ...заявляє про своє прагнення: гарантувати демократичне спільне співіснування у відповідності до Конституції і законів і на основі справедливого економічного устрою, встановити правову державу, яка забезпечує верховенство закону як вираз волі народу; забезпечити всім ...здійснення прав людини, а також розвиток їх культури та економіки з метою забезпечення всім гідного рівня життя; побудувати правове демократичне суспільство і сприяти справі зміцнення мирних відносин та ефективного співробітництва між усіма народами Землі».</i></p>	<p>[112, Преамбула]</p>
		<p><i>Обмеження інформації в демократичному суспільстві допустиме згідно закону в ім'я усього суспільства з конкретною метою: «Закон обмежує використання інформації тому, щоб у повній мірі забезпечити охорону честі, особистого і сімейного життя громадян та повне здійснення ними своїх прав».</i></p>	<p>[112, ст.18, п.4]</p>
13	Австрія	<p><i>У демократичному суспільстві розширюється коло осіб, яким гарантуються політичні (серед них деякі інформаційні) права: «Службовцям публічних закладів, включаючи військовослужбовців федеральної армії, гарантується безкоштовне здійснення політичних прав».</i></p>	<p>[110,ст.7, п.2]</p>

1	2	3	4
14	Фінляндія	Інформаційні права забезпечують участь кожного в житті держави та її розвитку: <i>«Державна влада в Фінляндії належить народу, представленому в Едискунті. Метою демократії є забезпечення кожному права участі в суспільній діяльності та розвиток середовища мешкання».</i>	[105, § 2]
15	Швеція	<i>«З метою заохочення вільного обміну думками та всезагальної інформованості кожний шведський громадянин повинен мати право користуватися офіційними документами».</i>	[103, Гл.2, § 1]
		<i>«Згідно цього Основного закону свобода висловлювань має на меті забезпечити вільний обмін думками, вільну та всебічну освіту і вільну художню творчість».</i> <i>«Свобода (йдеться про право трансляції – К.М.) не перешкоджає встановленню в законі норм про обов'язок власників мережі надавати канали для деяких програм, необхідних для врахування інтересів суспільства до всебічного отримання інформації чи для протесту проти продовження трансляції передач, що зображають насилля, порнографічні картини чи розпалюють ненависть до національних груп».</i>	[230, Гл.1, § 1]
16	Угорщина	<i>«В Угорській Республіці кожен має право на вільне вираження думки, а також на те, щоб знати відомості, які становлять суспільний інтерес, і, відповідно, – право їх поширювати».</i>	[123, § 61, п.1)]

1	2	3	4
17	Кіпр	<p>Право на свободу слова є основою демократичного суспільства, яке реалізується різними способами, має мінімальне обмеження і впливає на усі сторони функціонування держави:</p> <p><i>«1.Кожний має право на свободу слова і на його реалізацію будь-яким чином.</i></p> <p><i>2. Таке право охоплює свободу думки, отримання та передачу інформації та ідей, без втручання будь-якої влади незалежно від кордонів.</i></p> <p><i>3. Здійснення прав, перелічених в пп.1 і 2 даної статті, може бути пов'язане із тлумаченням, умовами, обмеженнями і покараннями, передбаченими законом і необхідними в інтересах безпеки Республіки, конституційного порядку, громадської безпеки, суспільного порядку, громадського здоров'я чи суспільної моралі, а також з метою захисту гідності і прав інших осіб, недопущення розкриття інформації, отриманої конфіденційно, чи для збереження авторитету і безсторонності судової влади».</i></p>	[124,ст.19]
18	Латвія	<p>Інформаційні права і свободи надають можливість кожному брати участь в діяльності держави та самоврядування: <i>«Кожний громадянин Латвії має право передбаченим законом чином брати участь в діяльності держави та самоврядування, а також виконувати державну службу».</i></p>	[131,ст.101]

Продовж. табл.

1	2	3	4
19	Литва	<p>Інформаційні права людини забезпечують участь кожному в управлінні своєю країною: <i>«Громадяни мають право брати участь в управлінні своєю країною як безпосередньо, так і через демократично обраних представників...</i> <i>Громадянам гарантується право критикувати роботу державних закладів чи посадових осіб, оскаржувати їх рішення.</i> <i>Переслідування за критику забороняється.</i> <i>Громадянам гарантується право на петицію, порядок здійснення якої встановлюється законом».</i></p>	[120,ст.33]
20	Мальта	<p>Інформаційні права лежать в основі демократії держави: <i>«Мальта є демократична республіка, заснована на праці і повазі до основних прав і свобод особи»</i></p> <p>Інформаційні права і свободи особи в демократичній державі належать до основних: <i>«Оскільки на Мальті кожному належать основні права і свободи особи, тобто право, ...підпорядковане його обов'язку дотримуватись прав і свобод інших осіб і всезагальних інтересів на будь-яке і на всі з наступних прав, а саме:</i> <i>(а) на життя, свободу, особисту безпеку, володіння майном та на правовий захист;</i> <i>(в) на свободу совісті, слова, мирних зібрань та об'єднань; і</i> <i>(с) на повагу до приватного та сімейного життя».</i></p>	[111, ст.1, п.(1)] [111, ст.32]

Продовж. табл.

1	2	3	4
21	Польща	Від інформаційних прав і свобод значною мірою залежить добросовісність і чесність діяльності публічних закладів: <i>«...прагнучи назавжди гарантувати громадянські права, а діяльності публічних закладів забезпечити добросовісність і чесність, ... приймаємо Конституцію Республіки Польща як основний закон держави, що спирається на повагу свободи та справедливості, взаємодію влад, суспільний діалог, а також на принцип додатковості, що скріплює повноваження громадян та їх співтовариств»</i>	[122, Преамбула]
		Інформаційні права дають змогу впливати на органи публічної влади, громадські організації та заклади в сфері публічної адміністрації: <i>«Кожний має право звертатись з петиціями, пропозиціями та скаргами, переслідуючи публічний, власний чи інтерес іншої особи, за її згодою, до органів публічної влади, а також до громадських організацій та закладів у зв'язку з виконуваними ними завданнями, які їм доручені в сфері публічної адміністрації».</i>	[122, ст.63]
		Від інформаційних прав залежить стан та охорона навколишнього середовища: <i>«3. Кожний має право на інформацію про стан та охорону навколишнього середовища. 4. Публічні влади підтримують дії громадян, спрямовані на охорону та покращення стану навколишнього середовища».</i>	[122, ст.74]

Продовж. табл.

1	2	3	4
22	Словенія	Інформаційні права особи дають змогу кожному не допускати неправдиві повідомлення до широких верств населення: <i>«Гарантується право на оскарження публічного повідомлення, що порушує право чи інтерес особи, організації чи органу, а також право відповіді на опубліковану інформацію».</i>	[119,ст.40]
23	Словаччина	Інформаційні права із становленням демократії можуть лише розширюватись (в бік зменшення обмежень): <i>«Жодні права людини чи основні свободи, передбачені правовими актами, що діють у Словаччині, не можуть бути обмежені на тій основі, що чинною Конституцією вони не визнаються чи визнаються не повною мірою».</i>	[125,ст.15]
24	Чехія	Інформаційні права людини входять до тих прав, які є засновницькими у вільній і демократичній державі та світовій демократії: <i>«Ми, громадяни Чехії ...наповнені рішучості будувати, оберігати та розвивати Чеську Республіку в дусі недоторканих цінностей людської гідності та свободи ... як вільна і демократична держава, заснована на повазі прав людини і принципах громадянського суспільства, як складова частина сім'ї європейських та світових демократій, ..., приймаємо дану Конституцію Чеської Республіки».</i>	[114, Преамбула]
		<i>«Чеська Республіка є суверенною, єдиною і демократичною правовою</i>	[114, ст.1]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<i>державою, заснованою на повазі до прав і свобод людини і громадянина».</i>	
25	Естонія	Інформаційні права людини не є вичерпними і з розбудовою демократії тільки розширюються; вони в значній мірі впливають на становлення демократії: <i>«Перераховані в даній главі права, свободи та обов'язки не виключають інших прав, свобод і обов'язків, що витікають із змісту Конституції чи узгоджуються з ними та такими, що відповідають принципам людської гідності, соціальної та демократичної правової держави».</i>	[118, ст.10]
26	Болгарія	Інформаційні права і свободи відносяться до загальнолюдських цінностей і лежать в основі створення демократичної і правової держави: <i>«Ми, народні представники Сьомих Великих народних зборів ... заявляємо про вірність загальнолюдським цінностям – свободі, миру, гуманізму, рівності, справедливості та терпимості; вважаючи вищим принципом права особи, її гідність та безпеку; ... проголошуємо свою рішучість створити демократичну, правову та соціальну державу, чому й приймаємо цю Конституцію».</i>	[128, Преамбула]
27	Румунія	Інформаційні (разом з іншими основними) є найвищими цінностями в побудові демократичної і соціальної держави: <i>«Румунія – правова,</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<p><i>демократична і соціальна держава, в якій гідність людини, права і свободи громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість та політичний плюралізм є найвищими цінностями і гарантуються».</i></p>	<p>[129, ст.1, п.(3)]</p>
28	Хорватія	<p>Інформаційні (разом з іншими основними) права разом з економіко-культурним прогресом і соціальним благоустроєм визначають основу побудови демократії: <i>«...Республіка Хорватія формується і розвивається як суверенна і демократична держава, в якій гарантується і забезпечується рівноправ'я, свобода, права людини і громадянина, а також здійснюється їх економічний та культурний прогрес і соціальний благоустрій»</i></p>	<p>[126, ч. I]</p>
		<p>Інформаційні права людини відносяться до вищих цінностей конституційного ладу хорватської демократії: <i>«Свобода, рівність, національне рівноправ'я, миротворчість, соціальна справедливість, повага прав людини, недоторканість власності, охорона природи та навколишнього середовища, верховенство права є вищими цінностями конституційного ладу Республіки Хорватія».</i></p>	<p>[126, ст.3]</p>

Додаток Б

Дефініції інформаційних прав і свобод людини в конституціях країн-членів Європейського Союзу

Таблиця

№ з/п	Конституція країни ЄС	Дефініції	Джерело права
1	2	3	4
1.	Франція	<p>4.Свобода полягає в можливості робити все, що не приносить шкоду іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожної людини зустрічає лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами. Межі ці можуть бути визначені тільки законом.</p> <p>11.Вільне вираження поглядів та думок є одне з найдорогоцінніших прав людини; кожний громадянин тому може висловлювати, писати та друкувати вільно, під загрозою лише зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом.</p>	[113, Декларація прав людини і громадянина]
2.	Португалія	Свобода слова і інформації – право кожного вільно висловлювати та поширювати свої думки усно, через зображення чи будь-яким іншим шляхом, а також отримувати і добувати інформацію без будь-яких перешкод та дискримінації.	[117, ст.37,п.1]
		<p>Свобода друку означає:</p> <p>а) свободу слова і творчості журналістів та літературних працівників, а також вплив журналістів на змістовно-стилістичну орієнтацію відповідних засобів масової інформації, за виключенням випадків, коли останні належать державі чи мають доктринальний чи конфесійний характер;</p> <p>в) право журналістів на доступ в рамках закону до джерел інформації і на захист незалежності та професійної таємниці, а також право на обрання редакційних</p>	[117, с.38,п.2]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<p>нарад; с) право на заснування газет чи будь-яких інших друкованих видань, що не вимагають дозволу адміністрації, поручительства чи попереднього визнання повноважень.</p>	
3	Фінляндія	<p>Під свободою висловлювань розуміється право передавати, поширювати та отримувати інформацію, погляди, інші відомості без будь-яких перешкод цьому. Документи та зйомки, що є в державних органів, є відкритими, якщо лише така гласність в силу необхідності не призупиняється законом. Кожен має право отримувати інформацію з офіційних документів та зйомок.</p>	[105, § 12]
4	Швеція	<p>1) свобода висловлювань: свобода поширювати повідомлення усно, письмово, зображенням чи іншим шляхом, а також висловлювати погляди, думки та виражати почуття; 2) свобода інформації: свобода отримувати відомості та висловлюватися, а також брати участь у висловлюваннях інших осіб; 3) свобода зібрань: свобода організувати зібрання та бути присутнім на них для повідомлення висловлювань чи інших подібних цілей і для показу витворів мистецтва.</p>	[103, Гл.2, § 1]
		<p>Під свободою друку розуміється право кожного шведського громадянина видавати твори без наперед встановлених будь-якою владою чи іншим державним органом перешкод, притягуватись лише до визначеного законом суду, окрім випадку, коли їх зміст явно суперечить закону, прийнятому з метою охорони</p>	[103, §1]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<p>громадського спокою, який не може обмежувати право на всезагальну інформованість.</p> <p>Згідно з принципами, викладеними в частині першій відносно свободи друку для всіх, і з метою забезпечення вільного обміну думками та всезагальної освіти кожний шведський громадянин може вільно висловлювати в друкованому витворі свої думки та переконання, надавати гласності офіційним документам, а також робити заяви та повідомляти інформацію з будь-якої справи із дотриманням положень, які встановлені даним Актом для захисту прав особи і суспільної безпеки.</p>	
5	Кіпр	<p>1.Кожний має право на свободу слова і на його реалізацію будь-яким способом.</p> <p>2.Таке право охоплює свободу думки, отримання та передачу інформації та ідей, без втручання будь-якої влади незалежно від границь.</p>	[124, ст.19]
6.	Латвія	Кожний має право на свободу слова, яке включає в себе право вільно отримувати, володіти та поширювати інформацію, висловлювати свої погляди.	[121,ст.100]
7.	Мальта	(1) Нікому не варто перешкоджати в користуванні його свободою висловлення, включаючи свободу дотримуватися думки без втручання, свободу сприймати ідеї та отримувати інформацію без втручання, свободу повідомляти ідеї та інформацію, чи йде мова про їх повідомлення усьому суспільству чи будь-якій особі чи будь-якій групі (class) осіб, і свободу від втручання в його кореспонденцію, окрім як за власною згодою цієї особи чи в силу батьківської влади.	[111, ст.41]

Продовж. табл.

1	2	3	4
8	Польща	<p>1.Громадянин має право отримувати інформацію про діяльність органів публічної влади, а також осіб, що виконують публічні функції. Це право охоплює також отримання інформації про діяльність органів господарського та професійного самоврядування, а також інших осіб та організаційних одиниць в об'ємі, в якому вони виконують завдання публічної влади і здійснюють господарське керівництво комунальним надбанням чи майном Казни Держави.</p> <p>2.Право на отримання інформації охоплює доступ до документів, а також допуск на засідання колегіальних органів публічної влади, створених шляхом загальних виборів, з можливістю запису звуку чи зображення.</p>	[122,ст.61]
9	Чехія	<p>1.Право петицій гарантується; кожний має право індивідуально чи спільно з іншими особами звертатись до державних органів та органів територіального самоврядування з проханнями, пропозиціями та скаргами з питань, що мають публічний чи інший загальний інтерес.</p>	[114,ст.18]
10	Румунія	<p>(3) Свобода друку припускає і свободу заснування друкованих видань.</p>	[129,ст.30]
11	Хорватія	<p>Свобода вираження думки включає в себе перш за все свободу друку та інших засобів інформації, свободу слова та публічного виступу, а також вільне заснування засобів масової інформації.</p>	[126,ст.38]

Додаток В

Приклади типових справ, в яких Суд розглядав державне втручання згідно зі статтею 8 Конвенції (інформаційний аспект)

Таблиця

Державне втручання в:	Джерела практики Суду:
1	2
кореспонденцію ув'язнених	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Глінов проти України» (Glinov v. Ukraine) [253]. 2. Справа «Пірс проти Греції» (Peers v. Greece) [283]. 3. Справа «Матвейчук проти Польщі» (Matwiejczuk v. Poland) [284]. 4. Справа «Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine) [285]. 5. Справа «Кузнецов проти України» (Kuznetsov v. Ukraine) [286]. 6. Справа «Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) [287]. 7. Справа «Недбала проти Польщі» (Niedbala v. Poland) [288]. 8. Справа «Петра проти Румунії» (Petra v. Romania) [261]. 9. Справа «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» (Silver and Others v. The United Kingdom) [252]. 10. Справа «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (Campbell v. The United Kingdom) [289]. 11. Справа «Калоджеро Діана проти Італії» (Calogero Diana v. Italy) [290].

1	2
	12. Справа «Салапа проти Польщі» (Salara v. Poland) [291].
обмеження кількості посилок ув'язненим	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Хохлич проти України» (Khoklich v. Ukraine) [287]. 2. Справа «Назаренко проти України» (Nazarenko v. Ukraine) [260].
особисте життя особи шляхом вилучення документів з офісу чи обнародування особистої інформації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Пантелеєнко проти України» (Panteleyenko v. Ukraine) [265]. 2. Справа «Німітц проти Німеччини» (Niemiets v. Germany) [293]. 3. Справа «Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania) [294]. 4. Справа «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) [295]. 5. Справа «Z проти Фінляндії» (Z v. Finland) [296]. 6. Справа «Сергій Шевченко проти України» (Sergey Shevchenko v. Ukraine) [297]. 7. Справа «Ельджі та інші проти Туреччини» (Elçi and Others v. Turkey) [298].
кореспонденцію громадян	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine) [263]. 2. Справа «Валошинас проти Литви» (Valasinas v. Lithuania) [264]. 3. Справа «Бассані проти Італії» (Bassani v. Italy) [299]. 4. Справа «Боттардо проти Італії» (Bottardo v. Italy) [300].

1	2
особисте життя особи шляхом заходів таємного стеження	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany) [242]. 2. Справа «Волохи проти України» (Volokhy v. Ukraine) [204]. 3. Справа «Мелоун проти Сполученого Королівства» (Malone v. The United Kingdom) [251]. 4. Справа «Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства» (Edwards and Levis v. The United Kingdom) [301]. 5. Справа «Перрі проти Сполученого Королівства» (Perry v. The United Kingdom) [302]. 6. Справа «Армстронг проти Сполученого Королівства» (Armstrong v. The United Kingdom) [303].
особисте життя особи шляхом прослуховування телефонних розмов	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Круслен проти Франції» (Kruslin v. France) [245]. 2. Справа «Аманн проти Швейцарії» (Amann v. Switzerland) [304]. 3. Справа «Прадо Бугальйо проти Іспанії» (Prado Buggallo v. Spain) [305]. 4. Справа «Хан проти Сполученого Королівства» (Khan v. The United Kingdom) [306].
пейджерні повідомлення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Тейлор-Саборі проти Сполученого Королівства» (Taylor-Sabori v. The United Kingdom) [307].
інформацію про зміну імені чи прізвища	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Гарнага проти України» (Garnaga v. Ukraine) [256].

	<p>2.Справа «Юхансон проти Фінляндії» (Johansson v. Finland) [257].</p> <p>3.Справа «Бургхартц проти Швейцарії» (Burghartz v. Switzerland) [308].</p> <p>4.Справа «Стърна проти Фінляндії» (Stjerna v. Finland) [309].</p> <p>5.Справа «Гійо проти Франції» (Guillot v. France) [310].</p> <p>6.Справа «Булгаков проти України» (Bulgakov v. Ukraine) [311].</p>
екологічні справи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine) [268]. 2. Справа «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. The United Kingdom) [269]. 3. Справа «Фадеева проти Росії» (Fadeyeva v. Russia) [270]. 4. Справа «Лопез Остра проти Іспанії» (Lopez Ostra v. Spain) [271]. 5. Справа «Гримковська проти України» (Grimkovskaja v. Ukraine) [272]. 6. Справа «Джакомеллі проти Італії» (Giacomelli v. Italy) [273]. 7. Справа «Гуерра та інші проти Італії» (Guerra and Others v. Italy) [275].

Продовж. табл.

	<p>8. Справа «Ледяєва та інші проти Росії» (Ledyeva and Others v. Russia) [274].</p> <p>9. Справа «Ташкін та інші проти Туреччини» (Taskin and Others v. Turkey) [282].</p> <p>10. Справа «Пауелл і Райнер проти Сполученого Королівства» (Powell and Rayner v. The United Kingdom) [277].</p> <p>11. Справа «Баклі проти Сполученого Королівства» (Buckley v. The United Kingdom) [281].</p>
--	---

Додаток Г

Приклади типових справ, у яких Суд розглядав державне втручання в інформаційні права людини згідно зі статтею 10 Конвенції

Таблиця

Державне втручання в:	Джерела практики Суду
1	2
поширення інформації про політика	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Салов проти України» (Salov v. Ukraine) [212]. 2. Справа «Нільсен і Йонсен проти Норвегії» (Nilsen and Johnsen v. Norway) [314]. 3. Справа «Лопіш Гоміш да Сільва проти Португалії» (Lopes Gomes da Silva v. Portugal) [331]. 4. Справа «Сюрек проти Туреччини» (№ 1) (Surek v. Turkey) (no.1) [332]. 5. Справа «Діханд та інші проти Австрії» (Dichand and Others v. Austria) [333]. 6. Справа «Таммер проти Естонії» (Tammer v. Estonia) [334]. 7. Справа «Кумпене і Мазаре проти Румунії» (Cumpănă and Mazăre v. Romania) [325]. 8. Справа «Бладет Тромсо і Стенсаас проти Норвегії» (Bladet Tromso and Stensaas v. Norway) [324]. 9. Справа «Єрусалем проти Австрії» (Jerusalem v. Austria) [335]. 10. Справа «Газета "Україна-Центр" проти України» (Gazeta Ukraine-Tsentr v. Ukraine) [207]. 11. Справа «Барфорд проти Данії» (Barford v. Danmark) [336].

1	2
	<p>12. Справа «Джерсільд проти Данії» (Jersild v. Denmark) [337].</p> <p>13. Справа «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria) [312].</p> <p>14. Справа «Ліндон, Очаковський, Лоуренс і Джулай проти Франції» (Lindon, Otchakovsky, Laurens and July v. France) [338].</p> <p>15. Справа «Грінберг проти Росії» (Grinberg v. Russia) [339].</p> <p>16. Справа «Кастельз проти Іспанії» (Castels v. Spain) [319].</p> <p>17. Справа «Бергенс Тіденде та інші проти Норвегії» (Bergens Tidende and Others v. Norway) [340].</p> <p>18. Справа «Уінгроу проти Сполученого Королівства» (Wingrove v. The United Kingdom) [329].</p> <p>19. Справа «Де Хаес і Гійселс проти Бельгії» (De Haes and Gijssels v. Belgium) [341].</p>
<p>вираження поглядів і думок у ЗМІ</p>	<p>1. Справа «Гроппера Радіо АГ та інші проти Швейцарії» (Groppera Radio AG and Others v. Switzerland) [250].</p> <p>2. Справа «"Українська Прес-Група" проти України» (Ukrainian media grup v. Ukraine) [205].</p> <p>3. Справа «Харланова проти Латвії» (Harlanova v. Latvia) [342].</p>

1	2
	<p>4. Справа «Обершлік проти Австрії» (№1) (Oberschlick v. Austria) (no.1) [343].</p> <p>5. Справа «Хендісайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. The United Kingdom) [243].</p> <p>6.Справа «Мараслі проти Туреччини» (Marasli v. Turkey) [344].</p> <p>7.Справа «Ляшко проти України» (Lashko v. Ukraine) [345].</p> <p>8.Справа «Тома проти Люксембургу» (Thoma v. Luxembourg) [346].</p> <p>9.Справа «Прагер і Обершлік проти Австрії» (Prager and Oberschlick v. Austria) [347].</p>
журналістську критику іноземного політика	1.Справа «Коломбані та інші проти Франції» (Colombani and Others v. France) [348].
журналістську критику уряду	<p>1. Справа «Фрессоз і Руар проти Франції» (Fressoz and Roire v. France) [349].</p> <p>2. Справа «Джейлан проти Туреччини» (Ceylan v. Turkey) [350].</p>
критику особою суду	1. Справа «Вебер проти Швейцарії» (Weber v. Switzerland) [351].
поширення інформації про судові засідання	<p>1. Справа «"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства» (The Sunday Times v. The United Kingdom) [246].</p> <p>2. Справа «Кьельдсен, Баск Мадсен і Педерсен проти Данії» (Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark) [352].</p>
критику адвокатом обвинувачення	1. Справа «Нікула проти Фінляндії» (Nikula v. Finland) [353].

критику поліції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Торгір Торгірсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland) [354]. 2. Справа «Педерсен і Баадсгаард проти Данії» (Pedersen and Baadsgaard v. Denmark) [355].
критику місцевої влади	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Інджал проти Туреччини» (Incal v. Turkey) [356]. 2. Справа «Об'єднана Компартія Туреччини та інші проти Туреччини» (United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey) [357]. 3. Справа «Яновський проти Польщі» (Janowski v. Poland) [358].
критику прокурора	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Перна проти Італії» (Perna v. Italy) [315]. 2. Справа «Скалка проти Польщі» (Skalka v. Poland) [359].
поширення інформації військового значення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Хаджанастассіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece) [360]. 2. Справа «Пасько проти Росії» (Pasko v. Russia) [361].
поширення книг, журналів, газет	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Об'єднання "Екін" проти Франції» (Association Ekin v. France) [362]. 1. Справа «Айше Озтюрк проти Туреччини» (Auşe Öztürk v. Turkey) [317]. 2. Справа «С.С.У проти Туреччини» (C.S.U v. Turkey) [363].

1	2
	3. Справа «Зароколу проти Туреччини»(№1) (Zarokolu v. Turkey) (no.1) [364].
реєстрація видань	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Джавадов проти Росії» (Dzhavadov v. Russia) [313]. 2. Справа «Карадемірчі та інші проти Туреччини» (Karademircs and Others v. Turkey) [320]. 3. Справа «Гаведа проти Польщі» (Gawêda v. Poland) [321].
поширення інформації, що підбурює до ворожнечі чи сепаратизму	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Джейлан проти Туреччини» (Ceylan v. Turkey) [350]. 2. Справа «Арслан проти Туреччини» (Arslan v. Turkey) [365]. 3. Справа «Гергер проти Туреччини» (Gerger v. Turkey) [366].
обнародування конфіденційної інформації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Штоль проти Швейцарії» (Stoll v. Switzerland) [327]. 2. Справа «Гужа проти Молдови» (Guja v. Moldova) [326].
обнародування податкової інформації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Фрессоз і Руар проти Франції» (Fressoz and Roire v. France) [349].
надання ліцензії незалежній телекомпанії	<ol style="list-style-type: none"> 1. Справа «Демут проти Швейцарії» (Demuth v. Switzerland) [367].

	<p>2. Справа «Компанія "Мелтекс Лтд" і Месроп Мовсесян проти Вірменії» (Meltex Ltd and Mesrop Movsesyan v. Armenia) [328].</p> <p>3. Справа «Компанія "Теле-1 Приватфернсезельштафт мБХ" проти Австрії» (Tele 1 Privatfernsehgesehdchaft mbH v. Austria) [368].</p> <p>4. Справа «Гроппера радіо АГ та інші проти Швейцарії» (Groppera Radio AG and Others v. Switzerland) [250].</p>
критику державного службовця (посадовця)	<p>1. Справа «Марченко проти України» (Marchenko v. Ukraine) [369].</p> <p>2. Справа «Бушуек проти Молдови» (Busuioc v. Moldova) [370].</p> <p>3. Справа «Захаров проти Росії» (Zakharov v. Russia) [371].</p>
діяльність журналіста	<p>1. Справа «Кулісь та Ружицький проти Польщі» (Kulis and Rozycki v. Poland) [372].</p> <p>2. Справа «Мирський проти України» (Mirsky v. Ukraine) [373].</p> <p>3. Справа «Томаш Волек та інші проти Польщі» (Tomasz Wolek and Others v. Poland) [374].</p> <p>4. Справа «Діханд та інші проти Австрії» (Dichand and Others v. Austria) [333].</p>
телетрансляцію реклами	<p>2. Справа «Об'єднання "Ферайн геген Тьєрфабрікен" проти Швейцарії» (VGT VEREIN GEGEN TIERFABRIKEN v. Switzerland) [375].</p> <p>3. Справа «Компанія "ТВ вест АС" та "Ругалан пенсьонистпарти" проти Норвегії» (TV vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway) [376].</p>

Продовж. табл.

	<p>4. Справа «"Швейцарське товариство захисту тварин" проти Швейцарії» (№ 2) (Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) (no.2) v. Switzerland) [318].</p>
--	---

Додаток Д
**Захист інформаційних прав і свобод людини від нових загроз
у конституційних нормах країн-членів Європейського Союзу**

Таблиця

№	Конституції країн ЄС	Конституційні норми, які забезпечують захист інформаційних прав і свобод від нових загроз	Джерело права
1	2	3	4
1	Бельгія	Уряд має право вимагати від парламенту терміново розглянути законопроект: <i>«Якщо під час внесення законопроекту ... Федеральний уряд вимагатиме термінового розгляду, парламентська узгоджувальна комісія встановлює терміни, протягом яких Сенат повинен висловитися».</i>	[15,ст.80]
		Профільні міністри значною мірою можуть прискорити процедуру прийняття законопроекту за рахунок наступного: <i>«Міністри мають право доступу до кожної з палат, і повинні бути заслухані, коли вони цього вимагатимуть».</i>	[15, ст.100]
2	Німеччина	Передбачено право захисту прав і свобод шляхом передачі повноважень згідно із законом за міжнародним договором: <i>«З метою здійснення ідеї Об'єднаної Європи Федеративна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, який зобов'язується зберігати принципи демократії, правової, соціальної та федеративної держави і принцип субсидіарності, а також гарантує захист основних прав, по суті, співпадаючих з основними правами, які містяться в Основному законі. З цією метою Федерація може передавати свої суверенні права на основі закону, схваленого Бундесратом. Для утвердження Європейського Союзу, а також</i>	[109, ст.23,п.1]

1	2	3	4
		<p><i>зміни його договірних основ і аналогічного врегулювання, під посередництвом якого змінюється чи доповнюється Основний закон чи стають можливими такі зміни чи доповнення, ...»</i></p>	
		<p><i>«1. Федерація може законодавчим шляхом передавати свої суверенні права міжнародним закладам. 2. Для забезпечення миру Федерація може включитись в систему взаємної колективної безпеки; при цьому вона погодиться на такі обмеження своїх суверенних прав, які повинні привести до встановлення та забезпечення мирного та стійкого порядку в Європі і у відносинах між народами усього світу».</i></p>	[109, ст.24]
		<p><i>Для захисту інформаційних прав і свобод допустиме законодавче зобов'язання уряду, міністра чи уряди земель на видання певних постанов, що прискорює захист згаданих прав від нових загроз: «1.Закон може зобов'язати Федеральний уряд, федерального міністра чи уряди земель видавати постанови. При цьому зміст, цілі та об'єм наданих ним повноважень повинні бути визначені законом. У конкретній постанові має вказуватись її правове підґрунтя. Якщо законом передбачається подальша передача повноважень, то для такої передачі необхідна особлива постанова. 3.Бундесрат може передати Уряду законопроект для видання постанови, що вимагає схвалення Бундесрату».</i></p>	[109, ст.80]

1	2	3	4
3	Італія	<p>Передбачено прийняття термінових законів, що дає змогу швидше використати його для захисту прав людини від нових викликів: <i>«Закони схвалюються Президентом Республіки протягом місяця з дня їх схвалення.</i> <i>Якщо палати, кожна абсолютною більшістю своїх членів, оголосять закон терміновим, то він схвалюється в термін, вказаний в цьому законі».</i></p>	[116,ст.73]
		<p>Ще швидше законодавче реагування на нові виклики можливе, якщо законодавчу функцію передати уряду з певними вимогами на обмежений термін. Для захисту інформаційних прав і свобод суди можуть миттєво отримати закон. Доказ: <i>«Здійснення законодавчої функції може бути делеговане Уряду не інакше як із вказівкою на керівні принципи та критерії такого делегування і лише на обмежений час із визначеного кола питань».</i></p>	[16, ст.76]
		<p>Уряд, за певних умов, може видавати декрети, які мають силу звичайного закону і з допомогою якого суди можуть відстоювати інформаційні права і свободи людини: <i>«Уряд не може без делегування палат видавати декрети, які мали б силу звичайного закону.</i> <i>Коли у випадках особливої необхідності та терміновості Уряд під свою відповідальність приймає тимчасові розпорядження, що мають силу закону, то він повинен у той же день представити їх на схвалення до палат, які, навіть якщо вони</i></p>	[116, ст.77]

1	2	3	4
		<p><i>розпущені, спеціально скликаються та збираються протягом 5 днів. Декрети втрачають силу з моменту видання, якщо вони не отримали законодавчого схвалення протягом 60 днів, наступних після їх опублікування. Палати можуть регулювати законом правові відносини, що виникли на основі декретів, які не набули сулу закону».</i></p>	
4	Люксембург	<p>Уряду надається особлива ініціатива щодо захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз: «(1) Члени Уряду мають доступ до Палати і повинні бути заслухані за їх вимогою».</p>	[107,ст.80]
5	Нідерланди	<p>У значній мірі побороти нові виклики щодо захисту інформаційних прав людини вдається шляхом передачі повноважень за міжнародними договорами, особливо якщо в країнах, яким передаються повноваження, є відповідна законодавча база: «Законодавчі, виконавчі та судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям за міжнародними договорами чи у відповідності з міжнародними договорами...»</p>	[106,ст.92]
6	Франція	<p>Права і свободи від нових загроз в інформаційній сфері можна захистити в суді, якщо спиратись на тимчасові закони (ордонанси): «Уряд може для виконання своєї програми просити Парламент про дозвіл протягом обмеженого терміну здійснювати шляхом ордонансів міри, які як правило відносяться до галузі законодавства. Ордонанси приймаються Радою</p>	[113,ст.38]

1	2	3	4
		<i>міністрів після висновку Державної ради. Вони вступають в силу після їх опублікування, але втрачають силу, якщо законопроект про їх схвалення не внесений до Парламенту до спливання терміну, встановленого законом про делегування повноважень».</i>	
7	Велика Британія	<p>Відсутність писаної конституції є перевагою у переборенні нових загроз інформаційним правам і свободам людини: прийняти новий закон вдається швидше, ніж внести зміни до конституції (незмінність демократичного курсу зберігається).</p> <p>Інший шлях: використання делегованого законодавства з конкретних питань, наприклад, Кабінету, міністрам. Доказ: <i>«(1)Параграфи 1 та 4 вступають в силу по закінченні сесії Парламенту, що прийняв даний Акт; (4)У відповідності до цього параграфу: (в) має бути виданий акт делегованого законодавства, який підлягає анулюванню резолюцією однієї з палат Парламенту».</i></p>	[375, п.5]
8	Данія	Захист інформаційних прав і свобод людини можливий за рахунок делегування (згідно закону) повноважень міжнародним організаціям за взаємною згодою: <i>«(1) Повноваження, надані чинною Конституцією державним органам Королівства, можуть бути в межах, встановлених законом, делеговані міжнародним організаціям, створеним за взаємною згодою з</i>	[104,ст.20]

1	2	3	4
		<p><i>іншими державами з метою розвитку міжнародного правопорядку та співробітництва».</i></p> <p><i>В окремих випадках (Парламент не може зібратись), Король в змозі приймати тимчасові закони, за умови, що вони не будуть суперечити Конституції: «Король в змозі в умовах надзвичайної ситуації, коли Фолькетинг зібратись не може, приймати тимчасові закони, за умови, що вони не будуть суперечити Конституції і будуть негайно передані до Фолькетингу, як тільки він буде скликаний, для схвалення чи відмови».</i></p>	[104, ст.23]
9	Ірландія	<p><i>Якщо Парламент визнає потребу в швидкому розгляді законопроекту, то суди зможуть спиратись на такий закон для захисту інформаційних прав і свобод від нових викликів: «3.Кожний законопроект, термін обговорення якого в Сенаті був скорочений ... має бути підписаний Президентом в день представлення законопроекту для підписання та промульгації в якості закону».</i></p> <p><i>Існує норма, яка прискорює прийняття закону (така процедура породжує закон швидкої дії): «3.Кожний член Уряду повинен мати право бути присутнім та бути заслуханим в кожній палаті Парламенту».</i></p>	[108,ст.25]
10	Греція	<p><i>Захист інформаційних прав і свобод людини від нових викликів можливий шляхом внесення поправок до законопроектів і за згодою Уряду: «Поправки, запропоновані депутатами до законопроектів і законопропозицій, обговорення яких входить до пленуму</i></p>	[123, ст.74]

1	2	3	4
		<i>чи сесії Парламенту, не приймаються до обговорення, якщо вони не представлені до дня початку обговорення включно, за винятком випадків, коли з обговоренням поправок згідний Уряд».</i>	
		Інший варіант захисту від нових загроз реалізується через вкрай термінові законопроекти: <i>«Законопроекти чи законопропозиції, які характеризуються Урядом як вкрай термінові, виносяться на голосування після обмеженого обговорення ...».</i>	[123, ст.76]
11	Португалія	Не виключається варіант захисту інформаційних прав і свобод від нових загроз шляхом передачі повноважень Співтовариству: <i>«б. Португалія може на умовах взаємності поважаючи принцип субсидіарності і з метою соціальної та економічної єдності домовлятися про передачу Співтовариству для виконання повноважень, необхідних для будівництва Європейського Союзу».</i>	[117,ст.7]
		Можливий захист від нових викликів інформаційним правам і свободам шляхом ухвалення міжнародного договору з міжнародною організацією, спираючись на конкретні закони країни, яка дотримується засад демократії: <i>«3. Норми, що витікають з компетентних органів міжнародних організацій, в яких перебуває Португалія, діють безпосередньо у внутрішньому праві, оскільки це встановлено у відповідних засновницьких договорах».</i>	[117, ст.8]
		Інший шлях може будуватись, спираючись на тлумачення, що	

1	2	3	4
		<p>можливий варіант передачі повноважень, на договірній основі, міждержавними закладам та їх органам. Доказ:</p> <p><i>«1. Загальновизнані норми міжнародного права діють в якості складової частини федерального права.</i></p> <p><i>2. На основі закону чи державного договору, ..., окремі суверенні права Федерації можуть бути передані міждержавним закладам та їх органам, а діяльність органів іноземних держав всередині країни, як і діяльність австрійських органів за кордоном, може бути відрегульована рамками міжнародного права».</i></p>	[110,ст.9]
14	Фінляндія	<p>Захист інформаційних прав і свобод може здійснюватись через урядовий законопроект, який з часом може доповнюватись шляхом внесення додаткового законопроекту.</p> <p>Законопроект Уряду може відкликатись.</p> <p>Підтвердженням слугує: <i>«Урядовий законопроект може доповнюватись шляхом внесення нового додаткового законопроекту, а також може відкликатись».</i></p>	[105, § 71]
15	Швеція	<p>Для захисту від нових загроз інформаційним правам і свободам Уряду надаються повноваження приймати постанови: <i>«Уряд вправі ... приймати постанови:</i></p> <p><i>1) про порядок виконання закону;</i></p> <p><i>2) з питань, які стосовно Основного закону не регулюються Риксдагом».</i></p> <p>Допустимий інший варіант захисту, який полягає в тому, що він є більш швидкий, так як не потребує висновку Законодавчої ради:</p> <p><i>«Висновок на законопроект здійснює Законодавча рада, ...</i></p>	<p>[103, Гл.8, § 13]</p> <p>[103, Гл.8, § 18]</p>

1	2	3	4
		<p><i>Висновок Законодавчої ради має бути зроблений до внесення Риксдагом рішення по Основному закону про свободу друку чи у відповідній свободі висловлювання по радіо, телебаченню та аналогічним засобам передачі, а також в записах, створених з допомогою технічних засобів за законом про обмеження права брати участь у громадській діяльності, ...</i></p> <p><i>Встановлене правило не застосовується, коли справа, що розглядається Законодавчою радою, не надто істотна, або якщо обговорення питання в Законодавчій раді приведе до затримки, що призводить до значної шкоди даній справі. Причому коли Уряд внесе до Риксдагу законопроект з питання, яке мається на увазі в першому реченні, і попередньо попросить висновку Законодавчої ради, він зобов'язаний повідомити про причини цього Риксдагу».</i></p>	
16	Угорщина	<p>Побороти нові загрози інформаційним правам і свободам людини вдається через постанови і рішення Уряду. Сказане гарантує конституційна норма: «1) Уряд володіє наступними повноваженнями:</p> <p><i>i) проводить необхідні заходи в інтересах недопущення і ліквідації наслідків стихійних лих (далі – небезпечний стан), які загрожують життю і безпеці майна громадян, а також в інтересах захисту суспільного порядку та громадської безпеки;</i></p> <p><i>2) Уряд здійснює свою компетенцію, приймає постанови та рішення. Їх підписує прем'єр-міністр. Постанова і рішення Уряду не можуть суперечити закону.</i></p>	[127, § 35]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<i>3) В небезпечному стані Уряд, на основі повноважень, наданих Державними зборами, може видавати постанови і розпорядження, які відрізняються від положень окремих законів».</i>	
17	Кіпр	<i>Для захисту інформаційних прав і свобод людини можуть використовуватись термінові закони: «5. Усі законопроекти та пропозиції законів, що вносяться до Палати представників, попередньо передаються на розгляд компетентної комісії Палати. Жоден законопроект чи пропозиція закону, за винятком лише тих, які оцінюються терміновими, не підлягають обговоренню комісії до спливу 2-х діб з моменту розповсюдження відповідних текстів депутатам, що беруть участь у відповідних комісіях. За винятком оцінених як термінові, жоден інший законопроект чи пропозиція закону, які пройшли стадію обговорення в комісії Палати, не підлягають обговоренню Палатою представників до спливу 2-х діб з моменту подання депутатами тексту законопроекту чи пропозиції разом з доповіддю відповідної комісії».</i>	[124,ст.73]
18	Латвія	<i>Від нових загроз інформаційним правам і свободам людини захищаються з допомогою невідкладних законів. Терміновість законопроекту встановлюється не менше ніж 2/3 голосів депутатів Сейму: «Якщо Сейм більшістю не менше 2/3 голосів визнає невідкладність закону, то Президент держави може вимагати повторного перегляду такого закону; такий закон не може бути переданий на народне голосування і повинен бути проголошений не пізніше як на третій</i>	[121,ст.75]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		день з дня отримання прийнятого закону	

		<i>Президентом».</i>	
19	Литва	Вбачається кілька шляхів захисту прав і свобод людини від нових інформаційних загроз.	
		Перший: через міжнародні договори, які є частиною литовської правової системи. <i>Доказ: «Міжнародні договори, ратифіковані Сеймом Литовської Республіки, є складовою частиною правової системи Литовської Республіки».</i> Прикладом сказаному може слугувати ЄКПЛ, яка є динамічним документом і враховує вимоги сьогодення через прецедентну практику роботи ЄСПЛ.	[120, ст.138]
		Другий: за рахунок розширення законодавчої ініціативи, яка окрім членів Сейму належить Президентові Республіки, Урядові та 50 тисячам виборців. <i>Підтвердження: «Право законодавчої ініціативи у Сеймі належить членам Сейму, Президентові Республіки та Урядові.</i> <i>Право законодавчої ініціативи мають також громадяни Литовської Республіки, 50 тисяч громадян, які мають виборче право, можуть подавати до Сейму проект закону, який Сейм зобов'язаний розглянути».</i>	[120, ст.68]
		Третій: Президент може видавати акти-декрети. Зокрема: <i>«Президент Республіки, здійснюючи надані йому повноваження, видає акти-декрети.</i> <i>Для того, щоб декрети Президента Республіки ... набули чинності, вони мають бути підписані Прем'єр-міністром або відповідним міністром.</i> <i>Відповідальність за такий декрет покладається на Прем'єр-міністра чи</i>	[120, ст.85]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<i>міністра, який підписав його».</i>	

20	Мальта	<p>Серед шляхів захисту інформаційних прав і свобод людини виділяємо такі.</p> <p>Перший: нову загрозу інформаційним правам і свободам людини можна передбачити, тоді доцільно прийняти закон заздалегідь, а його вступ у дію відкласти на перспективу.</p> <p>Другий: окремим прийнятим законам надається зворотня сила; в цьому разі права і свободи людини можуть бути захищені законом з моменту появи нової загрози, до появи якої ще не було розроблене законодавство. Норма, яка підтверджує обидва шляхи така: <i>«4. Коли закон був схвалений Президентом, він повинен невідкладно бути опублікований, але Парламент може відкласти вступ у дію будь-якого такого закону і може надати законам зворотної сили».</i></p>	[111, ст.72]
		<p>Для швидкого прийняття закону від нової загрози передбачено таке: <i>«Парламент Мальти повинен складатись з Президента та Палати представників» та «(1) Під час виконання своїх функцій Президент має діяти у відповідності до думки Кабінету чи міністра, що діє на основі загальних повноважень Кабінету ...».</i></p>	[111, ст.85]
		<p>Хоча законодавчою ініціативою Уряд не володіє, він може переконати Президента для внесення законопроекту. Сказане підтверджує така норма: <i>«Прем'єр-міністр повинен забезпечувати повну інформованість Президента щодо ведення державних справ Урядом Мальти і повинен постачати Президента такою інформацією, яку Президент може запросити з увагою до будь-яких окремих питань, що відносяться до Уряду Мальти».</i></p>	[111, ст.87]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

21	Польща	Передбачено кілька шляхів захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз.	
		Перший: передача за міжнародним договором міжнародній організації чи органу певних функцій державної влади: <i>«1. Республіка Польща може на основі міжнародного договору передати міжнародній організації чи міжнародного органу компетенцію органів державної влади з певних справ».</i>	[122,ст.90]
		Другий: шляхом видання актів певними органами, вказаними в Конституції, через особливі уповноваження: <i>«1.Розпорядження видаються вказаними в Конституції органами на основі особливого уповноваження, яке відображено в законі, і з метою його виконання. Уповноваження має визначати орган, компетентний видавати розпорядження, і коло питань, переданих для врегулювання, а також директиви, що торкаються змісту акту».</i>	[122, ст.92]
		Третій: захистити інформаційні права і свободи людини від нових загроз свободі слова, праву на інформацію, радіомовленню та телебаченню вдається з допомогою Всепольської Ради радіомовлення та телебачення, яка має право видавати розпорядження і постанови: <i>«1. Все польська Рада радіомовлення та телебачення стоїть на захисті свободи слова, права на інформацію, а також публічного інтересу в радіомовленні та телебаченні. 2. Всепольська Рада Радіомовлення та телебачення видає розпорядження, а в індивідуальних справах приймає</i>	[122, ст.213]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		постанови».	

22	Словенія	<p>Основний шлях захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз є повна відповідність законів і нормативних актів загальноновизнаним принципам міжнародного права. Наприклад, ЄКПЛ, яка є динамічним документом (динаміка проявляється через прецедентну практику ЄСПЛ), відповідає вимогам сьогодення, бо в її основі лежать демократичні принципи захисту прав людини. Такою нормою є: <i>«Закони та інші нормативно правові акти повинні відповідати загальноновизнаним принципам міжнародного права і міжнародним договорам, учасниками яких є Словенія. Ратифіковані і опубліковані міжнародні договори застосовуються безпосередньо».</i></p>	[119,ст.8]
		<p>Інший шлях захисту ґрунтується на тому, що в Словенії право законодавчої ініціативи належить ще й групі з 5000 виборців: <i>«Правом законодавчої ініціативи володіє Уряд і кожний депутат. Законопроект також може бути внесений групою виборців чисельністю не менше 5000».</i></p>	[119, ст.88]
		<p>Третій шлях – право Президента за певних умов видавати укази, що мають силу закону: <i>«У випадках, коли Державні збори не можуть зібратись на засідання у зв'язку з надзвичайною ситуацією чи станом війни, Президент Республіки може на пропозицію Уряду видавати укази, що мають силу закону. Президент Республіки представляє укази, що мають силу закону, на схвалення Державних зборів, як тільки вони зберуться на засідання».</i></p>	[119, ст.108]
23	Словаччина	Передбачено передачу Словаччиною	

Продовж. табл.

1	2	3	4
		частини свої прав за міжнародним договором Європейському співтовариству	

		та Європейському Союзу: «2. Словацька Республіка може передати здійснення частини своїх функцій міжнародним договором, який був ратифікований і обнародований в порядку, встановленому законом, або на основі такого договору Європейському співтовариству та Європейському Союзу. 4. Для дієвості міжнародних договорів про права людини і основні свободи ... вимагається згода Національної ради Словацької Республіки».	[125, ст.7]
24	Чехія	Для здійснення захисту прав і свобод людини від нових загроз в будь-якій, не тільки інформаційній сфері, діють норми, що лежать в основі демократії: «2. Зміна основних атрибутів демократичної правової держави не допускається. 3. Тлумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загроз основам демократичної держави чи їх ліквідацію». Основа законодавчого регулювання, при цьому, така: «Законодавче регулювання всіх політичних прав і свобод та їх тлумачення та використання повинні створювати можливості для вільного змагання політиків в демократичному суспільстві та забезпечувати його захист». «Громадяни мають право чинити опір кожному, хто посягне на демократичний порядок здійснення прав і основних свобод, встановлений Хартією, якщо діяльність конституційних органів та дійове використання засобів, передбачених законом, виявиться неможливим». Інший шлях: використання міжнародних	[114, ст.9] [114, Хартія основних прав і свобод від 9 січня 1991 року, ст.22] [114, Хартія основних прав і свобод від 9 січня 1991 року, ст.23]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<p>договорів про права та основні свободи. До таких відноситься ЄКПЛ. <i>«Ратифіковані та обнародовані міжнародні договори про права та основні свободи, зобов'язання за якими взяла на себе Чеська Республіка, є безпосередньо діючими та мають переваги перед внутрішнім законодавством».</i></p>	[114,Хартія основних прав і свобод від 9 січня 1991 року, ст.10]
		<p>Суттєвою є роль уряду в забезпеченні законодавчого захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз: <i>«1. Уряд має право висловлювати свою думку з усіх проектів законів».</i> <i>«Для виконання закону і в його межах Уряд вправі видавати постанови. Постанови підписуються головою і відповідним членом Уряду».</i></p>	<p>[114,Хартія, ст.44]</p> <p>[114,Хартія, ст.78]</p>
25	Естонія	<p>Допускається захист інформаційних прав і свобод шляхом надання пріоритету міжнародним договорам: <i>«Естонська Республіка не заключить міжнародних договорів, які суперечать Конституції. Якщо закони або інші акти Естонської Республіки суперечать ратифікованим Державними Зборами міжнародним договорам, використовуються положення міжнародних договорів».</i></p>	[118, ст.123]
26	Болгарія	<p>Можливостей захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз є кілька. Перша: <i>«(1) Члени Ради Міністрів можуть брати участь в засіданнях Народних зборів і парламентської комісії. За їх вимогою слово їм надається з перевагою».</i> Дана норма сприяє внесенню членами Ради Міністрів законодавчих пропозицій, що в кінцевому результаті сприяє згаданому захисту.</p> <p>Друга: використовуються загальновизнані норми міжнародного права (норми</p>	[128, ст.83]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<p>демократії – уточнено нами).</p> <p>Підтвердження: <i>«(1) Народні збори ратифікують і денонсують законом міжнародні договори, які:</i></p> <p><i>б.торкаються основних прав людини.</i></p> <p><i>(2)Ратифіковані Народними зборами договори можуть змінюватися та денонсуватися лише в порядку, встановленому в самих договорах, чи у відповідності з загальноновизнаними нормами міжнародного права».</i></p>	[128, ст.85]
		<p>Третій: наявність законодавчої ініціативи у Ради Міністрів дає їй змогу розглядати термінові законопроекти: <i>«(1) Правом законодавчої ініціативи володіє кожен із депутатів Народних зборів та Рада Міністрів».</i></p> <p><i>«(1)Рада Міністрів може вимагати (наголошено – К.М.) у Народних зборів проведення голосування з ... конкретного приводу».</i></p>	[128, ст.87] [128, ст.112]
		<p>Четвертий: через прийняття законів швидкої дії (як виняток). Доказ: <i>«(1)Закони обговорюються та приймаються в результаті двох голосувань, які проводяться в різних засіданнях. Як виняток Народні збори можуть провести обидва голосування на одному засіданні».</i></p>	[128, ст.88]
27	Румунія	<p>Вбачається три шляхи захисту інформаційних прав і свобод людини від нових загроз.</p> <p>Перший є найбільш демократичний, так як покладає в основу ЄКПЛ:</p> <p><i>«1.Конституційні положення щодо прав і свобод громадян будуть тлумачитись і застосовуватись у відповідності до Загальної декларації прав людини, з пактами та іншими договорами,</i></p>	[129, ст.20]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		сторонаю яких є Румунія».	

		<p>Другий: спеціальним законом уряду надається можливість видавати ордонанси, які служать законом в суді: <i>«3.Ордонанси видаються на основі спеціального уповноважуючого закону в межах і на умовах, передбачених цим законом»</i>. Зміст такого уповноважуючого закону в наступному: <i>«1. Парламент може прийняти спеціальний закон, що уповноважує Уряд видавати ордонанси в областях, що не є предметом органічних законів.</i></p> <p><i>2. В уповноважуючому законі в обов'язковому порядку будуть встановлені область і термін, в межах яких будуть видаватись ордонанси»</i>.</p>	<p>[129, ст.107]</p> <p>[129, ст.114]</p>
		<p>Третій – шляхом прийняття ордонансів у терміновому порядку: <i>«4. У виключних випадках Уряд може приймати ордонанси в терміновому порядку. Вони набирають сили лише після представлення їх на схвалення Парламенту. Якщо Парламент не перебуває на сесії, він скликається в обов'язковому порядку»</i>.</p>	<p>[129, ст.114]</p>
28	Хорватія	<p>Допустимий захист інформаційних прав і свобод через надання уряду повноважень приймати розпорядження: <i>«Палата представників може наділити повноваженнями терміном не більше як на 1 рік Уряд Республіки Хорватія приймати розпорядження з окремих питань, що відносяться до його компетенції, за виключенням тих питань, які торкаються розробки передбачених Конституцією свобод і прав людини і громадянина, національних прав, виборчої системи, організації, компетенції та порядку діяльності державних органів і місцевого самоврядування»</i>.</p>	<p>[126, ст.88]</p>

Додаток Е
**Законодавча ініціатива в країнах-членах ЄС та її значення для захисту
інформаційних прав людини в суді**

Таблиця

№	Країна ЄС	Правова суть законодавчої ініціативи	Джерело права
1	Бельгія	<p><i>«Федеральна законодавча влада здійснюється спільно Королем, Палатою представників та Сенатом».</i></p> <p>Для захисту інформаційних прав і свобод людини передбачені ряд норм. Серед них є така, що передбачає можливість передачі згідно закону повноважень міжнародним закладам публічного права: <i>«Здійснення певних повноважень може бути надано на основі закону закладу міжнародного публічного права».</i> Такий заклад може запропонувати проект закону, спрямований на захист прав людини від нових інформаційних загроз.</p>	<p>[115,ст.36]</p> <p>[115, ст.34]</p>
		<p>На кожне з трьох співтовариств країни (французьке, фламандське та німецькомовне) покладені і законодавчо закріплені повноваження, завдяки яким співтовариство може захистити інформаційні права і свободи людини: <i>«Кожне співтовариство має повноваження, які визнані за ним Конституцією чи законами, прийнятими в силу останньої».</i></p>	[115, ст.38]
		<p>Суттєва роль у розгляді законопроектів відводиться міністрам. Це суттєво сприяє внесенню до законопроекту статей, які надійно захистять інформаційні права людини: <i>«Міністри мають право доступу до кожної з палат, і повинні бути заслухані, коли вони цього вимагатимуть».</i> Крім того, присутність міністрів може бути обов'язкова при розгляді певних законопроектів, що забезпечує введення до законопроекту норм, яких потребує суд у відстоюванні прав людини: <i>«Палата представників може вимагати присутності міністрів. Сенат може вимагати їх присутності».</i></p>	[115, ст.100]

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<i>при обговоренні законопроектів чи пропозицій законів...».</i>	[115, ст.100]

		<p>В межах бельгійських співтовариств можливе видання декретів, які мають силу закону (ст.39 надає регіональним органам регламентарну компетенцію): <i>«Закони, прийняті на виконання ст.39, визначають юридичну силу норм, які органи, створені на основі цих законів, приймають з певних питань.</i></p> <p><i>Вони можуть надавати цим органам право видавати декрети, що мають силу закону, з питань та шляхом, який вони визначають».</i></p>	[115, ст.134]
2	Німеччина	<p>Законодавча ініціатива є досить широкою, адже крім депутатів та уряду, поширюється ще й на землі країни. Це в значній мірі посилює демократію в державі, сприяє захисту прав і свобод людини від нових загроз (в тому числі, інформаційних) з моменту їх появи. Доказ:</p> <p><i>«(1)Законопроекти вносяться до Бундестагу Федеральним урядом, членами Бундестагу чи Бундесратом»</i></p> <p><i>«Через Бундесрат землі беруть участь у здійсненні законодавчої та виконавчої влади Федерації, а також в справах ЄС»</i></p> <p><i>«(1)Землі мають право законодавчої ініціативи в тій мірі, в якій чинним Основним законом законодавчі повноваження не закріплені за Федерацією».</i></p>	<p>[109,ст.76]</p> <p>[109, ст.50]</p> <p>[109, ст.70]</p>
3	Італія	<p>Надання законодавчої ініціативи певним органам та інституціям дає змогу залучити широке коло фахівців; має місце народна ініціатива, що також впливає на правову сутність законопроекту: <i>«Законодавча ініціатива належить Уряду, будь-якому члену палат, а також тим органам та інституціям, які нею наділені конституційним законом.</i></p> <p><i>Народ здійснює законодавчу ініціативу</i></p>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
		шляхом внесення від його імені не менше ніж 50 000 виборців законопроекту,	

		<i>складеного у формі статей закону».</i>	[116,ст.71]
4	Люксембург	<p>Усі законопроекти вносяться до парламенту через Великого Герцога; передбачена передача законодавчих ініціатив міжнародним закладам.</p> <p>Підтвердження: <i>«Кожний закон повинен бути схвалений Палатою депутатів».</i> <i>«(1)Великий Герцог звертається до Палати з пропозиціями і законопроектами, які він бажає представити на її схвалення.</i> <i>(2)Палата депутатів має право пропонувати Великому Герцогу законопроекти».</i> <i>«Здійснення повноважень, закріплених Конституцією за законодавчою, виконавчою і судовою владами, може бути тимчасово покладене договором на заклади згідно міжнародного права»</i></p>	<p>[107,ст.46]</p> <p>[107, ст.47]</p> <p>[107, ст.49 bis]</p>
5	Нідерланди	<p><i>«1.Законопроекти можуть вноситись Королем чи від імені Короля чи Другою палатою Генеральних штатів».</i></p> <p>Особливо цікавою для переборення нових загроз в інформаційній сфері є частина «від імені Короля». Король має можливість доручити розробку закону від нової загрози певній інституції чи групі фахівців.</p>	[106,ст.82]
		<i>«Законодавчі, виконавчі чи судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям за міжнародними договорами...».</i> Така передача повноважень доцільна тоді, коли міжнародна організація має подібний досвід правового захисту від нових інформаційних загроз.	[106, ст.92]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

6	Франція	<p>Побороти нові загрози інформаційним правам людини вдається завдяки тому, що уряд може вносити поправки до законопроектів чи чинних законів.</p> <p>Підтвердження: <i>«Члени Парламенту і Уряд мають право вносити поправки».</i></p>	[113, ст.44]
7	Велика Британія	<p>В основі захисту прав і свобод людини від будь-яких загроз є те, що у Великій Британії тлумачення і застосування законодавства має здійснюватись у відповідності до прав ЄКПЛ: <i>«Акт вимагає, щоб усе законодавство, наскільки це можливо тлумачилось та застосовувалось відповідно до прав Конвенції».</i></p>	[231, п.23]
		<p>Має місце надання законодавчої профільному міністру: <i>«Де суд визнав декларацію несумісності... Це дозволяє Міністру ставити перед Парламентом наказ виправити законодавство, щоб усунути несумісність з правом Конвенції».</i></p>	[231, п.28]
		<p>Передбачено прийняття термінових законів, зокрема викликаних тим, що ЄСПЛ анулював певні закони Великої Британії (з позиції демократії) або визнав їх нікчемними: <i>«...для реалізації суджень Страсбурзького Суду проти Великої Британії, які зроблені після вступу в силу закону про Права людини. Це також доступне у термінових випадках, коли залежне законодавство було анульоване чи виявило себе недоцільним».</i></p>	[231, п.29]
8	Данія	<p><i>«Законодавча влада здійснюється спільно Королем та Фолькетингом».</i></p> <p>Особливо цінним для переборення нових загроз в інформаційній сфері є те, що</p>	[104,ст.3]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		Король може запропонувати Фолькетингу не тільки розглянути законопроект, а й розробити закон на основі проекту Короля. Сказане підтверджує: <i>«Король має право вносити законопроекти та проекти інших актів на розгляд Фолькетингу».</i>	[104, ст.21]
		Інший варіант: в умовах надзвичайних ситуацій Королю належить право приймати тимчасові закони. Підтвердження: <i>«Король має право в умовах надзвичайної ситуації, коли Фолькетинг зібратись не може, приймати тимчасові закони, за умови, що вони не суперечитимуть Конституції і будуть негайно передані Фолькетингу, як тільки він буде скликаний, для схвалення чи відхилення».</i>	[104, ст.23]
9	Ірландія	<i>«2.1°.Єдине і виключне повноваження видавати закони для держави довірено Парламенту: ніякий інший законодавчий орган, таким чином, не має повноважень видавати закони для держави. 2°.Проте законом може бути передбачено положення про створення і визнання підлеглих законодавчих органів, їх повноважень і функцій».</i> Останній пункт дає можливість створити законодавчий орган, діяльність якого буде спрямована на законотворчість щодо оперативного переборення нових інформаційних загроз правам людини.	[108,ст.15]
		Інший шлях подолання нових інформаційних загроз зводиться до прийняття закону за скороченими термінами. Доказ: <i>«3. Коли законопроект, терміни обговорення якого скорочені Сенатом, ..., стає законом, він діє протягом 90 днів із дня його прийняття, але не більше, якщо тільки до закінчення цього терміну обидві палати не погодяться, що цей закон залишається в силі на більший час,</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<i>визначений резолюціями обох палат».</i>	[108,ст.24]
		<i>Третій шлях передбачає прийняття законів термінової дії (наприклад, на вимогу уряду): «2.1°...кожний законопроект, представлений Президенту для підписання та промульгації в якості закону, має бути підписаний Президентом не раніше ніж через 5 і не пізніше ніж через 7 днів з дня представлення йому законопроекту. 2°. На вимогу Уряду за попередньою згодою Сенату Президент може підписати будь-який законопроект, у відношенні якого висунуто вимогу, раніше 5 днів до вказаного терміну. 3°Кожний законопроект, термін обговорення якого в Сенаті був скорочений ..., повинен бути підписаний Президентом в день подання законопроекту та промульгації в якості закону».</i>	[108, ст.25]
10	Греція	<i>«1. Законодавчі функції здійснюються Парламентом та Президентом Республіки». Хоча в питаннях міжнародного права безпосередньо не прописана норма, яка дозволяє передачу законодавчих ініціатив, така норма передбачена іншою, яка допускає можливість піти на обмеження в галузі національного суверенітету, основне, щоб не порушувались права людини, основи демократії, принципи рівності та дотримувались умови взаємності: «3.Греція може вільно, шляхом прийняття закону більшістю загального числа депутатів Парламенту, піти на обмеження в галузі здійснення національного суверенітету, якщо це продиктовано важливими національними інтересами, не торкаючись прав людини та основ демократичного ладу і проводиться на основі принципів рівності та з дотриманням умов</i>	[123,ст.26]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		взаємності».	[123,ст.28]
		Для захисту інформаційних прав людини від нових загроз можливе використання судами законодавчих актів Президента: <i>«1. У надзвичайних випадках виняткової терміновості і непередбаченої необхідності Президент Республіки може за пропозицією Ради міністрів видавати акти законодавчого змісту. Ці акти представляються Парламенту на схвалення ... в 40-денний термін з моменту їх видання протягом 40 днів з моменту скликання сесії Парламенту. Якщо вони не представлені Парламенту протягом вказаних вище термінів чи якщо вони не схвалені ним у 3-х місячний термін з моменту їх представлення до Парламенту, вони втрачають силу».</i>	[123, ст.44*]
		Допустиме прийняття законів як конче термінових (на думку уряду): <i>«4. Законопроекти, які характеризуються Урядом як конче термінові, виносяться на голосування після обмеженого обговорення, в якому окрім відповідних доповідачів беруть участь Прем'єр-міністр чи компетентний міністр, лідери представлених в Парламенті партій і по одному представнику від кожної з цих партій».</i>	[123, ст.76]
11	Португалія	Суттєво розширена законодавча ініціатива: надана ще й групам громадян (законом); у питаннях захисту інформаційних прав людини це забезпечить більш швидке прийняття законів, які захистять від нових загроз. Зокрема: <i>«1. Законодавча ініціатива і ініціатива проведення референдуму належать до компетенції депутатів, парламентських груп та Уряду, вказана ініціатива належить також, згідно приписів закону, групам громадян, що мають виборчі права, при цьому</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		законодавча ініціатива в питаннях, що стосуються автономних асамблей, входить до компетенції відповідних обласних законодавчих асамблей».	[117, ст.167]
12	Іспанія	Законодавчим органом є Генеральні Кортеси: «1. Генеральні Кортеси представляють іспанський народ і складаються з Конгресу депутатів та Сенату». Допустиме делегування законодавчих функцій уряду: «1. Генеральні Кортеси можуть делегувати Уряду право прийняття норм, що мають силу закону з питань, не вказаних у попередній статті (окрім органічних законів – підкреслено К.М.)».	[112, ст.66] [112, ст.82]
		Передача уряду законодавчої ініціативи відбувається не в довільній формі, а з певними директивами: «3. Законодавчі повноваження передаються Уряду в певній формі, з певного предмету і з вказівкою терміну їх дії. Передані повноваження вважаються вичерпаними з моменту обнародування Урядом відповідного нормативного акту ...» «Акти, видані Урядом і на основі законодавчого делегування, називаються законодавчими Декретами».	[112, ст.85]
		Має місце розширення законодавчої ініціативи до певної групи виборців. Зокрема: «1. Право законодавчої ініціативи належить Уряду, Конгресу і Сенату у відповідності до Конституції та регламенту палат. 3. Органічний закон визначає умови та способи здійснення народом ініціативи на основі пред'явлення законодавчих пропозицій. У будь-якому випадку вимагається збір не менше 500 000 завірених підписів (окрім тих, що пов'язані із збором податків – К.М.)».	[112, ст.87]

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

13	Австрія	«Законодавча влада Федерації здійснюється Національною радою спільно з Федеральною радою».	[110, ст.24]
		Передбачено розширення законодавчої ініціативи як для уряду, так і для народної ініціативи. Доказ: «1. Законопроекти вносяться до Національної ради за пропозицією її членів, Федеральної ради чи 1/3 членів Федеральної ради, а також за поданням Федерального уряду ... 2. Кожна пропозиція, що надійшла від 100 000 громадян, що мають право голосу, чи від 1/6 частини громадян земель, які мають право голосу (народна ініціатива), має бути передана Центральній виборчій комісії на обговорення Національної ради».	[110, ст.41]
14	Фінляндія	«Законодавча влада здійснюється Парламентом»	[105, Гл.І, § 3]
		Має місце розширення законодавчої ініціативи ще й на уряд, та, за певних умов, окремим депутатам: «Закон приймається Парламентом до розгляду у вигляді урядової пропозиції чи законодавчої ініціативи депутата Парламенту, з якою він може виступити в період, коли Парламент перебуває на сесії».	[105, Гл.І, §70]
15	Швеція	«Риксдаг є вищим представником народу. Риксдаг видає закони».	[103, § 4]
16	Угорщина	«(1) Законодавство може ініціюватися Президентом Республіки, Урядом, будь-якою парламентською комісією, чи будь-яким членом Парламенту».	[127, ст.6]
17	Кіпр	«Законодавча влада Республіки здійснюється Палатою представників з усіх питань, окрім тих, що безпосередньо належать згідно Конституції до компетенції Общинних зборів».	[124, ст.61]
		Передбачено розгляд термінових законів:	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		«5. Усі законопроекти і пропозиції законів, що вносяться до Палати представників, попередньо передаються на розгляд компетентної комісії Палати. Жоден законопроект чи пропозиція закону, за винятком лише тих, що вважаються терміновими, не піддаються обговоренню комісії до спливу 2-х дію».	[124, ст.73]
		Розширено право законодавчої ініціативи: законопроекти можуть вносити міністри. Підтвердження: «1. Право внесення пропозицій щодо законів належить депутатам, а законопроектів – міністрам»	[124, ст.80]
		Общинні збори згідно Конституції мають цілком визначене коло законодавчих пропозицій за певних умов: «1. Кожні Общинні збори наділені компетенцією здійснювати ... в рамках Конституції... законодавчу владу виключно з наступних питань: с) з питань особистих прав громадян; ... 3. Жодний закон чи постанова Общинних зборів ... не можуть містити положення, що суперечать інтересам безпеки Республіки, конституційного порядку, суспільної безпеки, громадського порядку, громадянського здоров'я, суспільної моралі, основним правам і свободам, гарантованим Конституцією кожному».	[124, ст.87]
		До законодавчих актів, які видають Общинні збори, ставляться вимоги і передбачені виняткові випадки: «... Общинні збори ... не мають права схвалювати закони чи виносити постанови з будь-яких питань, за винятком лише термінових випадків та непередбачених обставин...».	[124, ст.99]
18	Латвія	Передбачена широка законодавча	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		ініціатива, що відповідає демократії. Серед норм є: <i>«Президенту держави належить право законодавчої ініціативи»</i> . Крім того: <i>«Право законодавчої ініціативи належить Сейму, а також, у порядку і в межах, передбачених чинною Конституцією, народу»</i> .	[121,ст.47] [121, ст.64]
		<i>«Законопроекти можуть вносити до Сейму: Президент держави, Кабінет Міністрів, комісії Сейму, групи депутатів у кількості не менше п'яти чоловік, а також, у випадках і в порядку, передбачених чинною Конституцією, одна десята частина виборців»</i> .	[121, ст.65]
		Передбачено народну законодавчу ініціативу, яка реалізується так: <i>«Не менше 1/10 частини виборців вправі представити Президенту держави повністю розроблений проект поправок до Конституції чи законопроект, який Президент передає Сейму. Якщо Сейм не прийме проект без змін по суті, то такий передається на народне голосування»</i> .	[121, ст.78]
19	Литва	Передбачено розширену законодавчу ініціативу: <i>«Право законодавчої ініціативи у Сеймі належить членам Сейму, Президентіві Республіки та Урядові. Право законодавчої ініціативи мають також громадяни Литовської Республіки. 50 тисяч громадян, які мають виборче право, можуть подавати до Сейму проект закону, який Сейм зобов'язаний розглянути»</i> . При наявності нової загрози інформаційним правам народна ініціатива може стати одним із шляхів захисту останніх.	[120,ст.68]
		Ефективним є також шлях захисту інформаційних прав людини через зміни і доповнення до Конституції Литви: <i>«Внести до Сейму пропозицію щодо</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<i>Зміни чи доповнення Конституції Литовської Республіки має право група членів Сейму в складі не менше однієї четвертої всіх членів Сейму або не менше 300 тисяч виборців».</i>	[120,ст.147]
20	Мальта	<i>«(1) У відповідності з приписами цієї Конституції Парламент може створювати закони для миру, порядку та гарного управління Мальтою».</i>	[111,ст.65]
21	Польща	<i>«2.Законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат, ...».</i>	[122,ст.10]
		<i>Передбачено розширення законодавчої ініціативи: «1.Законодавча ініціатива належить депутатам, Сенату, Президенту Республіки і Раді Міністрів. 2.Законодавча ініціатива належить також групі чисельністю не менше 100 000 громадян, що мають право обирати до Сейму. Процедура цього встановлює закон».</i>	[122,ст.118]
22	Словенія	<i>Окрім парламенту, право законодавчої ініціативи поширюється на уряд держави та 5000 виборців, що дозволяє підготувати законопроект фахівцям конкретної галузі від нової загрози, наприклад, в інформаційній сфері. Доказ: «Правом законодавчої ініціативи володіють Уряд і кожний депутат. Законопроект також може бути внесений групою виборців чисельністю не менше 5 тисяч».</i>	[119,ст.88]
23	Словаччина	<i>Єдиним законодавчим органом держави є Національна рада: «Національна рада Словацької Республіки є єдиним органом Словацької Республіки, що приймає Конституцію і закони».</i>	[125,ст.72]
		<i>Законодавча ініціатива визначена нормою: «1.Проект закону можуть внести комітети Національної ради Словацької Республіки, депутати і Уряд Словацької Республіки».</i>	[125, ст.87]
24	Чехія	<i>В основі законодавчої ініціативи держави лежить демократія:</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<p><i>«1.Доповнення та зміна Конституції можуть здійснюватися лише конституційними законами.</i></p> <p><i>2.Зміна основних атрибутів демократичної правової держави не допускається.</i></p> <p><i>3.Глумачення правових норм не повинне бути спрямоване на створення загрози основам демократичної держави чи їх ліквідацію».</i></p>	[114,ст.9]
		<p>У зв'язку з тим, що ратифіковані міжнародні договори є безпосередньо діючими і мають пріоритет перед внутрішніми законами, можлива передача законодавчих ініціатив міжнародним інституціям: <i>«Ратифіковані і обнародовані міжнародні договори щодо прав людини та основних свобод, ..., є безпосередньо діючими і мають переваги перед внутрішнім законодавством».</i></p>	[114, ст.10]
		<p>Уряд може приймати законодавчі акти, які мають силу закону, але тільки після їх внесення до Сенату: <i>«3.Проекти законодавчих актів можуть бути внесені до Сенату лише Урядом.</i></p> <p><i>5.Вказані законодавчі акти Сенату підлягають схваленню на першому засіданні Палати депутатів. Якщо Палата депутатів не схвалить акт Сенату, то з цього моменту він втрачає силу».</i></p>	[114, ст.33]
		<p>Передбачена розширена законодавча ініціатива за рахунок пропозицій територіальних громад: <i>«1.Проекти законів вносяться до Палати депутатів.</i></p> <p><i>2.Проекти законів можуть бути внесені депутатом, групою депутатів, Сенатом, Урядом чи представництвом територіальної самоврядної одиниці більш високого рівня».</i></p>	[114, ст.41]
		<p>Так як Президент Чехії має право законодавчої ініціативи і те, що</p>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		йому в будь-який момент надається слово для виступу, можна стверджувати про можливість Президента вносити закони термінової дії: <i>«1.Президент Республіки має право брати участь в засіданнях обох палат Парламенту, їх комітетів та комісій. На його прохання в будь-який момент йому надається слово для виступу».</i>	[114, ст.64]
25	Естонія	<i>«Законодавча влада належить Рійгікогу».</i>	[118,ст.59]
		<i>«Правом законодавчої ініціативи володіють: 1)члени Рійгікогу; 2)фракції Рійгікогу; 3)комісії Рійгікогу; 4)Уряд Республіки; 5)Президент Республіки – в питаннях про зміну Конституції»</i>	[118, ст.103]
		Законодавчі пропозиції уряду розглядаються як першочергові: <i>«Рійгікогу має право на основі рішення, прийнятого більшістю голосів його членів, звернутися до Уряду з пропозицією ініціювати рекомендований Рійгікогу проект».</i>	[118, ст.103]
		Для захисту інформаційних прав людини від нових загроз суттєвим є те, що в окремих випадках президент може видавати укази, що мають силу закону. Доказ: <i>«Якщо Рійгікогу не може зібратися, Президент Республіки у випадку невідкладної державної необхідності має право видавати за підписом голови Рійгікогу та Прем'єр-міністра укази, що мають силу закону. Як тільки Рійгікогу збирається, Президент Республіки представляє йому укази, і Рійгікогу негайно приймає закон про їх схвалення чи відміну».</i>	[118, ст.109]
26	Болгарія	Законодавча влада належить Народним зборам: <i>«Народні збори здійснюють законодавчу владу ...».</i>	[128,ст.62]
		Про те, що законодавча ініціатива належить і уряду можна стверджувати на основі норми: <i>«(1)Рада міністрів може</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
---	---	---	---

		<i>вимагати від Народних зборів проведення голосування з питання про висловлення довіри з політики в цілому, по програмі чи з конкретного приводу».</i>	[128, ст.112]
		<i>Захист прав людини від нових загроз (включаючи інформаційні) можливий через зміни і доповнення до Конституції. Доказ: «(1) Право ініціативи зміни і доповнення Конституції належить одній четвертій народних представників і Президенту».</i>	[128, ст.154]
27	Румунія	<i>«(1) Парламент є верховним представницьким органом румунського народу і єдиною законодавчою владою країни. (2) Парламент складається з Палати депутатів та Сенату».</i>	[129,ст.58]
		<i>Законодавча ініціатива в країні є досить широкою (відповідає демократії) і деталізована: «(1) Законодавча ініціатива належить Уряду, депутатам, сенаторам, а також не менше ніж 250 000 громадян, що мають право голосу. Громадяни, які здійснюють законодавчу ініціативу, повинні походити не менше ніж від однієї чверті уїздів країни, а в кожному з цих уїздів чи в муніципії Бухарест на підтримку даної ініціативи мають бути зареєстровані не менше 10 000 підписів».</i>	[129, ст.73]
		<i>Існуючі рамки законодавчої ініціативи вказують на те, що вони не торкаються законопроектів, які захищають інформаційні права людини від нових загроз. Доказ: «(2)Предметом законодавчої ініціативи громадян не можуть бути фіскальні проблеми, питання міжнародного характеру, амністія та помилування».</i>	[129, ст.73]
28	Хорватія	<i>«Право законодавчої ініціативи належить кожному депутату Палати</i>	

Продовж. табл.

1	2	3	4
		<i>представників, робочим органам Палати представників, Палати жупаній та Уряду Республіки Хорватія»</i>	[126,ст.85]
		<p>Для забезпечення судів законами від нових загроз, а також інших органів держави, для виконання функцій яких відсутнє відповідне законодавство, Президент Хорватії має право видавати укази, які мають силу закону. Доказ: <i>«Президент Республіки видає укази, що мають силу закону, ..., а також коли органи державної влади не в змозі нормально виконувати свої конституційні повноваження ... Президент Республіки представляє укази, що мають силу закону, на схвалення Палати представників Хорватського державного Сабору, як тільки Сабор зможе зібратись на засідання».</i></p>	[126, ст.101]

у формі анкети з метою дослідження проблеми «Демократичні основи захисту в суді інформаційних прав і свобод людини»

Суддям районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів
Суддям окружних та апеляційних адміністративних судів
Суддям апеляційних судів

Стаж роботи суддею _____

№ п/п	Зміст запитання	Відповідь		
		так	ні	вагаюсь
1	2	3	4	5
1.	Чи маєте Ви досвід захисту інформаційних прав і свобод людини в суді ?			
2.	Чи є потреба використовувати в судочинстві України наявні в Європі стандарти захисту інформаційних прав людини ?			
3.	Чи важливі інформаційні права людини для відстоювання демократії в Україні ?			
4.	Чи користуєтесь Ви принципами роботи Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час розгляду справ, пов'язаних з інформаційними правами ?			
5.	Чи проходили Ви спеціальну підготовку щодо використання в практиці роботи стандартів ЄСПЛ ?			
6.	Чи впливає використання стандартів ЄСПЛ на безпомилковість судових рішень ?			
7.	Чи потребуєте Ви додаткової підготовки з проблеми впровадження стандартів ЄСПЛ ?			
8.	Чи згодні Ви із висловом: «Чим вищий ступінь демократії держави, тим менше обмежені в ній інформаційні права і свободи людини» ?			
9.	Чи погоджуєтесь Ви з висловом: «Національне право узгоджується з прецедентами ЄСПЛ через демократію» ?			
10.	Чи потрібно оцінювати закони інформаційної сфери на відповідність демократії ?			
11.	Чи враховуєте Ви, розглядаючи справи, пов'язані з пресою, роль преси в розбудові демократії ?			

Продовж. табл.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

12.	Чи правильний вислів: «В країнах демократії на державу покладається і обов'язок забезпечення інформаційних прав, і право їх обмежувати» ?			
13.	Чи погоджуєтесь Ви із твердженням: «Суддівська практика використовує принципи ЄСПЛ тому, що ці принципи не відображені в Конституції та законах України» ?			
14.	Чи сприяють принципи роботи ЄСПЛ вітчизняним суддям приймати однакові рішення за однакові порушення?			
15.	Чи погоджуєтесь Ви, що провідною ідеєю в забезпеченні інформаційних прав людини є принципи демократії ?			
16.	Чи правильний вислів: «Світові здобутки судочинства демократичних країн у захисті інформаційних прав людини сьогодні є необхідністю» ?			
17.	Чи повинні обмеження інформаційних прав і свобод людини відповідати вимогам демократії ?			
18.	Чи є вищим ступенем демократичності в обмеженні інформаційних прав людини, коли обмеження проводить суд із дотриманням законодавства ?			
19.	Чи призводять принципи ЄСПЛ до вдосконалення національного законодавства ?			
20.	Чи можуть демократичні принципи Конвенції бути скасовані ЄСПЛ ?			
21.	Чи потрібно інтенсифікувати впровадження демократичних принципів захисту прав людини в українське судочинство ?			
22.	Чи погоджуєтесь Ви із висловом: «Своїми рішеннями ЄСПЛ виробив стандарти розуміння основоположних прав і свобод людини»?			
23.	Чи погоджуєтесь Ви з висловом: «ЄСПЛ з'ясовує, чи прийняті національними судами Рішення відповідають Конвенції, тобто чи			

Продовж. табл.

1	2	3	4	5
	дотримуються держави-відповідачі курсу на			

	побудову демократії»)?			
24.	Чи визнається пріоритет Конвенції в роботі вітчизняних судів щодо захисту прав і свобод людини ?			
25.	Чи погоджуєтесь Ви з таким: «ЄСПЛ розглядає лише відповідність національних правових заходів вимогам Конвенції» ?			
26.	Чи покладається функція тлумачення національного законодавства на ЄСПЛ ?			
27.	Чи здійснює ЄСПЛ наднаціональний контроль в дотриманні демократії ?			
28.	Чи погоджуєтесь Ви із висловом: «Верховенство права проявляється в тих країнах, які прагнуть до демократії» ?			
29.	Чи конвенційне право людини верховенствує над тим правом, для якого держава встановила певні межі ?			
30.	Чи правильний вислів: «Верховенство права є принцип, який лежить в основі оцінки правильності обмеження конвенційних прав і свобод людини з позиції демократії» ?			
31.	Чи припускає принцип верховенства права, що у внутрішньому праві мають існувати обмежувальні міри від свавільного втручання влади в здійснення прав, гарантованих Конвенцією ?			
32.	Чи згодні Ви з тим, що прагнення країн до демократичного суспільства призведе до мінімального обмеження конвенційних прав людини, що означає їх максимальний ефект у становленні демократії ?			
33.	Чи погоджуєтесь Ви з тим, що Конвенція вимагає, щоб її гарантії були реальними й ефективними ?			
34.	Чи погоджуєтесь Ви з тим, що конвенційні права будуть ефективними тоді, коли вони спрямовані на розвиток демократії ?			
35.	Чи правильний вислів: «Норма не може вважатись «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку»)?			

Продовж. табл.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

36.	Чи встановлюється передбачуваність ЄСПЛ на основі фактів та обставин справи ?			
37.	Чи вимагається принципами ЄСПЛ встановлення балансу між правами індивіда та державними інтересами відповідно до легітимної мети ?			
38.	Держава може обмежувати права людини, а чи може бути мінімум звуженого права менший за конвенційний ?			
39.	Чи правильний вислів: «Рамки політичної дискусії визначаються рамками демократії» ?			
40.	Чи погоджуєтесь Ви з тим, що розсуд держави в обмеженні конвенційних прав і свобод визначається рамками демократії ?			
41.	Чи можуть виникнути сумніви в істинності рішень ЄСПЛ ?			
42.	Чи допускає ЄСПЛ висвітлення в ЗМІ судового процесу, якщо цього вимагає громадський інтерес ?			
43.	Чи допускає ЄСПЛ висвітлення в ЗМІ судового процесу, якщо в громадськості створюється передчасне уявлення про наслідки судового процесу ?			
44.	Чи повинне справедливе судове рішення, окрім переконливих і зважених аргументів справи, враховувати вимоги демократії ?			
45.	Чи зобов'язує себе ЄСПЛ положеннями національного законодавства ?			
46.	Чи встановлює ЄСПЛ причинний зв'язок між порушенням Конвенції та збитками, завданими заявникові ?			
47.	Якщо держава порушила права і основоположні свободи, то чи є це підставою для відшкодування судових витрат ?			
48.	Які труднощі низької частоти використання принципів ЄСПЛ у захисті інформаційних прав і свобод людини ? (відмітьте або напишіть) ☐ Відсутність спеціальної підготовки щодо правової суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини;			

Продовж. табл.

	☐ відсутність літератури, яка висвітлює правову сутність демократичних принципів захисту інформаційних прав і
--	--

	<p>свобод людини в суді;</p> <p>_____ ненадання судами вищих інстанцій методичних рекомендацій щодо демократизації судочинства в питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини;</p> <p>_____ епізодичне використання демократичних принципів судами вищих інстанцій під час захисту інформаційних прав і свобод;</p> <p>_____ важкість у підготовці до судових засідань, в яких захищаються інформаційні права і свободи людини, пов'язана з великою кількістю законів цієї сфери та потребою відшукати потрібні прецеденти ЄСПЛ;</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>
--	---

З'ясування доцільності, ефективності і потреби для судочинства моделі захисту в суді інформаційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії

Базовим запитанням суддям щодо оцінки розробленої нами моделі було таке: «Чи сприяє запропонована модель захисту інформаційних прав і свобод людини демократизації вітчизняного судочинства і безпомилковості судових рішень у справах, пов'язаних із відстоюванням прав і свобод людини в сфері інформації?»

Застосуванню методу експертних оцінок передувало створення робочої групи фахівців-організаторів, яка забезпечила умови для ефективної роботи експертів і розробила процедуру експертизи. Завданням робочої групи було: 1) формування проблеми, визначення цілей, завдань та етапів експертизи; 2) розробка процедури експертизи; 3) відбір експертів, перевірка їх компетентності; проведення оцінювання та відбір критеріїв оцінювання; 5) обробка результатів експертизи; 6) узгодження думок експертів та виключення можливої випадковості.

Робочу групу сформували за згодою із 7 чоловік. До неї входили науковці, судді, адвокати, регіональний координатор Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представник Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ та ін. Оцінка моделі з'ясовувалась анкетуванням; анкета включала дані про експерта та суть пропонованої проблеми. Запитання анкети формулювали так, щоб унеможливити двозначність відповіді. Кожному експерту надавалась змога висловити письмово своє відношення до пропонованої моделі.

Експертами були: 1) науковці, дослідження яких торкалися захисту інформаційних прав людини в суді; 2) судді, які мають досвід роботи із справами, в яких відстоюються інформаційні права людини; 3) адвокати, які неодноразово захищали в суді інформаційні права людини. Фах експертів був високий, адже кожному з них притаманна компетентність, зацікавленість в результатах експертизи та об'єктивність.

За основу методу експертних оцінок було обрано метод надання вагових коефіцієнтів: факторам (труднощам, пов'язаним з низькою частотою використання демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини в суді) надавались певні вагові коефіцієнти, а їх статистичною обробкою з'ясовували вплив моделі на подолання труднощів (факторів), пов'язаних із низькою частотою використання демократичних принципів у захисті інформаційних прав і свобод людини в суді.

Методика експертної оцінки, згідно [492], включала етапи.

1. Ознайомлення експертів з моделлю, оцінку кожним впливу моделі на подолання труднощів, наведених у таблиці 1. (встановлення значимості моделі для кожного із з'ясованих 5-ти факторів). Тому фактору, який в першу чергу може бути переборений моделлю встановлюється найменший бал за 5-бальною шкалою оцінювання, навпаки – найбільший. Експертів просили здійснювати оцінку факторів різними балами (Таблиця 2.).
2. Підраховувалась відносна значимість W_{ij} (вага) кожного фактору окремо для кожного експерта: оцінки сумувались по горизонталі, потім – нормувались (Табл. 3.).
3. Обчислювалась середня оцінка (коефіцієнт вагомості), надана усіма експертами кожному фактору: оцінки шумувались (по вертикалі), а тоді підраховувалось середнє арифметичне для кожного фактору. Дані вносились у рядок «Ранги факторів» (Табл. 3.).
4. За величиною коефіцієнта вагомості W_j встановлювався ранг кожного фактору. Мінімальному коефіцієнту вагомості приписувався ранг 1, другому за величиною – 2 і т.д.; максимальному значенню коефіцієнта вагомості відповідав ранг 5.

Таблиця 1.

Труднощі, пов'язані з епізодичністю використання демократичних принципів захисту в суді інформаційних прав і свобод людини (узагальнення думок суддів)

Номер труднощі (фактору)	Труднощі (фактори)
1.	Важкість у підготовці до судових засідань, в яких захищаються інформаційні права і свободи людини, пов'язана з великою кількістю законів інформаційної сфери та потребою відшукати потрібні прецеденти ЄСПЛ.
2.	Відсутність літератури, яка висвітлює правову позицію демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини в суді.
3.	Відсутність спеціальної підготовки в суддів щодо правової суті демократичних принципів захисту інформаційних прав і свобод людини в суді.
4.	Не надання судами вищих інстанцій методичних рекомендацій щодо демократизації судочинства в питаннях захисту інформаційних прав і свобод людини.
5.	Епізодичне використання демократичних принципів судами вищих інстанцій під час захисту інформаційних прав і свобод людини.

Порівняння ранжування думок експертів із думками суддів судів загальної юрисдикції показало співпадіння.

5. За допомогою коефіцієнта конкордації V з'ясуувалась узгодженість думок експертів за 5-ма факторами (для цього обрано методику, описану в [492, с.135-138] і відомого як загальний коефіцієнт рангової кореляції для групи 9-ти експертів. Використовували матрицю взаємозв'язків (Таблиця 4.).

Коефіцієнт конкордації шукали кількома кроками:

1) підраховували суму рангів кожного фактору (додавали значення по стовпцях) $\sum_{j=1}^9 W_{ij}$;

Таблиця 2.

Оцінка експертами факторів

Фактори Експерти	1	2	3	4	5	$a_{ij} = \sum_{i=1}^5 a_{ij}$
1	1	3	2	4	5	15
2	1	4	2	5	3	15
3	1	2	5	4	3	15
4	2	3	1	4	5	15
5	1	4	2	3	5	15
6	3	1	2	4	5	15
7	2	3	1	4	5	15
8	1	3	2	4	5	15
9	1	2	3	4	5	15

2) знаходили різницю між сумою $\sum_{j=1}^9 W_{ij}$ та середньою сумою рангів:

$$\Delta_i = \sum_{j=1}^9 W_{ij} - T, \text{ де } T = \frac{\sum_{i=1}^5 \sum_{j=1}^9 a_{ij}}{n}.$$

3) шукали суму квадратів різниць (відхилень) S :

$$S = \sum_{i=1}^5 \left[\sum_{j=1}^9 W_{ij} - ai_j \right]^2 = (13 - 15)^2 + (10 - 15)^2 + (5 - 15)^2 + (21 - 15)^2 + (26 - 15)^2 = 286.$$

4) коефіцієнт конкордації V знаходили як відношення отриманої величини S до її максимального значення $S_{\max}$ для даної групи $j = m = 9$ експертів, тобто $V = S / S_{\max}$.

$S_{\max}$ шукали виходячи з того, що

$$S_{\max} = 1/2 \cdot n m^2 (n^2 - 1) = 1/2 \cdot 5 \cdot 9^2 (25 - 1) = 4860.$$

Таблиця 3.

Вага факторів, встановлена експертами

	1	2	3	4	5
1	0,067	0,200	0,133	0,267	0,333
2	0,067	0,267	0,133	0,333	0,200
3	0,067	0,133	0,333	0,267	0,200
4	0,133	0,200	0,067	0,267	0,333
5	0,067	0,267	0,133	0,200	0,333
6	0,200	0,067	0,133	0,267	0,333
7	0,133	0,200	0,067	0,267	0,333
8	0,067	0,200	0,133	0,267	0,333
9	0,067	0,133	0,200	0,267	0,333
Коефіцієнт вагомості W_i	0,096	0,185	0,148	0,267	0,303
Ранги факторів	1	3	2	4	5

$$V = S / S_{\max} = 286 / 4860 = 0,0589 > 1.$$

Так як коефіцієнт конкордації знаходиться в межах $0 \leq V \leq 1$, то його значення доводить наявність узгодженості між думками експертів [492].

6. Щоб виключити можливість випадковості при оцінці значимості коефіцієнта конкордації використовувався критерій χ^2 . Його величина дала змогу перевірити гіпотезу про нерівномірність розподілу, на відміну від альтернативи про рівномірність.

Використовувався той факт, що для значимості коефіцієнта конкордації необхідно і достатньо [492, с.138], щоб значення χ^2_{∞} було більше χ^2 .

$$\chi^2_{\infty} = (n - 1) m V = (5 - 1) 9 \cdot 0,0589 = 21,204$$

$$\chi^2 = \frac{S}{\frac{1}{2}mn(n+1)} = \frac{286}{\frac{1}{2} \cdot 9 \cdot 5 \cdot (5+1)} = 2,119.$$

Таблиця 4.

Матриця взаємозв'язків

Експерти	Ф а к т о р и					$a_{ij} = \sum_{i=1}^5 a_{ij}$
	1	2	3	4	5	
1	1	3	2	4	5	15
2	1	4	2	5	3	15
3	1	2	5	4	3	15
4	2	3	1	4	5	15
5	1	4	2	3	5	15
6	3	1	2	4	5	15
7	2	3	1	4	5	15
8	1	3	2	4	5	15
9	1	2	3	4	5	15
$\sum_{j=1}^9 W_{ij}$	13	25	20	36	41	
Відхилення $\Delta_i = a_j - \sum_{j=1}^9 W_{ij}$	$\Delta_1=15-13=2$	$\Delta_2=25-15=10$	$\Delta_3=20-15=5$	$\Delta_4=36-15=21$	$\Delta_5=41-15=26$	
Квадрат відхилення Δ_i^2	4	100	25	441	676	

Нерівність $\chi^2_{\infty} > \chi^2$ правильна, вона доводить факт достатньої узгодженості думок експертів згідно всієї сукупності розглянутих факторів.